UG ED S2
(DSC/DSM2)

চাৰি বছৰীয়া স্নাতক পাঠ্যক্ৰম

(চি. বি. চি. এচ: এন ই পি ২০২০ অনসৰি)

শিক্ষা মনোবিজ্ঞান

দ্বিতীয় ষাণ্মাসিক

বনিয়াদী/বিষয় সম্পৰ্কীয় ঐচ্ছিক পাঠ্যবিষয় - ২

শিক্ষা

ইন্দিৰা মিৰি শিক্ষা সত্ৰ

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

অধ্যাপিকা স্বর্ণলতা দাস, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপিকা গায়ত্রী গোস্বামী, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° সাধনা গোস্বামী, কটন মহাবিদ্যালয়

সমন্বয়ৱক্ষী ঃ ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৱিহণা যোগাইছে*	*ভাষান্তৰকাৰী*
১, ১২	ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	ড° ৰঞ্জু মেধি, আর্য্য বিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়,
২, ১১	ড° সাধনা গোস্বামী	ড° ৰঞ্জু মেধি আৰু ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ
৩	ড° পলি শইকীয়া, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়	ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ
৪	ড°পলি শইকীয়া	গীতাঞ্জলী চৌধুৰী, পাণ্ডু বি. এড. মহাবিদ্যালয়
৫	ড° পলি শইকীয়া	ড° বীৰেন্দ্র ডেকা, নির্মল হা৲৲ মহাবিদ্যালয়
৬	ড° পলি শইকীয়া	ড° ৰঞ্জু মেধি
৭	ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	গীতাঞ্জলী মেধি, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ
৮, ১০, ১৪	ড° নীলিমা ডেকা, এল চি বি মহাবিদ্যালয়	গীতাঞ্জলী মেধি, ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ
৯	দিপশিখা চৌধুৰী, এ. এছ. পি. মহাবিদ্যালয়, লংকেশ্বৰ	ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ
১৩	দিপশিখা চৌধুৰী	ড° ৰঞ্জু মেধি
১৫	ড° কাবেৰী সাহা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়	ড° ৰঞ্জু মেধি, ড° বীৰেন্দ্র ডেকা

সম্পাদনাঃ

মল ইংৰাজী সম্পাদনা ঃ ড° নীলিমা ডেকা, শিক্ষা বিভাগ, এল. চি. বি. মহাবিদ্যালয়
ড° ৰঞ্জু মেধি, শিক্ষা বিভাগ,আর্য্য বিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়

ভাষা সম্পাদনা ঃ ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

গাঁথনিক সম্পাদনা ঃ ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ

প্রথম প্রকাশ ঃ জানৱাৰী, ২০১৮

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মূখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণীগেট, গুৱাহাটী, ৭৮১০১৭
উপমখ্য কার্যালয় ঃ হাউচফেড কমপ্লেক্স, দিচপৰ, গুৱাহাটী ৭৮১০০৬
Web : www.kkhsou.in

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা
দৰ শিক্ষা ব্যৱো, বিশ্ববিদ্যালয় অনদান আয়োগ ৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

পাঠ্য বিষয় (পাঠ্য বিষয়-২) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান

স্নাতক পাঠ্যক্রমৰ প্ৰথম ষান্মাসিকত আমি শিক্ষাৰ অৰ্থ, শিক্ষাৰ পৰিসৰ, শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনৰ মহান চিন্তাবিদ আৰু শিক্ষাবিদৰ জীৱন শৈলী আৰু শিক্ষা দৰ্শন আদিৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিলো। দ্বিতীয় ষান্মাসিকত আমি শিক্ষা মনোবিজ্ঞান বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব পাৰিম। এই বিষয়টি দটা খণ্ডত ভাগ কৰা হৈছে। প্ৰথম খণ্ড আৰু দ্বিতীয় খণ্ড। প্ৰথম খণ্ডত মঠতে ৮ টা অধ্যায় আৰু দ্বিতীয় খণ্ডৰ বাৱে মঠতে ৭টা অধ্যায় যগুত কৰা হৈছে।

খণ্ড পৰিচয়

অধ্যায় প্ৰথম আৰু অধ্যায় দ্বিতীয়ত শিক্ষাত মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰাসংগিকতা আৰু বিভিন্ন মনোবৈজ্ঞানিক শিক্ষণ পদ্ধতিৰ ওপৰত বিশ্লেষণ কৰা হৈছে। ততীয় অধ্যায়টিত বৰ্ধন আৰু বিকাশৰ বিষয়ে এক বিস্তৃত আলোচনা দাঙি ধৰা হৈছে। চতৰ্থ, পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অধ্যায়ত প্ৰাকশৈশৱ বা বাল্যকাল আৰু কৈশোৰকালৰ বৈশিষ্ট্য, বিভিন্ন সমস্যাসমহ আৰু শিক্ষণীয় গুৰুত্বতাৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে। সপ্তম অধ্যায়টিয়ে কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বিষয়ে আলোচনা দাঙি ধৰিছে। অষ্টম অধ্যায়টিত 'ব্যতিক্ৰমী শিশু', এনে শিশুৰ প্ৰকাৰ, সিহঁতৰ বিভিন্ন প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সিহঁতৰ বিকাশৰ বাবে সবাতোকৈ উপযক্ত শৈক্ষিক কাৰ্যসচীবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

এই পাঠ্যভাগটি অধ্যয়ন কৰোঁতে মল পাঠৰ সোঁ তথা বাওঁফালে কিছমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব। এইবোৰত মল পাঠত থকা নতন শব্দ আৰু পৰিভাষাসমহৰ অৰ্থ সন্নিবিষ্ট হৈছে। সেইদৰে— 'জানি থোৱা ভাল' বাকচবোৰত মল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছ গুৰুত্বপৰ্ণ তথ্যৰ সম্ভেদ আছে। প্ৰতিটো অধ্যায়ত থকা 'অনশীলনী'সমহে অধ্যয়ন অধিক সক্ৰিয় ফলপ্ৰস হোৱাত সহায় কৰিব। আকৌ, 'অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ' যোগে আগবঢোৱা প্ৰশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে পৰীক্ষণৰ সবিধা দিব। অধ্যয়নৰ লগে লগে উক্ত প্ৰশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমহ লিখি শেষত দিয়া 'অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান'ৰ সৈতে ৰিজ চোৱাটো অধিক লাভদায়ক হ'ব। অধ্যায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে 'অধিক জানিবলৈ' শিতানত উল্লেখ থকা গ্ৰন্থসমহ সাৰথিস্বৰূপ। অধ্যায়বোৰৰ শেষত 'আৰ্হি প্ৰশ্ন' হিচাপে কেইটিমান প্ৰশ্নৰ আৰ্হিও তলি দি হৈছে। শেষৰ অধ্যায়টিৰ পাছত কেইখনমান 'প্ৰসঙ্গ পথি'ৰ নাম উল্লেখ কৰা হৈছে। সেই কেইখন পথিৰ সহায়েৰেই মলতঃ এই পাঠ্যবিষয়ত উল্লেখ থকা অধ্যায়সমহ প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। আপোনালোকে বিশদভাৱে কোনো বিষয় জানিবলৈ হ'লে সেইকেইখন অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব।

বিষয়সচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ১ ঃ শিক্ষাত মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰাসংগিকত ৭-১৯

শিক্ষা-মনোবিজ্ঞানৰ অৰ্থ, স্বৰূপ আৰু পৰিসৰ; শিক্ষণ পদ্ধতিত শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰয়োগ আৰু গুৰুত্ব

অধ্যায় ২ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান পদ্ধতি ২০-৩৭

শিক্ষা মনোবিজ্ঞান পদ্ধতিৰ শ্ৰেণী বিভাগ, শিক্ষণ, শিক্ষণ পদ্ধতিত ইয়াৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰয়োগ

অধ্যায় ৩ ঃ বৰ্ধন আৰু বিকাশ ২১-৪৮

বৰ্ধন আৰু বিকাশৰ অৰ্থ আৰু সম্বন্ধ, বিকাশৰ নীতিসমহ

অধ্যায় ৪ ঃ পূৰ্ব বাল্যকাল ৪৯-৬১

পৰ্ব বাল্যকাল স্তৰৰ বৈশিষ্ট্যসমহ আৰু সমস্যাসমহ, পৰ্ব বাল্যকালৰ শৈক্ষিক গুৰুত্ব

অধ্যায় ৫ ঃ শেহতীয়া বাল্যকাল ৬২-৭৯

শেহতীয়া বাল্যকাল স্তৰৰ বৈশিষ্ট্যসমহ আৰু সমস্যাসমহ, শেহতীয়া বাল্যকালৰ শৈক্ষিক গুৰুত্ব

অধ্যায় ৬ ঃ কৈশোৰ কাল ৮০-৯৩

কৈশোৰ কালৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ, কিশোৰ কিশোৰীৰ মল প্ৰয়োজনসমহ, কৈশোৰ কালৰ তাৎপ আৰু সমস্যাসমহ, কৈশোৰ কালৰ শৈক্ষিক গুৰুত্ব

অধ্যায় ৭ ঃ কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা ৯৪-১০৭

কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ অৰ্থ, অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বৈশিষ্ট্য, অপৰাধ প্ৰৱণতা গঢ লোৱাৰ কাৰকসমহ, প্ৰতিৰোধমলক ব্যৱস্থা

অধ্যায় ৮ ঃ ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ বাবে শিক্ষা ১০৮-১২৫

ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ অৰ্থ আৰু সংজ্ঞা, ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ প্ৰয়োজনীয়ত ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ বিশেষ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য, ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ শিক্ষাৰ নীতি ,ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ শ্ৰেণীবিভাজন, বৌদ্ধিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী শিশু, প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশু আৰু শৈক্ষিক কাৰ্যসচী, অনগ্ৰসৰ শিশু আৰু শৈক্ষিক কাৰ্যসচী, মস্তৰবদ্ধিৰ শিক্ষাৰ্থী আৰু শৈক্ষিক কাৰ্যসচী, শাৰীৰিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী শিশু, আৱেগিক আ সামাজিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী শিশু

অধ্যায় ৯ ঃ শিকন ১২৬-১৩৭

শিকনৰ অৰ্থ, সংজ্ঞা আৰু স্বৰূপ, শিকনৰ নীতিসমহ, শিকনৰ পদ্ধতিসমহ

অধ্যায় ১০ ঃ শিকনৰ তত্ত্বসমূহ ১৩৮-১৫১

শিকনৰ আচৰণবাদী তত্ত্ব আৰু সংজ্ঞাত্মক তত্ত্ব, তত্ত্বৰ সীমাৱদ্ধতাসমহ

অধ্যায় ১১ ঃ স্মৃতি আৰু বিস্মৃতি ১৫২-১৬৫
স্মৃতি আৰু ইয়াৰ অর্থ, স্মতিৰ উপাদান, উত্তম স্মতিৰ লক্ষণসমহ, স্মতিৰ প্রকাৰ; বিস্মতি আৰু ইয়ৰ বিভিন্ন কাৰণসমহ।

অধ্যায় ১২ ঃ বদ্ধি আৰু সজনশীলতা ১৬৬-১৮১
বদ্ধিৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞা, বদ্ধিৰ বৈশিষ্ট্য বদ্ধৰ প্রকাৰ, শ্রেণীবিভাগ আৰু তত্ত্ব, সজনশীলতনাৰ অর্থ আৰু ধাৰণা আৰু পার্থক্য।

অধ্যায় ১৩ ঃ ব্যক্তিত্ব আৰু ইয়াৰ উপাদানসমহ ১৮২-১৯৪
ব্যক্তিত্বৰ সংজ্ঞা আৰু ইয়াৰ স্বৰূপ, ব্যক্তিত্বৰ প্রজননিক আৰু সাংস্কতিক উপাদান

অধ্যায় ১৪ ঃ ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্বসমহ ১৯৫-২০৯
ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্ব, প্রকাৰসমহৰ পন্থা, ব্যক্তিত্বৰ সংলক্ষণ পন্থা, মনোবিশ্লেষণাত্মক পন্থা

অধ্যায় ১৫ ঃ মানসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞান আৰু সমাযোজন কৌশল ২১০-২২৮
মানসিক স্বস্থ্যৰ অর্থ, বৈশিষ্ট্য আৰু উপাদানসমহ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ ধাৰণা আৰু সীমাবদ্ধতা, সমাযোজন কৌশল আৰু অপসমাযোজনৰ কাৰণসমহ

অধ্যায় ১ ঃ শিক্ষাত মনোবিজ্ঞানৰ ধাৰণা

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অর্থ

১.৩.১ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ স্বৰূপ

১.৩.২ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ

১.৪ শিক্ষণ পদ্ধতিত শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ প্রয়োগ আৰু গুৰুত্ব

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৬ অধিক জানিবলৈ

১.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১.৮ আর্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি—

- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিব পাৰিব
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ স্বৰূপসমহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পৰিসৰসমহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- শিক্ষণ পদ্ধতিত শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ প্রয়োগ আৰু গুৰুত্ব সম্পর্কে বর্ণনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে আমাক মনোবিজ্ঞানৰ অর্থ আৰু শিক্ষাৰ লগত ই কেনেদৰে জড়িত সেই সম্পর্কে পৰিচয় কৰাই দিয়ে। তদপৰি শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ স্বৰূপ আৰু পৰিসৰৰ বিষয়ে, শিক্ষণ প্রক্রিয়াত মনোবিজ্ঞানৰ প্রয়োগ, পদ্ধতি আৰু গুৰুত্ব সম্পর্কেও আমি জানিব পাৰো। মনোবিজ্ঞানৰ জৰিয়তে আমি মানৱ আচৰণসমহ এক বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতিৰে অধ্যয়ন কৰি পাৰোঁ। মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞানৰ দ্বাৰা ব্যক্তি এজনে সহজতে মানহৰ মন আৰু মানহৰ পৰিবেৰ বিষয়ে জানিব পাৰে

ব্যক্তিত্ব বিকাশৰ বাবে মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞান অতি প্ৰয়োজনীয়। তলত এই অধ্যায়টিৰ ধ্যান-ধাৰণাৰ বিকাশ সম্পৰ্কীয় কথাবোৰ বহলাই আলোচনা কৰাৰ প্ৰয়াস কৰা হৈছে।

১.৩ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অৰ্থ

শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ আগতে আমি মনোবিজ্ঞান (Psychology) মানে কি সেয়া জনাটো অতি আৱশ্যক। মনোবিজ্ঞানৰ ইংৰাজী প্ৰতিশব্দ হৈছে "Psychology"। ইংৰাজীৰ এই শব্দটো দটা গ্ৰীক শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে 'Psyche' আৰু 'Logos'। 'Psyche' মানে আত্ম (Soul) আৰু 'Logos' মানে বিজ্ঞা (Science of Soul)। গতিকে 'Psychology' শব্দৰ অৰ্থ হ'ল- আত্মাৰ বিজ্ঞান (Psychology is the Science of Soul)। আত্মাৰ প্ৰকত স্বৰূপ কি সেই সম্পৰ্কে প্ৰণালীবদ্ধভাৱে অধ্যয়ন কৰাৰ সবিধা নাই বাবে পিছৰ মনোবিজ্ঞানীসকলে মনোবিজ্ঞানক আত্মা সম্বন্ধীয় বিজ্ঞান নবলি 'মনৰ বিজ্ঞান' (Science of mind) বলি বৰ্ণনা কৰিছিল। এই সংজ্ঞাটোৱে মনোবিজ্ঞানীসকলক সন্তুষ্টি দিব নোৱাৰিলে পৰৱৰ্ত্তী কালৰ কোনো কোনো মনোবিজ্ঞানীয়ে মনোবিজ্ঞানক 'চেতনা বিজ্ঞান' (Science of Cousciousness) বলি বৰ্ণনা কৰে। আধনিক যগৰ এজন বিশিষ্ট মনোবিজ্ঞানবিদ উইলিয়াম মেকডগেলেও (William Mcdougall) মনোবিজ্ঞান সম্বন্ধে মত পোষণ কৰি কয় যে - মনোবিজ্ঞান হৈছে এক বিজ্ঞান, যি সকলোবোৰ জীৱৰ আচৰণৰ প্ৰকত জ্ঞান আৰু তাৰ নিয়ন্ত্ৰণ সম্বন্ধে জনাবলৈ বিচাৰে "। মনোবিজ্ঞানৰ এই ক্ৰমবিকাশশীল ধাৰণাৰ ওপৰত মনোবিজ্ঞানী উডৱৰ্থ এ (Woodworth) এনেদৰে মন্তব্য কৰিছিল যে, প্ৰথমে মনোবিজ্ঞানে ইয়াৰ আত্মা হেৰুৱালে, পিচত মনক হেৰুৱালে, ইয়াৰ পিচত হেৰুৱালে সচেতনতাক; তথাপিও ইয়াৰ এক প্ৰকাৰৰ আচৰণ বৰ্তি আছে। (First Psychology lost its soul, then it lost its mind, then it lost consciousness, it still has behaviour of a kind)

শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হৈছে মনোবিজ্ঞানৰ এক প্ৰায়োগিক দিশ। গতিকে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা হিচাপে ক'ব পাৰি যে মনোবিজ্ঞানৰ তথ্যপাতি শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰা বিভাগেই হ'ল শিক্ষা মনোবিজ্ঞান। শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ বিকাশৰ প্ৰধান হোতা হ'ল হাৰ্বাট (Herbert), পেষ্টালজী (Pestalogi) আৰু ফ'ব্ৰেল (Frobel)। শিক্ষা মনোবিজ্ঞান দটা শব্দৰ দ্বাৰা গঠিত, এটা হ'ল - শিক্ষা (Education) আৰু আনটো হ'ল মনোবিজ্ঞা (Psychology)। ইয়াত মনোবিজ্ঞা মানে হ'ল মানহৰ আচৰণৰ অধ্যয়ন কৰা আৰু শিক্ষা মানে হ'ল সেই আচৰণসমহ সংশো কৰা। মানৱ আচৰণ সংশোধন কৰিবলৈ হ'লে মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞান অতি আৱশ্যক। ঠিক তেনেকৈ শিক্ষণ পদ্ধতিতো শিক্ষক এজনৰ মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞান অতি দৰকাৰ। কাৰণ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞানৰ দ্বাৰা এজন শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ আচৰণ, আগ্ৰহ, সিঁহতৰ জন্মগত সামৰ্থ্য, বদ্ধি ইত্যাদিৰ বিষয়ে জানিব পাৰে — যিয়ে শিশুৰ বিকাশ আৰু আচৰণৰ পৰিৱৰ্তনৰ দিশ নিৰ্ণয় কৰে।

গতিকে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা হিচাপে কব পাৰি যে - 'মনোবিজ্ঞানৰ তথ্যপাতি শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰা বিভাগেই হ'ল শিক্ষা মনোবিজ্ঞান। শিক্ষা মনোবিজ্ঞানীয়ে মনোবিজ্ঞানৰ নীতিসমহ শিক্ষাত প্ৰয়োগৰ উপযোগীকৈ প্ৰস্তুত কৰে আৰু সেয়ে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ বা শ্ৰেণী (Class) এটা বিজ্ঞানাগাৰ স্বৰূপ। ইয়াত শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়া, শ্ৰেণী পৰিচালনা ত সমস্যাসমহৰ বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়ন কৰা হয় আৰু সেইবোৰৰ সমাধান উলিওৱা হয়।

শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ কেইটামান অতি গুৰুত্বপৰ্ণ সংজ্ঞা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- স্কীনাৰৰ (Skinner) মতে "শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হৈছে মনোবিজ্ঞানৰ সেইটো শাখা যি শিক্ষা সম্পৰ্কীয় পৰিবেশত মানৱ ব্যৱহাৰ সম্বন্ধে অধ্যয়ন কৰে"। (Educational Psychology deals with behaviour of human beings in educational situation.)
- ষ্টিফেন্সৰ (Stephens) মতে "শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হৈছে শিশুৰ শিক্ষা সম্বন্ধীয় বদ্ধি আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে কৰা এক প্ৰণালীবদ্ধ অধ্যয়ন Educational Psychology is the systematic study of educational growth and development of a child.)
- ক্ৰো আৰু ক্ৰোৱে (Crow and Crow) সংজ্ঞা দি কয় যে, - "শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে এজন লোকৰ জন্মৰ পৰা বদ্ধ বয়সলৈকে শিক্ষা গ্ৰহণৰ অভিজ্ঞতাবোৰৰ বৰ্ণনা আৰু ব্যাখ্যা কৰে"। (Educational Psychology describes and explains the learning experiences of an individual from birth through old age.)

শিক্ষক আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ মাজত পাৰস্পৰিক বজা পৰা আৰু তেওঁলোকৰ মাজত শিক্ষা সম্বন্ধে উদ্ভৱ হ'ব পৰা সমস্যাসমহৰ অধ্যয়ন কৰাই হ'ল শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ মখ্য উদ্দেশ্য। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শিক্ষা সম্পৰ্কীয় পৰিবেশত কেনেদৰে প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰদৰ্শন কৰে, তেওঁলোকৰ প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু আচৰণ উদ্দেশ্য প্ৰণোদিতভাৱে কেনেকৈ গঢ দি তলিব পাৰি, জন্মগত শক্তি সামৰ্থ্যবোৰৰ লগত কেনেদৰে পৰিচিত হ'ব পাৰি আৰু তাৰ উপযক্ত বিকাশত কেনেদৰে সহায় কৰিব পাৰি ইত্যাদি শিক্ষা সমস্যাবোৰ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ অন্তৰ্গত।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান মানে কি? ৩০টা শব্দৰ ভিতৰত ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰতিষ্ঠাপক কোন?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ এটা বোধগম্য সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ সাধাৰণ মনোবিজ্ঞানৰ পৰা শিক্ষা মনোবিজ্ঞান কেনেকৈ পথক?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ শুদ্ধনে অশুদ্ধ নিৰ্ণয় কৰক—

(ক) মনোবিজ্ঞান শব্দটো 'গ্ৰীক' শব্দৰ পৰা আহিছে।

(খ) মনোবিজ্ঞানৰ আভিধানিক অৰ্থ হ'ল আত্মাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন।

(গ) মেকডগেলে সংজ্ঞা দিছে আচৰণৰ বিজ্ঞানেই হ'ল মনোবিজ্ঞান।

১.৩.১ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ স্বৰূপ

শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অৰ্থসমহ ফঁহিয়াই চোৱাৰ পিছত এইবাৰ আমি মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰকত স্বৰূপ কি তাক তলত আলোচনা কৰিম—

- **প্ৰায়োগিক বিজ্ঞান** শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হৈছে এক প্ৰায়োগিক বিং মনোবিজ্ঞানৰ তথ্যপাতি শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰা বিভাগেই হ'ল শি মনোবিজ্ঞান।
- **ইতিবাচক বিজ্ঞান ঃ** শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হৈছে এক ইতিবাচক বিজ্ঞান, আদৰ্শনিষ্ঠ বিজ্ঞান নহয়। অৰ্থাৎ ই কোনো সিদ্ধান্ত নিদিয়ে, কেৱল ঘটনাৰ বৰ্ণনা কৰে।
- **সামাজিক বিজ্ঞান** শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শৈক্ষিক দিশৰ পৰাহে ব্যক্তি এজন গঠন সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰে। ইয়াৰ ফলাফল কোনো ব্যক্তি অথবা ব্যক্তিৰ সমষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য হয়।
- **শৈক্ষিক বিজ্ঞান ঃ** শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শৈক্ষিক সমস্যাসমহকহে সাঙৰি লয়। সাধাৰণ মনোবিজ্ঞানে কিন্তু বিভিন্ন পৰিস্থিতিত ব্যক্তি এজনৰ আচৰণসমহক সাঙৰি লয়।
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে কেৱল এক বিশেষ শৈক্ষিক পৰিবেশতহে ব্যক্তি এজনৰ অধ্যয়ন কৰে।
- ব্যক্তিৰ দৈহিক-মানসিক বিকাশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ বৈশিষ্ট্য অনসৰি শি গ্ৰহণযোগ্য নীতি আৰু পদ্ধতিসমহৰ বিষয়ে ই অধ্যয়ন কৰে
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শিশুৰ আচৰণৰ সংশোধন কৰাৰ বাবে দৰকাৰী পদ্ধতিসমহৰ বিষয়ে পৰামৰ্শ আগবঢায়।
- ইয়াৰ উপৰিও শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ মল উদ্দেশ্য হ'ল— শ্ৰেণীকক্ষৰ বাহিৰে ভিতৰে

স্কলৰ সমগ্ৰ শিক্ষা পৰিস্থিতিত উদ্ভৱ হ'ব পৰা সমস্যাসমহৰ নিৰীক্ষণ আৰু অন্তৰ্দশন কৰিব পৰা আৰু তাৰ উপযক্ত সমাধান কৰিব পৰা ক্ষমতা প্ৰদান কৰা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ চমটোকা লিখক—

(ক) প্রায়োগিক বিজ্ঞান হিচাপে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান।

.....

.....

(খ) এক উন্নয়নশীল বিজ্ঞান হিচাপে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান।

.....

.....

(গ) যথার্থ (Specific) বিজ্ঞান হিচাপে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান।

.....

.....

(ঘ) এক শৈক্ষিক বিভাগ হিচাপে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান।

.....

.....

১.৩.২ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ

মনোবিজ্ঞানৰ শাখা হিচাপে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ এক বিতং আলোচনা আ ইতিমধ্যে কৰাৰ পিছত এইবাৰ আমি মনোবিজ্ঞানৰ বিস্তৃতি সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিবলৈ আগবাঢিছোঁ। প্রায়োগিক বিজ্ঞান হিচাপে মানৱ আচৰণ, শিক্ষা সংক্রান্তীয় সকলো বিষয়, সমস্যা আৰু ব্যক্তিৰ সৈতে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান জডিত হৈ পৰিছে আৰু ইয়াৰ নীতি আৰু পদ্ধতিসমহ মানৱ জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্রত প্রয়োগ হৈছে।

বর্তমান শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত মনোবিজ্ঞানৰ প্রয়োগ বাঢি অহাৰ ফলস্বৰূপে ইয়াৰ পৰিসৰ অধিক বদ্ধি পাই আহিছে। শিক্ষার্থী, শিক্ষণ প্রক্রিয়া আৰু শিক্ষণ পৰিস্থিতি সম্পৰ্কীয় নিম্নোক্ত বিষয়সমহৰ অধ্যয়নৰ লগত শিক্ষা মনোবিজ্ঞান বিশেষভাৱে জডিত—

- **শিক্ষার্থীৰ আচৰণ** (Learner Behaviour) ঃ সার্থকভাৱে শিক্ষাদান কৰিবৰ বাবে শিক্ষার্থীৰ প্রকতি, আচৰণ ইত্যাদিৰ বিষয়ে শিক্ষকে ভালকৈ জনা উচিত। মনোবিজ্ঞানে আচৰণ অধ্যয়ন কৰে আৰু শিক্ষাই সেই আচৰণ সংশোধন কৰে।

- **বিকাশৰ স্তৰ অধ্যয়** Study of the stages of growth and development) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানক মানহৰ দেহ-মানসিক বিকাশৰ স্বৰূপ অধ্যয়নৰ বিজ্ঞান স্বৰূপেও চিনাক্ত কৰিব পাৰি। এটা শিশুৱে বিকাশৰ বিভিন্ন স্তৰৰ মাজেৰে কেনেকৈ অতিক্ৰম কৰে, বিকাশৰ প্ৰত্যেকটো স্তৰৰ বৈশিষ্ট্যসমহ কি কি এই গোটেই বিলাককে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে অধ্যয়নৰ বিষয়বস্তু স্বৰূপে সাঙৰি লয়।
- **শিক্ষণ পদ্ধতি** (Learning Process) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শিক্ষণৰ পদ্ধতি, নীতি, স্বৰূপ আৰু শিক্ষণৰ তত্বসমহ অধ্যয়ন কৰে। কোন শিক্ষণ পদ্ধতি কেনে ধৰণৰ ছাত্ৰৰ বাবে অধিক কাৰ্য্যকৰী হ'ব, শিক্ষাৰ্থীৰ বিভিন্ন স্তৰৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি কেনে পদ্ধতি অৱলম্বন কৰিব লাগে এই সম্পৰ্কে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে অধ্যয়ন কৰে।
- **বংশগতি আৰু পৰিবেশ** (Heredity and Environment) ঃ শিশুৰ বংশগতি আৰু পৰিবেশে সন্মিলিত পৰিবেশৰ যোগেদি শিশুৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশ সম্ভৱপৰ কৰি তোলে। এই সম্পৰ্কীয় জ্ঞান আৰু নিৰ্দেশনা, শিক্ষকে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পৰা পাব পাৰে।
- **ব্যক্তিত্বৰ সমাযোজন আৰু বিকাশসাধন** (Development and Adjustment of Personality) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ আৰ স্বৰূপৰ বিষয়েও অধ্যয়ন কৰে। বাস্তৱিকতে শিক্ষা মানে হ'ল মানৱ ব্যক্তিত্ব সকলোবোৰ দিশ পৰ্ণ স-সামঞ্জস্যভাৱে বিকশিত কৰা এটা প্ৰক্ৰিয়া যাতে ব্যক্তি এজনে যিকোনো পৰিবেশতে সমাযোজন কৰিব পাৰে।
- **ব্যক্তিত্বৰ বৈষম্য** (Personality difference) ঃ শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বদ্ধি-বত্তি, অভিৰুচি, ব্যক্তিত্ব আৰু চৰিত্ৰৰ মাজত বিভিন্ন প্ৰভেদ আছে। গতিকে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ জৰিয়তেহে এই ব্যক্তিগত বৈষম্যৰ বিষয়ে জানিব পৰা যাব।
- **ব্যক্তি বিশেষৰ থকা পাৰ্থক্যসমহ** (Individual Difference) ঃ কেৱল শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ দ্বাৰাহে মানৱ ব্যৱহাৰৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিবলৈ সহজ। কিয়নো মানৱ ব্যৱহাৰৰ অধ্যয়নৰ জৰিয়তেহে ব্যক্তি বিশেষৰ পাৰ্থক্যসমহ চিনাক্ত কৰিব পাৰি।
- **কতিত্বৰ মল্যায়ন** (Evaluation of learning performance) ঃ মানহ মানসিক, বৌদ্ধিক, আবেগিক আদি বিভিন্ন দিশ সমহ জখি মনোবিজ্ঞানীসকলে নানা ধৰণৰ অভীক্ষা নিৰ্মাণ কৰিছে। এই অভীক্ষাবিলাকৰ সহায়ত শিক্ষাৰ্থীয়ে আহৰণ কৰা শৈক্ষিক কতিত্বৰ মান নিৰূপণ কৰিব পাৰি।
- **শিক্ষা নিৰ্দেশনা** (Providing Educational Guidance and Counseling)ঃ- প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়েই সকলো বিষয় আৰু ক্ৰিয়াৰ প্ৰতি সমানে যোগ্যতা দেখৱা নোৱাৰে। এই ক্ষেত্ৰত কোন ব্যক্তি কোন বিষয়ৰ বাবে দেহ-মানসিকভাৱে উপযক্ত

আৰু সেই অনক্রমে তেওঁক কেনে ধৰণৰ মনোবৈজ্ঞানিক দিহা পৰামর্শ আ প্রদান কৰিব লাগে তাক শিক্ষা মনোবিজ্ঞান অধ্যয়ন কৰিলেহে গম পোৱা যায়।

- **মানসিক পৰিমাপণ** (Mental Measurement) ঃ শিক্ষার্থীৰ বদ্ধি-বত্তি আৰু আন আন মানসিক ক্ষমতাসমহৰ স্বৰূপ সম্বন্ধে জনাৰ লগতে সেই নির্ভৰযোগ্য পৰিমাপণ কৰা আৰু তাৰ ভিত্তিত ছাত্র-ছাত্রীৰ শ্রেণীবিভাগ কৰি প্রতিটো বিভাগৰ বাবে উপযক্ত হোৱাকৈ শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰাটো অতি গুৰুত্বপর্ণ কথা। শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অন্তর্গত বিষয়বোৰৰ ভিতৰত বদ্ধিৰ পৰীক্ষা (Intelligence Test), অভিবত্তি পৰীক্ষা (Aptitude Test), আর্জিত বিদ্যা (Attainment Test) আদি বিভিন্ন মনোবৈজ্ঞানিক পৰীক্ষা পদ্ধতি সমহো উল্লেখযোগ্য।
- **মানসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞান** (Mental Hygiene) ঃ এই জটিল সমাজখনত সামাজিক জীৱন নির্বাহ কৰাটো খব জটিল হৈ পৰিছে। আৰু এই জটিল সমাজৰ অ প্রভাৱ সমহে ব্যক্তি আচৰণত নানাবিধ অস্বাভাৱিকতা আৰু মানসিক ৰোগে দেখা দিব পাৰে। এই অসস্থ প্রভাৱ সমহৰ বিষয়ে জনাটো আৰু তাৰ দৰীকৰণ কৰাটো কেৱল মাত্র শিক্ষামনোবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ দ্বাৰাহে জানিব পাৰি।

ইয়াৰোপৰি শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অন্তর্গত আন কেইটামান বিষয় হ'ল— চৰিত্র গঠন, নির্জ্ঞান মনৰ অধ্যয়ন, গণ মনোবিজ্ঞান, অচেতন মনৰ জটিলতা, সামঞ্জস্যহীনতাৰ সমস্যা, সহজাত প্রবত্তি আৰু আবেগ, ইত্যাদি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ বলিলে কি বজে ?

.....

.....

চিন্তা চর্চা কৰক ১.১

শ্রেণী কোঠাৰ শিক্ষণত ব্যৱহৃত হোৱা শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ কেইটামান বিষয় বর্ণনা কৰক।

.....

.....

১.৪ শিক্ষণ প্রক্রিয়াত শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ প্রয়োগ আৰু গুৰুত্ব

শ্রেণী কক্ষত প্রত্যেক শিক্ষকেই ছাত্র-ছাত্রীৰ শিক্ষণকলৈ সমস্যাৰ সন্মখীন হয়। ছা ছাত্রীক কি দৰে শিক্ষাৰ প্রতি আকষ্ট কৰিব পাৰি, কেনেকৈ ছাত্র-ছাত্রীয়ে অধিক সময় অধ্যয়ন

কৰিব পাৰে, কিদৰে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অভিৰুচিৰ সষ্টি কৰিব পাৰি ইত্যাদি। শিক্ষকে শ্ৰেণীকোঠাত দৈনন্দিন সমস্যাৰ সন্মখীন হয় আৰু উক্ত সমস্যাসম হৰ সমাধান কৰিব লগা হয়। শিক্ষাদান আৰু শিক্ষা গ্ৰহণ এই দয়োটা কার্য্য মানসিক আৰু সেইবাবে শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষা মনোবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ এক বিশেষ গুৰুত্ব আছে। এজন শিক্ষকে শ্ৰেণী কক্ষৰ সমস্যাসমহ কিদৰে সমাধান কৰিব পাৰে সেয়া নির্ভৰ কৰিব শিক্ষকজনে কিমান দৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বজি পাইছে আৰু শিক্ষকে কেনেধৰণৰ পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰিছে তাৰ ওপৰত।

জন আদামচে (John Adams) কৈছে - শিক্ষকে 'জন' নামৰ ল'ৰাজনক লেটিন ভাষা শিকায়' - বোলা উক্তি শাৰীত বজাইছে যে, শিক্ষকে 'জনক' ভালদৰে জনাৰ উপৰিও লেটিন ভাষাও জানিব লাগিব। ইয়াৰ অর্থ এয়ে যে 'জন'ক জানিবলৈ হ'লে শিক্ষকৰ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান সম্পর্কে জ্ঞান থাকিব লাগিব। অর্থাৎ এজন সচেতন শিক্ষকে সার্থকভাৱে শিক্ষাদান কৰিবলৈ হ'লে বিষয়বস্তু আৰু শিক্ষার্থীৰ মানসিক অৱস্থাক সমানে প্ৰাধান্য দি অধ্যয়ন কৰিব লাগিব কাৰণ বর্তমানৰ শিক্ষা হৈছে শিশুকেন্দ্ৰিক (Child Centred) শিক্ষা। এই শিক্ষা ব্যৱস্থাত বিষয় জ্ঞানৰ উপৰিও শিক্ষকৰ শিশু সম্বন্ধেও ভাল জ্ঞান থাকিব লাগিব। কাৰণ শিশুকেন্দ্ৰিক শিক্ষাত শিশুৰ বদ্ধি-বত্তি, আশা-আকাংক্ষা, প্ৰয়োজন, আগ্ৰহ আদিৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখিহে শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। আচৰণৰ পৰিৱর্তন সাধনেই শিক্ষকৰ কাম আৰু আচৰণ সম্বন্ধে জ্ঞান লাভ কৰিবলৈ হ'লে মনোবিজ্ঞান অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। বিদ্যালয়ত সম্পাদন কৰিব লগা শিক্ষা সংক্ৰান্তি বিভিন্ন কার্য্যাৱলীত শিক্ষকসকলক শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন কেনেভাৱে সহায় কৰে সেই বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

- **শিশু সম্বন্ধে জ্ঞান** (Understanding the Child) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শিক্ষক এজনক শিশু এটাৰ বিকাশৰ বিভিন্ন স্তৰসমহৰ স্বৰূপ সম্বন্ধে জনাত সহায় কৰে। বিকাশৰ বিভিন্ন স্তৰসমহৰ বৈশিষ্ট্য সমহৰ জ্ঞান অবিহনে শিশু এটাক কেতিয়াও উপযক্ত আৰু সার্থকভাৱে শিক্ষা দান কৰিব নোৱাৰি।
- **ব্যক্তি পার্থক্যৰ জ্ঞান** (Knowledge of individual difference) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞানে শিক্ষকক প্ৰতিজন শিক্ষার্থীৰ ব্যক্তিগত প্ৰয়োজন, সম্ভাৱনীয়তা আদি বজি উঠাত সহায় কৰে। কিয়নো জন্মতে প্ৰতিজন শিশু শাৰীৰিক, মানসিক তথা আবেগিকভাৱে একে নহয়। গতিকে শিক্ষকে সমহীয়াভাৱে শিক্ষাদান কৰিলেও শিক্ষার্থীৰ ব্যক্তিগত পার্থক্য ত প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰতি সমানে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিব লাগিব
- **শ্ৰেণী কোঠাৰ শিক্ষণ সম্বন্ধীয় প্ৰকতিৰ ভ** (To understand the nature of classroom teaching)ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে সাধাৰণতে শিক্ষণীয় প্ৰক্ৰিয়াৰ পথৰ বিষয়ে আৰু বিশেষকৈ শ্ৰেণীকোঠাৰ বিভিন্ন সমস্যাৰ বিষয়ে শিক্ষকক জানিবলৈ সহায় কৰে। শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে এজন শিক্ষকক সদক্ষভাৱে শিক্ষণীয় কার্যসচী চলাবলৈ সহায় ইয়াৰোপৰি, শিক্ষণীয় শিতানত ন-ন কৌশল উদ্ভাৱনত সহায় কৰে। শ্ৰেণীকোঠাৰ শিক্ষণীয় প্ৰক্ৰিয়া কেৱলমাত্ৰ এটা তত্ত্বৰ ওপৰতে নির্ভৰ নকৰে, বৰঞ্চ ইয়াৰ ব্যৱহাৰ বহুতো শিক্ষণীয়

তত্ত্বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গটি উঠে। সেয়েহে শ্ৰেণীকোঠাৰ শিক্ষাদান বা শিক্ষণ সচাৰুৰূপে পৰিচালিত হ'বৰ বাবে শিক্ষকজন প্ৰয়োজনীয় বহুতো শিক্ষণীয় তত্ত্বৰ বিষয়ে জ্ঞাত হ'ব লাগে। শিক্ষা মনোবিজ্ঞান এই ক্ষেত্ৰত শিক্ষকক বিষয়বস্তুৰ গভীৰতা আৰু ছাত্ৰ ছাত্ৰীৰ দেহ মানসিক প্ৰয়োজনীয়তাৰ ভিত্তিত উপযুক্ত শিক্ষণৰ নীতি আৰু পদ্ধতিসমহ প্ৰয়োগকৰণত সহ কৰে।

- **মানসিক স্বাস্থ্যৰ জ্ঞান** (Knowledge of mental health)ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ দ্বাৰা শিক্ষক এজনে শিশু এটাৰ মানসিক স্বাস্থ্য সম্পৰ্কেও জানি উঠিব পাৰে আৰু শ্ৰেণীকোঠাত শিশু এটাই কেনেকৈ মানসিক স্বাস্থ্য ৰক্ষা কৰি চলিব লাগে তাক জনাতো সহায় কৰে। শিক্ষা মনোবিজ্ঞান সম্পৰ্কীয় জ্ঞানৰ জৰিয়তে শিক্ষক এজনে সহজতে শিশু এটাৰ মানসিক অসস্থতা আৰু সামঞ্জস্যহীনতাৰ সমস্যাৰ বাবে কোনবিলাক উপাদান দায়ী তাক জানি উঠিব পাৰে।
- **শিক্ষার্থীৰ বিভিন্ন সমস্যাৰ বিষয়ে জ্ঞাত** (To understand the problems of children) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বিভিন্ন সমস্যা আৰু প্ৰয়োজনীয়তাক বজাত শিক্ষকক সহায় কৰে। শ্ৰেণীকোঠাত শিক্ষার্থীয়ে সন্মখীন হোৱা সমস্যাবোৰৰ বিষয়েও শিক্ষক এজনে বজাত সহায় কৰে। শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ সহায়ত শিক্ষকজনে সমস্যা সমাধানৰ বাবে কিছম প্ৰতিকাৰমলক পদক্ষেপ ল'ব পাৰে।
- **পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুতকৰণ** (Curriculum construction) ঃ শিক্ষাৰ বিষয়বস্তু অৰ্থাৎ পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুতকৰণৰ ক্ষেত্ৰত মনোবিজ্ঞানে প্ৰভাৱ পেলাই আহিছে। বিভিন্ন স্তৰৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ পাঠ্যক্ৰমৰ প্ৰয়োজন। ভিন ভিন বয়সত ল'ৰা-ছোৱালীৰ মানসিব চাহিদা, বদ্ধি, আগ্ৰহ, অভিৰুচিৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুত কৰা উচিত। এই ক্ষেত্ৰত কেৱল শিক্ষা মনোবিজ্ঞানেহে শিক্ষকক সহায় কৰিব পাৰে।
- **বংশগতি আৰু পৰিবেশৰ জ্ঞান** (Knowledge of heredity and environment) ঃ শিশুৰ শিক্ষাত বংশগতি আৰু পৰিবেশৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে শিক্ষকে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞানৰ পৰা জানিব পাৰে আৰু সেইমতে প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। বংশগতি মা হৈছে যি জৈৱিক গুণ, শক্তি পৰ্বপৰুষৰ পৰা উত্তৰ পৰুষলৈ গতি কৰে ।আনহাতে পৰিবেশ হৈছে ব্যক্তিৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলোৱা এক বহিঃ শক্তিস্বৰূপ।
- **শিকনীয় ফলাফলৰ মাপকাঠি** (Measurement of learning outcomes) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শিক্ষার্থীৰ শিকনীয় ফলাফল জোখাত শিক্ষকক সহায় কৰে। শিক্ষার্থীৰ পাৱদর্শিতাৰ প্ৰেক্ষাপটত শিক্ষকজনেও শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ সহায়ত শিক্ষণীয় পদ্ধতিৰ বিষয়ে মল্যায়নো কৰিব পাৰে। দৰাচলতে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শিক্ষকক, শিক্ষনীয় পদ্ধতি আৰু কৌশলসমহত সংশোধন অনাত সহায় কৰে।
- **গৱেষণা** (Research) ঃ শ্ৰেণীকোঠাত উদ্ভৱ হোৱা সমস্যাসমহ শিক্ষকে কেনেকৈ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ আচৰণ সম্পৰ্কে নির্দেশনা আৰু ভৱিষ্যতৰাণী ইত্যাদি কথাৰে

গৱেষণাৰ ওপৰত অধ্যয়ন কৰিহে জানিব পাৰে।

- **শাস্তি আৰু পৰস্কাৰ কৌশলৰ প্ৰয়োগ** (Use of reward and punishment) ঃ শিক্ষাদান আৰু শিক্ষাগ্ৰহণ কাৰ্য্য ফলপ্ৰস কৰি তলিবৰ বাবে শিক্ষকে প্ৰয়োজন সাপেক্ষে শাস্তি আৰু পৰস্কাৰ কৌশল অৱলম্বন কৰিব পাৰে। ভাল কামৰ বাবে উৎসাহ যোগাবৰ বাবে পৰস্কাৰ আৰু বেয়া কামত নিৰুৎসাহিত কৰিবৰ বাবে শাস্তি প্ৰদানৰ কৌশল প্ৰয়োগ কৰি শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক শিক্ষাক্ষেত্ৰত আত্মনিয়ন্ত্ৰিত কৰিব পাৰে।
- **মানসিক অস্বাভাৱিকতাৰ বিষয়ে জ্ঞান প্ৰদান** (Provide knowledge about the mental abnormalities) ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শিক্ষকক শিক্ষাৰ্থীয়ে স্কলত সন্মখীন হোৱা বিভিন্ন মানসিক অস্বাভাৱিকতাসমহ চিহ্নিত কৰাত সহায় কৰে। লগতে শিক্ষাৰ্থীৰ অস্বাভাৱিকতাসমহ পৰিহাৰ কৰাত বা শুধৰণি কৰাত শিক্ষকক স-দক্ষ পদক্ষেপ ল'বৰ বাবে সহায় কৰে।
- **ন ন উদ্ভাৱনৰ ব্যৱহাৰ** (Use of innovations) ঃ সৰ্বশেষ তথ্যসমহ বা জ্ঞানসমহ যোগাবৰ বাবে, শিক্ষকে ন-ন উদ্ভাৱন সমহৰ বিষয়ে তথ্য সহকাৰে শিক্ষা শিতানত প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে। এইক্ষেত্ৰত, শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে নতন নতন উদ্ভাৱন, অনশিক্ষণ, দলীয় আলোচনা, দলীয় শিক্ষণৰ বিষয়ে শিক্ষকক জ্ঞাত হোৱাত সহায় কৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি ক'ব পাৰো যে শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ এক বিশেষ গুৰুত্ব আছে। শিক্ষণ পদ্ধতিৰ প্ৰক্ৰিয়াসমহ ফলপ্ৰস কৰি তলিবলৈ হ'লে শিক্ষা পদ্ধতিত জড়িত প্ৰত্যেক জন শিক্ষকে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞান অৰ্জন কৰাটো উচিত।

জানি থোৱা ভাল

শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞানে এজন শিক্ষক শ্ৰেণীকোঠাৰ শিকনীয় কাৰ্যসচী সচাৰুৰূপে পৰিচালিত কৰিব পৰাত সহায় কৰে। শিশু সম্বন্ধে জ্ঞান, ব্যক্তি পাৰ্থক্যৰ জ্ঞান, শ্ৰেণীকোঠাৰ শিকন সম্বন্ধীয় প্ৰকতিৰ জ্ঞান, উপযক্ত শিক্ষণ পদ্ধতিৰ নিৰ্ধাৰণ, মানসিক স্বাস্থ্যৰ জ্ঞান, শিকনীয় ফলাফলৰ মাপকাঠি নিৰ্ধাৰণ, গৱেষণা, বংশগতি আৰু পৰিৱেশৰ জ্ঞান জনাৰ বাবে শিক্ষা মনোবিজ্ঞা বিদ্যালয় বা স্কল এখনৰ শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াত গুৰুত্বপৰ্ণ ভমিকা পালন কৰে।

চিন্তা চৰ্চা কৰক ঃ ১.২

শিক্ষা মনোবিজ্ঞান শিক্ষক এজনৰ বাবে কিমান ফলপ্ৰস সেয়া বৰ্ণনা কৰক ।

.....

.....

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মনোবিজ্ঞানৰ ইংৰাজী প্ৰতিশব্দ "Psychology" গ্ৰীক ভাষাৰ 'Psyche' আৰু 'Logos' শব্দ দটাৰ পৰা আহিছে। 'Psyche' শব্দৰ অৰ্থ হৈছে আত্মা (Soul) আৰু 'Logos' শব্দৰ অৰ্থ হৈছে বিজ্ঞান (Science of the Soul).
- বৰ্তমানলৈকে মনোবিজ্ঞানী মেকডগেল (Mcdougall) আগবঢোৱা সংজ্ঞাটো সৰ্বসন্মতভাৱে স্বীকত হৈছে আৰু এই সংজ্ঞাটো হ'ল - মনোবিজ্ঞান হ'ল আচৰণৰ বিজ্ঞান।
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হ'ল মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰায়োগিক শাখা।
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞান বলিলে শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত উদ্ভৱ হোৱা সমস্যাৰাজি সমাধানৰ মনোবিজ্ঞানৰ সত্ৰ আৰু নীতিসমহ প্ৰয়োগ কৰাকে বজায়। হাৰ্বাট (Herbert) আৰু ফ'ব্ৰেল (Frobel) দজন জাৰ্মান প্ৰফেচৰ, শিক্ষা মনোবিজ্ঞান বিকাশৰ প্ৰধান হোতা বলি কোৱা হয়।
- প্ৰকততে মনোবিজ্ঞানে মানহৰ আচৰণৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰে আৰু শিক্ষাৰ দ্বাৰা মানহ আচৰণ সংশোধন কৰা হয়।
- শিক্ষাদান আৰু শিক্ষাগ্ৰহণ কাৰ্য্য সফল কৰি তলিবলৈ শিক্ষকক মনোবিজ্ঞানৰ ত বিশেষভাৱে সহায় কৰে।
- বহুতো মনোবিজ্ঞানীয়ে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ বিষয়ে বহুত ধৰণেৰে সংজ্ঞা আগবঢাই । সৰ্বশেষত সকলো মনোবৈজ্ঞানিকে এটা সংজ্ঞাত প্ৰতিপন্ন হ'ল যে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হ'ল শিক্ষা আৰু মনোবিজ্ঞানৰ দ্বাৰা পৰিচালিত বৈজ্ঞানিক জ্ঞান লাভৰ এক প্ৰক্ৰিয়া। ইয় বিষয়বস্তু ব্যক্তিৰ শিক্ষণ আৰু আচৰণত প্ৰভাৱ পেলায়।
- প্ৰায়োগিক বিজ্ঞান, ইতিবাচক বিজ্ঞান, সামাজিক বিজ্ঞান, শৈক্ষিক বিজ্ঞান, বিশেষ বিজ্ঞান, বদ্ধি আৰু বিকাশৰ বিজ্ঞান হৈছে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰকতি বা স্বৰূপ।
- শিক্ষাৰ্থী, শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়া আৰু শিক্ষণ পৰিস্থিতি সম্পৰ্কীয় বিষয় সমহৰ অধ্যয়নৰ লগত শিক্ষা মনোবিজ্ঞান বিশেষভাৱে জড়িত যেনে - শিক্ষাৰ্থীৰ আচৰণ, বিকাশৰ স্তৰ অধ্যয়ন, শিক্ষণ পদ্ধতি, ব্যক্তিত্ব সমাযোজন আৰু বিকাশ সাধন, ব্যক্তিত্বৰ বৈষম্য, শিকনীয় কতিত্বৰ মল্যায়ন, শিক্ষা নিৰ্দেশনা, মানসিক পৰিমাপণ, মানসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞান ইত্যাদি।
- শিশু সম্বন্ধে জ্ঞান, ব্যক্তি পাৰ্থক্য জ্ঞান, শ্ৰেণীকোঠাৰ শিক্ষণ সম্বন্ধীয় প্ৰকতিৰ জ্ঞান, উপযক্ত শিকন পদ্ধতি নিৰ্ধাৰণৰ জ্ঞান, শিশুৰ বিভিন্ন সমস্যাৰ বিষয়ে জ্ঞান, মানসিক স্বাস্থ্যৰ জ্ঞান, পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুতকৰণ, বংশগতি আৰু পৰিবেশৰ জ্ঞান, শিকনীয় ফলাফলৰ মাপকাঠিৰ সম্বন্ধে জ্ঞান, গৱেষণা, শান্তি আৰু পৰস্কাৰ প্ৰয়োগৰ কৌশল, মানসিক অস্বাভাৱিকতাৰ বিষয়ে জ্ঞান প্ৰদান, শিক্ষাত ন-ন উদ্ভাৱনৰ ব্যৱহাৰ সম্বন্ধে জ্ঞান আয়ত্ত কৰাৰ কাৰণে শিক্ষণ শিকন প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞান জনাটো অতি আৱশ্যক।

১.৬ অধিক জানিবলৈ

১) বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যয়ন
অৰুণ প্ৰকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটি-১

২) শৰ্মা, ড° মকল কমাৰ ঃ স্নাতক মহলাৰ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান আৰু পৰিসংখ্যা, ষ্টুডেন্ট এম্পৰিয়াম, ডিব্ৰুগড।

১.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হ'ল সাধাৰণ মনোবিজ্ঞানৰ এক প্ৰায়োগিক শাখা। শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে এক বিশেষ শৈক্ষিক পৰিবেশৰ ভিতৰত ব্যক্তি এজনৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰে। মনোবিজ্ঞানৰ অৰ্থ হ'ল মানৱ আচৰণ অধ্যয়ন কৰা আৰু শিক্ষাৰ অৰ্থ হ'ল মানৱ আচৰণৰ সংশোধন কৰা।

২নং প্ৰশ্ন উত্তৰ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পষ্ঠপোষক হ'ল হাৰ্বাট Herbert), পেষ্টালজী (Pestalogi) আৰু ফ'ব্ৰেল (Froebel)।

৩নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হ'ল মনোবিজ্ঞানৰ এক প্ৰায়োগিক শাখা, যিয়ে বিজ্ঞানসন্মত ভাৱে মানহৰ আচৰণৰ সম্বন্ধে অধ্যয়ন কৰে, যাৰ জৰিয়তে মানহৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য বিষয়ে জনাত, নিৰ্দেশ দিয়াত আৰু পৰ্য্যবেক্ষণত সবিধা হয়।

৪নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ সাধাৰণ মনোবিজ্ঞান আৰু শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ মাজত পাৰ্থক্য এয়ে যে— সাধাৰণ মনোবিজ্ঞানে বহলভাৱে মানহৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰে, কিন্তু শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে কেৱল নিৰ্দিষ্ট বিষয়ৰ অধ্যয়নৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব দিয়ে মনোবিজ্ঞানে মানহৰ মন আত্মা আৰু ব্যৱহাৰকে ধৰি বহলভাৱে অধ্যয়ন কৰে, কিন্তু শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে এব নিৰ্দিষ্ট বিষয়ত সীমাবদ্ধ থাকি শিক্ষা সম্বন্ধীয় কাৰ্যসচীত শিক্ষাৰ্থীৰ আচৰণৰ সম্বন্ধে অধ্যয়ন কৰে।

৫নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ (ক) শুদ্ধ (খ) শুদ্ধ (গ) শুদ্ধ

৬নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ (ক) শ্ৰেণী কক্ষৰ বাহিৰে ভিতৰে স্কলৰ সমগ্ৰ শিক্ষা পৰিস্থিতিত উদ্ভৱ হ'ব পৰা শিক্ষাৰ্থীৰ সমস্যাসমহৰ নিৰীক্ষণ কৰা, আৰু অন্তদৰ্শন কৰিব পৰা আৰু তাৰ উপযক্ত সমাধান কৰিব পৰা ক্ষমতা প্ৰদান কৰা, সেয়েহে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানক স মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰায়োগিক শাখা বলি কেৱা হয়।

(খ) মানহৰ প্ৰবত্তি আৰু ব্যৱহাৰৰ উন্নয়ন হোৱাৰ লগে লগে ইয়াৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰতো যথেষ্ট উন্নতি সাধন হৈছে। সেয়েহে ইয়াক এক উন্নয়নশীল বিজ্ঞান বোলা হয়।

(গ) শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হৈছে এক যথার্থ বিজ্ঞান। কিয়নো ই শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত বহলভাৱে আলোচনা নকৰে, বৰঞ্চ বিশেষ দিশ কিছমানৰহে অধ্যয়ন কৰে।

(ঘ) শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শৈক্ষিক সমস্যাসমহকহে সাঙৰি লয়। শিক্ষা মনোবিজ্ঞান এক বিশেষ শৈক্ষিক পৰিবেশৰ ভিতৰত ব্যক্তি এজনৰ গতিবিধি, প্রকতি, আচৰণ ইত্যাদিৰ বিষয়ে বিশেষভাৱে আলচোনা কৰে। সেয়েহে ইয়াক শৈক্ষিক বিজ্ঞান বলি কোৱা হয়।

৭নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ বলিলে প্রধানকৈ দটা কথাক ইংগিত কৰে—

- ইয়াৰ প্রয়োগৰ সীমাবদ্ধতা
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে সামৰি লোৱা শাখাসমহ, বিষয়সমহ আৰু বিষয়বস্তু সমহ।

১.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ মনোবিজ্ঞান বলিলে কি বজে?

প্রশ্ন ২ ঃ শৈক্ষিক মনোবিজ্ঞান বলিলে কি বজে?

প্রশ্ন ৩ ঃ শিক্ষা আৰু মনোবিজ্ঞানৰ সম্পর্ক কি?

(খ) চটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শৈক্ষিক মনোবিজ্ঞানৰ স্বৰূপ বা প্রকতিসমহ কি কি?

প্রশ্ন ২ ঃ শিক্ষাৰ লগত মনোবিজ্ঞানৰ যে সম্পর্ক আছে, আপনি কিয় ভাবে?

প্রশ্ন ৩ ঃ শিক্ষক এজনক শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে কেনেকৈ শ্রেণীকোঠাৰ শিক্ষণীয় কার্যত ফলপ্রসতা অনাত সহায় কৰে?

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শৈক্ষিক মনোবিজ্ঞান বলিলে কি বজে? শ্রেণীকোঠাৰ সমস্যাসমহ সমাধানৰ বাবে শৈক্ষিক মনোবিজ্ঞানৰ অৱদানসমহ কি কি? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ শ্রেণীকোঠাৰ পাঁচটা সমস্যা বাচি লওক - য'ত আপোনাক শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞানে সহায় কৰিব পাৰে?

প্রশ্ন ৩ ঃ শিক্ষার্থীৰ আচৰণৰ সমস্যাসমহ সংশোধনৰ বাবে শৈক্ষিক মনোবিজ্ঞানৰ জ্ঞানে শিক্ষক এজনক কেনেকৈ সহায় কৰে?

*** ****** ***

অধ্যায় ২ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পদ্ধতি

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান পদ্ধতিৰ শ্ৰেণীবিভাগ
২.৪ শিক্ষণ, শিকন পদ্ধতিত ইয়াৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰয়োগ
২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
২.৬ অধিক জানিবলৈ
২.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
২.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি—

- ব্যক্তিৰ আচৰণসমহ জানিবলৈ বা অধ্যয়ন কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা পদ্ধতিসমহ আৱশ্যকতাৰ বিষয়ে জানিবলৈ সমৰ্থ হ'ব।
- পদ্ধতিসমহৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ শ্ৰেণী বিভাগ কৰিব পাৰিব।
- প্ৰত্যেকটো পদ্ধতিৰে সবিধা আৰু সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে বৰ্ণনা দিব পাৰিব।

২.২ পৰিচয়

শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হৈছে মনোবিজ্ঞানৰ এক গুৰুত্বপৰ্ণ শাখা। শিক্ষাত প্ৰয়োগ ব মনোবিজ্ঞানৰ নীতি আৰু সত্ৰসমহৰ কাৰ্যকৰীকৰণৰ দিশটোৱেই হৈছে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান। শিক্ষা সম্পৰ্কীয় পৰিৱেশ আৰু পৰিস্থিতিৰ লগত জড়িত মনোবিজ্ঞানৰ কাৰ্যকৰী দিশটোৰ অধ্যয়নেই হৈছে শিক্ষা মনোবিজ্ঞান। ইয়াৰ বিষয়বস্তু হৈছে শিক্ষাগ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত মানহৰ আচৰণ অধ্যয় কৰা। সাধাৰণতে বয়সস্থসকলতকৈও কোমল বয়সৰ লোকৰ লগতহে ইয়াৰ অধিক সম্বন্ধ, বাহিৰৰ বিস্তৃত পৰিৱেশতকৈও স্কলীয়া শিক্ষাৰ পৰিৱেশহে ইয়াৰ অধিক পৰিচিত।

শিক্ষাৰ বিবিধ সমস্যাসমহৰ বিজ্ঞানসন্মত দষ্টিৰে সামহিকভাৱে নিৰীক্ষণ কৰা আৰ তাৰ গ্ৰহণযোগ্য সমাধানৰ পথ বাছি উলিওৱাত শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে শিক্ষকক সহায় কৰে। স্কলৰ শ্ৰেণীকক্ষৰ বাহিৰে-ভিতৰে শিক্ষক এজনে বহুতো সমস্যাৰ সন্মখীন হ'ব পাৰে। ব্যক্তি পাৰ্থক্যৰ তাৎপৰ্য্যসমহ, শ্ৰেণীকোঠাত উদ্ভৱ হোৱা বিভিন্ন সমস্যাসমহ কেনেকৈ সমাধান কৰিব পাৰি তাৰ

বিষয়ে শিক্ষক এজনৰ জ্ঞান থকাটো যথেষ্ট প্রয়োজনীয়। সেয়েহে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ হ'লে, ব্যক্তিসমহক ভালকৈ জানিবলৈ হ'লে, কিছমান তথ্য সংগ্রহ কৰি পদ্ধতি গ্রহণ কৰিব লাগিব।

১৮৭৯ চনত জার্মেনিৰ মনোবিজ্ঞানী উইলহেম য়োণ্ড Wilhelm Wundt) প্রথমবাৰৰ বাবে মনোবিজ্ঞানৰ এই পদ্ধতিসমহ গ্রহণ কৰে। বর্তমান শিক্ষাই প্রযক্তি বিদ্যাৰ প্রসাৰৰ লগে লগে তথ্য সংগ্রহ আৰু বিশ্লেষণ কৰাৰ বাবে নতন নতন পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ ধৰিছে।

২.৩ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান পদ্ধতিৰ শ্রেণীবিভাগ

ব্যক্তিক জানিবৰ বাবে শিক্ষামনোবিজ্ঞানে কিছমান বিশেষ পদ্ধতি অৱলম্বন কৰে, যেনে-

২.৩.১ ঃ অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি (Introspection Method)

২.৩.২ঃ পর্যবেক্ষণ পদ্ধতি (Observation Method)

২.৩.৩ ঃ সাক্ষাৎকাৰ পদ্ধতি (Interview Method)

২.৩.৪ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতি (Experimental Method)

২.৩.৫ ঃ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতি (Case Study Method)

এই বিভিন্ন পদ্ধতিসমহৰ সম্বন্ধে তলত এটি পর্যালোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে।

২.৩.১ অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি

এই পদ্ধতি মনোবিজ্ঞানৰ আটাইতকৈ পৰণি পদ্ধতি। অন্তঃপ্রেক্ষণৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ 'Introspection' শব্দটো লেটিন ভাষাৰ দটা শব্দৰ পৰা আহিছে। এটা হ'ল 'Intro' যাৰ অর্থ হ'ল 'within' অর্থাৎ আভ্যন্তৰীণ আৰ spiere বা aspection বা 'look' (দর্শন) অর্থাৎ আভ্যন্তৰীণ ভাগলৈ প্রদান কৰা দষ্টিয়েই হৈছে অন্তঃপ্রেক্ষ সেয়েহে অন্তঃপ্রেক্ষণ মানে হ'ল আত্মবিশ্লেষণ। Self-observation) কৰা। বা অন্য অর্থত আনৰ মনৰ অনভতি আদিৰ বজ লোৱাৰ একমাত্র সহজ মাধ্যম হৈছে নিজ মনৰ অনভতি নিজেই নিৰীক্ষণ কৰা। এই সম্পর্কত মনোবৈজ্ঞানিক উইলিয়াম জে (William James) আৰু ষ্টাউট (Stout)ৰ কথাখিনি উল্লেখনীয়।

অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতিৰ **সবিধাসমহ** তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ আটাইতকৈ সহজ পদ্ধতি।
- এই পদ্ধতিৰ বাবে মনোবিজ্ঞানৰ পৰীক্ষাগাৰ আৰু ব্যয় বহুল সা-সঁজলি আদিৰ প্রয়োজন নহয়।

- এই পদ্ধতি আটাইতকৈ মিতব্যয়ী পদ্ধতি আৰু নিজৰ মনক এই পদ্ধতিৰ দ্বাৰা জানিব পাৰি।
- পৰীক্ষাগাৰৰ তথ্য বিশ্লেষণ ৰ বেলিকাও গৱেষকসকলে অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতিৰ প্রয়োগ কৰিব লাগে।

এই পদ্ধতিৰ **অসবিধাসমঃ** তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- অন্তঃপ্রেক্ষণৰ বেলিকা নিৰীক্ষণকাৰীয়ে ব্যক্তি নিৰপেক্ষ ভমিকা গ্রহণ কৰিব নোৱাৰে।
- অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতিৰে মানহৰ মনৰ মানসিক বৈচিত্র্য আৰু গতিশীলত স্বৰূপক অধ্যয়ন কৰিব নোৱাৰি।
- শিশুৰ মন, বেমাৰী মানহ আৰু অস্বাভাৰিক মানহৰ মনৰ এই পদ্ধা যথার্থভাৱে নিৰীক্ষণ কৰিব পৰা নাযায়।
- নিৰীক্ষণকাৰীৰ মনৰ অৱস্থা, তেওঁৰ পর্ব অভিজ্ঞতা আৰু মনোভাৱ আদিয়ে অনচিত প্রভাৱ পেলায়।
- প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত আৰু সদীর্ঘ অভিজ্ঞতা থকা লোকৰ অবিহনে অন্তঃপ্রেক্ষ প্রাপ্ত তথ্য নির্ভৰযোগ্য হৈ উঠিব নোৱাৰে।

এনেবোৰ দোষ ত্রুটিৰবিশ্লেষণেৰে ক'ব পাৰি যে অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি সার্বজনীন-ভাৱে সকলো লোকৰ প্রয়োগৰ বাবে উপযক্ত নহয়। প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত আৰু অভিজ্ঞ ব্যক্তিৰ দ্বাৰা এই ত্রুটিসমহ আঁতৰাব পাৰিলেহে এই পদ্ধতি ফলপ্রস হ'ব।

জানি থোৱা ভাল

- অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ আটাইতকৈ পৰণি পদ্ধতি।
- অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি আটাইতকৈ সহজ আৰু মিতব্যয়ী পদ্ধতি।
- এই পদ্ধতিৰ দ্বাৰা নিজৰ মনক জানিব পাৰি।
- পৰীক্ষাগাৰৰ তথ্য বিশ্লেষণ ৰ বেলিকাও গৱেষকসকলে অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি প্রয়োগ কৰিব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতিৰ বিষয়ে অতি চমকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি সকলোৰে ক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰিব পাৰিনে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ অন্তঃপ্রেক্ষণৰ তিনিটা অসবিধা উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

২.৩.২ পর্যবেক্ষণ পদ্ধতি

পর্যবেক্ষণ পদ্ধতি শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পদ্ধতিসমহৰ ভিতৰত এটা অতি পৰণি আৰু জনপ্রিয় পদ্ধতি। পর্যবেক্ষণ পদ্ধতিটো বাস্তৱ নিৰীক্ষণ পদ্ধতি বলিও জনা যায়। প্রত্যক্ষ নিৰীক্ষণ হৈছে বাহ্যিক পৰিৱেশ আৰু পৰিস্থিতি প্রত্যক্ষ ইন্দ্রিয় অভিজ্ঞত যোগেৰে কৰা অধ্যয়ন। মানহৰ বাহ্যিক আচৰণক তাৰ হুবহু ৰূপত এই পদ্ধতিৰে অধ্যয়ন কৰিব পাৰি। ইয়াৰ মনোবৈজ্ঞানিক ভিত্তি এয়ে যে, মানহে নিজ পৰিস্থিতিত স দখৰ যি অভিজ্ঞতাক অনভৱ কৰে সি তেওঁৰ বাহ্যিক ক্রিয়াৰ যোগেদি প্রকাশ পায় এই পদ্ধতি অন্তঃপ্রেক্ষণতকৈ অধিক নির্ভৰযোগ্য বলি কোৱা হয়, কাৰণ নিৰীক্ষণকাৰীয়ে বাহ্যিকভাৱে কোনো ব্যক্তিৰ অভিব্যক্তি, আচৰণ আদি নিৰী আৰু অভিলেখন কৰিব পাৰে। বহলভাৱে পর্যবেক্ষণ প্রক্রিয়াক দভাগত ভগাব পাৰি— সহযোগী পর্যবেক্ষণ (Participant observation) আৰু অ-সহযোগী পর্যবেক্ষণ (Non-participant observation)। সহযোগী পর্যবেক্ষণত পর্যবেক্ষকজ পর্যবেক্ষণ কৰিবলগীয়া ব্যক্তি-সকলৰ মাজত সোমাই পৰি তেওঁলোকৰ লগৰ এজন হৈ লয়। অ-সহযোগী পর্যবেক্ষণত পর্যবেক্ষকজন এনে অৱস্থাত থকা উচিত যাতে

তেওঁৰ উপস্থিতিয়ে পর্যবেক্ষণ কৰিবলগীয়া ব্যক্তিসকলৰ ব্যৱহাৰৰ ওপৰত কোনে প্রভাৱ পেলাব নোৱাৰে। সহযোগী পর্যবেক্ষণত পর্যবেক্ষকজনে স্বভাৱতে পর্যবেক্ষণৰ কালতে প্রয়োজনীয় কথা কাগজত টকি যাবলৈ সক্ষম নহয়। তেওঁ এইবিলাক পাছত লিখিবলগীয়া হয়

গৱেষণাৰ আহিলা হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰোঁতে পর্যবেক্ষণৰ ৫(পাঁচ)টা সম্পষ্ট ক্রিয়া পর্যায় বা নীতি বিবেচিত হ'ব লাগে। এইকেইটা হৈছে—

- নিৰীক্ষণ কার্যৰ বাবে উপযক্ত পৰিকল্পনা।
- সঠিকভাৱে আৰু নিপণভাৱে তাৰ কার্যকৰীকৰণ।
- নিৰীক্ষণৰ পৰা প্রাপ্ত তথ্যপাতি যথার্থভাৱে লিপিবদ্ধকৰণ
- উপযক্তভাৱে ফলাফলৰ ব্যাখ্যা বা বিশ্লেষণ কৰা।
- পর্যবেক্ষণৰ কাৰণে উপযক্ত পৰিৱেশ সষ্টি কৰা।

পর্যবেক্ষণৰ **সবিধাসমহ** তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- এই পদ্ধতিৰে মানহৰ আচৰণক স্বাভাৱিক পৰিস্থিতিত সহজ-সৰলভ নিৰীক্ষণ আৰু অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।
- ইয়াৰ বাবে পৰীক্ষাগাৰৰ জটিল নিয়ন্ত্রিত পৰিস্থিতি আৰু দামী সা-সঁজি আদিৰ প্রয়োজন নহয়
- প্রয়োজন অনসৰি মানহৰ আচৰণক ব্যক্তিগতভাৱে আৰু দলগতভাৱে এ পদ্ধতিৰে নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰি।
- কম-বয়সীয়া শিশুৰ সহজ-সৰল আচৰণক নিজস্ব ৰূপত ইয়াৰ যোগেদি সহজে অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।
- আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ যিকোনো অৱস্থাতে পর্যবেক্ষণ কৰিব পৰা যায়।

পর্যবেক্ষণৰ **অসবিধাসমহ** তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- এই পদ্ধতিৰে ব্যক্তিৰ কোনো এক বিশেষ দিশকহে নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰি সমগ্র ব্যক্তিত্বক সামহিক ৰূপত নিৰীক্ষণ কৰিব নোৱাৰি।
- এই পদ্ধতিৰে কৰা নিৰীক্ষণ কার্যত ব্যক্তি আত্মসচেতন হৈ উঠিব পাৰে, যাৰ ফলত স্বাভাৱিক আৰু কত্রিমতাহীন প্রতিক্রিয়া আৰু আচৰণ পাব পৰা নাযায়।
- নিৰীক্ষণকাৰীৰ সক্ষ্ম বিশ্লেষণ, নিৰপেক্ষতা, নৈর্ব্যক্তিকতা আৰু বিং অভিজ্ঞতাৰ অবিহনে নিৰীক্ষণৰ পৰা প্রাপ্ত তথ্য নির্ভৰযোগ্য হৈ উঠিব নোৱাৰে।
- এই পদ্ধতিৰ দ্বাৰা ব্যক্তিৰ বাহিৰৰ আচৰণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিহে তথ্য সংগ্রহ কৰা হয়।
- নিৰীক্ষণকাৰীৰ ব্যক্তি মনৰ পক্ষপাতমলক দষ্টিভংগী আৰু মনোভাৱ আদিয়ে নিৰীক্ষণৰ পৰা প্রাপ্ত তথ্যক প্রভাৱিত কৰিব পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ অতি চমকৈ পর্যবেক্ষণ পদ্ধতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ পর্যবেক্ষণ পদ্ধতিৰ নীতিসমহ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

২.৩.৩ সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতি

আজিকালি মনোবৈজ্ঞানিক গৱেষণাৰ কাৰণে বিশেষকৈ সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতিটো বেছ জনপ্রিয় হৈ পৰিছে। এই পদ্ধতিত অভীক্ষক আৰু অভিক্ষার্থীৰ মাজত মখামখি প্রত্যক্ষ সম্পর্ক থাকে। ইয়াত অভীক্ষকে অ ভীক্ষার্থীক মখামখিকৈ কিছমান প্রশ্ন সোধে আৰু উত্তৰবিলাক লগে লগে লিপিবদ্ধ কৰি যায়। ফ্রেড কালিংগাৰ (Fred Kerlinger)ৰ মতে সাক্ষাৎকাৰ পদ্ধতিটো ব্যৱহাৰিক জগতৰ প্রত্যেক অৱস্থাতে ব্যৱহৃত হয়। উদাহৰণস্বৰূপে উকীলবিলাকে মক্কেলবিলাকৰ সাক্ষাৎকাৰ লয়, ডাক্তৰবিলাকে ৰোগীৰ সাক্ষাৎকাৰ লয়, উচ্চপদস্থ বিষয়াসকলে তেওঁৰ তলৰ কর্মচাৰীসকলৰ সাক্ষাৎকাৰ লয় ইত্যাদি। তেওঁ আৰু কয় যে এইটো হ'ল, এটা মখামখিকৈ প্রত্যক্ষভাৱে অভীক্ষক আৰু অভীক্ষার্থীৰ মাজত সম্পর্ক থকা পদ্ধতি। ইয়াত অভীক্ষকে প্রশ্নবিলাক অভীক্ষার্থীক মখামখিকৈ সধি যায় আৰু অভীক্ষার্থীয়ে উত্তৰবিলাক দি যায়।

সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতিৰ উদ্দেশ্য ঃ

- এই পদ্ধতিটো হ'ল তথ্য সংগ্রহৰ বাবে প্রত্যক্ষ পদ্ধতি। এই পদ্ধতিত অভীক্ষার্থীৰ ভিতৰত লপ্ত হৈ থকা তথ্যসমহ সংগ্রহ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হয়।
- অন্য এটা উদ্দেশ্য হ'ল অভীক্ষার্থী আৰু অভীক্ষকৰ মাজত এক বজা পৰাৰ ভাব থকাটো যাতে সংগৃহীত তথ্যসমহ শুদ্ধভাৱে চাব পাৰে।
- অন্য এটা মখ্য উদ্দেশ্য হ'ল— এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে বিভিন্ন অৱস্থাত ভিন

ভিন ব্যক্তিসকলৰ প্ৰতিক্ৰিয়া সমহ জানিব পৰাটো।

সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতিৰ **সবিধাসমহ** ঃ—

এই পদ্ধতিৰ সবিধাসমহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতিত অভিক্ষার্থীয়ে মক্তভাৱে প্রশ্নবিলাকৰ উত্তৰ দিব পাৰে।
- এই পদ্ধতিটো পৰিৱর্তনশীল বলি ভবা হয় এইকাৰণে যে অভী প্রশ্নবিলাক অভীক্ষার্থীৰ প্রয়োজন সাপেক্ষে নতনকৈ গঠন কৰি লিখিব পাৰে।
- অভীক্ষার্থীৰ আৱেগ অনভতি ভালকৈ অধ্যয়ন কৰিব পৰা যায়।
- এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে সংগ্রহ কৰা তথ্যসমহ নির্ভৰযোগ্য বলি ভবা হয়।
- সাক্ষাৎকাৰ মলক পদ্ধতি প্রত্যেক ধৰণৰ ব্যক্তিৰ ক্ষেত্রতে প্রয়োগ কৰিব পাৰি: যেনে— শিক্ষিত, অশিক্ষিত, বদ্ধ, মানসিক বাধাগ্রস্ত ব্যক্তি ইত্যাদি।

সাক্ষাৎকাৰ মলক পদ্ধতিৰ **অসবিধাসমহ** ঃ

এই পদ্ধতিৰ অসবিধাসমহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- এই পদ্ধতিত অভীক্ষকে সকলো বিলাক প্রশ্ন-উত্তৰ লগে লগে লিপিবদ্ধ কৰিব লগা হোৱা বাবে যথেষ্ট পৰিমাণে স্মতিশক্তিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিবলগীয় হয়।
- এই পদ্ধতিটোত অভীক্ষকে যথেষ্ট আঁচনি নির্মাণ কৰিবলগীয়া হয়।
- এই পদ্ধতিটো যথেষ্ট পৰিমাণে ব্যয়বহুল।
- অভীক্ষার্থীয়ে নিজৰ প্রকত ভাব, অনভতি আদি প্রকাশ কৰিব নিবিচাৰিব পাৰে।
- এই পদ্ধতিত অভীক্ষার্থীৰ কোনো বিচাৰ কৰা নহয়। তেওঁ যি কয় তাক অভীক্ষকে লিখি যায়। কিন্তু কেতিয়াবা তাৰ ভিতৰত অলাগতিয়াল কথ কিছমানো থাকি যায়।সেয়ে অভীক্ষকে বিতংভাৱে সেই তথ্যবিলাক চাই ঠিক কৰিবলগীয়া হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতি চমকৈ আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতিৰ তিনিটাকৈ সবিধা আৰু অসবিধা বাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

.....

২.৩.৪ পৰীক্ষণ পদ্ধতি

পৰীক্ষণ পদ্ধতি এক বিশেষ নিৰীক্ষণ পদ্ধতিয়েই। এই নিৰীক্ষণ পৰিচালনা কৰা হয় বিশেষভাৱে নিয়ন্ত্রিত পৰিৱেশত বা মনোবিজ্ঞানৰ পৰীক্ষাগাৰত। জন বেষ্টৰ (John Best) মতে 'পৰীক্ষণ পদ্ধতি হ'ল এক বিশেষভাৱে নিয়ন্ত্রিত পৰিৱেশত ভৱিষ্যতে কি হ'ব আৰু কি ঘটিব তাৰ বিষয়ে পর্যবেক্ষণ আৰু বর্ণনা কৰা।'

পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ কিছমান বৈশিষ্ট্য আছে। সেইবোৰ হ'ল—

- পৰীক্ষণ হৈছে পৰিৱর্তনশীল পৰিস্থিতিক নিয়ন্ত্রণ কৰি ব্যক্তিৰ প্রতিক্রিয়াক নিৰীক্ষণ কৰা কার্য।
- পৰীক্ষণ কার্য সম্পাদনৰ বাবে কেৱল দজন ব্যক্তিৰ প্রয়োজন হয়। ইয়াৰ এজন পৰীক্ষণীয় ব্যক্তি আৰু আনজন পৰীক্ষা গ্রহণকাৰী
- পৰীক্ষণ কার্যৰ সমগ্র প্রি পৰ পৰিকল্পিত আৰু সম্পাদন পর্যায়ক্রমভাৱে পৰিচালিত হয়।
- পৰীক্ষণৰ বাবে জটিল, ব্যয়বহুল পৰীক্ষাগাৰ আৰু অভিজ্ঞ বিশেষজ্ঞ লোকৰ প্রয়োজন হয়।
- পৰীক্ষণ পদ্ধতিত দটা চলক ৰাশি (Variables) ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যিটো চলক ৰাশি দয়োটা দলতে বেলেগ বেলেগ কৰি ৰখা হয় তাক স্বতন্ত্র চলক (Independent variable) বলি কোৱা হয়। আনহাতে যিটো চলক ৰাশি দয়োটা দলতে একে ৰখা হয় তাক পৰতন্ত্র চলক (Dependent variable) বোলে।

পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ **সবিধাসমহ** ঃ

পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ সবিধাসমহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ নির্ভৰযোগ্যতা আৰু গ্রহণযোগ্যতা অন্য পদ্ধতি স্বাভাৱিকতেই অধিক।
- মানহে বৈজ্ঞানিক পৰিস্থিতিবোৰত প্রদর্শন কৰা আচৰণবোৰৰ কাৰণ আ তাৰ পৰিণতি (cause and effect)ৰ সম্পর্কে ইয়াৰ যোগেদি সম্যক জ্ঞান পাব পৰা যায়।

- অভিজ্ঞ আৰু বিশেষজ্ঞ ব্যক্তিয়েহে পৰীক্ষা পৰিচালনা কৰে।
- নিৰীক্ষণকাৰী আৰু নিৰীক্ষণীয় ব্যক্তিৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ প্ৰভাৱৰ পৰা ইয়াত ন পৰিমাণে মুক্ত হ'ব পাৰি।
- সঠিক তথ্য পাবৰ বাবে ব্যক্তিৰ আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰি তলিব পৰা পৰিৱৰ্তনীয় পৰিস্থিতি সমহক ইয়াত নিয়ন্ত্ৰণ কৰি ৰখা হয়।
- পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ যোগে ভিন ভিন পৰীক্ষকে পোৱা ফলাফলবোৰৰ মাজত সাদশ্য আৰু স্থায়িত্বশীলতা পৰিলক্ষিত হয়।

পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ **অসবিধাসমহ** ঃ

পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ অসবিধাসমহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- মানহৰ আচৰণ ইমানেই গতিশীল পৰিৱৰ্তনশীল আৰু নতনত্ব থকা বিধৰ যে বিজ্ঞানভিত্তিক পৰীক্ষণ ব্যৱস্থাৰেও তাৰ সঠিক আৰু স্থায়ী ৰূপত পৰিমাপ কৰিব নোৱাৰি।
- এই পদ্ধতি হৈছে কষ্টসাধ্য, সময় সাপেক্ষ আৰু ব্যয়বহুল পদ্ধতি যাক সহজে প্ৰয়োগ কৰিব পৰা নাযায়।
- কোনো কোনো ক্ষেত্ৰত মনোবিজ্ঞানীসকলে ককৰ, মেকৰী, এন্দৰ অ জন্তুবোৰৰ আচৰণৰ অধ্যয়নৰ তথ্যৰে মানহৰ আচৰণৰ কাৰণ ব্যাখ্যা কৰিছে। কিন্তু বাস্তৱক্ষেত্ৰত এনেদৰে পোৱা তথ্য বিতৰ্কমলক হৈ উঠিছে।
- এই পদ্ধতি সফলভাৱে প্ৰয়োগ কৰিবলৈ হ'লে বিশেষজ্ঞৰ প্ৰয়োজন
- পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰে মানহৰ ব্যক্তিগত আচৰণহে অধ্যয়ন আৰু নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰি, দলগত আচৰণক অধ্যয়ন কৰিব পৰা নাযায়।
- কমবয়সীয়া শিশুৰ ক্ষেত্ৰত এই পৰীক্ষণ পদ্ধতিক প্ৰয়োগ কৰিব পৰা নাযায়।
- অত্যধিক আৱেগপ্ৰৱণ লোকৰ বাবে এই পদ্ধতি অনপযক্ত।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতি ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ বৈশিষ্ট্যসমহ কি কি?

.....

.....

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ দটা সবিধা আৰু দটা অসবিধা উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

২.৩.৫ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতি

ব্যক্তিৰ জীৱনৰ বিভিন্ন বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ সমাযোজন, মনোভাৱ, মল্যবোধ আৰু ব্যক্তিত্বৰ সস্থ -অসস্থ সংলক্ষণ গঠনৰ বিস্তৃত অধ্যয়ন এই ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ যোগে কৰিব পৰা হয়। বৰ্তমান সময়ত ব্যক্তিৰ মানসিক অৱস্থাৰ বিষয়ে জানিবৰ বাবে তেওঁৰ অতীত জীৱনৰ ঘটনাৱলীৰ ইতিহাস সম্বন্ধে জানিবলৈ চেষ্টা কৰা হয়। ইয়াক ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতি (Case Study method) বলি জনা যায়। ব্যক্তিৰ কোনো মানসিক অস্বাভাৱিকতা অথবা বিকাৰগ্রস্ততাৰ বাবে তেওঁৰ অতীতৰ মানসিক ঘটনাৱলীসমহ বিশেষভাবে জড়িত। সেয়েহে মনোবিজ্ঞানীসকলে তেওঁৰ বৰ্তমান মানসিক বিকাৰৰ কাৰণ জানিবৰ বাবে অতীতৰ ঘটনাসমহ অধ্যয়ন কৰিব লাগে। বৰ্তমান ইয়াক মনো-বিজ্ঞানীসকলে প্রয়োজনীয় তথ্য সংগ্রহৰ বাবে ব্যাপকভাবে প্রয়োগ কৰে। ঘটনা বিৱৰণ পদ্ধতিত ব্যক্তিৰ নানা বিষয়ক তথ্য আৰু বা-বাতৰি আদি সংগ্রহ কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰিও অতীত কাহিনীৰ সকলো কথাকে সমানে গুৰুত্ব নিদিয়াকৈ বিশেষ বিশেষ বৈচিত্র্যপর্ণ ঘটনাৰ ওপৰতহে বিশেষভাৱে মনোযোগ দিব লাগে। ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা কাৰণে বিভিন্ন পদ্ধতি অৱলম্বন কৰা হয়। তাৰ ভিতৰত কেইটামান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- প্রাথমিক তথ্য: যেনে— অভীক্ষার্থীৰ নাম, বয়স, লিংগ, পিত-মাতৰ বয়স, শিক্ষা, জীৱিকা লগতে সামাজিক স্থান ইত্যাদিৰ বিষয়ে জানিব লাগিব।
- তথ্যসমহ জনাৰ সময়ত অভীক্ষকে লক্ষ্য কৰিব লাগিব যাতে অভীক্ষার্থীয়ে

কোনো অসবিধা অনভৱ নকৰে।

- অভীক্ষকে বন্ধ সলভ আচৰণ কৰিব লাগে আৰু তথ্যসমহ সংগ্রহ কৰাৰ সময়ত ভাষা সহজ সৰল হ'ব লাগে।
- অভীক্ষকে অভীক্ষার্থীক অবিৰতভাবে তথ্য জনাৰ বাবে বিৰক্তি কৰিব নেলাগে তেওঁলোকক মাজে-মাজে নিয়মিতভাৱে জিৰণি দিয়া দৰ্কাৰ।
- ব্যক্তি এজনৰ আচৰণৰ এক প্রাকতিক অৱস্থানত পর্যবেক্ষণ কৰিব লাগে।
- যিবিলাক অভিক্ষার্থী অসামাজিক কামত লিপ্ত হয় তেওঁলোকৰ আচৰণসমহ পৰিবর্তিত কৰাৰ বাবে অর্থাৎ অপসমাযোজন যাতে ৰোধ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে পিত-মাতয়ে যথেষ্ট যত্ন ল'ব লাগে।

চিকিৎসা পদ্ধতি (Method of treatment) ঃ

- পৰিৱেশীয় উপাদানসমহ সংশোধন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে যাতে সকলো ব্যক্তিয়ে সস্থভাৱে সমাযোজন কৰিব পাৰে।
- উপযক্ত পৰামর্শ আৰু নির্দেশনাৱলী ব্যক্তিসকলক দিয়া উচিত।
- ঘটনা বিৱৰণ পদ্ধতিৰ দ্বাৰা এজন ব্যক্তিৰ আচৰণৰ সমস্যাসমহৰ মল কাৰণ-সম হৰ গভীৰভাৱে অধ্যয়ন কৰাৰ সবিধা দিয়ে আৰু ব্যক্তিজনৰ আচৰণসমহ যাতে সংশোধন কৰিব পাৰে তাৰ কাৰণে উপযক্ত পৰামর্শ প্রদান কৰে।

ঘটনা বিৱৰণ পদ্ধতিৰ **অসবিধাসমহ** ঃ

এই পদ্ধতিৰ কিছমান অসবিধাও আছে। সেইবোৰ হ'ল—

- এই পদ্ধতি কার্যকৰীকৰণৰ বাবে অভীক্ষকজনৰ কাৰিকৰী জ্ঞানৰ অভিজ্ঞতা থকা দৰ্কাৰ। কিন্তু বহু ক্ষেত্রত দেখা যায় যে অভীক্ষকজন প্রচৰ অভিজ্ঞতা থকা নহয়।
- এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে সংগ্রহ কৰা তথ্যসমহ কেতিয়াবা কেতিয়াবা ব্যক্তিনিষ্ঠও (Objective) হয়।
- এই পদ্ধতি এক সময়সাপেক্ষ, সামহিক আৰু দীর্ঘম্যাদী প্রচেষ্টা আৰু সেয়েহে যিকোনো অভীক্ষকৰ বাবে ইয়াক সহজে কার্যকৰী কৰাটোক আশা কৰিব নোৱাৰি।

২.৪ শিক্ষণ প্রক্রিয়াত শৈক্ষিক পদ্ধতি সমহৰ গুৰুত্ব আৰু প্রয়োগ

শিক্ষা মনোবিজ্ঞান হৈছে এজন শিক্ষার্থীৰ আচৰণ সম্বন্ধে কৰা এক বিজ্ঞানভিত্তি আৰু প্রণালীবদ্ধ অধ্যয়ন। ইয়াৰ অর্থ হ'ল মনোবৈজ্ঞানিক নীতিসমহ শৈক্ষিক পৰিৱেশত প্রয়োগ কৰা। শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ দ্বাৰা শ্রেণীকক্ষত শিক্ষক এজনে শিক্ষার্থীৰ আচৰণক লৈ সন্মখীন হোৱা সমস্যাসম হক সংশোধন কৰিব পাৰে। ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰা পদ্ধতিসম হৰ প্রয়োগৰ মখ্য

উদ্দেশ্য হ'ল— শিক্ষার্থীৰ আচৰণৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰা। এই বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু কৌশল সহায়েৰে শিশু এটাৰ বিকাশৰ বিভিন্ন স্তৰৰ বিষয়ে জানিব পৰা যায়, সিহঁতৰ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা পৰিৱেশৰ লগত কেনেকৈ সমাযোজন কৰিব পাৰে তাৰ বিষয়েও জানিব পৰা যায় ১৮৭৯ চনত জার্মেনিৰ লিপজিগ (Leipzig) নামৰ চহৰত মনোবিজ্ঞানী উইলহেম ৱোণ্ডটে (Wilhelm Wundt) প্রথমবাৰৰ বাবে মনোবিজ্ঞানৰ পৰীক্ষাগাৰ স্থাপন কৰে। তেওঁ শিক্ষণ প্রক্রিয়াত শিক্ষার্থীৰ বিষয়ে জানিবলৈ কিছমান পদ্ধতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল: যেনে— পৰীক্ষণ পদ্ধতি, ঘটনা বিৱৰণ পদ্ধতি ইত্যাদি। কিন্তু তথাপিও তাৰ আগতে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ কেৱল এটাই মাথোন পদ্ধতি আছিল, সেইটো হ'ল— অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি। মনোবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন পদ্ধতিসমহৰ যোগেদি মানহৰ অচেতন মন, আচৰণ তথা অভিজ্ঞতা সম্বন্ধে অধ্যয়ন আৰু তথ্য সংগ্রহ কৰিব পৰা যায়। এই পদ্ধতিসম হৰ যোগেদি মানহে বৈজ্ঞানিক পৰিস্থিতিবোৰত প্রদর্শন কৰা আচৰণবোৰৰ কাৰণ আৰু তাৰ পৰিণতি (Cause and effect) আদি সম্বন্ধেও সম্যক জ্ঞান পাব পাৰি। এই পদ্ধতিসমহৰ দ্বাৰা ব্যক্তি পার্থক্যৰ বিষয়েও অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১১ ঃ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ বিষয়ে চমকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন নং ১২ ঃ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ কেইটামান কার্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ১৩ ঃ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ দটা সবিধা আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ১৪ ঃ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ দটা সীমাবদ্ধতা কি কি?

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১৫ ঃ শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াত এই পদ্ধতিসমহৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰয়োগ সম্পৰ্কে চমকৈ আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ মখ্য উদ্দেশ্য হ'ল শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বিষয়ে লোৱাত শিক্ষকক সহায় কৰা।
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীৰ ব্যক্তিত্বৰ বিষয়ে জানিব পৰা যায়।
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পদ্ধতিসমহ হ'ল— অন্তঃপ্ৰেক্ষণ, পৰ্যবেক্ষণ, পৰীক্ষণ, ঘটা অধ্যয়ন, সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতি ইত্যাদি।
- 'অন্তঃপ্ৰেক্ষণ পদ্ধতি' শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ আটাইতকৈ সহজ পদ্ধতি। অন্তঃপ্ৰেক্ষণ মানে হ'ল আত্মবিশ্লেষণ (Self-observation) কৰা।
- এই পদ্ধতি আটাইতকৈ মিতব্যয়ী পদ্ধতি আৰু নিজৰ মনক এই পদ্ধতিৰ দ্বাৰা জানিব পাৰি।
- 'পৰ্যবেক্ষণ পদ্ধতি' হৈছে পৰিৱেশ আৰু পৰিস্থিতি প্ৰত্যক্ষ ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ যোগেৰে কৰা অধ্যয়ন কাৰ্য।
- পৰ্যবেক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াক দভাগত ভগাব পাৰি— সহযোগী পৰ্যবেক্ষণ (Participant observation) আৰু অ-সহযোগী পৰ্যবেক্ষণ (Non-participant observation)।
- পৰ্যবেক্ষণপদ্ধতিৰে মানহৰ আচৰণক স্বাভাৱিক পৰিস্থিতিত সহজ সৰলভাৱে নিৰীক্ষণ আৰু অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।
- আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ যিকোনো অৱস্থাতে পৰ্যবেক্ষণ কৰিব পৰা যায়।
- 'পৰীক্ষণ পদ্ধতি' হ'ল এক বিশেষভাৱে নিয়ন্ত্ৰিত পৰিৱেশত ভৱিষ্যতে কি হ'ব আৰু কি ঘটিব তাৰ বিষয়ে পৰ্যবেক্ষণ আৰু বৰ্ণনা কৰা।
- পৰীক্ষণ পদ্ধতিত অভিজ্ঞ আৰু বিশেষজ্ঞ ব্যক্তিয়েহে পৰীক্ষা পৰিচালনা কৰে।
- পৰীক্ষণ পদ্ধতি হৈছে কষ্টসাধ্য, সময় সাপেক্ষ আৰু ব্যয়বহুল পদ্ধতি যাক সহজে প্ৰয়োগ কৰিব পৰা নেযায়।
- ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিত মনোবিজ্ঞানীসকলে কোনো ব্যক্তিৰ বৰ্তমান মানসিক বিকাৰৰ কাৰণ জানিবৰ বাবে অতীতৰ ঘটনাসমহ অধ্যয়ন কৰিব লাগে।

- ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিত অভীক্ষকে অভীক্ষার্থীক অবিৰতভাবে তথ্য জনাৰ বাবে বিৰক্তি কৰিব নেলাগে, মাজতে নিয়মিতভাৱে জিৰণি দিয়া দৰ্কাৰ।
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু কৌশলৰ সহায়েৰে শিশু এটি বিকাশৰ বিভিন্ন স্তৰৰ বিষয়ে জানিব পৰা যায়, সিহঁতৰ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা পৰিৱেশৰ লগত কেনেকৈ সমাযোজন কৰিব পাৰে তাৰ বিষয়েও জানিব পৰা যায়।

২.৬ অধিক জানিবলৈ

১) বৰুৱা, যতীন ঃ *শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যয়ন*, অৰুণ প্ৰকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটী-১

২) শৰ্মা, ড° মকল কমাৰ ঃ *(স্নাতক মহলাৰ) শিক্ষা মনোবিজ্ঞান আৰু পৰিসংখ্যা*ঃ ষ্টুডেণ্টছ এম্প'ৰিয়াম, ডিব্ৰুগড।

২.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আভ্যন্তৰীণ ভাগলৈ প্ৰদান কৰা দৃষ্টিয়েই হৈছে অন্তঃপ্ৰেক্ষণ। সে অন্তঃপ্ৰেক্ষণ মানে হ'ল আত্মবিশ্লেষণ (Self-observation) কৰা। বা অন্য অৰ্থত আনৰ মনৰ অনভূতি আদি বজ লোৱাৰ একমাত্ৰ সহজ মাধ্যম হৈছে নিজ মনৰ অনভূতি নিজেই নিৰীক্ষণ কৰা। অন্তঃপ্ৰেক্ষণ পদ্ধতিৰ দটা সবিধা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- অন্তঃপ্ৰেক্ষণ পদ্ধতি শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ আটাইতকৈ সহজ পদ্ধতি।
- এই পদ্ধতিৰ বাবে মনোবিজ্ঞানৰ পৰীক্ষাগাৰ আৰু ব্যয় বহুল সা-সঁজলি আদিৰ প্ৰয়োজন নহয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্তঃপ্ৰেক্ষণ পদ্ধতিৰে শিশুৰ মন, বেমাৰী মানহ আৰু অস্বাভাৱিক মানহৰ মন যথাৰ্থভাৱে নিৰীক্ষণ কৰিব পৰা নাযায়।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্তঃপ্ৰেক্ষণ পদ্ধতিৰ তিনিটা অসবিধা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- অন্তঃপ্ৰেক্ষণৰ বেলিকা নিৰীক্ষণকাৰীয়ে ব্যক্তি নিৰপেক্ষ ভমিকা গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰে।
- অন্তঃপ্ৰেক্ষণ পদ্ধতিৰে মানহৰ মনৰ মানসিক বিচিত্ৰ গতিশীলতাৰ স্বৰূপক অধ্যয়ন কৰিব নোৱাৰি।
- প্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত আৰু সদীৰ্ঘ অভিজ্ঞতা থকা লোকৰ অন্তঃপ্ৰেক্ষণৰ পৰা প্ৰাপ্ত তথ্য নিৰ্ভৰযোগ্য হৈ উঠিব নোৱাৰে।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰ্যবেক্ষণ পদ্ধতি হৈছে পৰিৱেশ আৰু পৰিস্থিতি প্ৰত্যক্ষ ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ যোগেৰে কৰা অধ্যয়ন কাৰ্য। মানহৰ আচৰণক তাৰ হুবহু ৰূপত এই পদ্ধতিৰে অধ্যয়ন কৰিব পাৰি। ইয়াৰ মনোবৈজ্ঞানিক ভিত্তি এয়ে যে মানহে নি পৰিস্থিতিত সখ-দখৰ যি অভিজ্ঞতাক অনভৱ কৰে সেইবোৰ তেওঁৰ বাহ্যিক ক্ৰিয়াৰ যোগেদি প্ৰকাশ পায়।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰ্যবেক্ষণ পদ্ধতিৰ নীতিসমহ হ'ল—

- নিৰীক্ষণ কাৰ্যৰ বাবে উপযক্ত পৰিকল্পনা।
- সঠিকভাৱে আৰু নিপণভাৱে তাৰ কাৰ্যকৰীকৰণ।
- নিৰীক্ষণৰ পৰা প্ৰাপ্ত তথ্যপাতি যথাৰ্থভাৱে লিপিবদ্ধকৰণ।
- উপযক্তভাৱে ফলাফলৰ ব্যাখ্যা বা বিশ্লেষণ।
- পৰ্যবেক্ষণৰ কাৰণে উপযক্ত পৰিৱেশ সষ্টি।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতিত অভীক্ষক আৰু অভী ক্ষার্থীৰ মাজত মখা-মখি প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্ক থাকে। ইয়াত অভীক্ষকে অভীক্ষার্থীক মখামখিকৈ কিছমান প্ৰশ্ন সোধে আৰু উত্তৰবিলাক লগে লগে লিপিবদ্ধ কৰি যায়। এই পদ্ধতিটো হ'ল তথ্য সংগ্ৰহৰ বাবে প্ৰত্যক্ষ পদ্ধতি। এই পদ্ধতিত অভীক্ষার্থীৰ ভিতৰত লপ্ত হৈ থকা নজনা তথ্যবিলাক সংগ্ৰহ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হয়।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতিৰ তিনিটাকৈ সবিধা আৰু অসবিধা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

সবিধা ঃ

- সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতিত অভীক্ষার্থীয়ে মক্তভাৱে প্ৰশ্নবিলাকৰ উত্তৰ দিব পাৰে।
- অভীক্ষার্থীৰ আৱেগ অনভতি ভালকৈ অধ্যয়ন কৰিব পৰা যায়।
- সাক্ষাৎকাৰ মলক পদ্ধতি প্ৰত্যেক ধৰণৰ ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰতে প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি— শিক্ষিত, অশিক্ষিত, বদ্ধ, মানসিক বাধাগ্ৰস্ত ব্যক্তিসকল ইত্যাদি।

অসবিধা ঃ

- এই পদ্ধতিটোত অভীক্ষকে স্মতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিবলগীয়া হয়।
- এই পদ্ধতিটো যথেষ্ট ব্যয়বহুল।
- অভীক্ষার্থীয়ে নিজৰ প্ৰকত ভাব, অনভতি আদি প্ৰকাশ কৰিব নিবিচাৰে।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতি এক বিশেষ নিৰীক্ষণপদ্ধতি ।এই নিৰীক্ষণ পৰিচালনা কৰা হয় বিশেষভাৱে নিয়ন্ত্ৰিত পৰিৱেশত বা মনোবিজ্ঞানৰ পৰীক্ষাগাৰত। জন বেষ্টৰ (John Best) মতে 'পৰীক্ষণ পদ্ধতি হ'ল এক বিশেষভ নিয়ন্ত্ৰিত পৰিৱেশত ভৱিষ্যতে কি হ'ব আৰু কি ঘটিব তাৰ বি পৰ্যবেক্ষণ আৰু বৰ্ণনা কৰা।' মানহে বৈজ্ঞানিক পৰিস্থিতিবোৰত প্ৰদৰ্শন কৰা

আচৰণবোৰৰ কাৰণ আৰু তাৰ পৰিণতি cause and effect) আদি সম্বন্ধে ইয়াৰ যোগেদি সম্যক জ্ঞান পাব পৰা যায়।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ বৈশিষ্ট্যসমহ হ'ল—

- পৰীক্ষণ হৈছে পৰিৱৰ্তনশীল পৰিস্থিতিক নিয়ন্ত্ৰণ কৰি ব প্ৰতিক্ৰিয়াক নিৰীক্ষণ কৰা কাৰ্য।
- পৰীক্ষণ কাৰ্য সম্পাদনৰ বাবে কেৱল দজন ব্যক্তিৰ প্ৰয়োজন হ ইয়াৰ এজন পৰীক্ষণীয় ব্যক্তি আৰু আনজন পৰীক্ষাগ্ৰহণকাৰী
- পৰীক্ষণ কাৰ্যৰ সমগ্ৰ প্ৰক্ৰিয়া পৰ্ব পৰিকল্পিত আৰু সম্পাদন ক পৰ্যায়ক্ৰমে পৰিচালিত হয়।
- পৰীক্ষণৰ বাবে জটিল, ব্যয়বহুল পৰীক্ষাগাৰ আৰু অভিজ্ঞ বিশেষজ্ঞৰ প্ৰয়োজন হয়
- পৰীক্ষণ পদ্ধতিত দটা চলক ৰাশি (Variables) ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ দটা সবিধা আৰু অসবিধা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

সবিধা ঃ

- পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ নিৰ্ভৰযোগ্যতা আৰু গ্ৰহণযোগ্যতা অন্য পদ্ধতিতকৈ স্বাভাৱিকতেই অধিক।
- অভিজ্ঞ আৰু বিশেষজ্ঞ ব্যক্তিয়েহে পৰীক্ষা পৰিচালনা কৰে।

অসবিধা ঃ

- এই পদ্ধতি হৈছে কষ্টসাধ্য, সময় সাপেক্ষ আৰু ব্যয়বহুল পদ্ধতি যাক সহজে প্ৰয়োগ কৰিব পৰা নেযায়।
- পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰে মানহৰ ব্যক্তিগত আচৰণহে অধ্যয়ন আৰু নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰি, দলগত আচৰণক অধ্যয়ন কৰিব পৰা নেযায়।

১১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৰ্তমান সময়ত ব্যক্তি এগৰাকীৰ মানসিক অৱস্থাৰ বিষয়ে জানিবৰ বাবে তেওঁৰ অতীত জীৱনৰ ঘটনাৱলীৰ ইতিহাস সম্বন্ধে জানিবলৈ চেষ্টা কৰা হয়। ইয়াক ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতি (Case Study method) বলি জনা যায়।

১২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ কেইটামান কাৰ্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- প্ৰাথমিক তথ্য: যেনে— অভীক্ষাৰ্থীৰ নাম, বয়স, লিংগ, পিত-মাতৰ বয়স, শিক্ষা, জীৱিকা লগতে সামাজিক স্থান ইত্যাদিৰ বিষয়ে জানিব লাগিব।
- তথ্যসমহ জনাৰ সময়ত অভীক্ষকে লক্ষ্য কৰিব লাগিব অভীক্ষাৰ্থীয়ে কোনো অসবিধা অনভৱ নকৰে।
- অভীক্ষকে বন্ধ সলভ আচৰণ কৰিব লাগে আৰু তথ্যসমহ সংগ্ৰ

কৰাৰ সময়ত ভাষা সহজ সৰল হ'ব লাগে।

১৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ঘটনা বিৱৰণ পদ্ধতিৰ দটা সবিধা ঃ

- ঘটনা বিৱৰণ পদ্ধতিৰ দ্বাৰা এজন ব্যক্তিৰ আচৰণৰ সমস্যাসমহৰ মল কাৰণসমহৰ গভীৰ ভাবে অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।
- ব্যক্তিৰ জীৱনৰ বিভিন্ন বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ সমাযোজন, মনোভাৱ, মল্যবোধ ইত্যাদি বিস্তৃত বিৱৰণ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ যোগে কৰিব পৰা যায়।

১৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ঘটনা বিৱৰণ পদ্ধতিৰ দটা অসবিধা ঃ

- এই পদ্ধতি কার্যকৰীকৰণৰ বাবে অভীক্ষকজনৰ কাৰিকৰী জ্ঞানৰ প্ৰচৰ অভিজ্ঞতা থকা দৰ্কাৰ। কিন্তু বহু ক্ষেত্ৰত দেখা যায় যে অভীক্ষকজন প্ৰচৰ অভিজ্ঞতা থকা নহয়।
- এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে সংগ্ৰহ কৰা তথ্যসমহ কেতিয়াবা ব্যক্তিনিষ্ঠও হয় (Objective)।

১৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াত এই বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু কৌশলৰ সহায়েৰে এটি শিশুৰ বিকাশৰ বিভিন্ন স্তৰৰ বিষয়ে জানিব পৰা যায়, সিহঁতৰ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা পৰিৱেশৰ লগত কেনেকৈ সমাযোজন কৰিব পাৰে তাৰ বিষয়েও জানিব পৰা যায়। এই পদ্ধতিসমহৰ যোগেদি মানহে বৈজ্ঞানিক পৰিস্থিতিবোৰত প্ৰদৰ্শন কৰা আচৰণবোৰৰ কাৰণ আৰু তাৰ পৰিণতি (Cause and effect) আদি সম্বন্ধেও সম্যক জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰে।

২.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ 'অন্তঃপ্ৰেক্ষণ' শব্দটো ব্যৎপত্তিগত অর্থ কি? শিক্ষা মনোবিজ্ঞানত অন্তঃপ্ৰেক্ষণ পদ্ধতিৰ গুৰুত্বতা সম্পৰ্কে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পদ্ধতি হিচাপে অন্তঃপ্ৰেক্ষণ পদ্ধতিৰ গুণ আৰু দোষসমহ চিনাক্ত কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ পৰ্য্যবেক্ষণ পদ্ধতিৰ নীতিসমহ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ বিষয়ে চমকৈ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ কিছমান বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞানত অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি আৰু পর্য্যবেক্ষণ পদ্ধতিৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সাক্ষাৎকাৰমলক পদ্ধতি কি ? ইয়াৰ সবিধা আৰু অসবিধাসমহ কি কি ?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ পৰীক্ষণ পদ্ধতি আৰু লগতে ইয়াৰ দোষ-গুণসমহৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ এটি আচৰণজনিত সমস্যা সংশোধনৰ ক্ষেত্রত শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ ঘটন অধ্যয়ন পদ্ধতিয়ে এজন শিক্ষকক কিদৰে সহায় কৰে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াত শৈক্ষিক পদ্ধতিসমহৰ গুৰুত্ব প্রয়োগৰ বি আলোচনা কৰক।

অধ্যায় ৩ ঃ বর্ধন আৰু বিকাশ

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য
৩.২ পৰিচয়
৩.৩ বর্ধন আৰু বিকাশৰ অর্থ
৩.৪ বর্ধন আৰু বিকাশৰ সম্বন্ধ
৩.৫ বিকাশৰ নীতিসমহ
৩.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৩.৭ অধিক জানিবলৈ
৩.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৩.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি—

- বর্ধন আৰু বিকাশ কি সেয়া চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- বর্ধন আৰু বিকাশৰ মাজৰ সম্বন্ধ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- বিকাশৰ নীতিসমহ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- বিকাশৰ বিভিন্ন স্তৰসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৩.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে বর্ধন আৰু বিকাশৰ সাধাৰণ নীতিসমহক সাঙৰি লৈছে। বর্ধন আৰু বিকাশৰ জ্ঞানৰ দ্বাৰা এটা শিশুৰ বৌদ্ধিক বিকাশ আৰু বর্ধন কেনেকৈ কৰাব পাৰি তাৰ এক স-পৰিকল্পানা কৰিব পাৰি।

মাত্ গর্ভত পৰিগর্ভিত ডিম্বকোষৰ সষ্টি হোৱাৰে পৰা বর্ধন আৰু বিকাশৰ বিভি অৱস্থা অতিক্রম কৰি এটি মানৱ শিশুৰ জন্ম হয়। জন্মোত্তৰ কালত বহিঃজগতৰ ভিন্নমখী প্রভাৱৰ যোগেদি বিকাশ লাভ কৰি পৈণতা অৱস্থাপ্রাপ্ত হয়। শিশু এটাৰ আকাৰ-আকতি, উচ্চতা আৰু ওজন বদ্ধিৰ প্রসংগত 'বর্ধন' শব্দটো প্রয়োগ কৰিব পাৰি। ইয়াৰ দ্বাৰা শিশু এটাৰ দেহৰ আৱয়ৱিক বদ্ধিৰ ওপৰত পৰা পৰিৱর্তনৰ গুণগত প্রভাৱক বজোৱা হয়। মানহৰ কোষবিলাকৰ আকৌ বিভিন্ন ভাগ আছে। সেইবিলাকো আনকি বিকাশৰ প্রক্রিয়াৰ একোটা অংশ বলি ধৰা হয়।

বর্ধন আৰু বিকাশৰ প্ৰাথমিক উদ্দেশ্যই হ'ল— শিশু এটাক বেছি ভালকৈ জনাটো প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ বিকাশ হৈছে তেওঁৰ নিজস্ব শক্তি আৰু বৈশিষ্ট্যৰ পৰিণতি। যদিও বিকাশ প্ৰক্ৰিয়া বিৰামহীন, কিন্তু শিশু এটাৰ বিভিন্ন স্তৰত এই বিকাশৰ দ্ৰুততাৰ হাৰৰ অলপ হীনদেটী হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে শিশু এটাৰ জীৱনত প্ৰথম তিনিটা বছৰত দ্ৰুত গতিত বৃদ্ধি হয়, সিহঁতৰ বাল্যকালত অৰ্থাৎ ৬ বছৰৰ পৰা ১২ বছৰৰ ভিতৰত সিহঁতৰ বৃদ্ধি প্ৰথমাৱস্থাতকৈ কিছ পৰিমাণে মন্থৰ গতিত হয় আৰু কৈশোৰ কালত ইয়াৰ বৃদ্ধি আকৌ দ্ৰুতগতিত হয়। বৃদ্ধি আৰু বিকাশৰ এই ধাৰা আৰু গঠনৰ জ্ঞানৰ দ্বাৰা আপনি শিশু এটাৰ বিভিন্ন স্তৰত বৃদ্ধি আৰু বিকাশ কেনেকৈ হয় জানিব পাৰিব, তেওঁলোকক কেনেকৈ প্ৰত্যেক স্তৰত পৰিচালিত কৰিব পাৰি, আৰু সিহঁতক তাৰ বাবে কেনেকৰা পৰিৱেশ দিব লাগিব ইত্যাদিৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব। এই অধ্যায়টোৰ প্ৰাথমিক উদ্দেশ্যটোৱেই হ'ল বৃদ্ধি আৰু বিকাশৰ বৈশিষ্ট্য সমহৰ বিষয়ে অৱগত কৰোৱা।

৩.৩ বর্ধন আৰু বিকাশৰ অর্থ

প্ৰথমে আমি বর্ধন আৰু বিকাশ এই দয়োটা প্ৰয়োজনীয় শব্দৰে প্ৰয়োগৰ বিষয়ে বিচাওঁ আহক এই দয়োটা শব্দ বহু সময়ত শিথিলভাৱে প্ৰায় একে অৰ্থতে প্ৰয়োগ কৰা হয় যদিও সক্ষ্মভাৱে চালি জাৰি চালে ইয়াৰ প্ৰয়োগিক দিশত থকা অৰ্থৰ ভিন্নতা মন কৰিবলগীয়া। 'Growth' বা বর্ধন শব্দটোৱে ব্যক্তিৰ দৈহিক পৰিপক্কতা লাভ কৰাৰ অৰ্থহে বিশেষভাৱে সচায়। অৰ্থা দেহকোষবোৰে দ্ৰুতগতিৰে ভ্ৰূণৰ হাত, ভৰি আৰু দেহৰ অংগ-প্ৰত্যংগ, মস্তিষ্ক, স্নায়ৱিক গঠন, মাংসপেশী আদিকে ধৰি অভ্যন্তৰ ভাগৰ আন সকলো অংশক গঢ় দি তোলে। আন 'Development' শব্দৰ অৰ্থ হৈছে 'বিকাশ'। ব্যক্তিৰ এই বিকাশক দৈহিক, মানসিক, সামাজিক, আৰু নৈতিক আদি বিভিন্ন দিশত বহলভাৱে সামৰি লোৱা হয়। বিকাশ বলিলে উন্নতশীলভাৱে হোৱা এলানি পৰিৱর্তনক বুজায়, যি দেহৰ পৈণতাপ্ৰাপ্তি আৰু অভিজ্ঞতাৰ ফলস্বৰূপে শঙ্খলাবদ্ধ আৰু পৰ্ব-অনমানমলকভাৱে সংঘটিত হয়। বাস্তৱিকতে যদিও 'বর্ধন' আৰু 'বিকাশ' দয়োটাৰ মাজত পার্থক্য আছে, কিন্তু সিহঁতৰ এটাক আনটোৰ পৰা পথক কৰিব নোৱাৰি। সাধাৰণতে 'বর্ধন' আৰু 'বিকাশ' দয়োটা একে সময়তে হয়।

জানি থোৱা ভাল

- 'বর্ধন আৰু 'বিকাশ' প্ৰায়েই একে অৰ্থতে প্ৰয়োগ কৰা হয়
- ই জীৱসমহৰ এক গুৰুত্বপৰ্ণ বৈশিষ্ট্য।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নির্ধাৰণ কৰক।

ক) 'বর্ধন' আৰু 'বিকাশ' এটা আনটোৰ পৰা পথক নহয়।

খ) 'বর্ধন' জখিব নোৱাৰি।

গ) পৈণতা প্রাপ্তিয়ে গুণবিষয়ক পৰিৱর্তনসমহক সাঙৰি লয়।

ঘ) 'বিকাশে' ব্যক্তি এজনৰ সমগ্র পৰিৱর্তনক সচায়।

৩.৪ বর্ধন আৰু বিকাশৰ সম্বন্ধ

'বর্ধন' আৰু 'বিকাশ'ৰ অর্থ আৰু ধাৰণা সম্পর্কে জনাৰ পিছত এতিয়া আমি তলৰ দইটাৰ মাজত সম্বন্ধৰ বিষয়ে বিতংভাৱে আলোচনা কৰিম—

- 'বর্ধন শব্দটো প্রকততে দৈহিক অর্থত ব্যৱহৃত হয়। সাধাৰণতে দেহৰ আকাৰ আকতি, উচ্চতা আৰু ওজন বদ্ধিৰ প্রসংগতেই ইয়াক প্রয়োগ কৰা হয়। 'বিকাশৰ' অর্থৰ দ্বাৰা এজন ব্যক্তিৰ সামগ্রিক ৰূপত হোৱা পৰিৱর্তনক বজায়।
- 'বর্ধন হৈছে বিকাশৰ এক অংশ বিশেষ। বিকাশ শব্দৰ ধাৰণা বদ্ধিতকৈ বহল আৰু সামগ্রিক পৰিসৰ বিস্তৃত হয়।
- দৈহিক বর্ধন ইয়াৰ পৈণতাপ্রাপ্তিৰ অন্তত স্তব্ধ হৈ পৰে। আনহাতে বিকাশৰ গতি সমগ্র জীৱন জৰি তাৰ এক অস্পষ্ট আৰু গুণগত ৰূপত চলি থাকে
- বর্ধন যান্ত্রিকভাৱে সংঘটিত হয়। আনহাতে বিকাশ উদ্দেশ্য সচেতনভাৱে সংঘটিত হয়।
- বর্ধনৰ জৰিয়তে সষ্টি হোৱা পৰিৱর্তনবিলাক বস্তুনিষ্ঠভাৱে পৰিমাপণ কৰিব পাৰি। আনহাতে বিকাশক বস্তুনিষ্ঠভাৱে পৰিমাপণ কৰিব পৰা নাযায়।
- বর্ধন প্রক্রিয়া কেৱল শাৰীৰিক ক্ষেত্রত প্রযোজ্য। আনহাতে বিকাশৰ প্রক্রি শাৰীৰিক, মানসিক, সামাজিক, নৈতিক আদি বিভিন্ন ক্ষেত্রত প্রযোজ্য।
- 'বর্ধন' দশ্যমান (Visible) আৰু ইয়াৰ মাত্রা জখিব পাৰি, আনহাতে বিকাশ দশ্যমান হ'লেও ইয়াৰ মাত্রা জখিব নোৱাৰি ; কিন্তু পর্য্যবেক্ষণৰ দ্বাৰা উপলব্ধি কৰিব পাৰি।
- 'বর্ধনৰ' লগত শিক্ষণৰ কোনো সম্পর্ক নাই, আনহাতে বিকাশৰ লগত শিক্ষ ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ 'বৰ্ধন' আৰু 'বিকাশৰ' মাজত যিকোনো দটা সম্বন্ধ ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

৩.৫ বিকাশৰ নীতিসমহ

মানহৰ জীৱনত বিকাশ দেহ-মনৰ পৈণতা প্রাপ্তিলৈকে সংঘটিত হয়। সেয়েহে মানহৰ জীৱনৰ বিকাশৰ নীতিসমহৰ বিষয়েও আমি জানিব লাগিব। সেয়েহে এই ক্ষেত্রত বিকা নিম্নলিখিত নীতিসমহৰ প্রতি মনোযোগ দিয়া উচিত·

- **বিকাশ হৈছে এক বিৰামহীন প্রক্রি** (Development is a continuous process) ঃ 'বিকাশ' হৈছে এক বিৰামহীন প্রক্রিয়া। বিকাশ যিকোনো সময়ত বন্ধ হ'ব নোৱাৰে। ই জন্মমহর্তৰ পৰা পৈণতাপ্রাপ্তিলৈকে অবিৰতভাৱে চলি থাকে। দটা স্তৰৰ মাজত সেয়েহে বিশেষ ব্যৱধান সস্পষ্টভাৱে ধৰিব নোৱাৰি। ই এ· ক্রমাগত বিকাশৰ অদশ্য গতি. যি প্রতিদিনেই সামান্যভাৱে হ'লেও আমাক বিকাশৰ পথত আগুৱাই নিছে। উদাহৰণস্বৰূপে শিশু এটাই জন্মতে কান্দোনৰ স্বৰূপটো পাছলৈ কথা কোৱাৰ ভংগীলৈ ৰূপান্তৰিত হয়।

  মানৱ শিশুৰ দেহ-মানসিক বিকাশ এক নিৰন্তৰ আৰু বিৰামহীন প্রক্রিয়া যদিও এই সদীর্ঘ কালছোৱাত বিকাশৰ কেতবোৰ সময় সাপেক্ষে বৈশিষ্ট্য বা লক্ষণ থকাটো আমি দেখিবলৈ পাওঁ।

  'বৰ্ধন' আৰু বিকাশৰ মতে. মানহৰ জীৱনটোক তলত দিয়া বিভাজনকেইটাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিভিন্ন স্তৰত ভগাব পাৰি—

  - গর্ভকালীন অৱস্থা (জন্মপর্ব কাল) (Pre-natal period)
  - নৱ-জাত শিশু কাল (জন্মৰপৰা ১০-১৪ দিনলৈ) (Neo-natal period)
  - কেচঁৱা কাল (২ সপ্তাহৰ পৰা ২ বছৰলৈ) (Baby hood)
  - আগতীয়া বাল্যকাল (২ বছৰৰ পৰা ৬ বছৰলৈ) (Early Childhood)
  - শেহতীয়া বাল্যকাল (৬ বছৰৰ পৰা ১২-১৩ বছৰলৈ) (Late Childhood)
  - কৈশোৰ কাল (১২-১৩ বছৰৰ পৰা ১৮-১৯ বছৰলৈ) (Adolescence Stage)
  - বয়ঃপ্রাপ্তিকাল (১৮-১৯ বছৰৰ পিছত) (Adult hood Stage)

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ বর্ধনৰ ওপৰত অবিৰত ভাৱে প্রভাৱ পেলোৱা দিশসমহ চিহ্নিত কৰক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ মানৱ জীৱনৰ বিকাশৰ মখ্য স্তৱসমহ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

- **বিকাশে এক নির্দিষ্ট আর্হি অনসৰণ কৰে** (Development follows a pattern) ঃ বিকাশে কিছমান বত্তীয় ক্রম ৰক্ষা কৰাটো মন কৰিবলগীয়া। বাস্তৱিকতে আমি দেখা পাওঁ যে প্রত্যেক জীৱই বিকাশৰ কাৰণে কিছমান আর্হি অনসৰণ কৰে। গতিকে মানহো এই ক্ষেত্রত ব্যতিক্রম নহয়। মানহৰ বিকাশৰ প্রত্যেকটো স্তৱেই এটা আনটোৰ ফাললৈ আগুৱাই যায়। উদাহৰণস্বৰূপে প্রত্যেক শিশুৱে খোজ কঢ়াৰ আগতে প্রথমে অইনৰ সহায় নোলোৱাকৈ বহিব নোৱাৰে। সামঞ্জস্য ক্রমে শিশুবিলাকে বর্গ এটা আঁকিবলৈ শিকাৰ আগতে বত্ত এটা আঁকিবলৈ শিকে।

  ব্যক্তিবিশেষে যদিও বিকাশৰ দ্রুততাৰ হীন-ডেটি হয় তথাপিও বিকাশ অনক্রমৰ আর্হি একেই থাকে। ধনী শ্রেণীৰ শিশুবিলাকৰ বিকাশ আৰু দখীয়া শ্রেণীৰ শিশুবিলাকৰ বিকাশৰ আর্হিয়ে একেই গতি অনসৰণ কৰে যদিও ধনী শ্রেণ শিশুবিলাকৰ ঘৰত বিশেষ সবিধা থকা বাবে তেওঁলোকৰ বিকাশৰ গতি দ্রুততৰ হয়।

  উল্লেখযোগ্য যে আমাৰ দেহৰ সকলো অংশৰ একে সময়তে সমানভাৱে আৰু সকলো দিশতে বিকাশ সাধন হৈ নঠে। দেহৰ প্রতিটো অংশৰ বর্ধন আৰু বিকাশৰ একোটা নিজস্ব গতি, পদ্ধতি আৰু সময় থাকে। শিশু এটাই থিয় হোৱাৰ আগতে কিয় বহে বা খোজ কঢ়াৰ আগতে শিশু এটাই কিয় বগায় সেইটো বর্ধনৰ অনক্রমৰ দ্বাৰা গম পোৱা যায়।

  বিশেষজ্ঞসকলে বিকাশৰ ক্ষেত্রত লক্ষ্য কৰিছে যে মস্তিষ্কৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ক্রমে নিম্ন অংশলৈ ক্রমাগতভাৱে দৈহিক বিকাশ সংঘটিত হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ কোনটোৰ বিকাশ প্রথমে হয়—

ক) ভৰি নে আঙুলি? .....

খ) মৰ নে শুৰ? .....

গ) শুৰ নে ভৰি? .....

ঘ) বাহু নে আঙুলি? .....

- **বিকাশে সাধাৰণৰ পৰা বিশিষ্ট দিশলৈ গতি কৰে** (Development proceeds from general to specific responses) ঃ বিকাশৰ আন এটা গুৰুত্বপূ নীতি হ'ল— বিকাশে সাধাৰণৰ পৰা বিশিষ্ট দিশৰ বিকাশলৈ গতি কৰে। উল্লেখযোগ্য যে এটি নৱজাত শিশুৰ অংগ সঞ্চালন হয় সামগ্রিক বিধৰ। আকস্মিকভাবে কোনো শব্দ শুনিলে তাৰ সমগ্র শৰীৰ সমানে সঞ্চালিত হয়। পৰৱর্তী কালত এনে সঞ্চালনে বিশেষ বিশেষ আংগিক ক্রিয়াৰ প্রতি নিয়ন্ত্রিত ৰূপত সঞ্চালনৰ ক্ষমতা আয়ত্ত কৰি উঠিবগৈ পাৰে।
- **বিকাশে পৰিৱর্তনক সাঙৰি লয়** (Development involves change) ঃ বিকাশে এলানি পৰিৱর্তনক সাঙৰি লয়। মানৱ শিশু এটা কেতিয়াও স্থিৰ নহয়। মাতগর্ভত স্থিতি লাভ কৰা পৰিগর্ভিত ডিম্বকোষৰ অৱস্থাৰ পৰা সন্তান জন্মৰ আগমহর্তলৈকে পৰিৱর্তন হৈয়ে থাকে। বিকাশে মানহ এজনৰ সামগ্রিক দিশৰ পৰিৱর্তনক সাঙৰি লয়। আনহাতে বর্দ্ধনে মানহ এজনৰ দেহৰ আকাৰ-আকতি, উচ্চতা আৰু ওজন বদ্ধিৰ কথাকেই সচায়। বিকাশে গুণগত আৰু পৰিমাণগত দইবিধ পৰিৱর্তনকে সাঙৰি লয়। সকলো লোকৰে বিকাশ একোটা নীতি আৰু গতিৰ দ্বাৰা সাধি হোৱাটো আশা কৰিব নোৱাৰি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নির্ধাৰণ কৰক।

ক) প্রত্যেক শিশুৰে বিকাশৰ আৰ্হি একে, কিন্তু তাৰ হাৰ বেলেগ।

খ) প্রত্যেক শিশুৰে বিকাশৰ হাৰ আৰু আৰ্হি একে।

গ) বিকাশৰ হাৰ প্রত্যেক শিশুৰে একে, কিন্তু আৰ্হি পথক।

ঘ) আৰ্হি আৰু বিকাশৰ হাৰ দয়োৰে ক্ষেত্ৰত প্ৰত্যেক শিশুৰ মাজ পার্থক্য আছে।

- **বংশগতি আৰু পৰিৱেশৰ সংযোগৰ ফলতেই বিকাশ সম্ভৱ হয়** (Development is a product of interaction of the heredity and environment) ঃ পৰিৱেশৰ পৰিৱর্তনীয় আৰু উন্নতশীল প্ৰভাৱৰ পৰিণতিয়েই হৈছে বিকাশ। ব্যক্তিৰ বংশগত জৈৱিক প্ৰকতিৰ ওপৰত পৰা পৰিৱেশৰ প্ৰভাৱৰ পাৰস্পৰিকতাৰ যোগেদিহে বিকাশ সংঘটিত হয়। এনে বিকাশত অনকল পৰিৱেশে ব্যক্তিৰ ওপৰত সস্থ আৰু প্ৰতিকল পৰিৱেশে অসস্থ প্ৰভাৱ পেলায়। শক্তিশালী জৈৱিক ক্ষমতা আৰু সস্থ অনকল পৰিৱেশে বিকাশৰ গতি যিদৰে দ্ৰুততৰ কৰে, ইয়াৰ অভাৱে সেইদ বিকাশত বাধাৰ সষ্টি কৰে। ব্যক্তিৰ বিকাশত বংশগতি আৰু পৰিৱেশ দয়োটাৰে নিজস্ব প্ৰভাৱ পৰে। কোনো কোনো বংশগতিবিদে মানহৰ অন্তর্নিহিত গুণসমহৰ বিকাশৰ বাবে বংশগতিকেই একমাত্ৰ প্ৰয়োজনীয় অৱস্থা বলি গণ্য কৰে অ পৰিৱেশৰ প্ৰভাৱক অস্বীকাৰ কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰে। পৰিৱেশবাদীসকলেও ক'বলৈ বিচাৰে যে, মানহে জন্ম হৈ আহোঁতে লগত দেহটোৰ বাহিৰে একো আনিব নোৱাৰে। বিকাশৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় ভেটিটো যোগান ধৰে বংশগতিয়ে আৰু সেই ভেটিটোক ওখ-পাখ, আহল-বহল কৰাৰ দায়িত্ব বহন কৰে পৰিৱেশে। সেয়েহে বিকাশৰ গতি ব্যক্তিৰ পৰিৱেশৰ দ্বাৰা বহু পৰিমাণে নিয়ন্ত্রিত।

  সমৰূপতা নীতি (Principle of Uniformity) ঃ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত ব্যক্তি ভিন্নতা থাকিলেও সাধাৰণভাৱে ইয়াৰ এক সমৰূপতা ৰক্ষা কৰাটো লক্ষ্য কৰিব পাৰি শিশু বিকাশৰ বেলিকা অংগ সঞ্চালন ক্ষমতা লাভ কৰা, ভাষা-জ্ঞান আয়ত্ত কৰা, ইত্যাদিৰ ক্ষেত্ৰত বয়সৰ এনে সমৰূপতা দেখিবলৈ পোৱা যায়। প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰে দেহ-মানসিক বিকাশৰ গতি সকলো সময়তে স্বাভাৱিক আৰু আশানৰূপ হৈ নঠে। কোনোজনৰ আকৌ মানসিক বিকাশ দ্ৰুত অথচ দৈহিক বিকাশ লেহেম হয়। আন কোনোজনৰ দৈহিক বিকাশ দ্ৰুত অথচ মানসিক বিকাশ সেই অনপাতে হৈ নঠে। বিকাশৰ এনে বৈষম্য আমাৰ সাধাৰণ অভিজ্ঞতাৰ পৰাই লক্ষ্য কৰি ক'ব পাৰি। এই ক্ষেত্ৰত অৱশ্যে ব্যক্তিগত প্ৰভেদৰ কথা নিহিত হৈ থাকে।

  মানৱ বিকাশৰ গতি আৰু ধৰণ সম্বন্ধে কৰা আলোচনাৰ সময়ত লিংগভেদৰ প্ৰশ্নও বিবেচনা কৰা উচিত। বিকাশৰ লক্ষ্য আৰু প্ৰয়োজনীয়তা আদি পৰুষ আৰু মহিলাৰ সাধাৰণভাবে একে হ'লেও তেওঁলোকৰ দেহ-মানসিক বিকাশৰ গতি আৰু ধৰণ পথক হয়।

  প্ৰত্যেক শিশুৱে এক অভিন্ন ব্যক্তি। একে বয়সৰ দটা শিশুৰ পৰা কেতিয়াও একে আচৰণ বা বিকাশ আশা কৰিব নোৱাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে একে শ্ৰেণীতে

পঢা এটা বেয়া পৰিৱেশৰ পৰা অহা শিশুৰ পৰা অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত একো উন্নত ফলাফল আশা কৰিব নোৱাৰি। আৰু একেই বয়সৰ ধনী শ্ৰেণীৰ শিশু এটাৰ পৰা অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত বহুত বেছি আশা কৰিব পাৰি. কাৰণ তেওঁলোকৰ পিত মাতয়ে অধ্যয়নত অধিক গুৰুত্ব দিয়ে।

- **শিক্ষণ আৰু দৈহিক পৈণতাৰ পাৰস্পৰিকতাৰ নীতি** (The Principle of Interaction of Maturation and Learning) ঃ ব্যক্তিৰ শিক্ষণ আৰু দৈহিক পৈণতাৰ ওপৰত বিকাশ বিশেষভাৱে নিৰ্ভৰশীল হয়। শিক্ষাই দৈহিক পৈণত আনি দিয়ে আৰু দৈহিক পৈণতাই শিক্ষণ ক্ষমতাক বৃদ্ধি কৰি তোলে। এই দয়ো দিশৰ পাৰস্পৰিকতাই বিকাশ সংঘটিত কৰে। দৈহিক পৈণতা বলিলে দৈহিক বিকাশৰ যোগে আহৰণ কৰা দেহ যন্ত্ৰৰ বিভিন্ন অংশ. যেনে— দেহ কোষ. স্নায় কো মাংসপেশী আদিৰ কাৰ্যক্ষমতা আৰু যোগ্যতা আদিকেই বজায়। সেয়েহে ক'বলৈ বিচৰা হয় যে দৈহিক পৰিপক্কতা আহৰণ কৰা কাৰ্য হৈছে বিকাশৰ স্বাভাৱিক ৰূপত সংঘটিত হোৱা দেহৰ এক অন্তৰ্ৱৰ্তী প্ৰক্ৰিয়া। আনহাতে শিক্ষণ হৈছে— ক্ৰি অনশীলনৰ ফলত হৈ উঠা ব্যক্তিৰ ক্ৰিয়া সম্পাদনৰ পৰিৱৰ্তন। মানহৰ কোনবিধ বিকাশৰ পৰিৱৰ্তন জৈৱিক পৈণতাৰ ফলত আৰু কোনবিধ শিক্ষণৰ ফলত সংঘটিত হয়. তাক স্পষ্ট ৰূপত নিৰ্ধাৰণ কৰাটো কঠিন। দয়ো দিশৰে যটীয়া প্ৰভাৱৰ ফলতহে মানহৰ সম্পূৰ্ণ বিকাশ সাধন হয়। যিকোনো প্ৰাণীৰ পৰিপক্কতা এটা স্বয়ংক্ৰি আভ্যন্তৰীণ প্ৰক্ৰিয়া। যিহেতু বিকাশ আৰু বৰ্ধনৰ ওপৰত পৰিপক্কতা নিৰ্ভৰশীল আৰু যিহেতু ব্যক্তি অনযায়ী বিকাশ আৰু বৰ্ধনৰ গতি বেলেগ হয় সেয়ে এ বয়সৰ হ'লেও দজন ব্যক্তিৰ বিভিন্ন দিশ একে সময়তে পৰিপক্ক নহ'বও পাৰে।

মানহৰ বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়া প্ৰায়েই অনমান কৰিব পাৰি। মনোবৈজ্ঞানিকসকলে পৰ্য্যবেক্ষণ কৰি পাইছে যে মানহৰ জীৱনৰ প্ৰত্যেকটো বিকাশৰ স্তৰৰেই কিছমান সংলক্ষণ আৰু বৈশিষ্ট্য আছে। মানহৰ প্ৰত্যেকবিধ বিকাশ অনমান কৰিব পাৰিলেও মানসিক বিকাশ অনমান কৰাটো সম্ভৱ নহয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ উপযক্ত শব্দৰ দ্বাৰা খালী ঠাই পৰণ কৰক।

ক) বিকাশ ..... আৰু .....ৰ সংযক্ত ফলাফল।

খ) প্ৰত্যেক শিশুৱে ..... ব্যক্তি।

প্রশ্ন নং ৮ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নির্ধাৰণ কৰক।

ক) বিকাশৰ ক্ষেত্রত প্রত্যেক ব্যক্তিৰে পার্থক্য আছে।

খ) শাৰীৰিক আৰু বৌদ্ধিক বিকাশ বংশগতি আৰু পৰিৱেশৰ উপাদানৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত নহয়।

চিন্তা চর্চা কৰক ঃ ৩.১

মন্তব্য দিয়ক (৩ বা ৪ শাৰীৰ ভিতৰত)

- বিকাশেই পৰিৱর্তনক সাঙৰি লয়।

  .....

  .....

  .....

- বিকাশ অনমান কৰিব পাৰি।

  .....

  .....

  .....

৩.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- 'বর্ধন' শব্দটো সাধাৰণতে দেহৰ আকাৰ-আকতি, উচ্চতা আৰু ওজন বদ্ধিৰ প্রসংগতেই প্রয়োগ কৰা হয়
- আনহাতে 'বিকাশ' শব্দৰ ধাৰণা 'বর্ধন'তকৈ বহল আৰু সামগ্রিক পৰিসৰৰ হয ব্যক্তি এজনৰ সামগ্রিক পৰিৱর্তনৰ দিশটোক সাঙৰি লয়।
- বিকাশৰ নীতিসমহ হ'ল—
  - বিকাশ হৈছে বিৰামহীন এক দীর্ঘম্যাদী প্রক্রিয়া
  - বিকাশে এক নির্দিষ্ট আর্হি অনসৰণ কৰে।
  - বিকাশে সাধাৰণৰ পৰা বিশিষ্ট দিশৰ বিকাশলৈ গতি কৰে।
  - দেহৰ সকলো অংশৰে বিকাশ সাধন সম্ভৱ হৈ নঠে।
  - ব্যক্তিৰ শিক্ষণ আৰু দৈহিক পৈণতাৰ ওপৰত বিকাশ বিশেষভাৱে নির্ভৰশীল হয়।

- বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত ব্যক্তি পাৰ্থক্য আছে।
- ব্যক্তি পাৰ্থক্য অনসৰিও বিকাশৰ গুণগত আৰু পৰিমাণগত বিকাশ নিজস্বভাৱে সংঘটিত হয়।
- শিশু এটাৰ বৰ্ধন আৰু বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত আভ্যন্তৰীণ, বাহ্যিক আৰু অন্যান্য কিছুমান উপাদানেও প্ৰভাৱ পেলায়।

- শিশুৰ বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়া প্ৰধানকৈ দটা পৰ্যায়ত ভাগ কৰা হৈছে—
  ১) গৰ্ভকালীন অৱস্থা বা জন্মপৰ্ব অৱস্থা; ২) জন্মোত্তৰ অৱস্থা।
- জন্মোত্তৰ অৱস্থাৰ চাৰিটা পৰ্যায় আছে; যেনে— শৈশৱকাল, বাল্যকাল, কৈশোৰকাল, আৰু বয়ঃপ্ৰাপ্তি কাল। জন্মৰপৰা ৫ বছৰলৈ শৈশৱকাল, ৫ বছৰৰ পৰ ১২ বছৰলৈ বাল্যকাল, ১২ বছৰৰ পৰা ১৮-১৯ বছৰলৈ কৈশোৰ কাল আৰু তাৰ পিছৰ কালখিনি বয়ঃপ্ৰাপ্তি কাল।

৩.৭ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ :

১) বৰুৱা, যতীন ঃ *শিশু বিকাশৰ ৰূপৰেখা*, লয়ার্ছ বক ষ্টল, পাণবজাৰ।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ :

১) Goswamee, Dr. G. : *Child Development and Child Care*, Arun Prakashan, Guwahati-1.

৩.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) ভল, খ) ভল, গ) শুদ্ধ, ঘ) শুদ্ধ

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ
- 'বৰ্ধন শব্দটো প্ৰকততে দৈহিক অৰ্থত ব্যৱহৃত হয়। সাধাৰণতে দেহৰ আকাৰ-আকতি, উচ্চতা আৰু ওজন বদ্ধিৰ প্ৰসংগতেই ইয়াক প্ৰয়োগ কৰা হয়। 'বিকাশৰ' অৰ্থৰ দ্বাৰা এজন ব্যক্তিৰ সামগ্ৰিক ৰূপত হোৱা পৰিৱৰ্তন বজায়।
- 'বৰ্ধন হৈছে বিকাশৰ এক অংশ বিশেষ। বিকাশ শব্দৰ ধাৰণা বদ্ধিতকৈ বহল আৰু সামগ্ৰিক পৰিসৰৰ হয়

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৰ্ধনৰ ওপৰত অবিৰতভাৱে প্ৰভাৱ পেলোৱা দিশসমহ হ'ল—
- অসস্থতা
- পৰিৱেশীয় প্ৰভাৱ

- অস্বাভাৱিক গতি

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিশুৰ বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়া প্ৰধানকৈ দটা পৰ্যায়ত ভাগ কৰা হৈছে—

- গৰ্ভকালীন অৱস্থা বা জন্মপৰ্ব অৱস্থা
- জন্মোত্তৰ অৱস্থা।

জন্মোত্তৰ অৱস্থাৰ চাৰিটা পৰ্যায় আছে: যেনে— শৈশ বাল্যকাল, কৈশোৰকাল, আৰু বয়ঃপ্ৰাপ্তি কাল। জন্মৰপ ৫ বছৰলৈ শৈশৱকাল, ৫ বছৰৰ পৰা ১২ বছৰলৈ বাল্যকাল, ১২ বছৰৰ পৰা ১৮-১৯ বছৰলৈ কৈশোৰ কাল আৰু তাৰ পিছৰ কালখিনি বয়ঃপ্ৰাপ্তি কাল

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) ভৰি, খ) মৰ, গ) শুৰ, ঘ) বাহ

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) অশুদ্ধ, গ) অশুদ্ধ, ঘ) অশুদ্ধ

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) বংশগতি আৰু পৰিৱেশৰ, খ) অভিঃ

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) অশুদ্ধ

৩.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ বৰ্দ্ধন আৰু বিকাশ বলিলে কি বজে?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ বৰ্দ্ধন আৰু বিকাশৰ মাজত সম্বন্ধ কি?

(খ) চটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ বংশানক্ৰমিক সামৰ্থ্য বা বৎপত্তি বিকাশৰ বাবে শিক্ষাৰ্থীসকলক কেনেধৰণৰ সবিধা আৰু অভিজ্ঞতা প্ৰদান কৰা উচিত?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ 'বংশগতি আৰু পৰিৱেশৰ সংযোগৰ ফলতেই বিকাশ সম্ভৱ হয়'— বাক্যশাৰী চমকৈ বৰ্ণনা কৰক।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ 'বৰ্ধন আৰু 'বিকাশ' মানে কি? দয়োটাৰ মাজত সম্বন্ধ স্পষ্টভাৱে দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মানৱ জীৱনৰ বিকাশৰ নীতিসমহ চমকৈ আলোচনা কৰক।

অধ্যায় ৪ ঃ পর্ব বাল্যকাল অৱস্থা

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ পর্ব বাল্যকাল
৪.৪ পর্ব বাল্যকাল স্তৰৰ বৈশিষ্ট্যসমহ
৪.৫ পর্ব বাল্যকালৰ সমস্যাসমহ
৪.৬ পর্ব বাল্যকালৰ শৈক্ষিক গুৰুত্ব
৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৮ অধিক জানিবলৈ
৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি—

- পর্ব বাল্যকালৰ অর্থ বজিব পাৰিব।
- এই সময়ছোৱাৰ লক্ষণসমহৰ বিষয়ে জানিবলৈ সমর্থ হ'ব।
- পর্ব বাল্যকাল স্তৰত উদ্ভৱ হোৱা সাধাৰণ সমস্যাসমহ বজিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰিব।
- এই সময়ছোৱাত দিব লগা শৈক্ষিক গুৰুত্বৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

মোটামটিভাবে শিশুৰ দই বছৰ বয়সৰ পৰা প্রথম বিদ্যালয়লৈ যোৱা সময়খিনি অর্থাৎ ছয় বছৰলৈকে প্রথম বাল্যকাল বোলা হয়। শিশুসকলৰ এইছোৱা সময়ত বদ্ধি লাহে লাহে হয় আৰু বিকাশ দ্রুতগতিত হয়। ফলস্বৰূপে শিশুসকলৰ এই সময়ছোৱা অর্থাৎ প্রথম বাল্যকা শেষ হয় আৰু লগতে বিদ্যালয়তো ভর্তি হয়। এই সময়ছোৱাতে দ্রুতগতিত বিকশিত হো মানসিক সামর্থ্যৰ বিকাশৰ দ্বাৰা শিশুসকলে শিক্ষা ল'বলৈ আৰম্ভ কৰে। সমাজ আৰু বিদ্যালয়ত প্রচলিত সঠিক আচৰণ পদ্ধতিৰ শিক্ষাও তেওঁলোকে ল'বলৈ ধৰে। এইদৰে শৈশৱ অৱস্থাৰ শেষত পর্ব বাল্যকালৰ আৰম্ভণি হয় যিটো অৱস্থাৰ পৰা শিশুসকলে নির্ভৰশীলতাৰ পৰা আঁতৰি আহি আত্মনির্ভৰশীল হ'বলৈ ধৰে আৰু বিদ্যালয় শিক্ষাত মনোনিবেশ কৰিবলৈ লয়।

এই অধ্যায়টোৰ উদ্দেশ্যই হ'ল আপোনাক পর্ব বাল্যকাল মানে কি, এই স্তৰৰ বৈশিষ্ট্য, সমস্যা আৰু তাৎপর্যৰ বিষয়ে অবগত কৰোৱা।

৪.৩ প্রথম বা পর্ব বাল্যকালৰ স্তৰ

আমাৰ জীৱনৰ প্রথম দই বছৰৰ পৰা ছয় বছৰ বয়সলৈকে প্রথম বাল্যকালৰ ভেটি বলি ধৰা হয়। এই সময়ছোৱাতে শিশুৰ শাৰীৰিক, মানসিক, আৱেগিক, সামাজিক দিশত দ্রুত বিকাশ হয়। এইবোৰ দিশৰ উপৰি নৈতিক প্রমল্য আৰু বজাবজিৰ ক্ষেত্রতো বিকাশৰ পৰিসৰ বদ্ধি হয়। এই স্তৰৰ শিশুসকলৰ মাজত সাধাৰণ কিছমান মনোযোগৰ বৈশিষ্ট্য দেখা পোৱা যায়। সময়ছোৱা হ'ল দ্রুত বিকাশৰ সময়।

যদিও দই বছৰ বয়সৰ পৰা ছয় বছৰ বয়সলৈকে এই পর্ব বাল্যকালৰ সময়সীমা তথাপিও শিশুসকলৰ একক বৈশিষ্ট্যসমহৰ বাবে অভিভাৱকসকলে এই সময়ছোৱাক সমস্যাদায়ক, কষ্টদায়ক, পতলা যগ বলি কয়। আনহাতে, শিক্ষাবিদসকলে 'পর্ব বিদ্যালয় যগ' আৰু মনোবিজ্ঞানীসকলে 'দল গঠনৰ পর্ব সময়', প্রশ্ন সোধা সময়, আৱিষ্কাৰৰ সময় বলি আখ্যা দিয়ে।

জানি থোৱা ভাল

প্রথম বাল্যকাল স্তৰ সমহ ৰ হ হ'ল—

- বসয়ৰ সীমা ২ বছৰৰ পৰা ৬ বছৰলৈ।
- শাৰীৰিক, মানসিক, আৱেগিক, সামাজিক, ভাষাৰ ক্ষেত্রত দ্রুত বিকাশ ঘটা সময়ছোৱা।
- জীৱনৰ ভেটি তৈয়াৰ কৰা স্তৰ।
- দ্রুত বিকাশৰ সময়।
- বিদ্যালয়লৈ যোৱা পর্ব সময় বলি কোৱা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ খালী ঠাই পৰ কৰক।

ক) এইটো এটা মন্দ ..... আৰু দ্রুত ..... সময়।

খ) প্রথম বাল্যকালক অভিভাৱক সকলে ..... আখ্যা দিয়ে।

গ) শিক্ষাবিদ সকলে এই সময়ছোৱাক ..... বলি কয়।

ঘ) মনোবিজ্ঞানী সকলে এই সময়ছোৱাক ..... বলি অভিহিত কৰে।

৪.৪ প্রথম বা পর্ব বাল্যকালৰ লক্ষণসমহ

শিশুৰ এই প্রথম বাল্যকালছোৱাতে সম্পর্ণভাৱে বিকাশৰ সাক্ষী হৈ থাকে। মানহ জীৱনৰ দর্কাৰী সময়ছোৱাই হ'ল পর্ব বাল্যকাল

- **দৈহিক বিকাশৰ সমঃ** (Physical Development) ঃ এই স্তৰত শিশু প্রত্যেক বছৰতে গড়ে প্রায় তিনি ইঞ্চিকৈ ওখ হয়।সাধাৰণতে, শিশুসকলে এই স্তৰৰ শেষত তিনি ফট আৰু ছয় ইঞ্চি ওখ হোৱা দেখা যায়। সেই অনপাতে শিশুসকলৰ দৈহিক ওজনো বদ্ধি হয়, লাহে লাহে 'কেঁচৱাৰ সদশ' ভাবটো মখাবয়বৰ পৰা নাইকিয়া হয়। দেহৰ বিভিন্ন গঠনৰো স্পষ্টভাৱে এই স্তৰতে হোৱা দেখা যায়। কিছম শিশুৰ শৰীৰ শকত গঠনৰ হয়, কিছমানৰ পেশী সবল হৈ উঠে আনহাতে কিছমান শিশু ক্ষীণকায় হয়। দাঁতৰ ক্ষেত্রত দেখা যায় যে, প্রথম বাল্যকালৰ শেষৰফালে কেঁচৱা দাঁত সৰে আৰু স্থায়ী দাঁত গজিবলৈ লয়। শিশুসকলে এই স্তৰতে : খেলা, দৌৰা, জপিওৱা, গছত উঠা, চাইকেল চলোৱা, কাপোৰ পিন্ধা, খোৱা, ছবি আঁকা, ৰং কৰা ইত্যাদি অংগ সঞ্চলনাৰ কৌশল আয়ত্ত কৰি লয়
- **ভাষা বিকাশৰ সম** (Language Development) ঃ এই সময়ছোৱাৎ শিশুসকলে সহজে কথা ক'বলৈ পাৰে। শৈশৱকালৰ অর্থহীন ভাষাবোৰক বাদ দি শিশুসকলে দই বছৰ বয়সৰ পিছৰ পৰাহে অর্থপর্ণ ভাষাবোৰ ক'বলৈ লয়। শৈশৱৰ চিঞৰ-বাখৰ, কান্দোন কমি গৈ থাকে। কথা কোৱাৰ লগতে আকাৰ-ইংগিতৰো ব্যৱহাৰ কৰে। আত্মনির্ভৰশীল হ'বৰ বাবে কথা কোৱাটো এক বিশেষ ধৰণৰ কলা। সেয়ে, এই স্তৰতে শিশুবোৰক কথা কোৱাৰ প্রতি আগ্রহী কৰি তোলা হয়। এই স্তৰতেই ভাষাৰ বিকাশ হয়।

  ক) **বজিব পৰা শক্তিৰ উন্নতি**— এই স্তৰত শিশুসকলে যিকোনো কথা বজিব পাৰে। কোনে, কি, কাক কৈছে -এইবোৰ শিশুসকলে বজিব পৰা হয, ফলত আন ব্যক্তিৰ লগত সেইদৰে যোগাযোগ গটি তোলাত আগভাগ লোৱা দেখা যায়।

  খ) **কথা কোৱাৰ কৌশলত উন্নতি**— অস্বাভাৱিকতে, প্রথম বাল্য কালছোৱাতে শিশুৱে কথা কোৱাৰ ক্ষেত্রত ব্যৎপত্তিতা লাভ কৰে। শব্দৰ উচ্চাৰণ, শব্দ গঠন, শব্দৰ অর্থ অনযায়ী ব্যৱহাৰ, বাক্যত যৰীয়া শব্দৰ ব্যৱহাৰ শিশুসকলে সৰল বাক্যৰ সলনি জটিল বাক্যও ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়।

ভাৱসাম্যহীনতা ঃ
বিৱক্তিকৰ পৰিস্থিতি।

- **আৱেগিক বিকাশৰ উন্নতিৰ স্তৰ** (Emotional Development) ঃ প্রথম বাল্য কালছোৱাত বিশেষকৈ আৱেগবোৰ প্রগাঢ় হৈ থাকে। এই সময়ছোৱাত শিশুৱে তেওঁলোকৰ আৱেগসমহৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ ৰাখিব নোৱাৰে, ফলত **ভাৱসাম্যহীনতাত** ভুগে। খং, ভয়, ঈর্ষা, কৌতহল, আনন্দ, দখ, ভাল পোৱা আদি সাধাৰণ আৱেগবোৰ শিশুসকলৰ মাজত নিহিত হৈ থকা দেখা যায়। সমনীয়া বন্ধৰ পৰা আক্রমণিত হলে, ইচ্ছা-বাসনাবোৰ সম্পূৰ্ণ নহ'লে নাইবা খেলা বস্তুৰ ওপৰত সংঘাত হলে এজন শিশু ক্রোধান্বিত হ'ব পাৰে। তেতিয়া শিশুজনে চিঞৰ-বাখৰ কৰে। বস্তু দলিয়ায়, ইফালে সিফালে জঁপিয়ায়, য'তে ততে ভকিয়ায় আৰু এইবোৰ কার্যৰ দ্বাৰা নিজৰ খণ্ডটো প্রকাশ কৰে।

  শিশুৰ আন এটা আৱেগ হ'ল ভয়। এজন শিশুৱে এই স্তৰত নিজে নোপোৱাকৈ বহু স্তৰত দেখিলেই ভয় অনভৱ কৰে। তদপৰি, ঘৰত নতন ভাই-ভনীৰ আগমন হলে বা মাক-দেউতাকে পৰিয়ালৰ আন সদস্যৰ প্রতি বেছি মৰম-ভালপোৱা দেখালে সাধাৰণতে শিশুবোৰ ঈর্ষান্বিত হোৱা দেখা যায়। এইক্ষেত্রত শিশুবোৰে খোলোচাকৈ শিশু সলভ আচৰণৰ দ্বাৰা নিজৰ ঈর্ষা বা হিংসা প্রকাশ কৰে -যাতে সকলোৱে তেওঁলোকৰ প্রতি মনোযোগ দিয়ে। এই স্তৰতে যিকোনো নতন কিবা বস্তু দেখিলে বা তেওঁলোকৰ শৰীৰত বা অন্য লোকৰ শৰীৰত অন কিছ পৰিৱর্তন দেখিলে শিশুসকলে স্বাভাৱিকতে অনসন্ধিৎস হৈ পৰে ৰ বিভিন্নজনক বিভিন্ন ধৰণৰ প্রশ্নেৰে ব্যতিব্যস্ত কৰি তোলে।

  এই সময়ছোৱাতে শিশুসকলে অন্য শিশুৰ লগত নতন বস্তু থকা দেখিলে সাধাৰণতে হিংসাকৰীয়া হৈ পৰে আৰু এই আৱেগৰ প্রকাশো বিভিন্ন ধৰণে কৰে। হঠাতে নভবাকৈয়ে আচৰিত ভাল লগা শব্দ শুনিলে, বন্ধৰ লগত ৰং ধেম কৰিলে, নতন খেলা-ধলা, ফৰা-চকা আদি কৰিলে এই কালছোৱাৰ শিশুসকলে এক অবজ আনন্দত আত্মহাৰা হোৱা দেখা যায়। হাঁহি, জঁপিওৱা, হাতেৰে তালি দি, সাৱট মাৰি ধৰি নিজৰ আনন্দৰ প্রকাশ কৰে। 'ভালপোৱা' অন্য এক ধৰণ আৱেগ। এই বয়সৰ শিশুসকলে মানহ, ঘৰৰ পোহনীয়া জন্তু, পতলা আদিক নিজৰ ভালপোৱা প্রকাশ কৰা দেখা যায়। তেতিয়া তেওঁলোকে ভালপোৱা বস্তুটোক চমা খায়, সাৱট মাৰি ধৰে। অৱশ্যে, মৰমৰ বস্তু হেৰুৱালে বা ভালপোৱা কোনোবাৰ মত্য হোৱা দেখিলে এই বয়সৰ শিশুসকলে কান্দি কাটি নিজস্ব দখ প্রকাশ কৰে। অৱশ্যে, দেখা যায় যে, শিশুসকলে কেতিয়াবা দখতে নিজৰ খোৱা-লোৱাতে মনোযোগ নিদিয়ে

- **সামাজিক বিকাশৰ স্তৰ** (Social Development) ঃ পর্ব বাল্যকালছোৱাতে শিশুসকলে দল গঠনৰ প্রাথমিক শিক্ষা বা কৌশল আয়ত্ত কৰি লয় যাতে পিছৰ বাল্যকালত দলৰ এজন সদস্য হ'ব পাৰে। সেয়ে, এই সময়ছোৱাক পর্ব দলগত

প্রবত্তিৰ স্তৰ বলি কোৱা হয়। পৰিয়াল, প্রতিৱেশী, বিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশৰ দ্ব শিশুসকলে সামাজিক চেতনা লাভ কৰে। পৰিয়ালৰ পৰাই এজন শিশু ই সামাজিক গুণবোৰৰ বিকাশ ঘটাবলৈ সামর্থ্য হয়। ভদ্র, সসভ্য পৰিয়ালে সদায়ে সস্থ পৰিৱেশৰ সষ্টি কৰে যাতে শিশুবোৰে সশ্রী, সস্থ, সামাজিক অভ্যাস নিজৰ মাজত গটি তলিব পাৰে। মাজে-সময়ে, অৱশ্যে, সমাজৰ পৰাও শিশুসকলে সামাজিক অভ্যাসবোৰ শিকে। প্রতিৱেশী সমনীয়া শিশুৰ লগত শিশুসকলে সহজে বন্ধত্ব গটি তোলে শিশুৱে যেতিয়া সেই অমিল পৰিৱেশত নিজকে খাপ খৱাবলৈ শিশুবোৰে য কৰাও দেখা যায়। প্রতিৱেশী বন্ধৰ লগত যেনেদৰে মিত্রতাও হয় তেনেদৰে কাজিয়া কৰা আদি ক-অভ্যাস শিকাৰ লগতে ভাল অভ্যাসবোৰ: যেনে— আনৰ প্রা সদয় হোৱা, আনৰ লগত ভাগ-বতৰা কৰা, বিপদত সহায়ৰ হাত আগবঢোৱা আদি গুণবোৰ এই স্তৰতে শিশুসকলে শিকি পেলোৱা দেখা যায়।

- **বজাবজি বিকাশৰ স্তৰ** (Development of Understanding) ঃ এই স্তৰত শিশুৰ আধ্যাত্মিক দিশৰ বিকাশ ঘটাৰ লগে লগে শিশুসকলে যক্তি আৰু সম্পর্কৰ বিষয়ে সহজে ধাৰণা কৰি ল'ব পৰা হয়। মানহ, বস্তু, অৱস্থা আদিৰ ধাৰণা তৎক্ষণাৎ বজি পায়। শৈশৱত আয়ত্ত কৰা শব্দার্থৰ লগত নতন শব্দার্থৰ সংযোগ ঘটাব পৰা হয়। মা-দেউতা, ভাই-ভনী আদিৰ মাজত থকা সম্বন্ধবোৰ বজাৰ লগতে পৰিয়ালৰ আন সদস্যৰ মাজত থকা সম্বন্ধবোৰে যেনে পেহা-পেহী, খৰা-খৰী, মামা-মামী, দাদা-বৌ আদি সহজে বজি পায়। তিনি বছৰ বয়সত শিশুৱে নিজৰ যৌনত বিষয়ে বজে, যৌন অংগবোৰৰ নাম, শৰীৰত থকা বিভিন্ন অংশবোৰৰ নাম আদি ক'ব পাৰে। লাহে লাহে শিশুবোৰে শৰীৰত থকা এই অংগবোৰৰ কার্য, গ সংখ্যা আদি ক'ব পাৰে। এই স্তৰতে শিশুৱে ৰং, সময়, আপোন-পৰ, ধনীয়া আদিৰ বিষয়েও ধাৰণা কৰিব পাৰে।
- **মনোযোগ অনৰাগ বিকাশৰ স্তৰ** (Development of Interests) ঃ এই পৰ বাল্যকাল এনেকৰা স্তৰ য'ত কিছমান সাধাৰণ মনোযোগ আকর্ষিত হোৱা দিশৰ প্রতি শিশুসকল আসক্ত হোৱা দেখা যায়: যেনে— খেলা, মানব অংগ, কাপোৰ, ধর্ম, যৌনতা ইত্যাদি। কেতিয়াবা এই বয়সৰ শিশুসকলে নিজৰ ওপৰতো মনোযোগ দিয়া দেখা যায়।

শিশুসকল সাধাৰণতে এই সময়তে দেহৰ ভিতৰৰ অংগতকৈ ব অংগবোৰৰ প্রতি মনোযোগ দিয়ে। কিন্তু পিছৰ বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত শিশুসকলে শৰীৰৰ বাহিৰৰ অংগবোৰতকৈ ভিতৰৰ অংগবোৰ জনাৰ লগতে সেই কার্যাৱলীৰ বিষয়েও জানিবলৈ অনৰক্ত হয়। শৈশৱৰ নির্ভৰশীলতাৰ দিনৰে অতিক্রম হোৱাৰ লগে লগে বহু শিশুৱে নিজৰ ওপৰত বেছি অনৰাগী হৈ পৰে যেনে— বাৰে বাৰে আইনাৰ সন্মখত নিজকে চায়, দেহৰ বিভিন্ন অংগ-প্রত্যংগবোৰ

আৰু পৰিধান কৰা সাজসজ্জা পৰীক্ষা বা নিৰীক্ষণ কৰি চায়, নিজকে প্ৰশ্ন সি চায়, সমনীয়াৰ সৈতে নিজৰ থকা বস্তুবোৰ তলনা কৰি চায়। পিন্ধা কাপোৰ প্ৰতি এই বয়সৰ শিশুসকলৰ এক বেলেগ ধৰণৰ অনুৰাগ দেখা যায়। এই ল'ৰালি কালতে শিশুবোৰে বজি পায় যে কাপোৰৰ ৰংবোৰ তেওঁলোকক আনৰ চকু আকৰ্ষিত কৰি তলিব পাৰে। কিয়নো, জ্যেষ্ঠ ব্যক্তিসকলে বা সমনীয়াবোৰে মাজে সময়ে তেওঁলোকে পিন্ধা কাপোৰ সাজৰ প্ৰতি মন্তব্য কৰা দেখে। ধৰ্মীয় আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ প্ৰতিও এই স্তৰৰ শিশুৰ অনুৰাগ নথকা নহয় যদিও এই ধৰ্মীয় আচাৰ তেওঁলোকৰ বয়সত কোনো অৰ্থ নাই। জন্ম, মৃত্যু, বৃদ্ধি বা বংশ আদিৰ ক্ষেত্ৰত জ্যেষ্ঠ ব্যক্তিসকলে আগবঢ়োৱা ভুল মন্তব্যবোৰো এই বয়সৰ শিশু নবজাকৈয়ে গ্ৰহণ কৰা দেখা যায়। অসত্য কথাবোৰকে তেওঁলোকে সত্য বুি বিশ্বাস কৰে। সেয়ে, ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ দিশত এই স্তৰৰ শিশুসকলে পৰীৰ গল্পৰ দৰে বিশ্বাস কৰে। মাজে সমজে জন্ম হোৱা শিশুবোৰ ক'ৰ পৰা, কেনেকৈ এই পৃথিৱীলৈ আহে— এই বিষয়েও বিভিন্ন ধৰণৰ প্ৰশ্নৰে ডাঙৰক ব্যতিব্যস্ত কৰি তোলে। বহু শিশুৱে সমনীয়াৰ সৈতে যৌনতা সম্পৰ্কীয় কথাও পাতে। ঘৰত জ্যেষ্ঠ ব্যক্তিৰ অনুপস্থিতিত এই শিশুবোৰে গোপনে যৌন সম্পৰ্কীয় ছবি, চিনেমা আদি চা যৌন কৌতূহল দমায়। সাধাৰণতে এই বয়সৰ শিশুবোৰ মাকৰ প্ৰতি আৰু ছোৱালী শিশুবোৰ দেউতাকৰ প্ৰতি বেছি অনুৰক্ত হয়।

জানি থোৱা ভাল

পৰ্ব বাল্যকালৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল-

- দৈহিক বিকাশৰ স্তৰ।
- ভাষা বিকাশৰ স্তৰ।
- আৱেগ বিকাশৰ স্তৰ।
- সামাজিক বিকাশৰ স্তৰ।
- বজাবজি বিকাশৰ স্তৰ।
- অনুৰাগ বিকাশৰ স্তৰ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ পর্ব বাল্যকালৰ দৈহিক বিকাশৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

৪.৫ পর্ব বাল্যকালৰ সমস্যাসমহ

আমি ইতিমধ্যে পর্ব বাল্যকালৰ বৈশিষ্ট্যসমহৰ বিষয়ে পৰিচিত হ'লোঁ। এতিয়া আমি এই কালছোৱাৰ লগত সম্বন্ধিত হৈ থকা সমস্যাবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

শিশুৱে বয়স হোৱাৰ লগে লগে এই পথিৱীত নিজকে খাপ খৱাবলৈ শিকে। তেতিয়াই শিশুবোৰে কিছ সমস্যাবো সন্মখীন হ'ব লগা হয়। সাধাৰণতে দেখা পোৱা এই বয়সৰ শিশু সমস্যাসমহ হ'ল-

- **খোৱাৰ ক্ষেত্রত হোৱা সমস্যা** (Eating Problems) ঃ তত্ত্ববিদ আৰু বিশেষজ্ঞ সকলে মত পোষণ কৰে যে, এই বয়সৰ শিশুৰ খোৱাৰ সমস্যাই এক বিশেষ ধৰণৰ মনোযোগ আকর্ষণ কৰে। তেওঁলোকৰ মতে, পর্বে খোৱা-বোৱাৰ অভিজ্ঞতাই পিছৰ জীৱনৰ ব্যক্তিত্বৰ ওপৰত তাৎপর্যপর্ণভাৱে আলোকপাত কৰে। যিহেত খোৱা-বোৱাৰ লগতে শৰীৰৰ দৈহিক গঠনৰ ওতঃপ্রোত সম্বন্ধ আছে, কিন্তু প্রায়েই ঘৰৰ বা পৰিয়ালৰ সদস্যসকলে এই বয়সৰ শিশুসকলৰ খোৱা লোৱাৰ ক্ষেত্রত অভিযোগ ব্যক্ত কৰে। সেই সাধাৰণ সমস্যাবোৰ: যেনে— (ক) নোখোৱা, (খ) বমি কৰা (গ) জোৰ কৰি লাহে লাহে খোৱা (ঘ) এৰি যোৱা আদি দেখা পোৱা যায়।

  বিদ্যালয়লৈ যোৱাৰ আগৰ সময়ছোৱা আৰু শৈশৱকালত শিশুবোৰে নোখোৱা হয়। লাহে লাহে খাই বামি কৰা অভ্যাসো পৰিলক্ষিত হয়। অৱশ্যে, পৰিৱেশ তথা খাদ্যাভ্যাসৰ পৰিৱর্তন আৰু উদ্দীপক ঘটনাৰ বাবেও শিশুৱে বমি কৰিব পাৰে। শিশুৱে যেতিয়া খোৱাৰ ক্ষেত্রত দর্কাৰী সময়তকৈ অধিক সময় লগায় অর্থাৎ লাহে লাহে কোনোমতে নিজৰ খোৱাখিনি শেষ কৰে সেই অৱস্থাক জোৰ কৰি খোৱা বোলা হয়, যিটো অৱস্থা এই পর্ব বাল্যকালত অধিক হয়। এই অবস্থাই পি' মাতক অনেক সময়ত বিমোৰত পেলোৱাৰ লগতে শিশুৰ স্বাস্থ্যৰো অবনতি ঘটায়। খোৱাৰ ক্ষেত্রত আন এটা সমস্যা হ'ল— এৰি যোৱা নতন খাদ্য দেখিলেই এ সমস্যাৰ আৰম্ভণি হয় আৰু নতন সমস্যাৰ সষ্টি হয়। নতন খাদ্যখিনি প্রাং

শিশুৱে খাব নোখোজে. জোৰকৈ মখত সমৰাই দিলেও উলিয়াই দিয়ে. যদি গিলি থয় লগে লগে বমি কৰি উলিয়াই দিয়ে। এনেধৰণৰ খাদ্য সম্বন্ধীয় সমস্যাই শিশুৰ দৈহিকৰ লগত মানসিক বিকাশতো বাধাৰ সষ্টি কৰে।

- **মলমত্র ত্যাগৰ ক্ষেত্রত হোৱা সমস্যা** (Elimination Problem) ঃ খোৱা-লোৱাৰ পিছতে এই বয়সৰ শিশুৰ আন এটা মনোযোগ দিব লগা বিষয় মল-মত্র ত্যাগ শিক্ষা।

এই মল-মত্র ত্যাগৰ শিক্ষাই শিশুৰ পিছৰ জীৱনৰ ব্যক্তিৰ বিকাশত সহ কৰে। এই ক্ষেত্রত মাকৰ ভমিকা অতি প্রয়োজনীয় শিশু বিশেষে এই মলম ত্যাগৰ শিক্ষা বেলেগ বেলেগ হয়। নিয়মীয়া মলমত্র ত্যাগ কৰা শিশুক এই বিষয়ত শিক্ষা দিবলৈ সহজ হয়। কিন্তু মাজে সময়ে দেখা যায়. ভাল শিক্ষা পোৱাৰ পিছতো শিশুটোৱে নিজৰ পিন্ধা পেণ্টটোতে প্রস্রাৱ কৰে নাইবা বহুসময় ধৰি জোৰকৈ পায়খানাত বহি থাকে। এনেধৰণৰ শিশুৰ আচৰণে অভিভাৱক. শিক্ষক সকলক বিমোৰত পেলায়। তেনে ক্ষেত্রত. শিশুটিক পনৰাই মলমত্র ত্যাগৰ শিক্ষা দিয়া উচিত। শিশুক সৰুৰে পৰা এই শিক্ষা দিয়া প্রয়োজন. নহ'লে এই সমস্যাই পিছত সকলোৰে মাজত এক লজ্জাকৰ বিষয় হৈ পৰে।

- **টোপনিৰ ক্ষেত্রত হোৱা সমস্যা** (Sleeping Problem) ঃ এই স্তৰৰ শিশুসকল মাজে সময়ে টোপনিৰ সমস্যাত ভোগে। যদি সঠিকভাৱে শিশুসকলক এই সমস্যাৰ পৰা আঁতৰাই আনিব পৰা নাযায় তেনেহলে শিশুৰ পিছৰ জীৱনত ই এক ভয়াৱহ ৰূপ ল'ব পাৰে যিটোৱে শিশুৰ স্বাস্থ্যত বিশেষ ক্ষতি আনি দিব পাৰে।

শিশুসকলে যেতিয়া ঘৰৰ সদস্যবোৰৰ বিছনালৈ যোৱা আৰু শোৱা সময় নিজৰ লগত নিমিলা যেন দেখে তেতিয়াই তেওঁলোক টোপনিৰ সমস্যাৰ সন্মখীন হয়। এই সময়ছোৱাৰ শিশুসকলে কৰি থকা কোনো কাম আধৰুৱাকৈ থৈ সোনকালে বিছনালৈ যাব নোখোজে। জোৰ কৰি বিছনালৈ নিলেও কন্দা-কটাও কৰে। খণ্ডৰ বশৱর্তী হৈ বিছনালৈ নাযাবলৈ জেদ পর্যন্তও ধৰে। অন্যহাতে. বিদ্যালযলৈ যোৱাৰ আগৰ সময় ছোৱাৰ শিশুসকলে প্রায়েই ভয়ৰ বশৱর্তী হোৱা দেখা যায়। খিৰিকীৰে অন্য ৰঙৰ পোহৰ আহিলে. হঠাতে হোৱা শব্দ চিঞৰ শুনিলে এই বয়সৰ শিশুচামে অন্ধকাৰ শোৱনি কোঠাত শুব নিবিচাৰে।

গোটেই নিশা কেতিয়াবা শিশুসকলক উজাগৰে থকাও দেখা যায়। শৰীৰ অসস্থ থাকিলে. সপোন দেখিলে. দিনৰ কার্যসচীৰ পৰিৱর্তন হ'লে বা বিছনা প্রস্রাৱ কৰিলেও শিশুসকলক উজাগৰে থকা পৰিলক্ষিত হয় কেতিয়াবা দেখা যায়. এবাৰ যদি শিশুৰ শোৱা পদ্ধতি কিছ কাৰণত ভগ্ন হয়. তেতিয়াও গোটেই নিশা নশুৱাকৈ কটায়। এই ধৰণৰ সমস্যাই অভিভাৱকসকলক ব্যতিব্যস্ত কৰাৰ লগতে শিশুৰ দৈহিক আৰু মানসিক গঠনত যথেষ্ট প্রভাৱ পেলায়।

- **দৰ্ঘটনা** (Accidents) ঃ শৈশৱকালৰ সংঘটিত দৰ্ঘটনাই কেতিয়াবা শিশুৰ দৈহিক গঠনত প্ৰভাৱ পেলায়। এই বয়সৰ শিশুসকল প্ৰায়েই দৰ্ঘটনাগ্ৰস্ত হয়. কিয়ে অভিভাৱকসকলে শিশুসকলৰ শৈশৱকালতহে বেছি গুৰুত্ব সহকাৰে আলফলকৈ ডাঙৰ কৰে। যিহেতে এই বয়সত শিশু সকলক ডাঙৰ হোৱা বলি ধৰা হয় অভিভাৱক-সকলৰ পৰাও যত্ন আৰু পৰিচৰ্যাও কমাই দিয়া হয়। ফলত শিশুসকলৰ হাত. ভৰি. চক. মখ. মৰ. শৰীৰ আদি দৰ্ঘটনাৰ বলি হোৱা দেখা যায়।
- **সামাজিক সমাযোজন সমস্য** (Social Adjustment Problem) ঃ সঁচা অৰ্থত চাৰি বছৰ বয়সৰ শিশু এজনে সামাজিক আচৰণত সিদ্ধহস্ত বলি ক'ব পৰা নাযায়। সাধাৰণতে. এই শিশুচামে কাজিয়া. বগৰা-বগৰি. যদ্ধ আদি কৰি ভাল পায়. অন্যৰ লগত নিজৰ বস্তুৰ ভাগ-বতৰা কৰিবলৈ অসন্তুষ্টি প্ৰকাশ কৰে। অৱশ্যে. পাঁচ বছৰ বয়সৰ পৰা শিশুসকলে এই বদ অভ্যাসবোৰ এৰাই চলা উচিত। অসামাজি আচৰণত লিপ্ত থকা শিশুসকলৰ লগত সেই বয়সৰে সশ্ৰী. সসভ্য শিশুসকৰে খেলিবলৈ ভাল নেপায়. আন ব্যক্তিসকলেও তেনে শিশুসকলক ভাল নেপায়। ফলস্ৱৰূপে তেনেধৰণৰ শিশুসকলেই সমাজৰ পৰিৱেশৰ লগত মিলিব নোৱাৰ হৈ পৰে । সেয়ে. এই স্তৰতে যিমান সোনকালে পাৰি সিমান সোনকালে শিশুসকলৰ মাজৰ পৰা অসামাজিক আচৰণবোৰ নাইকিয়া কৰিবৰ বাবে যত্ন কৰিব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ পর্ব বাল্যকালত খোৱাৰ ক্ষেত্ৰত পৰিলক্ষিত হোৱা তিনিটা সমস্যা উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ শিশুৰ সামাজিক সমাযোজনৰ বিষয়ে চাৰি শাৰী লিখক।

.....

.....

.....

৪.৬ পর্ব বাল্যকালৰ শৈক্ষিক গুৰুত্ব

জীৱনৰ এই সময়ছোৱাতে শিশুক দিব লগা শিক্ষাৰ যথেষ্ট তাৎপর্য আছে। শিক্ষাবিদ ৰাটচনে কৈছে, 'বিকাশৰ আন সময়ছোৱাতকৈ এই সময়ছোৱাতে শিক্ষণৰ তীব্রতা আৰু পৰিধি ব্যাপক হয়।' সেয়েহে, অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকলে সজাগ হৈ এই স্তৰৰ শিশু সকল পৰিকল্পিত-ভাৱে শিক্ষা প্রদান কৰা উচিত। লগতে তলত উল্লিখিত দিশবোৰ অনযায়ী শিক্ষ প্রদান কৰিলে ফলপ্রস হ'ব বলি ভবা যায়।

- **সস্থ পৰিৱেশ** (Healthy Atmosphere) ঃ শিশুসকলে সস্থ সামাজিক পৰিৱেশ এটাৰ উপভোগ কৰিবলৈ হলে অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকল সজাগ থকা উচিত। শিশুৰ বাবে ঘৰুৱা পৰিৱেশ মধৰ আৰু নিৰাপত্তা থকা হ'ব লাগে। বিদ্যালয়খনো তেওঁলোকৰ বাবে নিৰাপদ ঠাই হ'ব লাগে। বিদ্যালয়ে শিশুসকলক সম্পর্ণ স্বাধীনতা প্রদান কৰিব লাগে যাতে শিশুসকলৰ সকলো দিশতে বিকাশ সম্ভৱপৰ হয়।
- **যক্তিপর্ণ আচৰণ** (Rational Treatment) ঃ প্রত্যেক শিশুৱে বিচাৰে সকলোৱে তেওঁলোকক ভাল পাওক। ঘৰৰ প্রতিজন সদস্যই শিশুৰ সহানভতিশীল, দয়াশীল হ'ব লাগে
- **কৌতহলপর্ণ মনৰ সন্তুষ্টি** (Satisfaction of Curiosity) ঃ এই সময়ছোৱাতে শিশুৰ প্রৱল অনসন্ধিৎস মনৰ প্রকাশ ঘটে। তেওঁলোকৰ পৰিৱেশৰ চাৰিওফালে থকা প্রতিটো বস্তুৰ প্রতি তেওঁলোক অনসন্ধিৎস হৈ অনসন্ধান চলায়, তেতিয়া তেওঁলোকক শিক্ষক আৰু অভিভাৱকসকলে যক্তিপর্ণসহকাৰে প্রতিটো বস্তুৰে ব্যাখ্যা কৰি দিব লাগে।
- **আত্মনির্ভৰশীলতাৰ বিকা** (Developing self sufficiency) ঃ ঘৰত শিশুসকলে তেওঁলোকৰ বিভিন্ন প্রয়োজনীয়তা পৰাবলৈ মাক-দেউতাকৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হয়। অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকলেও শিশুসকলক কিছমান সৰু-সৰা কার্যৰ দায়িত্বভাৰ অর্পণ কৰি তেওঁলোকক আত্মনির্ভৰশীল হোৱাৰ বাবে উপযক্ত কৰি গঢি তলিব লাগে।
- **সঠিক শিক্ষণ পদ্ধতি** (Proper method of teaching) ঃ মণ্টেশ্বৰী, কিণ্ডাৰ গার্ডেন, খেলাভিত্তিক পদ্ধতিবোৰৰ মাজেদি এই বয়সৰ শিশুসকলক শিক্ষা প্রদান কৰিব লাগে যাতে শিশুসকলৰ সকলো ধৰণৰ বিকাশ সম্ভৱপৰ হয়।
- **পৰিপক্কতা আৰু শিক্ষণৰ মাজৰ যোগসা** (Co-ordination between maturation and Learning) ঃ শিক্ষকে শিক্ষা প্রদান কৰোঁতে শিশুসকলৰ পর্ণতাৰ পৰিপক্কতাৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখিব লাগে। জধে-মধে শিক্ষকে শিক্ষা প্রদান কৰা উচিত নহয় কিয়নো শিশুসকলৰ পৰিপক্কতাৰ অভাৱে কোনো শিক্ষা ফলপ্রস হ'ব নোৱাৰে।

- **সঠিক পৰস্কাৰ আৰু শাস্তি প্রদান পদ্ধতি** (Proper method of reward and punishment) ঃ অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসলে শিশুসকলক সকলো ধৰণৰ কার্য কৰাৰ প্রতি উৎসাহিত কৰিব লাগে। যেতিয়া শিশুসকলৰ সঠিক অভ্যাসৰ বিকাশ হয় তেতিয়া তেওঁলোকে যথাসম্ভৱ পৰস্কাৰ প্রদান কৰিব লাগে। যিমান পৰা যায় শিশুসকলক শাস্তি প্রদানৰ পৰা বিৰত থাকিব লাগে।
- **সঠিক পঢন সা-সঁজলিৰ যোগান** (Supply good reading materials) ঃ এই স্তৰৰ শিশুসকল সাধাৰণতে গল্প, ৰং-বিৰঙৰ ছবি ভাল পায়। সেয়েহে শিক্ষ আৰু অভিভাৱকসকলে ৰঙীন চিত্রযুক্ত গল্প, কিতাপ, ছবি আঁকাৰ বহী শিশুসকলক যোগান ধৰিব লাগে।
- **কার্যৰ মাজেদি শিক** (Learning by doing) ঃ এই সময়ছোৱাত শিশুসকলে যিকোনো কার্য কৰিবলৈ ভাল পায়। শিক্ষকে সেয়ে শিশুসকলক যিমান সম্ভৱ হয় সিমানেই জীৱন সক্রিয় কার্য অর্পণ কৰিব লাগে যাতে শিশুৰ দৈহিক, বৌদ্ধিক, মানসিক বিকাশ সম্ভৱ হয়। লগতে শিশুৰ মনৰ সজনশীলতাও বদ্ধি পায়। শিশুক এনেধৰণৰ কামৰ পৰিধি দিব লাগে যাতে তেওঁলোকৰ সামাজিক উন্নতিত সহায়ক হয়

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকলে যেতিয়া তিনি-চাৰি বছৰ বয়সীয়া শিশুক পৰিকল্পিতভাবে শিক্ষা প্রদান কৰে, তেতিয়া মনত ৰাখিবলগীয়া চাৰিটা দিশৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰা।

.....

.....

৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- শিশুৰ দই বছৰ বয়সৰ পৰা ছয় বছৰ বয়সলৈকে পর্ব বাল্যকাল বলি ধৰা সময়ছোৱাক অভিভাৱক সকলে সমস্যা জর্জৰিত সময় নাইবা খেলনা সময় বলি কয়। শিক্ষাবিদসকলে বিদ্যালয় আৰম্ভণিৰ পর্ব সময় বলি কয়। আৰু মনোবৈজ্ঞানিকসকলে দল গঠনৰ পৰ সময়, উদ্ভাৱন কৰা সময়, প্রশ্ন সোধা সময় বলি কয়।

- পর্ব বাল্য কালছোৱাতে শিশুৰ দৈহিক, মানসিক, আৱেগিক, সামাজিক আৰু ভাষাৰ বিকাশ ঘটে।
- পর্ব বাল্যকালৰ বিভিন্ন লক্ষণসমহ হ'ল- (ক) দৈহিক বিকাশৰ সময় (খ) ভাষাৰ বিকাশৰ সময় (গ) আৱেগিক বিকাশ (ঘ) সামাজিক বিকাশ (ঙ) বজাশক্তিৰ বিকাশ (চ) অনৰাগৰ বিকাশ ইত্যাদি।
- এই সময়ছোৱাৰ শিশুৰ সাধাৰণ সমস্যাবোৰ হ'ল- (১) খোৱা-লোৱা (২) শোৱা (৩) মলমত্র ত্যাগ কৰা (৩) দৰ্ঘটনা (৪) সামাজিক সমাযোজন ইত্যাদি।
- পর্ব বাল্যকাল শিশুসকলৰ মাজত শিক্ষা প্রদানত গুৰুত্ব আছে। সেইবোৰ হ'ল- (১) সস্থ পৰিৱেশ (২) যক্তিসংগত আচৰণ (৩) অনসন্ধিৎসতাৰ সন্তুষ্টিকৰণ (৪) আত্মনির্ভৰ-শীলতাৰ শিক্ষা (৫) সঠিক শিক্ষা প্রদান পদ্ধতি (৬) পৰিপক্কতা আৰু শিকণৰ মাজৰ সংগতি (৭) সঠিক পৰস্কাৰ আৰু শাস্তি প্রদান পদ্ধতি ৮) ভাল পঢনৰ আহিলা পাতিৰ যোগান (৯) কার্যৰ মাজেদি শিকন।

৪.৮ অধিক জানিবলৈ

১) দাস, লক্ষহীৰা ঃ *সম্পর্ণ শিক্ষা*, সংগম প্রকাশন, গুৱাহাটী।
২) বৰুৱা, যতীন ঃ *শিক্ষা মনোবিজ্ঞান*, বিশ্ববিদ্যালয় প্রকাশন বিভাগ, গুৱাহাটী।

৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) বদ্ধিৰ বিকাশ, খ) পতলা যগ, গ) পর্ব বিদ্যালয়লৈ যোৱা যগ, ঘ) পর্ব দল গঠনৰ যগ

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পর্ব বাল্যকালত, শিশুৰ দৈহিক গঠনত যথেষ্ট পৰিৱর্তন হয়। গড হিচাপত প্রতি বছৰে শিশু তিনি ইঞ্চিকৈ ওখ হয়। আৰু এই স্তৰৰ শেষত শিশুবোৰ প্রায় তিনি ফট আৰু ছয় ইঞ্চি ওখ হয়। সেইদৰে, শিশুবোৰৰ ওজনো বদ্ধি হয়। এই সময়ছোৱাত শিশুৰ মখাৱয়বৰ পৰা 'কেঁচৱা সদশ' চেহেৰা নোহোৱা হয়। অৱশ্যে শৰীৰৰ গঠন এই স্তৰত অধিক মন কৰিবলগীয়া বিষয় পৰে। কিছমান শিশুৰ শৰীৰৰ গঠন মোটা, কিছমান বলিষ্ঠ গঠনৰ হয় আৰু কিছমান ক্ষীণকায় হয়। দাঁতৰ ক্ষেত্রত দেখা যায় পর্ব বাল্যকালৰ শেষৰ ছয় মাহৰ ফালে কেঁচৱা দাঁত সৰি স্থায়ী দাঁত গজে। শিশুবোৰে এই স্তৰ দৌৱা, জঁপিওৱা, গছত বগোৱা, চাইকেল চলোৱা, নিজে খোৱা, কাপোৰ পিন্ধা আদি বিভিন্ন কাম কৰাৰ কৌশলবোৰ আয়ত্ত কৰাৰ লগতে ছবি আঁকা, ৰং কৰা আদি কামবোৰো কৰে।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১) খোৱা-বোৱা নকৰা। ২) বমি কৰা।
৩) লাহে লাহে খোৱা

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১) তেওঁলোকে অসামাজিক আচৰণ কৰে।
২) তেওঁলোকে অন্য শিশুৰ লগত কাজিয়া কৰে।
৩) তেওঁলোকে কেতিয়াও নিজৰ কোনো বস্তু অইনৰ লগত ভাগ বতৰা নকৰে।
৪) তেওঁলোকক অন্য লোকে ভাল নাপায়।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১) সস্থ পৰিৱেশ। ২) যক্তিপর্ণ আচৰণ।
৩) অনসন্ধিৎসতাৰ সন্তুষ্টি। ৪) সঠিক শিক্ষণ পদ্ধতি।

৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) চটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ পর্ব বাল্যকালৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ পর্ব বাল্যকালৰ সাধাৰণ আগ্রহসমহ উল্লেখ কৰক।

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ পর্ব বাল্যকালৰ প্রধান লক্ষণসমহ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ অভিভাৱকসকলে সন্মখীন হোৱা পর্ব বাল্যকালৰ সাধাৰণ সমস্যাবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ 'পর্ব বাল্যকালেই হ'ল জীৱনৰ ভেটি'- পর্ব বাল্যকালক জীৱনৰ ভেটি বলি কিয় কোৱা হয়? এই স্তৰৰ শিশুসকলক অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসক পৰিকল্পিতভাৱে শিক্ষা প্রদান কৰোঁতে কেনে ধৰণৰ ব্যৱস্থা লোৱা উচিত।

অধ্যায় ৫ ঃ শেহতীয়া বাল্যকাল

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য
৫.২ পৰিচয়
৫.৩ শেহতীয়া বাল্যকাল
৫.৩.১ শেহতীয়া বাল্যকালৰ বৈশিষ্ট্যসমহ
৫.৩.২ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সমস্যাসমহ
৫.৪ শেহতীয়া বাল্যকালৰ শৈক্ষিক গুৰুত্ব
৫.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৫.৬ অধিক জানিবলৈ
৫.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৫.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰি আপনি—

- শেহতীয়া বাল্যকালৰ বিষয়ে বজিবলৈ সমর্থ হ'ব।
- শেহতীয়া বাল্যকালৰ বৈশিষ্ট্যসমহ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- শেহতীয়া বাল্যকালৰ বাধা বা সমস্যাসমহৰ ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিব পাৰিব।
- সেই পর্যায়টোৰ শৈক্ষিক গুৰুত্ব বজিবলৈ সক্ষম হ'ব।

৫.২ পৰিচয়

আমি চতুর্থ অধ্যায়টিত আগতীয়া বাল্যকালৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছে অধ্যায়টোৱে শেহতীয়া বাল্যকালৰ পর্যায়টোক সামৰি লৈছে। মানৱ জীৱন বিকাশৰ প্রত্যেকটো পর্যায়ৰ নিজস্ব কৈ শৈষ্ট্য আৰু ৰেহৰূপ আছে। প্রত্যেকটো পর্যায় পৰৱর্তী পর্যায়ৰ সৈ আভ্যন্তৰীণভাৱে সম্বন্ধিত। আগৰ পর্যায়টোৱে পাচৰ পর্যায়টোক শান্ত আৰু সস্থিৰভাৱে উজ্জীৱিত কৰি তোলে। কিন্তু আমি এটা পর্যায়ৰ শেষ অৱস্থাত যেতিয়া উপনীত হওঁ তেতিয়া আমি আগৰ অৱস্থাটোতকৈ ভিন্নতা উপলব্ধি কৰোঁ। শেহতীয়া বাল্যকালৰ পর্যায়টো পর্ণতাপ্রাপ্তিৰ আৰম্ভণি বলি ক'ব পৰা যায়; কাৰণ এই অৱস্থাটোত শিশুসকলে তলনামলকভাৱে আগতীয়া বাল্যকালতকৈ অধিকভাৱে চাৰিওকাষৰ পৰিৱেশক আয়ত্ত কৰিবলৈ সক্ষম হয়। আগৰ অধ্যায়টোত আমি

শিশুসকলৰ সংখ্যাগত দিশৰ গঠন আৰু গুণগত দিশৰ বিকাশৰ ভিন্নতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁ। শেহতীয়া বাল্যকালৰ সংখ্যাগত দিশটোৱে ৬-১২ বছৰ বয়সৰ শিশুৰ দলটোক সামৰি লয়।

এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে আপোনালোকে শেহতীয়া বাল্যকাল, ইয়াৰ গুৰু বৈশিষ্ট্যসমহ, এই পর্যায়টোৰ সাধাৰণ বাধাসমহ আৰু শৈক্ষিক গুৰুত্বখিনিৰ ধাৰণা লাভ কৰিব।

৫.৩ শেহতীয়া বাল্যকাল

আমি এতিয়া শেহতীয়া বাল্যকালনো কি সেইবিষয়ে অধ্যয়নত প্রবত্ত হ'ম। সাধাৰণতে শেহতীয়া বাল্যকালটো ৬ বছৰৰপৰা ১২ বছৰলৈ আৱৰি থাকে। ইয়াৰ আৰম্ভণি হয় আনষ্ঠানিক শিক্ষাত নামভর্তিকৰণেৰে আৰু শেষ হয় পর্ণতাপ্রাপ্তি অৱস্থাৰ আৰম্ভণিৰে বা কত্রিম যৌৱনেৰে। এই সময়ছোৱাত নতন আগ্রহৰ বিকাশ হয় আৰু যৌন যৌৱনৰ বাহিৰে শাৰীৰিক আৰু মানসিক অৱস্থাৰো উন্নতি হয়। যৌন ক্ষমতা এই সময়ছোৱাত সপ্ত হৈ থাকে যদিও শেষ সময়ত ইয়াৰ উদ্রেক হয়। সেয়েহে এই সময়ছোৱাক মনোবিজ্ঞানীসকলে 'গুপ্ত সময়' বা 'ভিতৰুৱা সময়' বলি অভিহিত কৰিছে।

শিশুসকলৰ শেহতীয়া বাল্যকালৰ আৰম্ভণি আৰু শেষ দয়োটা অৱস্থাৰে ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক সমাযোজন চিহ্নিত কৰা হয়। শেহতীয়া বাল্যকালৰ আৰম্ভণিৰ অৱস্থাটো চিহ্নিত কৰা হয় শিশুসকল বিদ্যালয়ত প্রথমে সোমাওঁতে। বেছিভাগ কোমলমনৰ শিশুৰে জীৱনধাৰণ প্রণালীত প্রধানভাৱে পৰিৱর্তন হোৱা দেখা যায় যদিও তেওঁলোকে এবছৰ বা অধিক সময় প্রাক-প্রাথমিক বিদ্যালয়ত কটাই আহিছে। প্রত্যেকটো শিশুৰ জীৱনত বিদ্যালয় আৰম্ভণিটো এক উল্লেখযোগ্য হিচাপে পৰিগণিত হয়। এই অৱস্থাটোৱে শিশুৰ জীৱনৰ প্রৱণতা, মল্যবোধ আৰু আচৰণত পৰিৱর্তন আনে।

শেহতীয়া বাল্যকালৰ আৰম্ভণিটোক ধনীয়া আৰু নিশ্চিতভাৱে চিহ্নিত কৰাটো সম্ভৱ যদিও এই সময়খিনিৰ আৰম্ভ কেতিয়া হয়, শেষ কেতিয়া হয় সেয়া সঠিকভাৱে ক'ব পৰা নেযায়, কাৰণ যৌন যৌৱনৰ বিচাৰৰ মানদণ্ডৰ ব্যৱহাৰে বয়ঃসন্ধি কালৰ পৰা বাল্যকালক কেনেকৈ বিভক্ত কৰা যায় সেয়া বয়সে নসচায়। ল'ৰা আৰু ছোৱালীবোৰে যৌনভাৱে পর্ণতা লাভ কৰাৰ নির্দিষ্ট বয়স থাকে যদিও ইয়াত ভিন্নতা থকা দেখা যায়। ফলস্বৰূপে কিছমান শিশুৰ শেহতীয়া বাল্যকাল গড সময়তকৈ দীঘল হয, আনহাতে কিছমানৰ গড সময়তকৈ চম

অভিভাৱক, শিক্ষকআৰু মনোবিজ্ঞানীসকলে বাল্যকালৰ সময়ছোৱাক বিভিন্ন নামেৰে নামকৰণ কৰা দেখা যায়। এই নামবোৰে সময়ছোৱাৰ গুৰুত্বপর্ণ বৈশিষ্ট্যসমহ প্রতিফলিত কৰে। অভিভাৱকসকলে ইয়াৰ নাম দিছে 'সমস্যাযক্ত বয়স' আৰু 'কাজিয়া-পেছালৰ বয়স'। শিক্ষকসকলে ইয়াৰ নাম দিছে 'প্রাথমিক বিদ্যালয়ৰ বয়স' আৰু 'জটিল সময়' আৰু মনোবিজ্ঞানীসকলৰ মতে এই সময়ছোৱা হ'ল 'দলানগত্য' বা 'সষ্টিশীলতাৰ বয়স' আৰু খেলাৰ বয়স।

জানি থোৱা ভাল

শেহতীয়া বাল্যকাল —

- এই পর্যায়টো ৬-১২ বছৰ বয়সলৈ বিস্তৃত।
- সন্দৰ্ভতা আৰু 'মিছা যৌৱনৰ' সময়।
- এই সময়ছোৱাক কোৱা হয় 'গুপ্তসময়' বা 'ভিতৰুৱা সময়'।
- শিশুৰ ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক সমাযোজনৰ বিশেষ পৰিৱৰ্তনত চিহ্নিত হয়।
- শাৰীৰিক বিকাশৰ এটা পর্যায়।
- প্রাথমিক বিদ্যালয়ত সোমাই পৰাৰ প্রথম পর্যায়।
- ইয়াক প্রাথমিক বিদ্যালয়ৰ বয়স হিচাপে নামাকৰণ কৰা হয়।
- ইয়াক বিপদসংকল সময় বলি অভিহিত কৰিব পৰা যায়।
- এই সময়ছোৱাক দলীয় মনোবৃত্তি বা সৃষ্টিশীল বা খেলৰ বয়স বলিও ক'ব পাৰি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ তলত দিয়া উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নির্ণয় কৰক।

ক) আগতীয়া বাল্যকাল ৬ৰ পৰা ১২ বছৰ বয়সলৈ সামৰি থাকে।

খ) এই সময়ছোৱাক পর্ণ যৌন ক্ষমতাৰ পর্যায় বলি কোৱা হয়।

গ) পিত-মাতসকলে এই সময়ছোৱাক সৃষ্টিশীল সময় বলি নামকৰণ কৰিছে।

ঘ) শিক্ষকসকলে এই সময়ছোৱাক প্রাথমিক বিদ্যালয়ৰ সময় বলি কয়।

ঙ) মনোবিজ্ঞানীসকলে এই সময়ছোৱাক বিপদসংকল সময় বলি কৈছে।

৫.৩.১ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

বিকাশৰ যিকোনো এটা সময়ৰ বৈশিষ্ট্যসমহে সময়ছোৱাক সন্দৰ্ভভাৱে বুজি পোৱাত সহায় কৰে। আমি এতিয়া শেহতীয়া বাল্যকালৰ বৈশিষ্ট্যসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাই এগৰাকী ব্যক্তিৰ প্রধান সম্ভাৱনীয়তাসমূহ আৰু উন্নতিৰ আশা-ভৰসাখিনি কঢিয়াই লৈ যায় আৰু পৰৱর্তী সময়ত পর্ণতাপ্রাপ্ত

মানহ হিচাপে গঢ লোৱাত অৱিহণা যোগায়। এই সময়ছোৱাৰ বিকাশ আৰু পৰিৱর্তনৰ বিশিষ্টতাসম্পন্ন চিহ্নসমহ তলত দিয়াধৰণে চিনাক্তকৰণ কৰিব পৰা যায়—

- **শাৰীৰিক বিকাশৰ সময় (**A period of Physical Development) ঃ এই সময়ছোৱাত শিশুসকলৰ বিকাশ লেহেম গতিত হ'লেও সমভাৱে হে দেখা যায়। শাৰীৰিক বিকাশে এই সময়ছোৱাত ভিন্নতা প্রদর্শন কৰে যদিও ই ভৱিষ্যতৰ ধাৰণা অনসৰণ কৰে। শেহতীয়া বাল্যকালত শাৰীৰিক বিকাশে দীর্ঘ্যতা আৰু ওজনতো প্রভাৱ পেলায়। হাডবোৰ কঠিন হয়। এই সময়ছোৱাত শিশুৰ ওজন আৰু দীর্ঘ্যতা বদ্ধি হয়। শিশুসকলে এই সময়ছোৱাত তেওঁলোকৰ চলন শক্তি, দক্ষতা আৰু সহ্য গুণৰ বিকাশ ঘটায় উন্নত অৱস্থালৈ নিব পাৰে। শিশুসকল শাৰীৰিকভাৱে এই সময়ছোৱাত অস্থিৰ হৈ পৰা দেখা তেওঁলোক এটা অথবা আনটো কামত জডিত হৈ পৰা দেখা যায়। সময়ছোৱাত শিশুসকলে বিভিন্নধৰণৰ কৌশল আয়ত্ত কৰিবলৈ সক্ষম হয় যেনে— আত্মসহায়ক কৌশল, সামাজিক সহায়ক কৌশলসমহ, বিদ্যালয় কৌশলৰ লগতে খেলৰ কৌশলসমহ। নিজৰ কামকাজবোৰ সম্পাদন কৰাৰ লগতে আনৰ কামকাজ কৰাৰ বাবেও সমর্থৱান হৈ পৰে। বিদ্যালয়ত শিশুসকলে নিজৰ প্রয়োজনীয় লিখন, ছবি আঁকা, ৰঙৰ কাম, পতলা সজা আদি ক দক্ষতা আয়ত্ত কৰা দেখা যায়। ইয়াৰ লগেত দলিওৱা, ধৰা, চাইকেল চলোৱা, সাঁতোৱা আদিৰ দৰে কামবোৰৰ কৌশলো আয়ত্ত কৰে। শেহতীয়া বাল্যকালৰ শেষৰপিনে শিশুবোৰৰ স্থায়ী দাতৰ সংখ্যা ২৮টা মান হয়গৈ। বাকী মঠ ৩২টা দাতৰ ৪টা দাঁত বয়ঃসন্ধিকালত গজে।
- **বৌদ্ধিক সামর্থতা বিকাশৰ সময় (**A period of Development of Intellectual ability) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালত শিশুৰ বৌদ্ধিক বিকাশো হয়। শিশুবিলাকৰ বৌদ্ধিক বিকাশৰ হেত চিন্তা কৰা, মনোযোগ, আগ্রহ দেখওৱা আদিৰ ক্ষেত্রত উদ্বিগ্ন হোৱা দেখা যায়। এই সময়ছোৱাত শিশুৰ স্মতিশক্তি, মনোযে কল্পনা চিন্তাৰ প্রৱণতা বদ্ধি পায়। এই সময়ছোৱা শিক্ষাৰ দিশতো ত গুৰুত্বপর্ণ। শিক্ষা আহৰণ কৰাৰ বাবে এই সময়ছোৱা উপযক্ত সময়। ৎ সময়ছোৱাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে পঢা-শুনা কৰাত অনৰাগ দেখৱায় সময়ছোৱাক মানৱ জীৱনৰ বৌদ্ধিক সমর্থতা লাভৰ এটি গুৰুত্বপর্ণ সম বলি কোৱা হয়। মানৱ জীৱনক উপযক্তভাৱে গঢ দিয়াৰ বাবে এই সময়ছোৱা আটাইতকৈ গুৰুত্বপর্ণ। এই সময়খিনি মানৱ জীৱনৰ ভেটিস্বৰূপ। ইয় সম্পর্ণভাৱে গঢ দিলেহে জীৱনটো সর্বাংগসন্দৰ হৈ পৰিব।
- **শিকিবলৈ দক্ষতা আহৰণৰ সময় (**A period of capacity to learn) ঃ এই সময়ছোৱাৰ শিশুসকলে শিকাৰ বাবে মানসিক প্রস্তুতি আহৰণ কৰে। শিশুসকলে

লিখা, পঢ়া, অংক কৰা আদিবোৰ কামৰ প্ৰতি এই সময়ছোৱাত মনোযো দিয়া দেখা যায়। বিদ্যালয়ৰ নিয়ম-কানন, অনশাসন, সাধাৰণ আইন আদিৰ প্ৰতিও শিশুসকলে এই সময়ছোৱাত সজাগতা প্ৰদৰ্শন কৰিবলৈ ধৰে আ বিদ্যালয় কৰ্মৰ দায়িত্ব সম্বন্ধে আগ্ৰহী হয়। শিশুসকলে অনকৰণ প্ৰক্ৰিয় মাধ্যমত নতন জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

- **সামাজিক বিকাশৰ সময়** (A period of Social Development) ঃ শিশুৰে দলীয় ধাৰণাৰ মাধ্যমতে অনশাসনৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা কৰি সামাজিক আনগ দেখৱায়। বাহ্যিক পথিৰীখনে শিশুসকলক আমন্ত্ৰণ কৰাৰ অনভতি সিহঁতে লাভ কৰে। শিশুৱে সামাজিক আচৰণ সিহঁতৰ অজ্ঞাতেই শিকিবলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু কোনটো কৰিব লাগে কোনটো কৰিব নালাগে তাৰ ধাৰণাও আয়ত্ত কৰে। এই ধাৰণাৰ দ্বাৰা শিশুৱে পৰিচালনাৰ দায়িত্ব অৰ্জন কৰিবলৈ সক্ষম হয় আৰু ভৱিষ্যত সমাজৰ নেতত্ব বহন কৰাৰ আদৰ্শৰ শিক্ষা পায়।

  সামাজিক চেতনাবোধ বদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে নৈতিক ধাৰণাৰ সষ্টিৰ প্ৰৱণতা শিশুৰ মনত জাগ্ৰত হয়। শিশুসকলে নিজৰ আৰু আনৰ দোষগুণৰ প্ৰতি সচেতন হোৱা দেখা যায়। পাপ-পণ্য, অন্যায়-অধৰ্ম, উচিত-অনচিত আদিৰ কথাও সিহঁতে বজিব পৰা হয়। নৈতিক ধাৰণাৰ ক্ষেত্ৰত ঘৰ আ সামাজিক পৰিৱেশে শিশুক বিশেষ ধৰণে সহায় কৰে।

- **বহির্মখী প্ৰকতিৰ বিকা** (Development of Extrovert nature) ঃ বাল্যকালত শিশুৰ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰে। বহিমখিতা এই সময়ছোৱাৰ এটা মল বৈশিষ্ট্য। বাল্যকালত শিশুক ঘৰত আবদ্ধ কৰি ৰখাটো অসম্ভৱ হৈ পৰে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল শিশুৱে দিনটোৰ অধিক সময় ঘৰৰ বাহিৰত খেলা ধলা, ফৰা-চকা আদি কৰি নানা জনৰ লগত সময় অতিবাহিত কৰি ভ পায়। ইয়াৰ ফলত শিশুৰ মনত ব্যক্তিত্বৰ বহির্মখী ধাৰণা গঢ লৈ উ বাল্যকালত শিশুৰ মনত অনকৰণৰ ভাব বিশেষ ধৰণে বিকশিত হ'বলৈ ধৰে। শিশুসকল অনকৰণপ্ৰিয়। এই অনকৰণৰ মাধ্যমত তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ চৰিত্ৰ গঠন কৰিবলৈও প্ৰয়াস কৰে।

- **খেল-ধেমালিৰ সময়** (It is a Play Age) ঃ বাল্যকালটোক খেল-ধেমালিৰ সময় বলি কোৱা হয়। বহির্মখিতাৰ মাধ্যমেৰে শিশুৱে খেলত প্ৰবত্ত হ শিশুৱে নিজকে প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। আত্মপ্ৰতিষ্ঠাৰ আকাংক্ষা বিভিন্ন কাম-কাজৰ লগতে খেলা-ধলাৰ মাজেৰে প্ৰকাশিত হোৱা দেখা যায়। নিজৰ দলৰ মাজতে প্ৰতিযোগিতামলক ধাৰণাৰ সষ্টি কৰি লয় আৰু সকলো দিশতে পাৰ্গতালি দেখৱাবলৈ বিচাৰে। খেল-ধেমালি, কস্তি, সাজ-সজ্জা, নত্য-গীত, অভিনয় আদিত নিজকে সমাজৰ মাজত প্ৰতিষ্ঠিত কৰাৰ পৰিকল্পনা কৰে।

- **দলীয় ভাৱধাৰাৰ সময় বা দলানগত্যৰ সময়** (It is a Gang Age) ঃ বাল্যকাল আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে শিশুৰ মনত যৌথ ধাৰণাৰ উদয় হয়। সিঃ সংগপ্রিয়তা বদ্ধি পায়। একেলগেই খেল-ধেমালিৰ প্রৱণতা শিশুৰ মনত জাগি উঠে। শিশুসকলে নিজৰ সমবয়সৰ কেইজনমান শিশুৰ লগ লাগি এটা দল গঠন কৰে। দলটোৰ প্রতি সকলোৰে আনগত্য ইমান বেছি হয় যে কেতিয়াবা পিত-মাতৰ অবাধ্য হোৱাৰ দৰে পৰিস্থিতিৰ সষ্টি কৰাও দেখা যায়। এইক্ষেত্রত অভিভাৱকৰ দায়িত্বও নথকা নহয়। অভিভাৱকে শিশুসকলে কেনেধৰণৰ দল গঠন কৰিছে সেই বিষয়ে সচেতনভাৱে চক ৰখা দৰ্কাৰ।
- **আৱেগিক বিকাশৰ সময়** (A period of Emotional Development) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত শিশুৰ মনত আৱেগিক বিকাশ সম্ভৱ হৈ উঠে আৰু আনন্দহীন আৱেগ যে সমাজৰ বাবে গ্রহণযোগ্য নহয়, সেইবিষয়ে তেওঁলোকে সজাগ হৈ পৰে। এনেধৰণৰ সজাগতাৰ ফলত তেওঁলোকে আৱেগ নিয়ন্ত্রণৰ কৌশলো আয়ত্ত কৰে। শেহতীয়া বাল্যকালত প্রদর্শিত হোৱা আৱেগ-সমহ আগতীয়া বাল্যকালত প্রদর্শিত আৱেগতকৈ তলনামলকভাৱে মং হোৱা দেখা যায়। এই সময়ছোৱাৰ এগৰাকী সাধাৰণ শিশুৱে মৰম-চেনে দিয়া আৰু লোৱাৰ ধাৰণা উপলব্ধি কৰিবলৈ সক্ষম হয়। শেহতীয়া বাল - কালত খং, ভয়, আনন্দ উদ্বিগ্নতা আদিৰ দৰে আৱেগবোৰৰ অভিজ্ঞ লাভ কৰা দেখা যায়
- **ধাৰণা বিকাশৰ সময়** (A period of Concepts Development) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত শিশুৰ মনত ধাৰণাৰ বিকাশ হোৱা দেখা যায়। বিদ্যালয়ত শিশুসকলৰ অন্তর্ভক্তিৰ লগে লগে তেওঁলোকে পথিৱীখনত সোমাই পৰে আৰু নানাধৰণৰ অভিজ্ঞতা আহৰণ শিশুসকলৰ আগ্রহ বদ্ধি হোৱাৰ মলতে থাকে মানহ আৰু বস্তু সম্পর্কে থকা পৰ্বৰ সাধাৰণ ধাৰণা। শিশুসকলে পৰণি ধাৰণাক লৈ নতন ধাৰণাৰ লগত সম্বন্ধিত হৈ পৰে বিদ্যালয়ৰ কামকাজৰ মাধ্যমত। শিশুসকলে নতন ধৰণৰ অর্থ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয় গণ মাধ্যমসমহৰ পৰা, বিশেষকৈ চিনে ৰেডিঅ' আৰু দৰদর্শন আদিৰ জৰিয়তে। শেহতীয়া বাল্যকালত সাধাৰণভাৱে নতন ধাৰণা শিশুৰ মনত গঢ লৈ উঠে। শিশুসকলে জীৱন, মত্য, শাৰীৰিক কামকাজ, সংখ্যা, স্থান, টকা, সময়, আত্মচেতনা, যৌনভমিকা, সামাজিক ভমিকা, সৌন্দর্য, অনশাসন ইত্যাদিৰ বিষয়েও সম্যক ধাৰণা লাভ কৰে।
- **যৌন সমকামিতা বিকাশৰ সময়** (Development of Homo-sexuality) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ যৌনজীৱনক সমকামিতাৰ সময় বলি কোৱা হয় এই সময়ছোৱাৰ ল'ৰা আৰু ছোৱালীবোৰে নিজৰ নিজৰ লিংগৰ সমনীয়া

লগত শাৰীৰিক সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰা দেখা যায়। ল'ৰাই ল'ৰাৰ প্ৰেমত আৰু ছোৱালীয়ে সমনীয়া ছোৱালীৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হোৱা দেখা যায়। এই সময়ছোৱাত বিপৰীত লিংগৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হোৱাদেখা নাযায়। শিক্ষকৰ বাবে সহশিক্ষা এই সময়ছোৱাত সমস্যাযুক্ত নহয়। কিন্তু এই সময়ছোৱ একেবাৰে শেষত বিপৰীত লিংগৰ প্ৰতিও জটিল দৃষ্টিভংগী কেতিয়াবা প্ৰকাশিত হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে।

- **গঠনমলক প্ৰবত্তিৰ বিকাশ** (Development of Constructive Instincts) ঃ শিশুৰ প্ৰবত্তিমলক ধাৰণা উদয় সম্পৰ্ণভাৱে বাল্যকালতে হয়। এই সময়-ছোৱাত সহজ প্ৰবত্তিমলক আচৰণৰ প্ৰকাশ হ'বলৈ ধৰে। শেহতীয়া বাল্যকালত শিশুসকল অধিকভাবে অনসন্ধিৎসাপৰ্ণ হৈ পৰে **ঔপাৰিক** শিক্ষায়ে শিশুসকলক গঠনমলক দিশলৈ লৈ যায়। এইসময়ত শিশুসকলৰ ম কৌতহলৰ প্ৰবত্তি, আত্মপ্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰবত্তি, সষ্টিৰ প্ৰবত্তি, যদ্ধৰ প্ৰবত্তি আদিয়ে স্থান পায় আৰু এইবোৰে শিশুৰ আচৰণ পৰিচালনা কৰিবলৈ বিচৰা পৰিলক্ষিত হয়।
- **আগ্ৰহ তথা অনৰাগৰ সময়** (A period of Development of Interests) ঃ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ত শিশুসকলৰ অন্তৰ্ভক্তিৰ সময়ত তেওঁলোকৰ মনত কোনো নিৰ্দিষ্ট ধৰণৰ আগ্ৰহ বা অনৰাগ নাথাকে। শেহতীয়া বাল্যকালত শিশুৰ মনত অনৰাগৰ ধাৰণাৰ উদয় হয়। তেওঁলোকে তেওঁলোকক পঢিবলৈ দিয়া বিষয়বোৰৰ ক্ষেত্ৰত নিজৰ ৰুচি-অভিৰুচি প্ৰকাশ কৰে। কোনো বিশেষ বিষয়ৰ ওপৰত গঢি উঠা অনৰাগে শিশুসকলক অধিক অধ্যয়নশীল আৰু মনোযোগী কৰি তোলে। সেয়েহে শিশুসকলে ভালপোৱা, বেয়াপোৱা আদিৰ বিষয়ে অভিভাৱকসকলে মনোযোগ দিয়াটো প্ৰয়োজন। শিশুৱে এই সময়ছোৱাত বিশ্লেষণৰ ধাৰণা আয়ত্ত কৰিবলৈ বিচাৰে। সাধাৰণ সমস্যাসমহ নিজৰ যক্তিৰ দ্বাৰা স্থিৰ কৰিবলৈ বিচাৰে।
- **সষ্টিশীল ধাৰণাৰ বিকাশৰ সম** (A period of Development of Creativity) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালত শিশুৰ মনত সষ্টিশীল ভাৱধাৰাৰ উদয় হয়। ই এটা এই সময়ছোৱাৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্য। এই ধাৰণাৰ মাধ্যমেৰে শিশুৱে কাগজৰ নাও, মাটিৰ মৰ্তি, খোৱা খাদ্য, বিস্কট, গাডী আদি সষ্টি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। এই আনন্দত সিহঁত নিমগ্ন হৈ পৰে। এনে কামত পৰিয়ালৰ সদস্যসকল, শিক্ষক, পিত-মাত আদিয়ে উৎসাহ-উদগনি যোগোৱাটো অত্যন্ত প্ৰয়োজন।
- **যৌন বিকাশৰ ভমিকা নিদৰ্শনৰ সময়** (A period of Development Sex-role Typing) ঃ শিশুসকলে কৰ্ম কৰাৰ সমৰ্থতা অৰ্জন কৰাৰ সময়তে যৌন

ঔপাৰিক ঃ আনৰ ওপৰত নিজৰ মত দৃঢ়ভাৱে ৰাখি দিব বিচৰা ধৰণৰ।

ভমিকা নির্ণয়ৰ উমান পায়। আজিকালি নতন মাধ্যমবোৰো এই নিদৰ্শ প্রক্রিয়াত গুৰুত্বপর্ণ ভমিকা পালন কৰিবলৈ লৈছে। **'যৌন ভমিকা নিদর্শন'** মানে হ'ল এবিধ যৌনতাৰ কাৰণে অনমোদিত ভমিকালৈ নিশ্চিতকৰ শিক্ষণ। শিশুসকলে তিনিটা সাধাৰণ পদ্ধতিৰ মাধ্যমত যৌন ভমিকা পালন কৰিবলৈ শিকে: যথা— অনকৰণ, চিনাক্তকৰণ আৰু শিশু প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা। যৌন ভমিকা নিদর্শনে শিশুসকলৰ আচৰণত গভীৰভাৱে প্রভাৱ পেলায়।

শেহতীয়া বাল্যকালৰ যৌন নিদর্শন প্রক্রিয়াত বিশিষ্টপর্ণ ভমিকা পালন কৰা শক্তিবোৰ হ'ল— শিক্ষকসকল, বিদ্যালয়ৰ বিষয়বোৰ, গণমাধ্যম কিতাপবোৰ, সমনীয়াৰ দলসমহ ইত্যাদি। যৌন ভমিকা নিদর্শনে শিশুসকলৰ আচৰণ আৰু আত্মা মল্যায়ন দয়োটাতে গুৰুত্বপর্ণ পদ্ধতিৰে প্রভাৱ পেলায়। এই সময়ছোৱাত শিশুসকলে কাপোৰ-কানি আৰু চালচলনৰ মাধ্যমত যৌন প্রকত পক্ষতা চিহ্নিতকৰণত সষ্টিশীল ধাৰণা আনিবলৈ প্রচেষ্টা চলায়।

যৌন ভমিকা নিদর্শন মানে হ'ল— দই বিপৰীত লিংগৰ সদস্যসকলৰ বাবে ধার্য কৰা আচৰণ। ইয়াৰ লগতে সেই ব্যক্তিবিশেষ কোন গোটত অন্তর্ভক্ত আৰু সেই গোটটিৰ গ্রহণযোগ্যতা আৰু অনমোদনৰ কথাটিও জডিত হৈ থাকে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ পাঁচটা প্রধান বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক ।

.....

.....

৫.৩.২ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সমস্যাসমহ

শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাৰ সৈতে জডিত হৈ থকা সংকট অৱস্থা বা সমস্যাসমহ জনাটোও আমাৰ বাবে গুৰুত্বপর্ণ। কিছমান সাধাৰণ সমস্যা বাল্যকালৰ আৰম্ভণিৰ পৰা হোৱা দেখা যায়: কিন্তু পৰৱর্তী সময়ত ই নতন গতি লয়। আনবোৰ হ'ল— শিশুসকলৰ বিদ্যালয়লৈ যাবলৈ লোৱাৰ পাচৰ জীৱন ধাৰণ প্রণালীৰ পৰিৱর্তন অহাৰ সময়ত আৰম্ভ হয়। শেহতীয়া বাল্যকালৰ সমস্যাসমহক প্রধানতঃ দটা ভাগত ভাগ কৰি ল'ব পাৰি। যথা— ক) শাৰীৰিক সংকট বা সমস খ) মনোবৈজ্ঞানিক সমস্যা।

- **শাৰীৰিক সংকট বা সমস্যাসমহ** (Physical Hazards) ঃ চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ অভতপর্ব সাফল্যৰ কাৰণে শেহতীয়া বাল্যকালৰ শিশুৰ মত্য আগত যথেষ্ট ভাবে কম হোৱা দেখা যায়। যিয়েই নহওক এই সময়ছোৱাৰ শিশু

মত্যৰ ক্ষেত্ৰত দৰ্ঘটনাসমহে অৰিহণা যোগায়। আগতে এই সময়ছে শিশুৰ বাবে যিখিনি শাৰীৰিক সমস্যা আছিল বৰ্তমান সেইবোৰ কমি গৈছে। ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ হ' শাৰীৰিক সক্ষমতা বদ্ধি। শেহতীয়া বাল্যকাল প্ৰধান শাৰীৰিক সমস্যাসমহৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল-

- **বেমাৰ-আজা** (Illness) ঃ বাল্যকালৰ শিশুসকলৰ বে আজাৰবোৰৰ নিৰাময়ৰ বিশেষধৰণৰ চিটা (টিকা) বা বেজি দি ব্যৱস্থা কৰা হৈছে আৰু এইবোৰ যথেষ্টভাৱে উপলৱ শিশুবোৰে সাময়িক কাহ, চদি আৰু পেটফলা আদি বেমাৰত ভোগ দেখা যায়। শেহতীয়া বাল্যকালৰ শিশুৰ জীৱন মনোবৈজ্ঞানিক প্ৰভাৱ জটিল হৈ পৰাৰ সম্ভাৱনা থাকে। বে আজাৰবোৰৰ প্ৰকোপত শিশুবোৰৰ জীৱন ধাৰণ অসহনীয় হৈ দেখা যায়। তেওঁলোকে যদি অধিক সময় বেমাৰ-আজাৰত ভগি থাকে তেতিয়া তেওঁলোকৰ বিদ্যালয়ৰ কাম-কাজ ব্যাহত হয় আৰু সমনীয় দলৰ শিশুবোৰতকৈ পিছ পৰি যায়, বিশেষকৈ শিক্ষণৰ ক্ষে কেতিয়াবা কেতিয়াবা শিশুসকলৰ পিতমাত সকল আজাৰবোৰৰ ক্ষেত্ৰত অতিষ্ঠ হৈ পৰা দেখা যায়; কাৰণ ইয়াৰ ফল তেওঁলোকৰ কাম-কাজৰ খতি হোৱাৰ লগতে আৰ্থিক ক্ষতিও হয়

  শেহতীয়া বাল্যকালৰ শিশুবোৰৰ বেমাৰ-আজাৰবোৰ সঁচা যদিও কেতিয়াবা কেতিয়াবা কোনো কোনো শিশুৱে বিদ্যালয়লৈ যাবঁ মন নথকাৰ কাৰণে বেমাৰৰ ভাও ধৰা দেখা যায়। কিছমান শিশু কল্পনা-প্ৰসতভাৱেও বেমাৰ হোৱা বলি ভাবে। তেনে তেওঁলোকে নিয়মীয়া কাম-কাজ কৰিব নলগা হয়, ঘৰুৱা নিয়ম কাননৰ পৰা ৰেহাই পায় আৰু অভিভাৱকসকলৰ পৰা অধিক মৰম, সহানভতি আৰু মনোযোগ লাভ কৰে। কোনো কোনো শিশুৱে মাক-দেউতাকৰ দৰ্বলতাৰ সযোগ লৈ মাজে-সময়ে এনে ধাৰণাৰ সষ্টি কৰি থাকে যাতে তেওঁলোকে নিয়মীয়া কাম-ক আৰু অনিচ্ছাকত কাম-কাজ সোমাই পৰাৰ পৰা ৰেহাই পায়
- **লোধোমা গ** (Obesity) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ কিছমান শি লোধোমা হোৱা দেখা যায়। আচলতে লোধোমা হোৱাৰ কাৰণ গ্ৰন্থিৰ অৱস্থা যদিও অতি বেছি আহাৰ গ্ৰহণ কৰা শিশুবোৰো লোধোমা হয় অধ্যয়নৰ ফলত পোৱা গৈছে যে তেনেবোৰ শিশুৱে খৰকৈ খায়, ডাঙৰ টকৰা বিচাৰে আৰু বন্ধ-বান্ধৱৰ পৰা দ্বিতীয় বা ততীয়বাৰৰ বাবে সহায় বিচাৰে। বয়সীয়া শিশুৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা লোধোমা অৱস্থাটো অকল

স্বাস্থ্যৰ ক্ষেত্ৰতে পৰিলক্ষিত নহয় তেওঁলোকৰ মধমেহ হ'ব পাৰে সামাজিক কাৰণৰ অভাৱ হ'ব পাৰে, খেল-ধেমালিত অংশগ্ৰহণ নকৰ হ'ব পাৰে, খেলৰ কৌশল আয়ত্ত কৰিব নোৱাৰিব পাৰে। এনে অৱস্থ হ'লে খেলৰ লগৰীয়াসকলে তেওঁলোকক ব্যংগ নামেৰে নামকৰণ কৰি মতা দেখা যায় যাৰ ফলত তেনে শিশুৱে নীচাত্মিকা মনোভাৱৰ দ্বাৰ প্ৰভাৱিত হয়।

- **যৌনতা— অনপযক্ত শাৰীৰিক গঠন** (Sex – Inappropriate Body Build) ঃ কেতিয়াবা ছোৱালীবোৰৰ গাৰ গঠন উভয়পক্ষৰ দৰে হয় আৰু ল'ৰাৰ শাৰীৰিক গঠন ছোৱালীৰ দৰে হোৱা দেখা যায়। তেনে অৱস্থাৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক সমনীয়া বন্ধুবোৰে ইতিকিং কৰে আৰু বয়স্কসকলে পতৌৰ চকৰে চায়। ইয়াৰ ফলত তেনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক অপসমাযোজন ঘটে। তলনামলকভাৱে যৌনতা উপম শাৰীৰিক গঠনে সসমাযোজনত সহায় কৰে।
- **দৰ্ঘটনা** (Accident) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ শিশুৰ বাবে দৰ্ঘটনাসমহে শাৰীৰিক সমস্যা হিচাপে দেখা দিয়ে। দৰ্ঘটনাবোৰে শাৰীৰিক ক্ষেত্ৰ স্থায়ী চাপ নেপেলায় যদিও মনোবৈজ্ঞানিক দিশত ইয়াৰ প্ৰভাৱ দ্ৰুততৰ। ডাঙৰ শিশুবোৰে সৰু শিশুবোৰৰ দৰে দৰ্ঘটনাৰ ক্ষেত্ৰত অ-সতৰ্ক নহয়। তেওঁলোকে কিছ পৰিমাণে সজাগতা অৱলম্বন কৰা দেখা যায়। এনেধৰণৰ ধাৰণাৰ প্ৰভাৱ শিশুসকলৰ পৰৱৰ্তী জীৱনলৈও থাকি যায় আৰু আচৰণত প্ৰদৰ্শিত হয়। এনেকৱা ঘটনা সংঘটিত হ'লে ই সাধাৰণীকৰণ হয় আৰু ইয়াৰ প্ৰভাৱ সামাজিক সম্বন্ধ, বিদ্যালয় কৰ্ম আৰু ব্যক্তিত্বত প্ৰতিফলিত হোৱা দেখা যায়।

  কেতিয়াবা দৰ্ঘটনাবোৰে শাৰীৰিক ক্ষেত্ৰত স্থায়ী ক্ষতি সাধন কৰে আৰু এইবোৰে শিশুৰ জীৱনত শাৰীৰিকৰ লগতে মনোবৈজ্ঞ সমস্যাসমহ তথা অপসমাযোজন আনি দিয়ে।
- **শাৰীৰিক অসমৰ্থত** (Physical Disabilities) ঃ সাধাৰণভাৱে বহুবোৰ শাৰীৰিক অসমৰ্থতা ল'ৰা-ছোৱালীৰ জীৱনত দৰ্ঘটনাৰ পাচ ফলশ্ৰুতি বলি ক'ব পাৰি। দৰ্ঘটনাৰ পাচৰ প্ৰভাৱ বহু পৰিমাণে নিৰ্ভ কৰে অসমৰ্থতাৰ গভীৰতাৰ ওপৰত আৰু আনে শিশু কেনেধৰণেৰে চায়, বিশেষকৈ সমনীয়া দলৰ সদস্যসকলে। বেছিভা অসমৰ্থ শিশু সামাজিক অৱস্থাত বেমাৰী আৰু বাধাপ্ৰাপ্ত হয়। ইয় ফলত তেওঁলোকে নিম্নমানৰ সামাজিক সমাযোজনৰ সন্মখীন হয় আৰু তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত সমাযোজনো বিঘ্নিত হয়

- **মস্কিলবা টান অৱস্থা** (Awkwardness) ঃ ডাঙৰ শিশুবোৰে তেওঁলোকৰ সমবয়সীয়াসকলৰলগত নিজকে তলনা কৰিচায় আৰু তেওঁলোকে মস্কিল বা টান অৱস্থাটো আৱিষ্কাৰ কৰে।তেওঁলোকৰ খেলৰ লগৰীয়াসকলে যি কৰে তাৰ পৰা নিজকে বচাবলৈ চেষ্টা কৰে বা খেলৰ সময়ত তেওঁলোকৰ পৰা নিজকে আঁতৰত ৰাখে। ইয়াৰ ফলত তেনেধৰণে থকা শিশুবোৰে খেলৰ বন্ধসকলতকৈ নিজকে হীনমানৰ বলি ভাবিবলৈ ধৰে।

শিশুৰ খেলাত আৰু বিদ্যালয়ত চালিত শক্তিৰ কৌশলে গুৰুত্বপৰ্ণ ভমিকা গ্ৰহণ কৰে। জটিলতাপৰ্ণ শিশুৱে বিভিন্ন অৱস্থাত তেওঁলোকৰ জটিল অৱস্থাটো জানিবলৈ সক্ষম হয় আৰু নিজৰ লগতে আনকো অস্বস্তিৰ সন্মখীন ঘটায়। ই শিশুসকলৰ অপ্রতল অনভতিসমহত প্রভাৱ পেলাই আৰু তাৰ ফলত শিশুসকলৰ মনত নীচাত্মিক ভাৱৰ আধাৰশিলা স্থাপন হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ প্রধান শাৰীৰিক সমস্যাসমহ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

- **মনোবৈজ্ঞানিক সমস্যাসমহ বা সংকট** Psychological Hazards) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ মনোবৈজ্ঞানিক সংকট বা সমস্যাসমহে প্রধানতঃ শিশু-সকলৰ সামাজিক সমাযোজনত পৰিৱৰ্তন ঘটায়।মলতঃএই অৱস্থাটোক কেন্দ্র কৰি প্রধান বিকাশমলক কৰ্মৰাজি কেন্দ্রীভত হয়। শিশুসকলৰ ব্যক্তিগ সমাযোজনত ইয়াৰ শক্তিশালী প্রভাৱ পৰাৰ লগতেই বিকাশমখী ব্যক্তিত্বত প্রতিফলন ঘটায়। গুৰুত্বপৰ্ণ মনোবৈজ্ঞানিক সংকট তথা সমস্যাসমহৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

  - **কথাৰ সমস্যা বা সংকট** (Speech Hazard) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত কথা তথা ভাষাৰ ক্ষেত্রত চাৰিটা সংকটাৱস্থা দেখিবলৈ পোৱা যায়। সেইকেইটা হ'ল— ১) গড অনপাততকৈ কম সংখ্যক ভাষিক বিকলাংগ শিশুৰ বিদ্যালয় কৰ্মৰ ক্ষেত্রত আনৰ সৈতে যোগাযোগ সন্দর্ভত; ২) কথা বৈ যোৱা, যেনে— উচ্চাৰণৰ ভল আৰু ব্যাকৰণৰ

ভল আৰু ভাষিক অসবিধা. যেনে— খোনা বা অস্পষ্টতা: ৩) যিসকল শিশুৱে বিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশত ভাষা কোৱাৰ ক্ষেত্ৰত জটিলতা পায় যোগাযোগ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকে কৰা প্ৰচেষ্টাসমহ বিকলাংগ হ'ব পাৰে আৰু তেওঁলোকে নিজকে 'ভিন্নধৰণৰ' বলি অনভৱ কৰিব পাৰে: ৪) 'মইবৰ' কেন্দ্ৰিক কথা আৰু জটিল মতামতসমহ।

- **আৱেগিক সংকট** (Emotional Hazard) ঃ শিশুসকলে অগ্ৰহণযোগ্য আৱেগ প্ৰকাশ কৰিবলৈ তেওঁলোকক বন্ধুবৰ্গ আৰু বয়স্ক দয়োটা স্তৰতে অপৰিপক্ক বলি ভবা হয়। শিশুসকলে যদি অপ্ৰয়োজনীয় খং আৰু ঈৰ্ষা নিজৰ মাজতে চাপ দি ৰাখে তেন্তে তেনে শিশু আনন্দহীন হোৱাৰ লগতে আৱেগিক সংকটৰ সন্মখীন হ'ব পাৰে।
- **সামাজিক সংকট** (Social Hazard) ঃ সমাজত পাঁচবিধ শিশু আছে যিবোৰে সামাজিক সংকটৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। প্ৰথমতে. যিবিলাক শিশুক সমনীয়াৰ দলে অগ্ৰাহ্য কৰে বা অনাদৰ কৰে আৰু সামাজিক হোৱ বাবে কোনোধৰণৰ সবিধা নেপায়। দ্বিতীয়তে. যিবিলাক শিশুৱে স্বইচ্ছাই মাজে-সময়ে অকলশৰীয়া হৈ থাকে সমনীয়াৰ দলৰ পৰা আৰু সমনীয়াৰ দলে তেওঁলোকক গ্ৰহণ নকৰিব বলি ভাবি লয়। ততীয়তে. যিসক শিশুৱে সামাজিকভাৱে বা ভৌগালিকভাৱে ঘৰি ফৰে তেওঁলো ইতিমধ্যে গঠন হোৱা জটিলতাপৰ্ণ দলৰ অন্তৰ্ভক্ত হৈ পৰে। চতৰ্থতে যিবিলাক শিশুৰ বিৰুদ্ধে তেওঁলোকৰ জাত বা ধৰ্মৰ ৰক্ষণশীল দল থাকে। পঞ্চমতে. যিবিলাক শিশু বেয়া পোৱা দলীয় সদস্যসকলৰ মাজত নেতা হোৱাৰ ধাৰণাৰ দ্বাৰা বশৱৰ্তী হয়।
- **খেলৰ সংকট** (Play Hazard) ঃ যিবিলাক শিশুৱে সামাজিক ধাৰাৰ লগত মিলিব নোৱাৰে তেনেবোৰ শিশুৱে দলানগত্যৰ মাধ্যমত চলা খেল-ধেমালিত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বাধাপ্ৰাপ্ত হয়। যিবিলাক শিশুৱে কল্পনা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত অনৎসাহিত হয় তেওঁলোবে ভাবে যে ই হ'ল 'সময় অপচয়' বা সষ্টিশীল কৰ্মৰাজিৰ বাহিৰত। তেওঁলোকে তেনেধৰণেৰে অভ্যাস গঠন কৰি লয়।
- **ধাৰণাকত সমস** (Conceptual Hazard) ঃ যিবিলাক শিশুৱে আত্মধাৰণা আদৰ্শকত কৰে তেওঁলোক নিজস্বভাবেই অসন্তুষ্ট। আৰে তেওঁলোকক ভাবি লোৱা ধাৰণাটোৰ ওপৰতো তেওঁলোক সজাগ যেতিয়া তেওঁলোকৰ সামাজিক ধাৰণা লৰক-ফৰক বা উঠা-নমা হ তেতিয়া তেওঁলোকে আনৰ প্ৰতি দেখওৱা মনোভাৱত বৈষম্য আনি পৰে। কাৰণ তেনেধৰণৰ ধাৰণাবোৰ আৱেগিকভাৱে জখিবলৈ বিচৰ

হয়। এনেধৰণৰ অৱস্থাবোৰে শিশুসকলৰ সামাজিক সমাযোজনত ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে অবিৰতভাৱে প্ৰভাৱ পেলায়।

- **নৈতিক সমস্যা বা সংকট** (Moral Hazard) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ আচৰণ আৰু নৈতিক ধাৰণাৰ বিকাশৰ সৈতে সাধাৰণতে ছয়বিধ সংকট জড়িত হৈ থাকে। সেইবোৰ হ'ল— ১) নৈতিক আইন বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত সমনীয়া দল বা গণ মাধ্যমৰ ধাৰণাৰ সত্য আৰু অসত্যৰ আধাৰ বয়স্ক আইনৰ সৈতে ইফাল-সিফাল নহ'বও পাৰে ২) আচৰণৰ ওপৰত আভ্যন্তৰীণ নিয়ন্ত্ৰণ হিচাপে বিবেক বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত অকতকার্য। ৩) অসংগত অনশাসনে শিশুসকলক তেওঁলোকে কৰিবলৈ বিচৰা কৰ্মৰাজিৰ ক্ষেত্ৰত নিশ্চিত নকৰে। ৪) শাৰীৰিক শাস্তিয়ে শিশুসকলৰ আক্ৰমণাত্মক ভাৱধাৰাত আৰ্হি হিচাপে সেৱা আগবঢ়ায়। ৫) অসংগত আচৰণসমহক সমনীয়াৰ দলে স্বীকতি প্ৰদান কৰাৰ ফলত অভ্যাসগত হোৱাত সন্তুষ্টি লাভ। ৬) আনে কৰা ভল কৰ্মৰ ক্ষেত্ৰত অধৈৰ্য হোৱা।
- **আগ্ৰহৰ সৈতে আনষংগিক সমস** (Hazards Associated with Interests) ঃ শিশুসকলৰ আগ্ৰহৰ সৈতে সাধাৰণভাৱে দবিধ সমস্যা জড়িত হৈ থাকে: যেনে, প্ৰথমতে একে বয়সৰ সংগীসকলে যিটো গুৰুত্ব পৰ্ণ বলি ভাৱে সেয়া তেওঁ গুৰুত্বপৰ্ণ বলি নাভাবিব পাৰে আৰু দ্বিতীয়তে, বয়ষৰ বিপৰীতে বেলেগ ধৰণৰ বিষয়ৰ প্ৰতি আগ্ৰহান্বিত হ'ব পাৰে। কিন্তু সেয়া তেওঁলোকৰ বাবে মল্যবান ৰূপেও চিহ্নিত হ'ব পাৰে। বিশেষকৈ স্বাস্থ্য বা বিদ্যালয়ৰ ক্ষেত্ৰত।
- **যৌন ভমিকা নিদৰ্শনৰ সংকটসমহ** (Hazards in Sex-Role-Typing) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত সাধাৰণভাৱে দবিধ যৌন ভমিকা নিদৰ্শনৰ সংকট দেখিবলৈ পোৱা যায়। সেই দটা হ'ল— ১) তেওঁলোকৰ সমনীয়া বন্ধৰ যৌন ভমিকাৰ উপাদানসমহ যথাযথ শিকাৰ ক্ষেত্ৰত অসমর্থ হোৱা, ২) স্বীকতিপ্ৰাপ্ত যৌন ভমিকা লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত অনিচ্ছা প্ৰকাশ।
- **পৰিয়ালত সম্বন্ধ স্থাপনৰ সংকট** (Family Relationship Hazard) ঃ পৰিয়ালৰ সদস্যসকলৰ মাজত সংঘটিত হোৱা বিবাদৰ দবিধ জটিল ফলশ্ৰুতি থাকে: যথা— ১) ই পৰিয়ালৰ বান্ধোন দৰ্বল কৰে ২) এনে শিশুৱে পৰিয়ালকেন্দ্ৰিক সমস্যা ঘৰৰ বাহিৰলৈ উলিয়াই নিব পাৰে।
- **ব্যক্তিত্ব বিকাশৰ সংকটসমহ** (Hazards in Personality Development) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত ব্যক্তিত্ব বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত দবিধ জটিল সংকট দেখিবলৈ পোৱা যায়। সেই দটা হ'ল— প্ৰথমতে, অগ্ৰহণযোগ্য আত্ম-ধাৰণাৰ বিকাশ, যিয়ে আত্ম-অগ্ৰাহ্যকৰণত নেতত্ব

প্রদান কৰে: দ্বিতীয়তে, আগতীয়া বাল্যকালৰ পৰা 'মই বৰ' ভাব কটিয়াই লোৱা। 'মই বৰ' ভাব হ'ল বৰ গুৰুতৰ, কাৰণ ই শিশুসকলক তেওঁলোকৰ গুৰুত্বতাত বিপৰীত অনভৱ আনি দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ শিশুসকলৰ পাঁচবিধ মনোবৈজ্ঞানিক সংকটৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

৫.৪ শেহতীয়া বাল্যকালৰ শৈক্ষিক গুৰুত্ব

আমি ইতিমধ্যে শেহতীয়া বাল্যকালৰ প্রধান দিশসমহৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিলোঁ। এতিয়া আমি এই সময়ছোৱাৰ শৈক্ষিক গুৰুত্বতাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিম। এই সময়ছোৱাক শিশুসকলৰ গঠনৰ বয়স হিচাপে জনা যায়।শিশুসকলেএই সময়ত প্রাথমিক দৃষ্টিভংগী,মল্যবোধ আৰু মনৰ ভাব অথবা ধাৰণা বিকশিত কৰে। এই ক্ষেত্রত অভিভাৱক, শিক্ষকসকল আৰু সমাজকর্মীসকলে গুৰুত্বপর্ণ ভমিকা পালন কৰিবলগীয়া হয়। শেহতীয়া বাল্যকালটোক ব্যক্তিৰ জীৱনৰ সখম সময় কৰি তলিব পৰা যায়।

অভিভাৱকসকল, শিক্ষকসকল আৰু বিদ্যালয় কর্তপক্ষসমহৰ শিশুসকলৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কিছমান বিশেষ ধৰণৰ দায়িত্ব আছে। সেই দায়িত্ব পালন কৰাৰ অর্থে তেখেতসকলে তলত উল্লেখ কৰা পদক্ষেপসমহ ল'ব পাৰে—

- **স্বাস্থ্যকৰ পাৰিপার্শ্বিক অৱস্থা** Healthy atmosphere) ঃ অভিভাৱক আৰু শিক্ষক -দয়োটা পক্ষই ঘৰ আৰু পৰিয়ালত সন্দৰ পৰিৱেশ গটি তোলাৰ বাবে চেষ্টা কৰিব লাগিব। তেওঁলোকে শিশুসকলৰ সর্বাংগীন বিকাশৰ অর্থে স্বাস্থ্যকৰ আৰু সৰক্ষিত পৰিৱেশ গটি তলিবলৈ সমর্থবান হ'ব লাগিব। শিশুসকলৰ বাবে ঘৰখন সৰক্ষিত আৰু সমধৰ হোৱা দর্কাৰ। বিদ্যালয়তো শিশুসকলে সৰক্ষিত হৈ থকাৰ অনভৱ কৰিব পৰাৰ অৱস্থা সষ্টি হোৱা দর্কাৰ।
- **প্রকত শাৰীৰিক বিকাশ সাধ** Proper Physical Development) : প্রকতার্থত শিশুসকলৰ বিকাশৰ বাবে ঘৰখন আৰু বিশেষভাৱে বিদ্যালয়ে বিভিন্ন

আদিৰ দৰে আৱেগবোৰ প্ৰকতভাৱে চোৱাচিতা কৰিব লাগিব। বয়স্কসৱ শিশুসকলক খং আৱেগৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হোৱাৰ সময়ত নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ চেষ্টা কৰিব লাগিব। অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকলে শিশুসকলক অৱগত কৰাব লাগিব যে প্ৰাথমিক ভয়বোৰ ভালভাৱে পোৱা বস্তু নহয়। শিশুসকলক উৎসাহিত কৰিব লাগিব যাতে তেওঁলোকে ভয়ৰ বিৰুদ্ধে সাহসী পদক্ষেপ ল'ব পাৰে আৰু মানসিক ভাৱসাম্যতা ৰক্ষা কৰিব পাৰে।

- **সৃষ্টিশীল বিকাশ** (Developing the Creative Talent) ঃ শিশুসকলৰ মনত সৃষ্টিশীল প্ৰবৃত্তি এই সময়ছোৱাতে গঢ় লৈ উঠে। এই সময়ৰ শিশুসকলৰ ইচ্ছা হ'ল কিছু নতন বস্তু সৃষ্টি কৰা, কিছু পৰিমাণে মহত্ব অৰ্জন কৰা। শিশুসকলক এই সময়ছোৱাত বিদ্যালয় প্ৰদৰ্শনী, প্ৰাচীৰ আলোচনী বা প্ৰাচীৰ পত্ৰিকা, শিশু মেলা, বিদ্যালয় পৰ্ব, বিজ্ঞান প্ৰদৰ্শনী, ইত্যাদিবোৰত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ সবিধা দিয়াৰ লগতে সংগঠিত কৰাৰ সবিধাও দিব লাগে। এনেধৰণৰ সবিধা পালে তেওঁলোকে বিকাশৰ প্ৰকত উদ্দেশ্যত উপনীত হ'ব পাৰিব।
- **নৈতিক প্ৰশিক্ষণ** (Moral Training) ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ শিশুবোৰে সমনীয়া দলৰ সদস্যসকলৰ মাধ্যমত নৈতিক ভাৱধাৰাৰ লগত চিনাকি হ'বলৈ সক্ষম হয়। তেওঁলোকে নিজ নিজ ধাৰণাৰ মাধ্যমতো নৈতিক আদৰ্শৰ উমান পায়। যিহেতু এই সময়ছোৱা শিশুৰ জীৱনৰ গাঁঠনিক সময়, সেয়েহে এই সময়ছোৱাতে অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকলে শিশুসকলৰ মনত আধ্যাত্মিক আৰু ধৰ্মীয় ধাৰণাৰ বীজ সিঁচি দিবলৈ যত্নৱান হোৱা উচিত। শিশুসকলৰ মনত প্ৰকত মল্যবোধৰ ধাৰণাই যাতে ঠাই পায় তালৈ লক্ষ্য ৰাখি বিশ্বৰ অগ্ৰদতসকলৰ লগতে মহৎ লোকবোৰৰ জীৱনীৰ জ্ঞান দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ পৰৱৰ্তী বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত শিশুসকলৰ সৰ্বাংগীণ বিকাশৰ বাবে শিক্ষকসকলে কেনেধৰণৰ পদক্ষেপ ল'ব পাৰে? (চাৰিবিধ পদক্ষেপৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক)

.....

.....

.....

৫.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- শৈহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত ৬ বছৰৰপৰা ১২ বছৰলৈ সামৰি লোৱা সময়। এই সময়ছোৱাক অভিভাৱকসকলে 'সমস্যাযুক্ত সময়' বা 'কাজিয়া কৰাৰ সময়', শিক্ষক-সকলে 'প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ সময়' আৰু মনোবিজ্ঞানীসকলে 'দলানগত্যৰ সময়' ব 'সষ্টিশীল সময়' বা 'খেলৰ সময়' বলি অভিহিত কৰা দেখা যায়।
- শৈহতীয়া বাল্যকাল হ'ল শাৰীৰিক গঠনৰ সময় যিটো ধীৰ আৰু সম্বন্ধিতভাৱে বিভিন্ন উপাদানৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত।
- এই সময়ছোৱা সৰ্বাংগসন্দৰ আৰু কত্রিম পৰ্ণতাপ্ৰাপ্তৰ সময়। ই শিশুসকলৰ ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক সমাযোজনত গুৰুত্বপৰ্ণ প্ৰভাৱ পেলাই চিহ্নিত কৰে।
- শৈহতীয়া বাল্যকালৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমহ হ'ল—

১	শাৰীৰিক বিকাশৰ সময়	৮	আৱেগিক বিকাশৰ সময়
২	বৌদ্ধিক সামৰ্থতা বিকাশৰ সময়	৯	ধাৰণা বিকাশৰ সময়
৩	শিকিবলৈ দক্ষতা আহৰণৰ সময়	১০	সমকামিতা বিকাশৰ সময়
৪	সামাজিক বিকাশৰ সময়	১১	গঠনমলক প্ৰবত্তি বিকাশৰ সময়
৫	বহিঃ প্ৰকতি বিকাশৰ সময়	১২	আগ্ৰহ বিকাশৰ সময়
৬	এই সময়ছোৱা খেলৰ বয়স	১৩	সষ্টিশীলতা বিকাশৰ সময়
৭	দলানগত্যৰ বয়স	১৪	যৌন ভমিকা নিদৰ্শন বিকাশৰ সময়

- শৈহতীয়া বাল্যকালৰ সংকটসমহ হ'ল—

ক) শাৰীৰিক সমস্যা :

১	বেমাৰ-আজাৰ	৪	দৰ্ঘটনা
২	লোধোমা গ	৫	শাৰীৰিক অক্ষমতা
৩	যৌন অনপযক্ত শাৰীৰিক গঠন	৬	মস্কিল বা টান অৱস্থা

খ) মনোবৈজ্ঞানিক সমস্যা :

১	কথাৰ সমস্যা বা সংকট	৬	নৈতিক সমস্যা বা সংকট
২	আৱেগিক সমস্যা	৭	আগ্ৰহৰ সৈতে আনষংগিক সমস্যা
৩	সামাজিক সমস্যা	৮	যৌন ভমিকা নিদৰ্শনৰ সমস্যাসমহ
৪	খেলৰ সমস্যা	৯	পৰিয়ালত সম্বন্ধ স্থাপনৰ সমস্যা
৫	ধাৰণাকত সমস্যা	১০	ব্যক্তিত্ব বিকাশৰ সংকটসমহ

- এই সময়ছোৱা যিহেত মানৰ জীৱনৰ বাবে গুৰুত্বপৰ্ণ সময় সেয়েহে অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকলে শিশুসকলৰ সৰ্বাংগীন বিকাশৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপৰ্ণ ভমিকা পালন কৰিবলগীয়া হয়। শিশুসকলৰ সৰ্বাংগীণ বিকাশৰ অৰ্থে তেওঁলোকে তলত দিয়া পদক্ষেপসমহ ল'ব পাৰে—

১ স্বাস্থ্যকৰ পাৰিপাৰ্শ্বিক অৱস্থা
২ প্ৰকত শাৰীৰিক বিকাশ সাধন
৩ অতিৰিক্ত স্নায় সম্বন্ধীয়
৪ দলীয় প্ৰতিযোগিতাসমহৰ সংগঠন
৫ প্ৰকত আৱেগিক বিকাশ
৬ সষ্টিশীল নিপণতাৰ বিকাশ
৭ নৈতিক প্ৰশিক্ষণ

৫.৬ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১ বৰুৱা, যতীন ঃ *শিক্ষা মনোবিজ্ঞান*, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়।
২ ডেকা, শৰ্মা, ডেকা আৰু ভাগৱতী ঃ *শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ আধাৰ*, অসম বক ডিপো, গুৱাহাটী-১

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

১ Mangal, S. K. : *Psychological Foundations of Education*, Prakash Borthers, Ludhiana
২ Bhatia, K. K. : *Foundation of Child Development*, Kalyani Publishers, New Delhi
৩ Goswami, G. : *Child Development and Child Care*, Arun Prakashan, Gauhati-1

৫.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) অশুদ্ধ, গ) অশুদ্ধ, ঘ) শুদ্ধ, ঙ) অশুদ্ধ

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শাৰীৰিক বিকাশৰ সময়
খ) বৌদ্ধিক সমৰ্থতা বিকাশৰ সময়
গ) শিকাৰ দক্ষতা আহৰণৰ সময়
ঘ) সামাজিক বিকাশৰ সময়
ঙ) দলানগত্যৰ সময়

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) বেমাৰ-আজাৰ
খ) লোধোমা গা
গ) যৌন অনপযক্ত শাৰীৰিক গঠন
ঘ) দৰ্ঘটনা
ঙ) শাৰীৰিক অসমৰ্থতা
চ) মস্কিল বা টান অৱস্থা

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) কথা কোৱাৰ সংকট
খ) আৱেগিক সংকট
গ) সামাজিক সংকট
ঘ) খেল-ধেমালিৰ সংকট

ঙ) ধাৰণাকত সংকট

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) গহ আৰু বিদ্যালয়ত স্বাস্থ্যকৰ পৰিৱেশ

খ) অতিৰিক্ত স্নায় সংগঠন

গ) দলীয় প্ৰতিযোগিতাৰ সংগঠন ঘ) নৈতিক প্ৰশিক্ষণ

৫.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়ছোৱাত শিশুসকলৰ শাৰীৰিক বিকাশৰ বিষয়ে চমকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ কালছোৱাত কিছমান শিশুৰ লোধোমা গা হোৱ কাৰণসমহ কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালত কথা-বতৰাৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা সাধাৰণ চাৰিটি সমস্যা কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ শাৰীৰিক সমস্যা বলিলে কি বজে?

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ মানসিক বা মনোবৈজ্ঞানিক সমস্যা বলিলে কি বজে?

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ জীৱনৰ কোনটো স্তৰক শেহতীয়া বাল্যকালৰ স্তৰ বলি কোৱা হয়? এই স্তৰক পৰ্ব বাল্যকালৰ পৰা ভিন্ন বলি চিহ্নিত কৰিব পাৰি? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ শেহতীয়া বাল্যকালৰ বিশেষ সমস্যাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ 'এইটো এটা জীৱনৰ গাঁথনিৰ সময়' -- পৰৱৰ্তী বাল্যকালটোক কিয় জীৱনৰ গাঁথনি সময় বলি কোৱা হয়? শেহতীয়া বাল্যকালৰ শিশুৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষকৰ ভমিকা কেনেধৰণৰ হোৱা দৰকাৰ? আলোচনা কৰক।

অধ্যায় ৬ঃ কৈশোৰ কাল

অধ্যায় গাঁথনি ঃ

৬.১ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ কৈশোৰ কালৰ ধাৰণা
৬.৩.১ কৈশোৰ কালৰ বৈশিষ্ট্যসমহ
৬.৩.২ কিশোৰ- কিশোৰীৰ মল প্রয়োজনসমহ
৬.৩.৩ কৈশোৰ কালৰ সমস্যাসমহ
৬.৩.৪ কিশোৰ- কিশোৰীৰ প্রতি পিত-মাত আৰু শিক্ষকৰ ভমিকা
৬.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৬.৫ অধিক জানিবলৈ
৬.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৬.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি -

- কৈশোৰ কালৰ ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিব পাৰিব
- কৈশোৰ কালৰ বৈশিষ্ট্যসমহ চিনাক্তকৰণ কৰিব পাৰিব
- কিশোৰ-কিশোৰীৰ মল প্রয়োজনসমহৰ বর্ণনা দিব পাৰিব
- কৈশোৰ কালৰ প্রধান সমস্যাসমহৰ চম ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- কিশোৰ-কিশোৰীৰ প্রতি পিত-মাত আৰু শিক্ষকৰ ভমিকা কেনে হোৱা উচিত সেই বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব।

৬.২ পৰিচয়

কৈশোৰ কাল হ'ল ব্যক্তিৰ জীৱনৰ আটাইতকৈ জটিল আৰু গুৰুত্বপর্ণ সময়। সামাজিক প্রথা অনসৰি কৈশোৰ কালৰ পৰা শিশুৱে যৌন জীৱনৰ পৈণতাপ্রাপ্ত হ'বলৈ আৰম্ভ কৰাৰে পৰা ধৰি আইন সংগতভাৱে পৈণতাপ্রাপ্ত হোৱালৈকে কৈশোৰ কাল বলি ধৰা হয়। এই সময়ছোৱাত শাৰীৰিক, মানসিক, যৌন, আবেগিক, সামাজিক, নৈতিক, ইত্যাদি সকলো দিশতে পৰিবর্তন হয়।

কৈশোৰৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ 'Adolescence' শব্দৰ মল উৎপত্তি হৈছে গ্রীক ভাষাৰ 'Adolescere' শব্দৰ পৰা। ইয়াৰ অর্থ হৈছে 'To grow maturity' অর্থাৎ বয়ঃপ্রাপ্তি কাললৈকে

বিকাশ কৰা। সেয়েহে পৰ্ণ বয়স্ক নোহোৱালৈকে বিকাশৰ কালছোৱাকেই কৈশোৰকাল বা বয়সন্ধি কাল বলি ধৰা হয়। কৈশোৰ কালত প্ৰজনন ক্ষমতাৰ বিকাশ সাধন হয়। আৰ্নেষ্ট জনচে (Earnest Jones) বয়সন্ধি কালক শৈশৱ কালৰ পনৰাবৰ্তন বলি অভিহিত কৰিছে। আকৌ ষ্টেনলি হলে (Stanley Hall) "কৈশোৰ কালক জীৱনৰ ধমহা আৰু পীড়নৰ সময়" বলি কৈছে। কৈশোৰ কালৰ সময়সীমাক সাধাৰণভাৱে ১২ বছৰৰ পৰা ১৮-১৯ বছৰলৈকে ধৰা হয় যদিও ইয়াৰ সঠিক সময়সীমা স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰাটো কঠিন। এই সময়ত ব্যক্তিৰ দেহ, মনৰ পৰ্ণ বিকাশ ঘটে। ছোৱালীৰ ক্ষেত্ৰত ঋতস্ৰাৱ, ল'ৰাৰ ক্ষেত্ৰত স্বৰভংগ, বীৰ্য ধাৰণৰ ক্ষমতা, ইত্যাদি লক্ষণৰ দ্বাৰ যৌৱন কাল উপস্থিত হোৱা বলি নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। ল'ৰা-ছোৱালীৰ পক্ষে এই কালছোৱা এটি বিশেষ গুৰুত্বপৰ্ণ কাল।

এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে আপনি - কৈশোৰ কালৰ ব্যাখ্যা, ইয়াৰ দৰকাৰী বৈশিষ্ট্যসমহ, কিশোৰ-কিশোৰীৰ মল প্ৰয়োজনসমহ, মানৱ জীৱনৰ এই কালছোৱাৰ তাৎপৰ্য আৰু কিশোৰ কিশোৰীৰ প্ৰতি পিত-মাত আৰু শিক্ষকৰ ভমিকাসমহৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব।

৬.৩ কৈশোৰ কাল

কৈশোৰ কাল প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ জীৱনৰ বাবে এক সংকটময় আৰু তাৎপৰ্যপৰ্ণ সময়। মনোবৈজ্ঞানিক ধাৰণাৰ মতে, কৈশোৰ কাল এনে এটি স্তৰ য'ত কিশোৰে সমাজৰ এজন পৰ্ণ বয়স্ক কাল, ব্যক্তিৰ ভমিকা পালনৰ বাবে নিজকে প্ৰস্তুত কৰে। এইটো স্তৰত কিশোৰে নিজকে এজন পৰ্ণ বয়স্ক ব্যক্তিতকৈ কোনো গুণে সৰু বলি নাভাবে। প্ৰাপ্তবয়স্ক সমাজখনৰ লগতে এই যোগসত্ৰৰ বিভিন্ন দিশ আছে। যিটো কম বেছি পৰিমাণে যৌৱনাৰম্ভৰ (puberty) লগতে জড়িত। ইয়াৰ লগতে এই স্তৰত মানহৰ সাধাৰণ বৌদ্ধিক ক্ষমতাও বদ্ধি পায়। প্ৰাপ্তবয়স্ক সকলৰ সামাজিক সম্পৰ্ক সংযোগত কিশোৰৰ বৌদ্ধিক ক্ষমতাৰ বদ্ধিৰ পৰিৱৰ্তন, গতানগতিক চিন্তা চৰ্চ কিশোৰজনক সহায় কৰে। এইটোৱেই হ'ল এই স্তৰৰ বিকাশৰ আটাইতকৈ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য।

এই স্তৰতে কিশোৰ এজনৰ যৌৱনাৰম্ভ হয় আৰু শাৰীৰিক বদ্ধি সাময়িকভাৱে অৱসান ঘটে। ই শেহতীয়া বাল্যকালৰ পৰা আৰম্ভ হ'বলৈ ধৰে আৰু প্ৰাপ্তবয়স্কৰ লগত মিলিত হয়। দেশে দেশে আৰু সংস্কতিৰ ভিন্নতাৰ বাবে এই স্তৰৰ নিৰ্দিষ্ট সময়সীমা ধাৰ্য কৰাটো কঠিন।

ভাৰতবৰ্ষত ১২-১৩ বছৰ বয়সৰ পৰা ১৮-১৯ বছৰৰ ভিতৰত ল'ৰা-ছোৱালী উভয়ে বয়ঃসন্ধি লাভ কৰে। অৱশ্যে ছোৱালী ল'ৰাতকৈ এবছৰমান আগতে যৌৱনপ্ৰাপ্ত হয়।

বয়ঃসন্ধি কালৰ বা কৈশোৰ কালৰ আচৰণৰ পৰিৱৰ্তন, মনোভাৱ বা দষ্টিভংগী আৰু মল্যবোধৰ ওপৰত অধ্যয়ন কৰি এই কথা প্ৰতিয়মান হয় যে কৈশোৰ কালৰ শাৰীৰিক, মানসিক, বৌদ্ধিক আদি পৰিৱৰ্তনবোৰ এই স্তৰৰ আৰম্ভণিতে খৰতকীয়া হয় আৰু শেষৰ পিনে ই পৰি ৱৰ্তনৰ ধাৰা কমি আহে। সেয়েহে কৈশোৰ কালক দটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে ---

(ক) আগতীয়া কৈশোৰ কাল (Early Adolescence)

(খ) শেহতীয়া কৈশোৰ কাল (Late Adolescence)

সাধাৰণভাৱে আগতীয়া কৈশোৰ কাল ১২-১৩ ৰ পৰা ১৬-১৭ আৰু শেহতীয়া কৈশোৰ কাল ১৭ ৰ পৰা ১৮-১৯ বছৰলৈ বলি ধৰা হয়। শেহতীয়া বাল্যকালৰ সময়সীমা অতি কম। আগতীয়া কৈশোৰ কালক সাধাৰণতে 'Teen-age' বলি কোৱা হয়।

আগত উল্লেখ কৰা দৰে কৈশোৰ কালত দৈহিক, মানসিক, আবেগিক, সামাজিক, যৌন বিকাশ ইত্যাদি দ্রুত গতিত হয়। মানহৰ ব্যক্তিত্ব নতন দিশত বিকাশ হয়। এইটো স্তৰত নতন নতন কথা শিকিবলৈ আৰম্ভ কৰে। লগতে এইটো স্তৰক উদ্বিগ্নতা আৰু দশ্চিন্তাগ্রস্তৰ সময় বলিও কোৱা হয়। এই স্তৰতে কিশোৰৰ উচ্চাকাংক্ষা বদ্ধি পায় আৰু লগতে আৰু অন্তর্দ্বন্দ্ব জটিলতাৰো সন্মখীন হয়। এ. টি জার্চিল্ডে (A.T. Jersild) কৈশোৰ কালৰ সম্বন্ধে সংজ্ঞা আগবঢাইছে। এ. টি. জার্চিল্ডৰ মতে "কৈশোৰ কাল হৈছে এনে এটা বয়স -যাৰ মাজেদি ল'ৰা ছোৱালীয়ে বাল্যকালৰ পৰা প্রাপ্তবয়স্ক কাললৈ দৈহিক, মানসিক আৰু সামাজিকভাৱে গতি কৰে।"

জানি থোৱা ভাল

- কৈশোৰ কাল সংকটপর্ণ আৰু তাৎপর্যপর্ণ কাল।
- কৈশোৰ কাল ১২-১৩ বছৰ বয়সৰ পৰা ১৮-১৯ বছৰলৈ ধৰা হয়
- বিকাশৰ এই স্তৰক দটা উপভাগত বিভক্ত কৰা হয় -- আগতীয়া কৈশোৰকাল (Early Adolescence), শেহতীয়া কৈশোৰকাল (Late Adolescence)
- এই কালত দৈহিক মানসিক আৱেগিক সামাজিক, যৌন বিকাশ, ইত্যাদি দ্রুতগতিত হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ উপযক্ত শব্দৰ দ্বাৰা খালী ঠাই পৰণ কৰক ঃ

(ক) ভাৰতবর্ষত কৈশোৰ কালৰ সময় ..... বছৰৰ পৰা ..... বছৰলৈ বলি ধৰা হয়।

(খ) কৈশোৰ কালৰ দটা উপ-বিভাগ হ'ল ..... আৰু .....।

(গ) আগতীয়া কৈশোৰকালক ..... বলিও জনা যায়।

(ঘ) কৈশোৰ কালৰ দৈহিক বিকাশৰ দ্রুতগতি শেহতীয়া কৈশোৰ কালতকৈ ..... বেছি।

(ঙ) আগতীয়া কৈশোৰকাল ..... বছৰৰ পৰা ..... বছৰলৈ।

৬.৩.১ কৈশোৰ কালৰ বৈশিষ্ট

প্ৰণিধানযোগ্য যে কৈশোৰ কালৰ কিছমান বিশেষ বিশেষত্ব আছে অৱস্থাৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ সঠিক বিকাশৰ বাবে পিত-মাত তথা শিক্ষকসকলেও ৎ বৈশিষ্ট্যসমহ জনাতো দৰকাৰ। এই কালৰ বৈশিষ্ট্যসমহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল

- **দৈহিক বিকাশ** (Physical Development) কৈশোৰ কালত শাৰীৰিক পৰিৱৰ্তন আৰু বিকাশ স্তৰ খৰতকীয়া হয়। শাৰীৰিকভাৱে বিকাশৰ দ্বাৰা স্তৰৰ মাজেৰে এজন ল'ৰা এজন ব্যক্তিলৈ পৰিণত হয় আৰু এজনী ছে এগৰাকী মহিলালৈ পৰিণত হয়. লগতে এই স্তৰত কিশোৰ এজনৰ আবেগি সামাজিক. বৌদ্ধিক পৰিপক্কতা আৰু অৰ্থনৈতিক স্বাৱলম্বিতা হোৱা দেখা যায়। এই স্তৰত দেহৰ গ্ৰন্থিসমহৰ পৰিৱৰ্তন হয়- যি পৰিৱৰ্তনে কেৱলমাত্ৰ শাৰীৰি বিকাশতেই সীমাবদ্ধ নাথাকি কিশোৰসকলৰ আচৰণ আৰু ব্যক্তিত্ব গঠনতো প্ৰভাৱ পেলায়। জীৱ ৰসায়ন সম্বন্ধীয় শাৰীৰিক পৰিৱৰ্তনে দেহৰ অন্তঃস্ৰাৱী গ্ৰন্থিসমহৰ বিশেষভাৱে সক্ৰিয় কৰি তোলে- যিয়ে কিশোৰ এজনক শাৰীৰিক উচ্চতা. ওজন বদ্ধি কৰে. মখৰ মাতৰ পৰিৱৰ্তন হয়. পেশীযক্ত হয়. হাতৰ বাহু আৰু ত চলি বা কেশ বদ্ধি হোৱা দেখা যায়
- **মানসিক বিকাশ** Mental Development) : মানসিক বিকাশে কিশো এজনক বিভিন্ন দিশৰ বৌদ্ধিক বিকাশত সহায় কৰে। বাল্যকালৰ তলনাত কিশোৰ এজনে বহল ভিত্তিক সক্ষ্ম বিবেচনা শক্তি লাভ কৰে. ভালদৰে বজি পে ক্ষমতা আয়ত্ত কৰে আৰু লগতে অতি সহজতে সম্পৰ্কসমহৰ বিষয়ে হয়। কিশোৰসকলে এই সময়ত সাৰ্বজনীন চিন্তা চৰ্চাৰ ক্ষমতা আয়ত্ত কৰে আৰ বহুতো জটিল সমস্যা সমাধানৰো সত্ৰ বিচাৰি উলিয়াব পাৰে। এইে প্ৰতীয়মান হয় যে এই স্তৰত কিশোৰ এজনৰ চিন্তা-চৰ্চা বহুগুণে যক্তিস বিজ্ঞানসন্মত আৰু শংখলাবদ্ধ হয়। এই স্তৰ ১৬ বছৰ বয়সত আৰু ১৭ বছৰ বয়সত বদ্ধিমত্তাৰ হাৰ সৰ্বোচ্চ হয় বলি ধৰি লোৱা হয়। স্মতি শক্তিং বয়সত যথেষ্ট পৰিমাণে থাকে আৰু এক দীঘল সময়ৰ বাবে কিশোৰে ি কথাসমহ মনত ৰাখিব পাৰে। বাল্যকালৰ মনোবত্তি কৈশোৰ কালত লাহে লাহে নাইকিয়া হৈ আহে। কিশোৰসমহে চিন্তা চৰ্চাত নিজস্বতা আৰু নিজৰ মতে সিদ্ধান্ত লওঁতে বস্তুসমহৰ সক্ষ্ম বিশ্লেষণ কৰিব পাৰে
- **আবেগিক বিকাশ** (Emotional Development) ঃ আমি ইতিমধ্যে গম পাইছো যে কৈশোৰ কাল ধমহা আৰু পীডনৰ কাল। মনোবিজ্ঞানী সকলৰ মতে এই স্তৰ হৈছে আবেগিকভাৱে চডান্ত স্তৰ। অবিৰত শাৰীৰিক পৰিৱৰ্তনে এই স্তৰৰ কিশোৰ এজনক আবেগিকভাৱে অনিশ্চয়তা আৰু অস্থিৰতা প্ৰদান কৰে

খং, ভয়, লাজ, পলায়ন আদি আবেগিক মনোভাৱে ভিন্ন মানসিক অৱস্থা, শংকা, আকোঁৱগাজ, অবাধ্য আদি কৰি তোলে। যৌন প্ৰবত্তিও অন্য এটা আৰো কাৰণ যাৰ বাবে কিশোৰসমহে আবেগিকভাৱে অসবিধাৰ সন্মখীন হয়। ইয়াৰোপৰি স্বাধীন বা নিজস্বতা মনোভাবেও কিশোৰ মহক মানসিক সংঘৰ্ষলৈ লৈ যায় কিশোৰসকলৰ ধাৰণা বা মনোভাৱ তেওঁলোকৰ পিতমাতৰ মনোভাৱৰ লগত বা সমাজৰ আন ব্যক্তিসকলৰ লগত সততে এই স্তৰত মতানৈক্য হোৱা দেখা যায়

- **সামাজিক সচেনতা বদ্ধি** (Social Consciousness) ঃ কৈশোৰ কালত বা স্তৰত সামাজিক সচেতনতাৰ বিকাশ আৰু সামাজিক সমাযোজন বেছিকৈ হয় এই বয়সৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপৰ্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল যে কিশোৰ এজনে একে বয়স ল'ৰা- ছোৱালীৰ ওপৰত কৰ্তত্ব খটওৱাৰ মানসিকতা এই স্তৰত বদ্ধি পায়। একে বয়সৰ গোটসমহে কিশোৰসমহৰ মাজত এক বহল ভিত্তিত আচৰণ গঠনত প্ৰভাৱ পেলায়। কিশোৰ এজনৰ মনোযোগ, মনোভাব আৰু প্ৰমল্যবোধ গঠ নত সমনীয়া বন্ধ-বান্ধৱীৰ প্ৰভাৱ নই কৰিব নোৱাৰি। কৈশোৰ কালৰ ল'ৰা-ছোৱালীসক সাধাৰণতে সমাজত নিজৰ স্থানৰ বা স্থিতিৰ সম্পৰ্কে সচেতন হয় আৰু সমাজ কাৰ্যক্ৰমনীকাসমহত আৰু কাৰ্যনিৰ্বাহত লাহে লাহে বিপলভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব বিচাৰে। যদি এই বয়সৰ ল'ৰা-ছোৱালীক পিত-মাতয়ে ডাঙৰ বলি ভ নিবিচাৰে কিন্তু কিশোৰে চেতিয়া স্বাধীন মনোভাৱেৰে সমাজত কাৰ্যসমহ কৰিব বিচাৰে- যিয়ে সাধাৰণতে অসবিধাৰ সষ্টি কৰে। এজন কিশোৰৰ মনত এই স্তৰত দেশপ্ৰেমমলক মনোভাৱৰ বিকাশ হয় আৰু সামাজিক কাৰ্যত অংশ গ্ৰহণ কৰি বিচাৰে।
- **নৈতিকতাবোধ** (Moral Consciousness) ঃ নৈতিকতাৰ বিকাশে ব্যক্তিত্ব বিকাশত যথেষ্ট অৰিহণা যোগায়। পৰিয়াল হৈছে এনে এখন ঠাই য'ত কিশো এজনে নৈতিকতা গঠনৰ প্ৰশিক্ষণ লাভ কৰে, যিয়ে কিশোৰ এজনৰ মনোভ আৰু আচৰণত প্ৰভাৱ পেলায়। শিশু এটি ডাঙৰ হৈ অহাৰ লগে লগে শিশুটি স্বতন্ত্ৰ চিন্তা চৰ্চা কৰা শক্তিও বদ্ধি পায়। বয়স বদ্ধিৰ লগে লগে ব্যক্তি এজ ভাল বেয়া, সত্য-অসত্য, সৎ চৰিত্ৰ আৰু দঃচৰিত্ৰ, উচিত আৰু অনচিত আ সম্পৰ্কে বিচাৰ কৰিব পাৰে। কিশোৰ সাধাৰণতে অ-নৈতিকতা বা বৈধ ক ক্ৰমণিকাসমহ সহ্য কৰিব নোৱাৰে। এনেধৰণৰ নৈতিক অনভতিৰ বাবে বয়সত তেওঁলোক ভগৱান বা ধৰ্ম বিশ্বাসীও হয়
- **বীৰ পজা প্ৰবত্তি** (Hero-Worshiping Tendency)ঃ কৈশোৰ কালত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কোনোবা ব্যক্তিক আদৰ্শ হিচাপে লৈ তেওঁক প্ৰশংসা কৰিবলৈ শ্ৰদ্ধা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে যাক তেওঁলোকে মানি চলে আৰু অনসৰণ কৰে

এই বয়সত কিশোৰসকলে নিজে অনসৰণ কৰা নায়কজনৰ দৰে চিন্তা ভাৱ আৰু কার্যসমহ কৰিব বিচাৰে। নায়কজন কিশোৰসকলৰ ভৱিষ্যত গঠনৰ উৎসাহৰ কেন্দ্রবিন্দলৈ পৰিণত হয়।

- **বিপৰীত লিংগকামিতা (Hetero-Sexuality) ঃ** কৈশোৰ কালৰ আন এটি বৈশিষ্ট্য হ'ল বিপৰীত লিংগকামিতা। ইয়াৰ মানে হ'ল বিপৰীত লিংগৰ প্রতি থকা আসক্তি। কিশোৰ এজন এই বয়সত বিপৰীত লিংগৰ প্রতি জানিবলৈ যথেষ্ট আগ্রহী হোৱা দেখা যায়। কিন্তু দভাৰ্গ্য বশতঃ কেতিয়াবা আহৰণ কৰা ভল জ্ঞানে কিশোৰ এজনৰ মানসিক আৰু শাৰীৰিক স্বাস্থ্যত ক্ষতি কৰিব পাৰে। লিংগৰ বিষয়ে ভল তথ্য আহৰণ আৰু উচিত পথ প্রদর্শনৰ অভাৱত বহুতো ল'ৰা-ছোৱালীয়ে এই সময়ত দশ্চিন্তাত পৰিব লগা হয়।
- **সৃষ্টিশীল কল্পনা (Creative Imagination) ঃ** কৈশোৰ কালত ল'ৰা-ছোৱালী উভয়েই সৃষ্টিশীল কল্পনাৰ প্রাবল্যৰ কাৰণে নানা কামৰ মাজেদি সেই কল্পনা প্রকাশ কৰা দেখা যায়। গল্প লিখা, কবিতা ৰচনা কৰা, ছবি আঁকা ইত্যাদি নানা কামত সিহঁত নিমগ্ন হৈ পৰে। এই স্তৰত কল্পনা বদ্ধি হোৱাৰ লগতে অভিজ্ঞতা ৰূপান্তৰিত হয় আৰু শৈল্পিক অনভতি আৰু শিল্প ৰচনাৰ ক্ষেত্রত অবদান আগবঢ়ায়।
- **আত্ম নির্ভৰশীলতা (Self Dependence) ঃ** এই স্তৰত কিশোৰৰ নিজৰ কৰণীয় কার্যসমহৰ ক্ষমতা বা সক্ষমতাৰ সম্পর্কে বিশ্বাস যথেষ্ট বদ্ধি পায় আৰু সমাজৰ বয়োজ্যেষ্ঠসকলৰ পৰা আত্ম সন্মান বিচাৰে। কিশোৰে মনোবৈজ্ঞানিকভাৱে স্বতন্ত্রতা বিচাৰে আৰু নিজৰ কর্মত বয়োজ্যেষ্ঠৰ হস্তক্ষেপ সমলি ভাল নাপায়, লগতে নিজে সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰে। কিশোৰ এজনৰ চিন্তাত, মনোভাৱ আৰু আচৰণত মর্যাদা, সন্মান আৰু স্বতন্ত্রতাৰ ধাৰণা বিস্তাৰিত হয়।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ঃ চমকৈ লিখক ।

(ক) বীৰ পজাৰ প্রবত্তি

.....

.....

(খ) বিপৰীত লিংগকামিতা

.....

.....

চিন্তা চৰ্চা কৰক ঃ ৬.১

বয়ঃসন্ধি কাল কাক বোলে ? এই সময়ছোৱাত সংঘটিত হোৱা দৈহিক পৰিৱৰ্তনসমহৰ বিষয়ে এটি নিৱন্ধ যগুত কৰক।

.....

.....

.....

৬.৩.২ কিশোৰ কিশোৰীৰ মল প্রয়োজনসমহ

এতিয়ালৈকে আমি কৈশোৰ কালৰ বৈশিষ্ট্যসমহৰ বিষয়ে জানিলো। কৈশোৰৰ মল প্রয়োজনসমহৰ বিষয়ে এতিয়া আলোচনা কৰিম। কৈশোৰ কালত, কিশোৰ- কিশোৰীৰ কিছমান প্রয়োজন আছে যিখিনি পৰণ কৰাৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্ব প্রদান কৰা উচিত। এই মল প্রয়োজনসমহ দটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে -- (ক) শাৰীৰিক বা দৈহিক প্রয়োজনীয়ত (Physiological Needs) আৰু (খ) মানসিক বা মনোবৈজ্ঞানিক প্রয়োজনীয় (Psychological Needs)।

শাৰীৰিক বা দৈহিক প্রয়োজনীয়তা (Physiological Needs)

- **সক্রিয়তাৰ প্রয়োজন** (Needs for Activity)ঃ যিকোনো ধৰণৰ অনশীলনেই কিশোৰৰ ব্যৱহাৰৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অংগ। যৌৱনাৰম্ভ, পেশীযক্ত, দেহৰ অতিৰিক্ত শক্তি আদিয়ে সক্রিয়তাৰ বা অনশীলনৰ প্রয়োজনক শক্তিশালী কৰি তোলে। এই অতিৰিক্ত শক্তিসমহক নিয়ন্ত্রণ আৰু নাচ, সাঁতোৰ, ফটবল খেলা, বা অন্যধৰণৰ খেল ধেমালিৰ জৰিয়তে সঠিক দিশত পৰিচালিত হোৱা উচিত।
- **যৌন তপ্তিৰ প্রয়োজনীয়তা** (Need for Sexual Satisfaction) ঃ যৌন বদ্ধি কৈশোৰ কালৰ এটা মৌলিক সত্য। বাল্যকালত সপ্ত হৈ থকা যৌন প্রবত্তি কৈশোৰ কালত পর্ণভাৱে বিকশিত হয়। কৈশোৰ কালত কিশোৰৰ যৌন বিকাশ তিনিধৰণৰ হয় --

  (ক) স্ব কামোন্মাদনা (Auto-eroticisim) ঃ কিশোৰসকলে এই বয়সত নিজ দেহৰ বিষয়ে যথেষ্ট সচেতন হোৱা দেখা যায় আৰু যৌন ইন্দ্রিয়সমহ নিজে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে।

(খ) সম লিংগকামিতা (Homo-Sexuality)ঃ কৈশোৰ কালৰ প্ৰথম অৱস্থাত ল'ৰাই ল'ৰাৰ সংস্পৰ্শ বিচাৰে আৰু ছোৱালীয়ে ছোৱালীৰ সংস্পৰ্শ ভাল পায়।

(গ) বিপৰীত লিংগকামিতা (Hetero-Sexuality) ঃ এনেধৰণৰ যৌন সম্বন্ধীয় ধাৰণা কৈশোৰ কালৰ শেষৰফালে আৰম্ভ হয়। ল'ৰা আৰু ছোৱালী দ নিজৰ নিজৰ বিপৰীত লিংগৰ প্ৰতি আগ্ৰহ বা আসক্তি হোৱা দেখা যায়।

মানসিক বা মনোবৈজ্ঞানিক প্ৰয়োজনীয়তা (Psychological Needs) ঃ

- **স্বতন্ত্ৰতাৰ প্ৰয়োজনীয়তা** (Need for Freedom) ঃ কৈশোৰ কালত কিশোৰে নিজৰ জীৱনত কিছ পৰিমাণে স্বতন্ত্ৰতা বিচাৰে। তেওঁলোকে একঘেয়ামী দৈনন্দিন নিত্যকৰ্ম মানি চলিব নিবিচাৰে। তেওঁলোকে আনকি কোনোধৰণৰ পিত মাতৰ দ্বাৰা পৰিচালিত অনশাসনযক্ত জীৱনো ভাল নাপায়। তেওঁলোকে নিজৰ জীৱন সম্পৰ্কে নিজে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিব বিচাৰে।
- **সমাজ জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয়তা** (Need for Social Life) ঃ এইটো এটা কৈশোৰ কালৰ প্ৰধান প্ৰয়োজনীয়তা। কিশোৰসকলে এই সময়ত সমনীয়াৰ সংগ বিচাৰে। তেওঁলোকে সমনীয়াৰ লগত থাকি ভাল পায় যিয়ে তেওঁলোকৰ জীৱনতো প্ৰভাৱ পেলায়। তেওঁলোকে সমনীয়াৰ লগত কথা পাতিব বিচাৰে, কোনো বিষয় আলোচনা কৰি ভাল পায় আৰু কিছমান সিদ্ধান্ত লয়। এইটোৱেই কিশোৰৰ সমাজৰ জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয়তা পৰণ কৰিব পাৰে
- **নিৰাপত্তাৰ প্ৰয়োজনীয়তা** The Security Need) ঃ কিশোৰে সাধাৰণতে এনেধৰণৰ নিৰাপত্তাৰ প্ৰয়োজনসমহৰ ক্ষেত্ৰত পিত-মাতৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে কিশোৰ এজনে তেওঁলোকৰ মৰম, আদৰ আৰু মনোযোগ বিচাৰে। আনকি কিছমান আদৰ্শ ল'ব বিচাৰে যিয়ে কিশোৰ এজনৰ ভৱিষ্যৎ জীৱন গঢাত সহায় কৰে। আনকি কিশোৰে অনসৰণ কৰা নায়কজনৰ পৰা অনপ্ৰেৰণা বিচাৰে - যিয়ে কিশোৰ এজনক পৰিচালনা কৰিব পাৰে। বিখ্যাত বা মহান ব্যক্তি যেনে গান্ধী, নেহৰু, ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকৰ, বিবেকানন্দ, লক্ষ্মীবাই, সৰোজনী নাইড আদিৰ আত্ম জীৱনী অধ্যয়নৰ সবিধাই কিশোৰসকলৰ এনেধৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তা পৰণ কৰিব পাৰে
- **দঃসাহসিকতাৰ প্ৰয়োজনীয়তা** The Adventure Need) ঃ দঃসাহসী কামৰ প্ৰতি তষ্ণা এই স্তৰত আটাইতকৈ বেছি। কিশোৰসকলে এনে এক দঃসাহসী কাম কৰি ভাল পায় যাৰ জৰিয়তে কিশোৰজনক সকলোৱে মনত ৰাখিব পাৰে। অন্য ব্যক্তিয়ে নজনা এক নতন সষ্টিৰ উদ্ভাৱনত কিশোৰসকলে মনোনিবেশ দিয়ে কিন্তু কেতিয়াবা কিশোৰসকল ভল বজাবজি বা ভল দিশত পৰিচালিত হ'ব পাৰে। সঠিক পথৰ বা নিৰ্দেশৰ অভাৱত কিশোৰসকলে উদ্দেশ্য বিহীন অকৰ্মণ্য হোৱা লগতে অসামাজিক ক্ৰিয়া যেনে আক্ৰমণ, বিক্ষোভ আদিত নিমগ্ন হোৱা দেখ

যায়। আনকি যৌন ক্রিয়াসমহো কিশোৰসকলৰ বাবে উত্তেজনা আৰু দঃসাহঁ কামৰ লেখীয়াহে হয়। কিন্তু সঠিক পথৰ া নাই কিশোৰৰ দঃসাহ প্রয়োজনীয়তাক কিশোৰজনৰ সামাজিক, মানসিক, আবেগিক আৰু শাৰীৰিক বিকাশত প্রচৰভাৱে সহায় কৰিব পাৰে।

- **আত্ম নির্ভৰশীল বা বত্তীয় প্রয়োজনীয়তা** (Vocational Need) ঃ এই স্তৰত ল'ৰা আৰু ছোৱালী আত্ম নির্ভৰশীল হ'ব বিচাৰে। কিশোৰে এই সময়ত নিজ ভৰিষ্যত সম্পর্কে সচেতন হয়। ল'ৰাবোৰে ছোৱালীতকৈ নিজৰ বত্তি সম্পর্কে বেছি সচেতন হয়। ল'ৰাবোৰে সাধাৰণতে আকৰ্ষণীয় আৰু ৰোমাঞ্চকৰ চাকৰি কৰি বিচাৰে, যদিওবা যোগ্যতা নাথাকে বা তেনেধৰণৰ চাকৰিৰ সবিধা যথেষ্ট পৰিমাণে নাথাকে। তেওঁলোকে উচ্চ স্তানৰ চাকৰি আৰু উচ্চ সামাজিক স্থিতিৰ সম্পর্কে যথেষ্ট সজাগ হয়। অন্যহাতে ছোৱালীসমহে কম সময় দিবলগীয়া লগতে নিৰাপত্তা থকা চাকৰি কৰিব বিচাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ কিশোৰ-কিশোৰীৰ তিনিটা মল প্রয়োজনীয়তা কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ চমটোকা লিখক --

কিশোৰ-কিশোৰীৰ বত্তীয় প্রয়োজন

.....

.....

.....

৬.৩.৩ কৈশোৰ কালৰ সমস্যা

কৈশোৰ কাল - এনে এটা স্তৰ য'ত কিশোৰ এজন বাল্যকালৰ পৰা প্রাপ্ত বয়স্ক কাললৈ গতি কৰে। যিকোনো পৰিৱর্তনৰ স্তৰেই বহুতো সমস্যাৰ সন্মখীন হ'বলগীয়া হয়। তলত কৈশোৰ কালৰ বিভিন্ন সমস্যাৰ সম্পর্কে সংক্ষিপ্তভাৱে আলোচনা কৰা হ'ল ঃ -

- **যৌন সমস্যা** Sex Problems) ঃ আমি ইতিমধ্যে কৈশোৰ কালৰ বিকাশ বিভিন্ন স্তৰৰ বিষয়ে পঢি গম পাইছো যে সকলোবোৰৰ মলতে হ'ল শাৰীৰি পৰিৱর্তন। যৌৱনাৰম্ভই কিশোৰক কেতিয়াও আগতে নোপোৱা শাৰীৰি

উত্তেজনা দিয়ে। এনে কার্যই কিছমানক আনন্দ প্রদান কৰে আৰু কিছমানৰ বাবে লাজ, শংকা, ভয়, দশ্চিন্তা, অপৰাধৰ কাৰণ হৈ যৌনভাৱে অসমাযোজন কৰি তোলে।

- **আবেগিক সমস্যা** Emotional Problems) : চৰান্ত আবেগিক অৱস্থা হ'ই কৈশোৰ কালৰ এটা প্রধান সমস্যা। কিশোৰে অধিক বেছি আবেগৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে আৰু হিংস্রতা আদি অবদমনত প্রয়োজনীয় পদক্ষেপৰ অভাৱ হোৱা দেখা যায়। স্থৈর্যহীনতা আৰু খং ভাৱে কিশোৰক ধ্বংসৰ দিশত আগবঢাই নিয়ে যিয়ে আইন কাননৰ দিশতো সমস্যাৰ সষ্টি কৰে। ভালপোৱা, সন্দেহ, ঈর্ষা, নৈৰাশ শত্রুতা আদি হ'ল কিছমান কৈশোৰ কালৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য।
- **সামাজিক সমস্যা** Social Problems) : প্রত্যেকখন সমাজৰ নিজস্ব কিছমান পৰম্পৰা আৰু বিশ্বাস আছে। প্রত্যেকজন ব্যক্তিয়েই সমাজৰ এই পৰম্পৰা আৰু বিশ্বাস মানি চলিব লগা প্রথাটো কিশোৰসকলে অস্বীকাৰ কৰে আৰু এনে প্রথাসমহ আওপৰণি বলি গণ্য কৰে। ইয়ে সমাজত সংঘর্ষ আগবঢাই নিয়ে।
- **শৈক্ষিক সমস্যা** । Educational Problems) : শিক্ষার্থীৰ আগ্রহ বা অভিৰুচি সমাধান কৰিব পৰাকৈ স্কল বা বিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশ অনকল নহয়। আসোঁৱাহ হ'ল শিক্ষণীয় কৌশল, পাঠ্যক্রম, পৰীক্ষা, বিদ্যালয়সমহে ধার্য কৰা অৱদমিত মাপকাঠি আদিয়ে শিক্ষার্থীৰ মাজত নৈৰাশ্যভাৱৰ সষ্টি কৰে।
- **জিৰণিৰ সমস্যা** (Problems of Leisure) : অবসৰ বিনোদনৰ আহিলাৰ অভাৱে বা জিৰণিৰ সময়ত কৰিবলগীয়া কাম একো নথকাৰ বাবে কিশোৰসকলক কিছমান অসামাজিক আৰু অপৰাধমলক কামৰ বাবে উদগনি যোগাব পাৰে। এনে ক্ষেত্রত কিশোৰসকলৰ মনোভাৱ আৰু চিন্তাসমহে ধ্বংসৰ ফালে গতি কৰে আৰু সমাজত জটিল সমস্যাৰ সষ্টি কৰে।

৬.৩.৪ কিশোৰ-কিশোৰীৰ প্রতি পিত-মাত আৰু শিক্ষকৰ ভমিকা

কিশোৰ-কিশোৰীসকলৰ উপযক্ত আৰু সর্বতোপ্রকাৰৰ বিকাশৰ বাবে পিত-মাত আৰু শিক্ষকৰ যথেষ্ট ভমিকা আছে। এই সম্পর্কে কিছমান পৰামর্শ তলত আলোচনা কৰা হ'ল-

- **উপযক্ত দৈহিক বিকাশৰ বাবে** (For Proper Physical Development)
  - বিদ্যালয়সমহত ৰাতিপৰা আৰু গধলি খেলাৰ সময়ত শাৰীৰিক ব্যায়াম অন্তর্ভক্ত কৰিব লাগে।
  - বিদ্যালয়ৰ চিকিৎসকৰ দ্বাৰা মাহত এবাৰকৈ হ'লেও ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ শৰীৰ পৰীক্ষা কৰাব লাগে।
  - আর্থিকভাৱে দর্বল কিশোৰ-কিশোৰীসকলৰ ঘৰত আৰু বিদ্যায়লত উপযক্ত খাদ্যৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।

- বিদ্যালয়ত বিভিন্ন ধৰণৰ খেলা-ধলাৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।
- বিদ্যালয়ত ল'ৰা আৰু ছোৱালীৰ বাবে সামৰিক কৌশল শিকাৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে

➢ **উপযক্ত মানসিক বিকাশৰ বাবে** (For Proper Mental Development) ঃ

- ঘৰুৱা আৰু বিদ্যালয়ৰ পৰিবেশ সমধৰ আৰু নিৰাপদ হ'ব লাগে
- বিদ্যালয়ৰ এটা ভাল পথিভঁৰাল, আলোচনাচক্ৰৰ বাবে সবিধা থাকিব লাগে।
- বিভিন্ন ধৰণৰ অনষ্ঠান, যেনে- গানৰ অনষ্ঠান বা সংঘ, কলা আৰু শিল্প চাতৰ্য অনষ্ঠান অনষ্ঠিত কৰি কিশোৰ-কিশোৰীৰ সজনাত্মক ভাৱৰ বিকাশৰ সবিধা থাকিব লাগে।
- শিক্ষার্থীক শৈক্ষিক আৰু বত্তীয় সম্বন্ধীয় পৰামৰ্শ দিবৰ বাবে বিদ্যালয়সমহত পৰামৰ্শদান সেৱাসমহৰ সবিধা থাকিব লাগে।
- শিক্ষকজনে প্ৰত্যেকজন কিশোৰৰ ওপৰত চক দিব লাগে আৰু তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত প্ৰয়োজনীয়তাসমহ যিমানদৰ সম্ভৱ পৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা উচিত। প্ৰশিক্ষণ সেৱাৰ সবিধা প্ৰয়োজন মতে গ্ৰহণ কৰা উচিত।
- ঐতিহাসিক আৰু ভৌগোলিক মান্যতা থকা ঠাইসমহলৈ শিক্ষামলক ভ্ৰমণৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰে।
- বিদ্যালয়ৰ পাঠ্যক্ৰমত যোগ চৰ্চা Yoga) আৰু ধ্যানৰ Meditation) বিষয়সমহ অন্তৰ্ভক্ত কৰিব লাগে।

➢ **উপযক্ত আবেগিক বিকাশৰ বাবে** (For Proper Emotional Development)

- পিত-মাতৰ আদৰ যত্নত গহ পৰিবেশত আৰু শিক্ষকৰ শিক্ষা নির্দেশনাৰ স্কলৰ পৰিবেশত কিশোৰ-কিশোৰীসকলক উপযক্ত আবেগিক নিৰাপত্তা অনভৱ কৰিবলৈ দিব লাগে।
- বেছিভাগ কিশোৰ-কিশোৰীয়ে জীৱনৰ বাস্তৱ পৰিস্থিতিসমহৰ সন্মখীন হ'বলৈ ভয় কৰে। পিত-মাত আৰু অভিভাৱকসকলে সেই সম্পৰ্কত বিভিন্ন ধৰণৰ পদ্ধতি আৰু উপায়সমহৰ পৰামৰ্শ দিব লাগে।
- কিশোৰসকলক জীৱনটো যে বিফলতা আৰু সফলতাৰ সংমিশ্ৰণৰ ফল তাক বজি পাব পৰাকৈ শিক্ষা দিব লাগে আৰু জীৱনত পোৱা বিফলতাখিনিৰ সন্মখীন হ'ব পৰাকৈ শক্তি যোগাব লাগে।
- কিশোৰীসকলে এই স্তৰত বহুতো সমস্যাৰ সন্মখীন হ'ব লগা হয়। সেই ক্ষেত্ৰত: অভিভাৱক, শিক্ষক আৰু বিদ্যালয়ৰ পৰামৰ্শদাতাসকলে পৰামৰ্শদানৰ কার্যসচী হাতত ল'ব লাগে।
- শিক্ষার্থীসকলৰ চিন্তা-চৰ্চাৰ পৰিপক্কতা বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষকসকলে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা উচিত। কিশোৰসকলে যাতে অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকলৰ

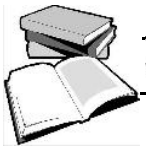
লগত আবেগিক সমস্যাসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰে তাৰ ব
অনমোদন দিব লাগে

- **উপযক্ত যৌন বিকাশৰ বাবে ((For Proper Sexual Development)) ঃ**
  - ল'ৰা আৰু ছোৱালীৰ মাজত সামাজিক যোগসত্র ব্যাপক হ'ব কিশোৰসকলে বিপৰীত লিংগৰ লগত যাতে বন্ধত্ব স্থাপন কৰিব পাৰে তাৰ বাবে কিশোৰ সকলক স্বতন্ত্রতাৰ লগতে সঠিক পৰামৰ্শদান কৰিব লাগে।
  - বিদ্যালয়সমহত উপযক্ত যৌন শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা থাকিব লাগে আৰু শিক্ষকসকলে সেয়া বৈজ্ঞানিক ভিত্তিত বজাই দিব লাগে।
  - কিশোৰ-কিশোৰীসকলক যৌনতাৰ বিষয়ে পিত-মাত আৰু শিক্ষকসকলে শুদ্ধ খবৰ দিব লাগে।এইডচ (AIDS) আৰু HIV, অন্যান্য যৌন সম্পৰ্কীয় বেমাৰৰ বিষয়ে বিতং খবৰসমহ বৈজ্ঞানিক ভিত্তিত পিত-মাত শিক্ষকসকলে তেওঁলোকক অৱগত কৰাব লাগে।

৬.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- কৈশোৰ কাল মানহৰ জীৱনৰ এক তাৎপর্যপর্ণ আৰু জটিলতাৰ বয়স বলি কোৱা হয়। সাধাৰণতে ১২-১৩ বছৰ বয়সৰ ১৮-১৯ বছৰলৈ কৈশোৰ কাল বলি ধৰা হয়।
- কৈশোৰ কালক দভাগত ভগাব পাৰি যথা - (ক) আগতীয়া কৈশোৰ কাল, (১২-১৩ - ১৬-১৭), (খ) শেহতীয়া কৈশোৰ কাল (১৭ বছৰৰ পৰা ১৮/১৯ বছৰলৈ)
- এই স্তৰৰ বৈশিষ্ট্যসমহ হ'ল ----- দ্রুত শাৰীৰিক বিকাশ, বৌদ্ধিক বিকাশ, আবেগিক বিকাশ, সামাজিক বিকাশ, নৈতিক বিকাশ, বিপৰীত লিংগকামিতা, আত্মনির্ভৰশীলতা ইত্যাদি।
- কৈশোৰকালত ব্যক্তিৰ প্রধান প্রয়োজনসমহ এনেধৰণৰ ----- মক্ত সক্রি প্রয়োজন, স্বাধীনতাৰ প্রয়োজনীয়তা, সমাজ জীৱনৰ প্রয়োজন, যৌন প্রয়োজনীয়তা, নিৰাপত্তাৰ প্রয়োজনীয়তা, শৈক্ষিক প্রয়োজন, বিত্তীয় প্রয়োজন
- কৈশোৰ কালৰ প্রধান সমস্যাসমহ হ'ল - যৌন সমস্যা, আবেগিক সমস্যা, অৱস যাপনৰ সমস্যা, শিক্ষা সমস্যা, সামাজিক সমাযোজনত সমস্যা।
- কিশোৰ-কিশোৰীৰ উপযক্ত বিকাশৰ বাবে পিত-মাত আৰু শিক্ষকৰ মখ্য ভমিকা মন কৰিবলগীয়া । বা 'সষ্টিশীল সময়' বা 'খেলৰ সময়' বলি অভিহিত কৰা দেখা যায়।

৬.৫ অধিক জানিবলৈ

১) বৰুৱা, যতীন, ঃ শিশু বিকাশৰ ৰূপৰেখা, লয়ার্ছ বক ষ্টল, পাণবজাৰ।

২) বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যয়ন।
অৰুণ প্ৰকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটী -১

৩) দাস, লক্ষহীৰা ঃ সম্পূর্ণ শিক্ষা, সংগম প্ৰকাশন, গুৱাহাটী।

৬.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ

(ক) ১২-১৩, ১৮-১৯

(খ) আগতীয়া কৈশোৰ কাল, শেহতীয়া কৈশোৰ কাল।

(গ) নাবালক অৱস্থা (Teens)

(ঘ) চটি

(ঙ) ১২-১৩ ৰ পৰা ১৬-১৭ লৈ, ১৭ৰ পৰা ১৮-১৯ বছৰলৈ।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) নায়ক আৰাধনা প্রবত্তি (Hero worshiping tendency) ঃ কৈশোৰ কালত নিজৰ ভাললগা কোনো প্রভাৱশালী ব্যক্তি বা নায়কৰ জীৱনৰ ক্রিয়া,আদর্শ গ্রহণৰ প্রবত্তি কিশোৰ কিশোৰীৰ মনত জাগি উঠে। তেনে মনোগ্রাহী নায়কৰ সকলো কথা নীৰৱ অনকৰণেৰে তেওঁলোকে নিজৰ জীৱনকো সেই ৰূপত গঢ দি তলিবলৈ বিচাৰে। নীৰৱ আৰাধনা তথা অনকৰণৰ বাবে মনে বিচৰা এই নায়কৰ নির্বাচন অৱশ্যে নিজৰ ইচ্ছা অভিৰুচিৰ ওপৰত যথেষ্ট নির্ভৰশীল।

(খ) বিপৰীত লিংগকামিতা (Hetero Sexuality) ঃ- কৈশোৰ কালত কিশোৰ-কিশোৰীসকলৰ বিপৰীত লিংগৰ প্রতি আসক্তি আৰু ভালপোৱা ভাব মনত জাগি উঠে। কাৰণ এই সময়তে জৈৱ-ৰাসায়নিক ক্রিয়াৰ ফলত দেহৰ যৌনগ্রন্থিসমহ সক্রিয় হৈ উঠে। যৌৱনৰ এ বিপৰীত লিংগকামিতাই কিশোৰ-কিশোৰীক দেহ মনত এক বিশেষ শক্তিৰ সঞ্চাৰ কৰে।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

- মক্ত সক্ৰিয়তাৰ প্ৰয়োজন।
- স্বাধীনতাৰ চাহিদা।
- সমাজ জীৱনৰ প্ৰয়োজন
- যৌন তপ্তিৰ চাহিদা।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

কিশোৰ-কিশোৰীসকলৰ কৈশোৰ কালছোৱাত এটি বিশেষ চাহিদা হ'ল আত্মনিৰ্ভৰশীলতা বা বত্তীয় চাহিদা। এই সময়ছোৱাত অৰ্থনৈতিক দিশত আত্মনিৰ্ভৰশীলতা লাভৰ প্ৰয়োজন অনভৱ কৰি উঠে । পিত-মাতৰ ওপৰত বোজাস্বৰূপ হ'বলৈ নিবিচাৰে। বহুতো যৱক-যৱতীৰ ইচ্ছা থাকিলেও শৈক্ষিক দিশত অগ্ৰগতিৰ সম্ভাৱনীয়তা নাথাকে। নিজ যোগ্যতা আৰু ক্ষমতা অনসৰি কোনো লাভজনক বত্তি-ব্যৱসায়ৰ প্ৰশিক্ষণ লোৱাৰ কথাও মনে মনে ভাবে।

৬.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ কৈশোৰ কালৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ বিপৰীত লিংগকামিতাৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ কৈশোৰ কালৰ মানসিক বা মনোবৈজ্ঞানিক প্ৰয়োজনীয়তা কি কি?

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ কৈশোৰ কালৰ মখ্য বৈশিষ্ট্যসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ কৈশোৰ কালৰ মল প্ৰয়োজনসমহ কি কি? কিশোৰ - কিশোৰীসকলৰ উপযক্ত বিকাশৰ বাবে পিত-মাত আৰু শিক্ষকৰ ভমিকাসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ "কৈশোৰ কাল ধমহা আৰু পীডনৰ কাল"- উক্তিটোৰ বিষয়ে আলোচ কৰক।

অধ্যায় ৭ ঃ কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য

৭.২ পৰিচয়

৭.৩ কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ অৰ্থ

৭.৩.১ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বৈশিষ্ট্য

৭.৩.২ অপৰাধ প্ৰৱণতা গঢ় লোৱাৰ কাৰক

৭.৪ প্ৰতিৰোধমলক ব্যৱস্থা

৭.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৭.৬ অধিক জানিবলৈ

৭.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৭.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি—

- কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- প্ৰতিৰোধমলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ পৰামৰ্শ দিব পাৰিব

৭.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিত কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব। বিষয়টো 'আবেগিকভাৱে আৰু সামাজিকভাৱে ব্যতিক্ৰম শিশু'ৰ শিতানৰ অন্তৰ্গত। কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা হ'ল স-অভ্যাসৰ পৰা বিচলন ঘটা গুৰুতৰ সমস্যাবোৰৰ মাজৰে এটা। বৰ্তমানৰ আধনিক বিশ্বৰ প্ৰায় সকলোবোৰ সমাজৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়েই এই সমস্যাটোৰ সন্মখীন হ'বলগীয়া হৈছে। প্ৰতিখন সমাজৰে কিছমান স্বীকত নীতি-নিয়ম থাকে। সমাজৰ প্ৰতিগৰাকী সদস্যই এই নিয়মবোৰ মানি চলিব বলি ভবা হয়। যিবোৰে এনে স্বীকত নীতি-নিয়ম নামানে আৰু সমাজবিৰে আচৰণ কৰি দেখৱায় তেওঁলোকক অপৰাধ প্ৰৱণ বোলা হয়। শিশু আৰু চেমনীয়াসকল হ'ল প্ৰাপ্তবয়স্ক স্তৰত উপনীত নোহোৱা সামাজিক সদস্য। এওঁলোকে যদি স্বীকত নীতি-নিয়মৰ পৰা বিচ্যত হয় তেন্তে 'অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ' (Juvenile delinquents) বোলা হয়। শিশু এটাৰ ক্ষেত্ৰত ই হ'ল অবাধ্য আচৰণ (non conformist behaviour)। ই কেৱল শিশুৰ ব্যক্তিগত

অসংগঠিতকৰণৰ সমস্যাই নহয়, ই সামাজিক অচলাৱস্থাৰো এক লক্ষণ। যগ যগ ধৰি পৰিঘটনাটোৱে কোনোবা নহয় কোনোবা ৰূপত সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে গভীৰ চিন্তাৰ কাৰণ হৈ আহিছে। ঐতিহাসিকভাৱে সমস্যাটো সমাজ সষ্টি হোৱাৰ লগে লগেই আৰম্ভ হৈছিল বলি ধৰা হয়।

এই অধ্যায়টিৰ উদ্দেশ্য হ'ল আপোনাক কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ অৰ্থ, অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বৈশিষ্ট্য, ইয়াৰ কাৰণ আৰু প্ৰতিৰোধমলক ব্যৱস্থাৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিয়া।

জানি থোৱা ভাল

অপৰাধ প্ৰৱণতা [Delinquency]

- ই হ'ল একপ্ৰকাৰৰ অস্বাভাৱিক আচৰণৰ আৰ্হি ।
- ই হ'ল প্ৰাপ্তবয়স্ক অৱস্থা নোপোৱাসকলে প্ৰদৰ্শন কৰা অস্বাভাৱিক আচৰণ।
- সমাজৰ নীতি আৰু নিয়ন্ত্ৰণমলক নিয়ম ভঙা কাৰ্য।
- সমাজ বিৰোধী আচৰণ।
- সামাজিকভাৱে খাপ খাই চলাত দেখওৱা বিফলতা।
- সামাজিক অসংগঠনৰ এটা ৰূপ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ অপৰাধ প্ৰৱণতা সম্পৰ্কে দআযাৰমান লিখক।

.....

.....

৭.৩ কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ অৰ্থ

'কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা' (Juvenile Delinquency) বোলা অভিধাটোৱে এক নিৰ্দিষ্ট বয়সৰ তলৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে প্ৰদৰ্শন কৰা কিছমান বিশেষ আচৰণৰ কথা বজোৱা হয়। ১৮ বছৰতকৈ কম বয়সৰ ল'ৰা নাইবা ছোৱালীয়ে একাধিকবাৰ কৰা কোনো সামাজিক 'আইন ভংগকাৰী কাৰ্য'ৰ (offence) কথা বজাবলৈ 'কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা' অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। একেটা কাৰ্যকে যদি কোনো প্ৰাপ্তবয়স্ক লোকে কৰে তেন্তে তাক 'অপৰাধ (crime) বলি গণ্য কৰা আৰু শাস্তি প্ৰদান কৰা হয়। 'অপৰাধ প্ৰৱণতা' বোলা ধাৰণাটোৰ ই

হ'ল আইনৰ দৃষ্টিৰে কৰা ব্যাখ্যা। ভাৰতত আইন অনসৰি যেতিয়া ১৮ বছৰতকৈ কম বয়সৰ ল'ৰা নাইবা ছোৱালী কোনো আনষ্ঠানিক আইনসংগত কাৰ্যৰ আওতালৈ আহে তেন্তে সেই ল'ৰাটোকবা ছোৱালীজনীক 'কিশোৰ অপৰাধী' (Juvenile Delinquent) বোলা হয়। অভিধাটোৰ অন্তৰ্ভুক্ত দোষণীয় আচৰণবোৰ দেশভেদে, সংস্কতিভেদে, সময়ভেদে তথা মানহৰ সামাজিক সাংস্কতিক পটভমিত গঢ লৈ উঠা মনোভাৱভেদে বেলেগ বেলেগ হ'ব পাৰে।

ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনে 'কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱ Juvenile Delinquency) সলনি 'কৈশোৰকালৰ আইন ভংগকাৰী কাৰ্য' (Juvenile Offence) অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰে। পিত-মাতৰ অনমতি অবিহনে ঘৰৰ পৰা পলাই যোৱা, পিত-মাতৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ বাহিৰলৈ গুচি যোৱা, ধিতিঙালি কৰি ফৰাৰ অভ্যাস (habitual truancy), অশ্লীল ভাষাৰ প্ৰয়োগ, যৌন অপৰাধ, চৰি কাৰ্য আদিক অপৰাধ প্ৰৱণ কাৰ্যৰ তালিকাত সামৰি লোৱা হ'ব পাৰে। এনে সকলোবোৰ আইন ভংগকাৰী কাৰ্য 'কিশোৰ আদালত'লৈ (Juvenile Court) বিচাৰৰ বাবে আহিব পাৰে।

সমাজ-সাংস্কতিক দৃষ্টিভংগীৰে এই অপৰাধ প্ৰৱণতা হ'ল সমাজে জোৰকৈ জাপি দিব খোজা আচাৰ সংহিতাৰ পৰা বিচ্যত আচৰণৰ এক 'উপযোজন বিন pattern of adjustment)। মনোবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগীমতে অপৰাধ প্ৰৱণতা হ'ল আবেগিক অশাৰ্ (emotional disturbance) এটা ৰূপ। মানহ সাধাৰণতে অচেতনভাৱে অপৰাধ প্ৰৱণতাৰে উদ্বদ্ধ হয়। অপৰাধ প্ৰৱণ আচৰণৰ বাবে দায়ী কাৰকবোৰক অপৰাধবোৰতকৈ অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়।

অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ সাৰ্বজনীনভাৱে গ্ৰহণযোগ্য সংজ্ঞা এটা বিচাৰি উলিওৱাটো এক দৰ্হ কাম। The Encyclopedia of Crime and Justice (1983) ৰ মতে কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা হ'ল- ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কৰা এনে কিছমান আচৰণ যিবোৰ ফৌজদাৰী আইনমতে নিয়ম ভংগকাৰী (violative) অথবা নিষেধ (prohibition) নাইবা এনে আচৰণক অন্যথা বিচ্যত (deviant) আৰু অনপযক্ত (inappropriate) বলি গণ্য কৰা হয়। চিৰিল বাৰ্টৰ মতে "এটি শিশুক তেতিয়াই আইনগতভাৱে অপৰাধ প্ৰৱণ বলি ধৰা হয় যেতিয়াই ইয়াৰ সমাজবিৰোধী প্ৰৱণতাবোৰে গুৰুতৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে আৰু সেইবোৰ আইনসংগত বিচাৰৰ বিষয় হৈ পৰে।"

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট হৈ পৰিল যে অপৰাধ প্ৰৱণতা মানে হ'ল-

(i) নাবালকে কৰা এনে কোনো সমাজবিৰোধী কাৰ্য যিটো কিশোৰ আদালতৰ বিচাৰ ক্ষমতাৰ অধীন।

(ii) ই হ'ল ত্ৰুটিপৰ্ণভাৱে সমাযোজন ঘটা আচৰণৰ প্ৰকাশ আৰু

(iii) ই কোনো ব্যক্তি সমাজ স্বীকত স্বাভাৱিক আচৰণৰ পৰা আঁতৰি যোৱাটোক বজায়।

জানি থোৱা ভাল

কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা [Juvenile Delinquency]

- ১৮ বছৰতকৈ কম বয়সীয়া ল'ৰা নাইবা ছোৱালী যদি আনষ্ঠানিক আইনসংগত ব্যৱস্থাৰ মখামখি হয় তেন্তে তেনেকৰা ল'ৰা নাইবা ছোৱালীক 'কিশোৰ অপৰাধী' বোলা হয়।
- ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনে 'কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা'ৰ সলনি 'কৈশোৰকালৰ আইন ভংগকাৰী কাৰ্য' অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰে।
- কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা এক সামাজিক সমস্যা।
- ই সমাজত ল'ৰা-ছোৱালীৰ ত্ৰুটিপৰ্ণ সমাযোজন আৰু সিহঁতৰ উচ্ছংখল কাম-কাজৰ কথা সচায়।
- আইনে নিষেধ কৰা আচৰণবোৰৰ দ্বাৰা ল'ৰা-ছোৱালীয়ে আইন অমান্য কৰাটোৱেই হ'ল কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা।
- ১৮ বছৰতকৈ কম বয়সীয়া ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভ্ৰষ্ট আৰু অনপযক্ত আচৰণেই কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা।
- ই হ'ল ফৌজদাৰী আইনমতে 'আইন উলংঘাকাৰী' বলি অভিহিত 'আচৰণ আৰ্হি'।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা সম্পৰ্কে দআষাৰমান লিখক।

.....

.....

৭.৩.১ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বৈশিষ্ট্য

কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ কিছমান সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল-

- ১২ -১৩ বছৰৰ পৰা ১৮ বছৰ বয়সীয়া আইন উলংঘাকাৰী ল'ৰা-ছোৱালীক অপৰাধ প্ৰৱণ বলি কোৱা হয়।
- অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীৰ গোট হিচাপে থকা এটা উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্য হ'ল শিক্ষাহীনতা আৰু কিছ পৰিমাণৰ বৌদ্ধিক হীনমন্যতা।

- মৌখিক চিহ্ন অথবা প্ৰতীকবোৰ চিনাক্ত কৰাত অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰী সাধাৰণতে দৰ্বল। যেনে- সিহঁতৰ বাবে কেতিয়াবা পঢ়া কামটো অসবিধাজনক হৈ পৰে।
- অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীবোৰৰ প্ৰকতি সাধাৰণতে অশান্ত আৰু অস্থিৰ।
- শিক্ষক আৰু অন্য বিদ্যালয় কৰ্মচাৰীৰ মাজত এনে কিশোৰ- কিশোৰী সাধাৰণতে জনপ্ৰিয় নহয়।
- অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীবোৰ সাধাৰণতে আবেগিকভাৱে অপৰিপক্ক। সিহঁত কেতিয়াবা আবেগিকভাৱে অস্থিৰ. কেতিয়াবা পৰিয়াল নাইবা চৌপাশত চলি থকা আবেগিক উত্তেজনাৰ প্ৰতি অস্বাভাৱিকভাৱে সংবেদনশীল হয়।
- এনে কিশোৰ-কিশোৰী স্বাভাৱিকতে সামাজিক প্ৰকতিৰ। সিহঁতে অন্যৰ সৈতে সহজে সংযোগ স্থাপন কৰিব পাৰে। কিছমান অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰী গাত নেতত্ব দিব পৰা সহজাত গুণ দেখা পোৱা যায়।
- এনে কিশোৰ-কিশোৰী নিজৰ বয়সৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ সৈতে স-সম্পৰ্ক তলিবলৈ সক্ষম। সিহঁতে সাধাৰণতে সফলতাৰে অপৰাধী দল (Gang) গঠন আৰু তদাৰক কৰিব পাৰে।
- অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীয়ে অন্য লোক নাইবা পৰিৱেশক লৈ ভয় নাখায় অথবা সন্ত্ৰাসিত নহয়। ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে সিহঁতে এনে ভাবকিৰ বিৰুদ্ধে যঁজে। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে সিহঁত আগ্ৰাসী. উগ্ৰ মেজাজৰ. সন্দেহবাদী. হিংসাকৰীয় কাজিয়াপ্ৰিয় হয়।
- অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীৰ কিছমান নেতিবাচক গুণ থাকে। (নিৰ্ভৰশীলতা. বাস্তৱিক প্ৰশংসাৰ পৰা সন্তুষ্টি লাভ কৰাৰ অসমৰ্থতা. হতাশাগ্ৰস্ততা. অভ্যাস নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ অক্ষমতা ইত্যাদি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ সঁচানে মিছা লিখক-

(i) ১৩ ৰ পৰা ১৮ বছৰীয়া ল'ৰা-ছোৱালী অপৰাধ প্ৰৱণ হ'ব পাৰে। (সচাঁ/ মিছা)

(ii) অপৰাধ প্ৰৱণ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ সাধাৰণতে আবেগিকভাৱে সস্থিৰ। (সচাঁ/ মিছা)

(iii) অপৰাধ প্ৰৱণ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ স্বভাৱ অশান্ত। (সচাঁ/ মিছা)

(iv) সমাজে অপৰাধ প্ৰৱণতা মানি লয়। (সচাঁ/ মিছা)

৭.৩.২ অপৰাধ প্ৰৱণতা গঢ লোৱাৰ কাৰক

কিশোৰ-কিশোৰীৰ মনত অপৰাধ প্ৰৱণতা লোৱাৰ গঢ আঁৰত কোনবোৰ কাৰক থাকে সেয়া বজাটো আমাৰ বাবে দৰকাৰী। অপৰাধ প্ৰৱণ আচৰণৰ বিকাশ ঘটাৰ মাত্ৰ এটা কাৰণ নাইবা কেৱল এটা সাধাৰণ ব্যাখ্যা নাই। আইডিয়েল Ideal) আৰু ব্ৰনণাৰ (Bronner)মতে কৈশোৰকালত অপৰাধ প্ৰৱণতা গঢ লোৱাৰ কাৰণকেইটা হ'ল- (১) দষ্ট সংগ, (২) বয়ঃসন্ধিকালৰ অস্থিৰতা আৰু প্ৰবত্তি, (৩) উপযক্ত সময়তকৈ আগতে লাভ কৰা যৌন অভিজ্ঞতা, (৪) মানসিক সংঘাত, (৫) বিদ্যালয়কেন্দ্ৰিক অসন্তুষ্টি ইত্যাদি।

কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ কাৰণবোৰক তলত উল্লেখ কৰা চাৰিটা প্ৰধান ভাগত ভগাব পাৰি-

(ক) বংশগত অথবা জনন সম্বন্ধীয় কাৰক ঃ

- অসৎ বংশ-পৰিয়াল
- পৰিয়ালৰ সদস্যৰ ত্ৰুটিপৰ্ণ মানসিকতা
- বিশেষ অক্ষমতাঃ
  - শাৰীৰিক অক্ষমতা
  - মানসিক অক্ষমতা
  - আবেগিক অক্ষমতা
- অস্বাভাৰিক প্ৰাণচাঞ্চল্য, শক্তি, অস্থিৰতা আৰু মাত্ৰাধিক কাৰ্য-কলাপ ইত্যাদি।

(খ) পাৰিপাৰ্শ্বিকতাজনিত কাৰক ঃ

পাৰিপাৰ্শ্বিকতাজনিত কাৰকৰ শিতানত ঘৰ, বিদ্যালয়, সমাজ আৰু ঘৰ চৌপাশৰ কাৰকবোৰ সামৰি লোৱা হয়।

- ঘৰ অথবা পৰিয়াল ঃ
  - মৰুৱীৰ মত্য, সদস্য পথক হৈ পৰা, বিবাহ-বিচ্ছেদ, পিত নাইবা মাতয়ে পৰিত্যাগ কৰা,কোনোবাই কাৰাবাস খাটিবলগীয়া হোৱা আদি বিভিন্ন কাৰণত ভাঙি যোৱা পৰিয়াল /ঘৰ।
  - ল'ৰা-ছোৱালীৰ প্ৰতি , সিহঁতৰ আগ্ৰহ আৰু কাৰ্য-কলাপৰ প্ৰতি পিত-মাতৰ আওকণীয়া মনোভাৱ।
  - এটি বিশেষ সন্তানৰ প্ৰতি মাক-দেউতাকে দেখওৱা পক্ষপাতিত্ব মলক মনোভাৱ আৰু পৰিয়ালৰ অন্য সদস্যৰ দ্বাৰা উপেক্ষিত হোৱা।

- ল'ৰা-ছোৱালীক মাক-দেউতাকে মাত্ৰাধিক শাসন কৰা অথবা একেবাৰেই শাসন নকৰা পৰিস্থিতি।
- আবেগিক সৰক্ষাৰ অভাৱ আৰু ঘৰত চলি থকা মাত্ৰাধিক উদ্বেগজনক পৰিস্থিতি।
- উপযক্ত আৰু সমৰূপ শংখলাৱদ্ধতাৰ অভাৱ আৰু সময় মাফিক কাৰ্যৰ অভাৱ।
- দৰিদ্ৰতা আৰু ঘৰত প্ৰয়োজনাধিক মানহৰ ভিৰ।
- পৰিয়ালৰ দৰ্বল আৰ্থ-সামাজিক স্থিতি।
- মৰম-চেনেহ আৰু সহযোগিতাৰ অভাৱ থকা ঘৰ।
- অৱসৰ বিনোদনৰ সা-সবিধা নথকা ঘৰ অথবা ঘৰত জিৰণিৰ সময়কণৰ কোনো উপযক্ত ব্যৱহাৰ নথকা পৰিৱেশ।
- ঘৰত উপযক্ত নৈতিক আচাৰ-সংহিতাৰ অনপস্থিতি।

➢ বিদ্যালয় ঃ

- বিদ্যালয় যদি কোনো ঔদ্যোগিক এলেকাৰ ভিতৰত থাকে, কোনো চিনেমা হলৰ কাষত থাকে, কোনো অনাকাংক্ষিক বজাৰ এলেকাত থাকে ,তেন্তে ল'ৰা-ছোৱালী আইন ভংগকাৰী কাৰ্য-কলাপত জডিত হ'বলৈ প্ৰলোভিত হ'ব পাৰে।
- বিদ্যালয়ত উপযক্ত, সমৰূপ অনশাসনমলক ব্যৱস্থাৰ অভাৱ নাইবা অতি কঠোৰ অনশাসনমলক ব্যৱস্থাৰ কাৰণেও কিশোৰ- কিশোৰীৰ মনত অপৰাধ প্ৰৱণতাই গা কৰি উঠিব পাৰে।
- কিছমান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ প্ৰতি শিক্ষকৰ পক্ষপাতিত্বমলক মনোভাৱ আৰু আচৰণেও অন্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মনত অপৰাধ প্ৰৱণতা গটি তলিব পাৰে।
- ত্ৰুটিপৰ্ণ পাঠ্যক্ৰম য'ত তাত্বিক আৰু পথিগত জ্ঞানকহে গুৰুত্ব দিয়া হয় এনে আসোঁৱাহপৰ্ণ পাঠ্যক্ৰমে ল'ৰা-ছোৱালীৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু আগ্ৰহ পৰণ কৰিব নোৱাৰে।
- শিক্ষাগত দক্ষতা পৰীক্ষা কৰা পদ্ধতি আৰু ভাৰসা কৰিব নোৱাৰা মল্যাংকন প্ৰক্ৰিয়ায়ো অপৰাধ প্ৰৱণতা গটি তলিব পাৰে।
- শিক্ষকৰ অ-বন্ধুত্বসলভ আৰু উগ্ৰ মনোভাৱ তথা শাৰীৰিক শাস্তি প্ৰদানেও বিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশ অধিক বিনষ্ট কৰিব পাৰে।
- শিক্ষণৰ উপযক্ত তথা আকৰ্ষণীয় পদ্ধতিৰ অভাৱ, নিজে কৰিব পৰা কাৰ্য-কলাপৰ অভাৱ আৰু অক্ৰিয় শিকন পদ্ধতিৰ বাবেও ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিদ্যালয়ৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ কমি যায়।
- বয়ঃসন্ধি এনে এছোৱা সময়- যিখিনি সময়ত ল'ৰা আৰু ছোৱালীয়ে নিজৰ নতন

ভমিকা আৰু বিকাশক লৈ ব্যতিব্যস্ত হৈ থাকে। উপযক্ত বত্তিমখী- শৈক্ষিক দিহা আৰু পৰামৰ্শ অবিহনে এই সময়ছোৱাত ল'ৰা-ছোৱালী অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বলি হ'ব পাৰে।

- বয়ঃসন্ধিকাল হ'ল যৌন পৰিপক্কতা লাভৰ স্তৰ। কিন্তু উপযক্ত যৌন শিক্ষা অভাৱত যৌনতা সম্পৰ্কে পক্ষপাতিত্বমলক মনোভাৱ গটি উঠে। ইয়াৰ ফলতো কিশোৰ-কিশোৰী অপৰাধ প্ৰৱণ হৈ উঠিব পাৰে।
- উপযক্ত সহ-পাঠ্যক্ৰমকেন্দ্ৰিক কাৰ্য-কলাপ আৰু সস্থ আমোদ-প্ৰমোদ লাভৰ সবিধাৰ অভাৱতো কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা বদ্ধি পায়।
- জিৰণিৰ সময়খিনি সদব্যৱহাৰ কৰিবলৈ উপযক্ত সবিধাৰ অভাৱ আৰু উপযক্ত অৱসৰকালীন শিক্ষাৰ অভাৱেও অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ সমস্যাটো গভীৰ কৰি তোলে।
- সমাজত নৈতিক প্ৰমল্যৰ অৱক্ষয়, নৈতিক তথা প্ৰমল্য সষ্টিকাৰী শিক্ষাৰ প্ৰতি আওকণীয়া মনোভাৱো কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বাবে দায়ী।

- চৌপাশৰ পৰিৱেশ আৰু সমাজ ঃ
  - অ-সৌহাৰ্দ্যপৰ্ণ পৰিৱেশ
  - কাজিয়াপ্ৰিয় চবৰীয়া
  - চবৰীত বহুতো অপৰাধী আৰু অপ্ৰত্যাশিত ধৰণৰ আদৰ্শ ব্যক্তিৰ (role models) উপস্থিতি
  - সংখ্যালঘ সংঘাতৰ মখামখি হ'বলগীয়া হোৱাটো
  - শ্ৰেণী- সম্প্ৰদায় সংঘাত আৰু কোনো শ্ৰেণী অথবা সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰতি পক্ষপাতিত্বমলক মনোভাৱ
  - যদ্ধ, দেশ বিভাজন আৰু অন্য প্ৰাকতিক দৰ্যোগৰ বাবে সষ্টি হোৱা উদ্বেগজনক পৰিস্থিতি
  - ধৰ্মীয় সংঘাত, ৰাজনৈতিক অস্থিৰতা, সাম্প্ৰদায়িক হিংসা, সামাজিক অন্যায়
  - যৱ কল্যাণৰ প্ৰতি চৰকাৰৰ নিৰ্বিকাৰ মনোভাৱ আৰু দমনমলক ক'লা আইন বলবৎ আদিৰ দৰে কাৰকো কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ বাবে দায়ী।

(গ) ব্যক্তিগত কাৰকঃ

- দৰ্বল স্বাস্থ্য
- হীনমন্যতা, অসৰক্ষা আৰু প্ৰত্যাখ্যাত হোৱাৰ ভাৱনা
- আবেগিক অপৰিপক্কতা অথবা অস্থিৰতা
- অপৰাধী আদৰ্শৰ সৈতে নিজৰ মিল বিচাৰি পোৱা
- সমাজ বিৰোধী দলত থাকি আবেগিক সন্তুষ্টি লাভ কৰা
- বিবেকে বাধা নিদিয়া উগ্ৰপ্ৰবত্তি
- হতাশগ্ৰস্ততা আৰু মানসিক উদ্বেগৰ বলি

(ঘ) অস্তিত্বজনিত কাৰকঃ

- কর্মসংস্থাপনহীনতা
- অশিক্ষিত অৱস্থা
- দৰিদ্রতা অথবা অর্থনৈতিক অসৰক্ষা
- অধিক জনসংখ্যা
- প্রাকতিক দর্যোগ
- দ নীতি আৰু অপ্রয়োজনীয় ৰাজনৈতিক হেঁচা।

জানি থোৱা ভাল

অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ কাৰণ

বিভিন্ন কাৰণত কিশোৰ-কিশোৰী অপৰাধ প্ৰৱণ হ'ব পাৰে। এই কাৰণবোৰক বহলভিত্তিত চাৰিভাগত ভগাব পাৰি-

(ক) বংশগত অথবা জনন সম্বন্ধীয় কাৰক

(খ) পাৰিপার্শ্বিকতাজনিত কাৰক

(গ) আবেগিক কাৰক

(ঘ) অস্তিত্বজনিত কাৰক

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ কাক অপৰাধ প্ৰৱণ বলি কোৱা হয়?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ অপৰাধ প্ৰৱণতা গটি তোলা যিকোনো দটা কাৰকৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক-

(i) বংশগত অথবা জনন সম্বন্ধী: কাৰক ঃ (ক).....

(খ).....

(ii) পাৰিপার্শ্বিকতাজনিত কাৰক ঃ (ক).....

(খ).....

৭.৪ প্ৰতিৰোধমলক ব্যৱস্থা

ওপৰৰ আলোচনাবোৰৰ পৰা আমি কৈশোৰকালত অপৰাধ প্ৰৱণতা গটি ই কাৰণবোৰ গম পালোঁ। কিন্তু এই অপৰাধ প্ৰৱণতা গটি উঠাটো কেনেদৰে ৰোধ কৰিব পাঁ সেয়াহে চিন্তনীয় বিষয়। কামটো কঠিন, কিন্তু অতি গুৰুত্বপৰ্ণ। এটা আইন ভংগকাৰী কাৰ্য মানে হ'ল কোনো নিষিদ্ধ অথবা নিবত্ত উদ্দেশ্য পৰণ কৰি আনন্দ লভাৰ প্ৰৱণতাৰ ফলত সষ্ট কাৰ্য। সেয়েহে এনে কাৰ্য ৰোধ কৰাৰ সৰ্বোত্তম উপায়টো হ'ল ল'ৰা-ছোৱালীৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু পৰিস্কাৰ পৰিচ্ছন্নতাজনিত অৱস্থাবোৰৰ ভিত্তিত সিহঁতৰ প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ পৰণ কৰা। আমি ল'ৰা-ছোৱালীৰ চৌপাশৰ পৰিৱেশ উন্নত কৰি তোলাত মনোযোগ দিব লাগিব। সিহঁতক সৰুৰে পৰাই নীতিগত প্ৰশিক্ষণ দিব লাগিব। এই ক্ষেত্ৰত পিত-মাত, শিক্ষক আৰু সমা গুৰুত্বপৰ্ণ ভমিকা পালন কৰিব লাগিব। ভমিকাবোৰ কেনেধৰণৰ হ'ব অথবা হোৱা উচিত সেয়া তলত উল্লেখ কৰা হ'ল-

পিত-মাতৰ ভমিকাঃ

- সন্তানৰ আবেগ, প্ৰবত্তি আৰু মানসিক বৈশিষ্ট্য বজা
- সন্তানক প্ৰয়োজনীয় বস্তু আৰু সবিধা যোগান ধৰা
- আবেগিক, ভৌতিক আৰু সামাজিকভাৱে সস্থ পৰিৱেশ গটি তোলা
- উপযক্ত অনশাসনমলক ব্যৱস্থা গটি তোলা
- স আদৰ্শ দেখওৱা
- সময়ে সময়ে বিদ্যালয়ৰ সৈতে যোগাযোগ ৰখা

সমাজৰ ভমিকাঃ

- সাংস্কতিক আৰু ধৰ্মীয় অনষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানবোৰ সবল কৰি তোলা; যৱসকললৈ সেৱা আগবঢোৱা অভিকৰণবোৰ, লাইব্ৰেৰীৰ দৰে শিক্ষাদানকাৰী অভিকৰণবোৰ, ৰাজহুৱা টৰ্ণামেণ্ট-ক্লাব আদিৰ দৰে আজৰি সময়ত সষ্টিশীল কাৰ্যত উদগনি যোগাব পৰা অভিকৰণ বোৰ সবল কৰি তোলা।
- 'ভাৰত স্কাউটচ আৰু গাইডচ'ৰ দৰে যৱসমাজলৈ সেৱা আগবঢোৱা সংস্থাবোৰক সহায় কৰা।
- জৱা, মদ্যপান, ডকাইতি, পকেটমাৰ, গণিকাবত্তি, ভিক্ষা খোজা, যৌনতাসৰ্বস্ব ছবি নিৰ্মাণ, যৌনতাসৰ্বস্ব বিজ্ঞাপনৰ প্ৰচাৰ, বস্তি অঞ্চল, কৰ্মসংস্থাপনহীনতা আৰু দৰিদ্ৰতাই সমাজত সষ্টি কৰিব পৰা কপ্ৰভাৱবোৰ নাইকিয়া কৰা।
- কিশোৰ আদালত, আৰক্ষী সেৱা, অনাথ গহ, মানসিক চিকিৎসালয়, পৰামৰ্শদান ক্লিনিক, বাল নিকেতন, শিশু গহ, জিলা কাৰাগাৰ আদিৰ দৰে বিভিন্ন সংস্কাৰ সাধনকাৰী অভিকৰণ খোলা আৰু পৰ্বৰে পৰা চলি থকা এনে অভিকৰণবোৰ নতনকৈ শক্তিশালী কৰি তোলা। অপৰাধ প্ৰৱণ এলেকাবোৰত আৰক্ষীৰ পহৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা।

বিদ্যালয় আৰু সমাজৰ ভূমিকাঃ

- শ্ৰেণীকোঠা আৰু বিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশ উদ্দীপনাময় হোৱা উচিত।
- শিক্ষকসকল সহানভূতিশীল মনোভাৱাপন্ন হোৱা উচিত। শিক্ষকে অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীয়ে যঁজি থকা সমস্যাবোৰ অনধাৱন কৰি সিহঁতক তেনে পৰিস্থিতিৰ পৰা বাহিৰ ওলোৱাত সহায় কৰা উচিত। তেওঁ এনে কিশোৰ-কিশোৰীৰ সৈতে এটা সৰ্বাত্মক মানৱীয় সম্পৰ্ক গটি তোলা উচিত।
- শিক্ষকৰ দিক-নিৰ্দেশনা থকা দলীয় কাৰ্য-কলাপ আৰম্ভ কৰিব লাগে। যেনে-দলীয় নাট, দলীয় ক্ৰীড়া, স্কাউটিং, সমাজ সেৱা, দলীয় থেৰাপি ইত্যাদি। এনেবোৰ কামে ল'ৰা-ছোৱালীৰ আত্মবোধ (ego) আৰু মহা-আত্মবোধ (super ego) শক্তিশালী কৰি তোলে।
- দৰ্বল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে বিশেষ পাঠদান আৰম্ভ কৰিব লাগে।
- মানসিক বিকাশৰ হাৰ নিম্ন হৈ থকাসকলক ব্যস্ত ৰাখিবলৈ চাৰুকলা (Crafts) অথবা অন্য শিল্প দক্ষতা উপযুক্ত কাৰ্য বলি প্ৰমাণিত হৈছে।
- বিশেষ সমস্যা বজিবলৈ শিক্ষকসকলে চিকিৎসা-মনোবৈজ্ঞানিক সেৱাৰ (Clinical services) সহায় লোৱা উচিত।
- দণ্ডাত্মমলক অথবা অন্য যিকোনো ধৰণৰ শাস্তি প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা নাইকিয়া কৰা উচিত। কাৰণ এনেবোৰ কাৰ্যই অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীৰ মনত বিৰূপ প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু বিদ্ৰোহৰ ভাৱ জগাই তোলে।
- সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ মহা-আত্মবোধ শক্তিশালী কৰি তোলাত নৈতিক আৰু ধৰ্মীয় শিক্ষাই গুৰুত্বপৰ্ণ ভূমিকা ল'ব পাৰে। বিদ্যালয় আৰু সমাজে ল'ৰা-ছোৱালীৰ মনত মহৎ আবেগ-অনভূতি জগাই তোলাৰ চেষ্টা কৰা উচিত।

৭.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অপৰাধ প্ৰৱণতা মানে হ'ল-
  - এক ধৰণৰ অস্বাভাৱিক আচৰণ আৰ্হি
  - প্ৰাপ্তবয়স্কৰ সীমাত ভৰি নিদিয়া নাবালকে কৰা অস্বাভাৱিক আচৰণ
  - স্বীকৃত নীতি-নিয়ম উলংঘা কৰা আচৰণৰ আৰ্হি
  - সমাজত নীতি-নিয়ম ভংগকাৰী আচৰণ
  - সমাজ বিৰোধী আচৰণ
  - সমাজৰ সৈতে খাপ খোৱাত বিফলতা
  - সামাজিক অ-সংগঠনৰ এটা ৰূপ।
- কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা-
  - ১৮ বছৰতকৈ কম বয়সীয়া ল'ৰা নাইবা ছোৱালী যদি আনষ্ঠানিকভাৱে আইনসংগত

বিচাৰৰ মখামখি হয় তেন্তে তেনে ল'ৰা-ছোৱালীক 'অপৰাধ প্ৰৱণ' কিশোৰ বোলা হয়।

- ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনে 'কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা'ৰ সলনি 'কৈশোৰকালৰ আইন ভংগকাৰী কাৰ্য' অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰে।
- কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা এটা সামাজিক সমস্যা।
- ই হ'ল ল'ৰা-ছোৱালীৰ সমাজৰ সৈতে হোৱা ত্ৰুটিপূৰ্ণ সমাযোজন আৰু সিহঁতে কৰা উচ্ছংখল কাৰ্য-কলাপ।
- ল'ৰা ছোৱালীৰ এনে কিছুমান আচৰণ যিবোৰ আইনে নিষেধ কৰিছে
- ১৮ বছৰতকৈ কম বয়সীয়া ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভ্ৰষ্ট আৰু অনপযক্ত আচৰণ।
- ফৌজদাৰী সংহিতা উলংঘাকাৰী বলি অভিহিত কৰা আচৰণ আৰ্হি।

- অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ -কিশোৰী হ'ল- আবেগিকভাৱে অপৰিপক্ক, অস্থিৰ, আবেগিক উদ্বিগ্নতাৰ প্ৰতি অস্বাভাৱিকভাৱে সংবেদনশীল, সামাজিক কিন্তু আইন আৰু স্বীকৃত সামাজিক নীতি-নিয়মৰ বিৰোধী, আগ্ৰসী, হিংস্ৰ, সন্দেহবাদী, ঈৰ্ষাল আৰু কাজিয়াপ্ৰিয়।
- বিভিন্ন কাৰকৰ বাবে কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা গঢ় লৈ উঠে। এই কাৰকবোৰক বহলকৈ চাৰিভাগত ভগাব পাৰি-
  - (ক) বংশগত অথবা জনন সম্বন্ধীয় কাৰক
  - (খ) পাৰিপাৰ্শ্বিকতাজনিত কাৰক
  - (গ) ব্যক্তিগত কাৰক
  - (ঘ) অস্তিত্বজনিত কাৰক

- কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা নিৰাময় কৰাটো অতি কঠিন কাম। অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীয়ে নিজকে অস্বাভাৱিক আৰু চিকিৎসা গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া ধৰণৰ মানসিক ৰোগত আক্ৰান্ত বলি নাভাবে। অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ সমস্যাটোৱে সমাজৰ প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিৰে দষ্টি আকৰ্ষণ কৰিছে। এই কথা সকলোৱে জানে যে এটি অপৰাধ প্ৰৱণ কিশোৰ -কিশোৰী ভৱিষ্যতে গৈ অভ্যস্ত অপৰাধীত পৰিণত হ'ব পাৰে। সেয়েহে কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা প্ৰতিৰোধ কৰাত পিতৃ-মাতৃ, শিক্ষক আৰু সমাজে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিবলগীয়া হয়।

৭.৬ অধিক জানিবলৈ

১) বৰুৱা, যতীন.ঃ শিশু বিকাশৰ ৰূপৰেখা, লয়ার্ছ বক ষ্টল, পাণবজাৰ।
২) বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যয়ন।
অৰুণ প্ৰকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটী -১
৩) দাস, লক্ষহীৰা ঃ সম্পূৰ্ণ শিক্ষা, সংগম প্ৰকাশন, গুৱাহাটী।

৭.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ অপৰাধ প্ৰৱণতা মানে হ'ল-

(i) এক প্ৰকাৰৰ অস্বাভাৱিক আচৰণৰ আৰ্হি

(ii) প্ৰাপ্তবয়স্ক অৱস্থা নোপোৱাসকলে প্ৰদৰ্শন কৰা অস্বাভাৱিক আচৰণ

(iii) স্বীকৃত নীতি-নিয়ম উলংঘাকাৰী আচৰণৰ আৰ্হি

(iv) সমাজৰ নীতি আৰু নিয়ন্ত্ৰণমলক নিয়ম ভঙা কাৰ্য।

২নং প্ৰশ্ন উত্তৰ : কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাঃ

(i) ১৮ বছৰতকৈ কম বয়সীয়া ল'ৰা নাইবা ছোৱালী যদি আনষ্ঠানিক আইনসংগ ব্যৱস্থাৰ মখামখি হয় তেন্তে তেনেকৰা ল'ৰা নাইবা ছোৱালীক 'কিশোৰ অপৰাধী' বোলা হয়।

(ii) ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনে 'কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ সলনি 'কৈশোৰকালৰ আইন ভংগকাৰী' অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰে।

(iii) কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা এক সামাজিক সমস্যা।

(iv) ই সমাজত ল'ৰা-ছোৱালীৰ ত্ৰুটিপৰ্ণসমাযোজন আৰু সিহঁতৰ উচ্ছংখল কাম-কাজৰ কথা সচায়।

৩নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ (i) সঁচা (ii) মিছা (iii) সঁচা (iv) মিছা

৪নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ১৮ বছৰতকৈ কম বয়সীয়া ল'ৰা নাইবা ছোৱালীয়ে যদি নিজ সমাজ স্বীকৃত নীতি-নিয়মৰ পৰা গুৰুতৰ ভাৱে বিচ্যত হয় আৰু সামাজিকভাৱে আইন ভংগকাৰী কাৰ্যত লিপ্ত হয় তেন্তে তেনে ল'ৰা-ছোৱালীক অপৰাধ প্ৰৱণ বলি কোৱা হয়।

৫নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ (i) (ক) অসৎ বংশ পৰিয়াল।

(খ) পৰিয়ালৰ সদস্যৰ ত্ৰুটি পৰ্ণ মানসিকতা।

(ii) (ক) পিত-মাতৰ দ্বাৰা প্ৰত্যাখ্যাত সন্তান।

(খ) ভাঙি যোৱা পৰিয়াল।

৭.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ অপৰাধ প্ৰৱণতা বলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা বলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ আইডিয়েল আৰুব্ৰনণাৰে আগবঢোৱা কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ কাৰণকেইটা কি কি?

(খ) চটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ অপৰাধপ্ৰৱণ কিশোৰ-কিশোৰীৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ কৈশোৰকালৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা নাইকিয়া কৰাত পিতৃ-মাতৃ আৰু শিক্ষকৰ ভূমিকা বৰ্ণনা কৰক।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ 'অপৰাধ প্ৰৱণতা জন্মগত'- উক্তিটো আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ 'ব্যক্তিক অপৰাধ প্ৰৱণ কৰি তোলা হয়।'- উক্তিটো আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ কাৰণবোৰ উল্লেখ কৰক আৰু কিছুমান প্ৰতিকাৰমূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়াওক।

অধ্যায় ৮ ঃ ব্যতিক্রমী শিশুৰ বাবে শিক্ষা

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য

৮.২ পৰিচয়

৮.৩ ব্যতিক্রমী শিশুৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

৮.৩.১ ব্যতিক্রমী শিশুৰ প্রয়োজনীয়তা

৮.৩.২ ব্যতিক্রমী শিশুৰ বিশেষ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য

৮.৩.৩ ব্যতিক্রমী শিশুৰ শিক্ষাৰ নীতি

৮.৪ ব্যতিক্রমী শিশুৰ শ্রেণীবিভাজন

৮.৫ বৌদ্ধিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু

৮.৫.১ প্রতিভাসম্পন্ন শিশু আৰু শৈক্ষিক কার্যসচী

৮.৫.২ অনগ্রসৰ শিশু আৰু শৈক্ষিক কার্যসচী

৮.৫.৩ মন্থৰবদ্ধিৰ শিক্ষার্থী আৰু শৈক্ষিক কার্যসচী

৮.৬ শাৰীৰিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু

৮.৬.১ দর্শন প্রতিবন্ধকতা থকা শিশু

৮.৬.২ কথন প্রতিবন্ধকতা থকা শিশু

৮.৬.৩ বিকলাংগ অথবা অস্থিবৈকল্য থকা শিশু

৮.৭ আৱেগিক আৰু সামাজিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু

৮.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৮.৯ অধিক জানিবলৈ

৮.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৮.১১ আর্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি—

- 'ব্যতিক্রমী শিশু'ৰ অর্থ দাঙি ধৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ ব্যতিক্রমী শিশুৰ শ্রেণীবিভাজন কৰিব পাৰিব
- ব্যতিক্রমী শিশুৰ বাবে থকা শৈক্ষিক কার্যসচীবোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- এনে শিশুৰ বাবে শিক্ষাৰ বিশেষ পাঠ্যক্রমৰ আর্হি প্রস্তুত কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়বোৰত আমি স্বাভাৱিক শিশুৰ বিকাশ প্রক্রিয়া আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশ বহলাই আলোচনা কৰিলোঁ। এই অধ্যায়টিত আমি শিশুৰ এটি বিশেষ শ্রেণী 'ব্যতিক্রমী শিশু'ৰ (Exceptional Children) বিষয়ে আলোচনা কৰিম। কেইটামান দশকৰ আগতে এনে শিশুৰ প্রতি কোনো বিশেষ মনোযোগ দিয়া নহৈছিল। বিশেষকৈ আমাৰ ভাৰতৰ দৰে দেশত এনে শিশুৱে বিশেষ মনোযোগ পোৱা নাছিল। কিন্তু সকলোৱে এই কথা মানি লয় যে যিকোনো স্বাভাৱিক শিশুৰ দৰেই প্রতিটি শিশুৱেই শিক্ষা লাভ কৰাৰ অধিকাৰ আছে।

শিক্ষা হ'ল এনে এক প্রক্রিয়া যিটোৱে এগৰাকী ব্যক্তিৰ সপ্ত গুণবোৰ সর্বোচ্চ সম্ভাব্য সীমাপর্যন্ত বিকশিত কৰে। বর্তমানৰ শিক্ষা শিশুকেন্দ্রিক হৈ পৰিছে। অতীতত শিক্ষা আছিল পাঠ্যক্রম কেন্দ্রিক। প্রত্যেকটি শিশুৱেই শাৰীৰিক, মানসিক, বৌদ্ধিক আৰু সামাজিক দিশত অইনতকৈ পথক। প্রত্যেকটি শিশুকে সর্বোত্তম সম্ভৱপৰ উপায়েৰে বিকশাই তোলাটো হ'ল শিক্ষাৰ কার্য। এই অধ্যায়টিৰ আলোচ্য বিষয় হ'ল 'ব্যতিক্রমী শিশু', এনে শিশুৰ প্রকাৰ, সিহঁতৰ বিভিন্ন প্রয়োজনীয়তা আৰু সিহঁতৰ বিকাশৰ বাবে সবাতোকৈ উপযুক্ত শৈক্ষিক কার্যসচীবোৰ।

৮.৩ ব্যতিক্রমী শিশুৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

'ব্যতিক্রমী শিশু' বোলা অভিধাটোৰ সংজ্ঞা দিয়াটো সহজ নহয়। কাৰণ এই কথা আমি সকলোৱে জানো যে প্রত্যেকটি শিশুৱেই একক আৰু অনন্য। সিহঁত ইটো সিটোতকৈ সম্পর্ণ ভিন্ন। এই ভিন্নতা শাৰীৰিক, মানসিক, সামাজিক আৰু আবেগিক হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে এই ভিন্নতাবোৰ সিমান গুৰুত্বপর্ণ নহয়। যেতিয়া শিশু এটিৰ চিকিৎসা আৰু মনোবিজ্ঞান বিশেষজ্ঞসকলে বান্ধি দিয়া কিছমান মাপ অনসৰি বদ্ধি তথা বিকাশ ঘটে তেতিয়া তেনে শিশুক 'স্বাভাৱিক' (normal) বলি কোৱা হয়। কিন্তু শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক আৰু আবেগিক দিশত এই নির্ধাৰিত মাপৰ তাৰতম্য দেখওৱা শিশুবোৰক 'ব্যতিক্রমী শিশু'ৰ সংজ্ঞা দাঙি ধৰাৰ প্রয়াস কৰি আহিছে যদিও এতিয়ালৈকে এটা সর্বজনগ্রাহ্য সংজ্ঞা বাহিৰ হোৱা নাই। তলত 'ব্যতিক্রমী শিশু' সম্বন্ধীয় দটামান গুৰুত্বপর্ণ সংজ্ঞা তলি দিয়া হ'ল।

- ব্যতিক্রমী শিশুৰ এক বিস্তৃত সংজ্ঞা দাঙি ধৰি কির্কে (Kirk) কৈছে যে, "স্বাভাৱিক নাইবা সাধাৰণ (average) শিশুতকৈ মানসিক, শাৰীৰিক আৰু সামাজিক বৈশিষ্ট্যত বিচ্যত শিশুকে ব্যতিক্রমী শিশু বোলে। এই বিচ্যতি এনে এক পর্যায়ৰ হয় যে ব্যতিক্রমী শিশুৰ সর্বোচ্চ সামর্থ্যৰ বিকাশ ঘটাবলৈ বিদ্যালয়ৰ সাধাৰণ অনশীলনবোৰৰ সংশোধন ঘটাব লাগে নাইবা বিশেষ শৈক্ষিক সেৱা আগবঢাব লাগে নাইবা পৰিপৰক শৈক্ষিক নির্দেশনাৰ প্রয়োজন হয়।"
- ডব্লিউ. এম. ক্রুছকশ্বাংকৰ (W.M. Cruickshank) মতে, "ব্যতিক্রমী শিশু মানে হ'ল এনে এটি শিশু যি স্বাভাৱিক

বদ্ধি আৰু বিকাশ প্ৰক্ৰিয়াৰ পৰা শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক, আবেগিক আৰু সামাজিক দিশত চকত লগাকৈ বিচ্যত। এনে শিশু এটা নিয়মীয়া শ্ৰেণীকোঠাভিত্তিক শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰমৰ দ্বাৰা উপকত নহয়। ব্যতিক্ৰমী শিশুক বিদ্যালয়ত বিশেষ শিক্ষাৰ প্ৰয়োজন হয়।"

- ক্ৰ' আৰু ক্ৰ'ৰ সংজ্ঞা মতে, " 'দষ্টান্তমূ typical) অথবা 'ব্যতিক্ৰমী (exceptional) বোলা অভিধা দটা এনে কোনো চাৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্য অথবা ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য যিটো স্বাভাৰিকভাৱে আহৰিত বৈশিষ্ট্যবোৰতকৈ যথেষ্ট বিচ্যত ব্যতিক্ৰমী লোকে এনে বিচ্যতিৰ সপ্ৰমাণ আগবঢায় আৰু লগৰীয়াৰ পৰা বি মনোযোগ লাভ কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা তেওঁৰ আচৰণ প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু কাৰ্য-কলাপবো প্ৰভাৱিত হয়।"

ওপৰৰ সংজ্ঞাবোৰ বিশ্লেষণ কৰি গম পোৱা গৈছে যে 'ব্যতিক্ৰমী শিশু' অভিধাটোৰে এনেবোৰ শিশুক বজোৱা হয় যিবোৰে স্বাভাৱিক বদ্ধি প্ৰক্ৰিয়াৰ পৰা বিভিন্ন মাত্ৰাত বিচ্যত হৈ বিকাশ লাভ কৰে। এই শিশুবোৰৰ বিকাশ সাধাৰণ শিশুৰ শ্ৰেণীতকৈ যথেষ্ট কম অথবা যথেষ্ট বেছি হ'ব পাৰে। এনে শিশুক বিশেষীকত মনোযোগৰ প্ৰয়োজন। এটা নিয়মীয়া শ্ৰেণীকোঠাভিত্তিক পাঠদান প্ৰক্ৰিয়াৰে ব্যতিক্ৰমী শিশুক এনে মনোযোগ প্ৰদান কৰিব পৰা নাযায়।

৮.৩.১ ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ প্ৰয়োজনীয়তা

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি গম পালো যে শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক ব আবেগিক সক্ষমতাৰ দিশত স্বাভাৱিক শিশুতকৈ অলপ বেলেগ ধৰণে বদ্ধি আৰু বিকাশ হোৱা শিশুবোৰকে ব্যতিক্ৰমী শিশু বোলা হয়। এনে শিশুৰ প্ৰয়োজনীয়তাবো স্বাভাৱিক শিশুতকৈ পথক। কিছমান ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ বদ্ধ্যাংক (IQ) অতি উচ্চ হ'ব পাৰে, আন কিছমানৰ বদ্ধিৰ মান একেবাৰে কম হ'ব পাৰে, আন কিছমান ব্যতিক্ৰমী শিশু আবেগিকভাৱে পীডিত হ'ব পাৰে। সেয়েহে এনে শিশুৰ বিকাশ সিহঁতৰ বাবে বিশেষভাৱে প্ৰস্তুত কৰা শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰমৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। অৰ্থাৎ, এনে শিশুৰ শাৰীৰিক, আবেগিক আৰু বৌদ্ধিক প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ পৰণ কৰিবলৈ কিছমান বিশেষ সা-সবিধা আগবঢাব লাগে। এনে শিশুৰ বাবে যগুত কৰা পাঠ্যক্ৰমৰ বিষয়সচী উপযক্ত হ'ব লাগে। ব্যতিক্ৰমী শিশুক শিক্ষা দিয়া আৰু বিকশাই তোলাৰ দায়িত্ব বিশেষ অৰ্হতা সম্পন্ন ব্যক্তিক অৰ্পণ কৰা উচিত। যিকোনো ধৰণৰ প্ৰশিক্ষণ আৰম্ভ কৰাৰ আগে পৰীক্ষাৰ বাবে বাছনি কৰা শিশুৰ প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ চিনাক্ত কৰাটো অতি গুৰুত্বপৰ্ণ। এই প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ ভিন ভিন ধৰণৰ হ'ব পাৰে। সেয়েহে ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা বিশেষ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যবোৰ নিৰ্ধাৰণ কৰোঁতে যথেষ্ট সাৱধানতা অৱলম্বন কৰিব লাগিব। শিশুৰ অধিকাৰ বিষয়ক ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ ঘোষণাপত্ৰত (১৯৫৯) কোৱা হৈছে- "শাৰীৰিক, মানসিক অথবা সামাজিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত শিশুক তাৰ নাইবা তাইৰ বিশেষ

দশা অনসৰি উপযক্ত বিশেষ উপাচাৰ, শিক্ষা আৰু যত্ন আগবঢাব লাগিব।" ভাৰতৰ শিশুৰ বাবে থকা ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিৰ (১৯৭৪) মতে, "যিবোৰ শিশু সামাজিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত, অপৰাধ প্ৰৱণ হৈ পৰিছে নাইবা জোৰকৈ ভিক্ষাবত্তিত নমোৱা হৈছে অথবা কোনো দৰ্দশাৰ মাজেৰে জীৱন কটাইছে, সিহঁতক শিক্ষা, প্ৰশিক্ষণ আৰু পনসংস্থাপনৰ সবিধা দিব লাগিব তথা দেশৰ কামত অহা নাগৰিক হোৱাত সহায় কৰিব লাগিব।" ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিত ইয়াকো কোৱা হৈছে যে, "প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশু (Gifted Children), বিশেষকৈ সমাজৰ দৰ্বল শ্ৰেণীত জন্ম লোৱা প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুবোৰক বিচাৰি উলিয়াবলৈ উৎসাহিত আৰু সহায় কৰিবলৈ বিশেষ কাৰ্যসচী প্ৰস্তুত কৰা উচিত।"

৮.৩.২ ব্যতিক্রমী শিশুৰ বিশেষ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য

ব্যতিক্রমী শিশুৰ বাবে প্রস্তুত কৰা বিশেষ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যবোৰ হ'ল-

- সকলো শিশুকে সমান দষ্টিৰে চাব লাগিব; প্রতিভাসম্পন্ন, স্বাভাৱিক, অনগ্রসৰ শ্রেণীৰ আৰু বিকলাংগ বলি শিশুৰ মাজত কোনো ধৰণৰ বৈষম্যৰ সষ্টি ক অনচিত।
- ব্যতিক্রমী শিশুৰ প্রয়োজনীয়তাবোৰ চিনাক্ত কৰি উলিওৱাটো অতি প্রয়োজনীয়।
- এনে শিশুক শিক্ষা লাভ কৰাৰ বাবে উপযক্ত পদ্ধতিৰে আগ্রহী কৰি তলিব লাগে।
- এনে শিশুৱে যাতে অনাদত যেন বোধ নকৰে তাৰবাবে সিহঁতকো বিদ্যালয়ত চলা বিভিন্ন কার্য- কলাপত অংশগ্রহণ কৰিবলৈ উদগনি যোগাব লাগে।
- সিহঁতৰ আত্মবিশ্বাস বদ্ধি হোৱাকৈ আৰু সিহঁত আত্মনির্ভৰশীল হৈ উঠিব পৰাকৈ শিক্ষা দিব লাগে।
- ব্যতিক্রমী শিশুৰ শিক্ষা ফলপ্রস কৰি তলিবলৈ উপযক্ত শিক্ষণ পদ্ধতি, সফলদায়ক পাঠ্যক্রম আৰু শিক্ষণ আহিলাৰ সহায় ল'ব লাগে।

৮.৩.৩ ব্যতিক্রমী শিশুৰ শিক্ষাৰ নীতি

ব্যতিক্রমী শিশুৰ বাবে প্রস্তুত কৰা বিশেষ শিক্ষাৰ কিছমান নীতি আৰ নীতিবোৰ হ'ল-

- বিভিন্ন বৈশিষ্ট্য থকা শিশুৰ প্রয়োজনীয়তাবোৰ পৰণ কৰিব পৰা ধৰণৰ নানান বিষয় পাঠ্যক্রমৰ অন্তর্ভক্ত কৰা।
- ল'ৰা-ছোৱালী কোনবোৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব লাগিব সেয়া স্পষ্টকৈ নির্ধাৰণ কৰা।
- সময়ে সময়ে ল'ৰা- ছোৱালীৰ অগ্রগতিৰ মল্যায়ন আৰু পনর্মল্যায়ন কৰা।
- ব্যতিক্রমী শিশুৰ বিকাশৰ বাবে শিক্ষক, চিকিৎসক, মনোৰোগ বিশেষজ্ঞ আৰ সমাজ কর্মীৰ দৰে প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত ব্যক্তিসকলে দলীয়ভাৱে কাম কৰিব লাগিব।

- ব্যতিক্ৰমী শিশুৱে বিদ্যালয়ৰ পৰা গুচি যোৱাৰ পাচতো সিহঁতৰ অগ্ৰগতি আ বিকাশৰ খতিয়ান লৈ থাকিব আৰু প্ৰয়োজন সাপেক্ষে সহায় আগবঢাব লাগিব।
- সমাজ আৰু ৰাষ্ট্ৰই ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ বাবে বিভিন্ন কাৰ্যসচী প্ৰস্তুত কৰিব লাগি আৰু সিহঁতৰ বাবে সংস্থাপনৰ সযোগ সৃষ্টি কৰিব লাগিব।

জানি থোৱা ভাল

সাধাৰণ (average) অথবা 'স্বাভাৱিক' (normal) শিশুতকৈ ভিন্ন মাত্ৰাত বিকাশ ঘটা শিশুবোৰকে ব্যতিক্ৰমী শিশু বোলে। এনে শিশুৰ বদ্ধি আৰু বিকাশ প্ৰক্ৰি স্বাভাৱিক প্ৰক্ৰিয়াৰ পৰা বিচ্যত হয় বাবে সিহঁতৰ প্ৰতি বিশেষ মনোযোগ দিবলগীয়া হয়। এনে শিশুৰ বাবে প্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত বত্তিজীৱী লোকৰ দ্বাৰা বিশেষ শিক্ষা সেৱা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰিবলগীয়া হয়। প্ৰশিক্ষণ প্ৰাপ্ত বত্তিজীৱী লোকৰ মাজত শিক্ষক, প্ৰশাসনিক বিষয়া, শৈক্ষিক পৰামৰ্শদাতা, মনোৰোগ বিশেষজ্ঞ, মনস্তাত্বিক বিশেষজ্ঞ আৰু কায়িক চিকিৎসক আদি থাকিব পাৰে। বিশেষজ্ঞসকলে ব্যতিক্ৰমৰ প্ৰকাৰ চালি-জাৰি চাই অধ্যয়নৰ বিশেষ পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুত কৰিব লাগে। ব্যতিক্ৰমী শিশুক এনেদৰে শিক্ষিত কৰি তলিব লাগে যাতে সিহঁতৰ আত্মবিশ্বাস বাঢে আৰু ভৱিষ্যতে আত্মনিৰ্ভৰশীল হৈ চলিব পাৰে। এনে শিশু বিদ্যালয়ৰ পৰা যোৱাৰ পাচতো সিহঁতৰ অগ্ৰগতি আৰু বিকাশৰ বজ লৈ থাকিব লাগে আৰু প্ৰয়োজন অনসৰি সহায় আগবঢাব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ 'ব্যতিক্ৰমী শিশু' বলি কাক কোৱা হয়?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ 'ব্যতিক্ৰমী শিশু' ক কেইটা প্ৰকাৰত ভগাব পাৰি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ শিক্ষাৰ নীতিবোৰ কি কি?

.....

.....

৮.৪ ব্যতিক্রমী শিশুৰ শ্রেণীবিভাজন

আমি 'ব্যতিক্রমী শিশু' কাক বোলে সেয়া গম পালোঁ। এতিয়া আমি এনে শিশুবোৰক কেইভাগত ভগোৱা হয় সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিম। মনোবিজ্ঞানীসকলে ব্যতিক্রমী শিশুক বিভিন্ন বহল ভাগত ভগাইছে। প্রতিটো ভাগৰে আকৌ এটা অথবা একাধিক উপ-ভাগ আছে ব্যতিক্রমী শিশুৰ দটি মান প্রধান ভাগ হ'ল-

(১) বৌদ্ধিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু- (ক) প্রতিভাসম্পন্ন শিশু (খ) মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থী (গ) মানসিকভাৱে বাধাগ্রস্ত শিশু

(২) শাৰীৰিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু- (ক) দর্শনপ্রতিবন্ধকতা (খ) শ্রৱণ আৰু কথন প্রতিবন্ধকতা (গ) অস্থিবৈকল্য

(৩) আৱেগিক আৰু সামাজিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু- অপৰাধ প্রৱণ শিশু

ব্যতিক্রমী শিশুক এনে ধৰণে শিক্ষিত কৰি তলিব লাগে যাতে সিহঁতে আত্মবিশ্বাসী হৈ উঠে আৰু আত্মনির্ভৰশীল হৈ জীৱন যাপন কৰিব পাৰে। এনে শিশুৱে বিদ্যালয় এৰাৰ পাচতো সিহঁতৰ অগ্রগতি আৰু বিকাশৰ ওপৰত চক ৰাখিব লাগে আৰু যেতিয়াই প্রয়োজন হয় সহা আগবঢাব লাগে।

৮.৫ বৌদ্ধিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু

প্রথমে আমি বৌদ্ধিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশুবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম ।

৮.৫.১ প্রতিভাসম্পন্ন শিশু আৰু শৈক্ষিক কার্যসচী

যিবোৰ শিশুৰ বদ্ধিৰ মান অথবা বদ্ধ্যাংক (IQ) অতি উচ্চ নাইবা যিবোৰ শিশুৱে খেল-ধেমালি, সংগীত, সাহিত্য আদি বিভিন্ন ক্ষেত্রত বিশেষ দক্ষতাৰ পৰিচয় দিয়ে তেনে শিশুক প্রতিভাসম্পন্ন শিশু বোলা হয়। প্রতিভাসম্পন্ন শিশুবোৰে নিজে জড়িত থকা কাম-কাজবোৰত পটতা দেখৱায়।

হেভিঘার্ষ্টৰ (Havighurst)মতে, "যিকোনো অর্থবহ কার্যতে একেৰা উল্লেখনীয় পাৰদর্শিতা প্রদর্শন কৰা শিশুকে প্রতিভাসম্পন্ন (talented gifted) শিশু বোলা হয়।

হলিংৱর্থে (Hollingworth)এক বিস্তৃত সংজ্ঞা দাঙি ধৰি কৈছে "প্রতিভাসম্পন্ন শিশু বলিলে আমি এনে এটি শিশুৰ কথা কওঁ যি অন্য সাধ শিশুতকৈ বহু বেছি পৰিমাণে শি ণীয় (educable)। এই উচ্চতৰ শিক্ষণীয়ত কলাভিত্তিক বিভিন্ন ক্ষেত্র, যেনে-সংগীত অথবা চিত্রকলা আদিত পৰিস্ফুট হ'ব পাৰে। লগতে ই শিশুটিৰ যান্ত্রিক শিক্ষা গ্রহণৰ ক্ষমতা (mechanical aptitude) নাইবা

সাহিত্য আৰু অন্য বিমৰ্ত জ্ঞান আহৰণত দেখওৱা অতলনীয় ক্ষমতাৰ জৰিয়তেও প্ৰকট হ'ব পাৰে।" প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ পটি চালে এনে শিশু সম্পৰ্কীয় ধাৰণাবোৰ স্পষ্ট হ'ব।

প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বৈশিষ্ট্য

- এনে শিশুৰ বদ্ধিৰ স্তৰ অতি উচ্চ : এনে শিশুৰ বদ্ধ্যাংক (IQ) ১৪০ তকৈ অধিক।
- প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৱে বিভিন্ন বিষয়ৰ প্ৰতি মনোযোগ দেখৱায় আৰু সিহঁত অনসন্ধিৎস প্ৰকতিৰ হয়।
- প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৱে যিকোনো কাৰ্যত দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে মনোযোগ নিৱিষ্ট ৰাখিব পাৰে আৰু পৰিৱেশৰ সৈতে ভালদৰে খাপ খাব জানে।
- প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৱে সদায় কৰিবলৈ লোৱা কামটোত দক্ষ হৈ পৰাৰ নাইবা সৰ্বোৎকষ্ট ফলাফল দেখওৱাৰ চেষ্টা কৰে: সিহঁত যক্তিসংগত ভাৱে কথাবোৰ চিন্তা কৰিবলৈ সমৰ্থ আৰু কোনো কাম পাচত যক্তি সহকাৰে চালি-জাৰি চাব পাৰে।

প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বাবে শৈক্ষিক কাৰ্যসচী-

প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বাবে উপযক্ত শিক্ষাৰ ভিতৰত আছে-

উপযক্ত পাঠ্যক্ৰম (Suitable Curriculum) ঃ প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বাবে যগুত কৰা পাঠ্যক্ৰম স্বাভাৱিক শিশুৰ পাঠ্যক্ৰমতকৈ বেলেগ হোৱা উচিত। এনে পাঠ্যক্ৰমত অধিক কাৰ্য-কলাপ অন্তৰ্ভক্ত কৰিব লাগে। কাৰ্য-কলাপবোৰে যাতে শিশুৰ সজনীশীল দক্ষতাবোৰ বিকশিত কৰাত সহায় কৰে. শিশুক অনসন্ধান আৰু অন্বেষণ কৰিবলৈ উদ্বদ্ধ কৰে. সমালোচনাত্মক চিন্তা আৰু যক্তিসংগত বিশ্লেষণত গুৰুত্ব দিবলৈ শিকায় তালৈ লক্ষ্য ৰাখিব লাগে।

এবাৰতে দটা শ্ৰেণীৰ উত্তীৰ্ণ কৰাই দিয়াৰ সা Provision of double promotion)ঃ প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বাবে এবাৰতে দটা শ্ৰেণী উত্তীৰ্ণ কৰাই দিয়া নাইবা সময়তকৈ আগতে উত্তীৰ্ণ কৰাই দিয়াৰ সবিধা থাকিব লাগে। ইয়াৰ ফলত শিশুটিৰ এনে শ্ৰেণীত বহাৰ সযোগ দিব পৰা যাব যিটো শ্ৰেণীত সি নাইবা তাই সবাতোকৈ উত্তমভাৱে নিজৰ সম্ভাৱনীয়তাবোৰ প্ৰকাশ কৰিব পাৰিব। অৱশ্যে এনেদৰে বিশেষভাৱে উত্তীৰ্ণ কৰাই দিয়া ল'ৰা ছোৱালীবোৰৰ ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট সাৱধানতা অৱলম্বন কৰিব লাগে। এনে ল'ৰা -ছোৱালীৰ পৰিপক্কতা আৰু স্বাস্থ্যৰ বিষয়ে খব ভালদৰে বিবেচনা কৰিব চাব লাগে।

সমদ্ধকাৰী সযোগ (Enrichment Opportunities) ঃপাঠ্যক্ৰমভিত্তিক আৰু সহঃ-পাঠ্যক্ৰমভিত্তিক দয়োধৰণৰ শৈক্ষিক কাৰ্যসচীয়েই মানসিক উদ্দীপনা যোগোৱাবিধৰ হ'ব লাগে। এনে পাঠ্যক্ৰমে শিক্ষাৰ্থীৰ সজনশীল অভিব্যক্তিক অধিক জোৰ দিয়া উচিত। পাঠ্যক্ৰমে শিক্ষা গ্ৰহণৰ পৰিৱেশবোৰ সম্পৰ্কে উপযক্ত অন্তৰ্দষ্টি প্ৰতিফলিত কৰিব

লাগে। প্রতিভাসম্পন্ন শিশুক নির্ধাৰিত সময়ৰ ভিতৰত শেষ কৰিব পৰা ব্যক্তিগ কার্য-প্রকল্প (assignments) দিব লাগে। ইয়াৰ ফলত শিক্ষকে নিজৰ শিক্ষণ অগ্রগতি মল্যায়ন কৰিব পাৰিব। প্রতিভাসম্পন্ন শিশু এটিৰ সামর্থ্য সর্বাধিক সম্ভাব্য সীমালৈ বিকশাই তলিবলৈ পাঠ্যক্রম নমনীয় হোৱাটো বাঞ্ছনীয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ প্রতিভাসম্পন্ন শিশু কোনবোৰ? এনে শিশুৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ বর্ণনা কৰক।

.....

.....

৮.৫.২ অনগ্রসৰ শিশু আৰু শৈক্ষিক কার্যসচী

সাধাৰণ শিশুতকৈ সামর্থ্যৰ দিশত পিচপৰা সকলো শিশুকে অনগ্রসৰ শিশু (Backward Children) বোলা হয়। ই প্রতিভাসম্পন্ন শিশুৰ (Gifted children) সম্পর্ণ বিপৰীত। শ্রেণীকোঠাত সোধা অতি সহজ প্রশ্নৰ উত্তৰ দিব নোৱাৰা, মনোযোগ দিব নোৱাৰা, আপেক্ষিক ভাৱে সৰল কার্য-কলাপ সম্পর্ণ কৰিবলৈ অক্ষম শিশুৱে সাধাৰণতে অনগ্রসৰ শিশু-বোলা হয়। এনে শিশুৰ বদ্ধিৰ মান (IQ) একেবাৰে কম বলি ধৰা হয়।

বার্ট'ন হলৰ সংজ্ঞা মতে, "যিবোৰ শিশুৰ স্বাভাৰিক সক্ষমতাৰ তলৰ শিক্ষাগতভাৱে আহৰণ কৰা জ্ঞানৰ পৰিমাণ কম হয় তেনেবোৰ শিশুকে সাধাৰণতে অনগ্রসৰ শিশু বোলা হয়।"

বার্ট চি.ৰ ভাষাতে "অনগ্রসৰ শিশু বলিলে সেই শিশুটিৰ কথা বজোৱা হয় যিটো শিশুৱে মধ্যৱর্তীকালীন বিদ্যালয় শিক্ষালাভৰ সময়ছোৱাত তাৰ অথবা তাইৰ স্বাভাৰিক বয়সত পঢ়িবলগীয়া শ্রেণীতকৈ এটা শ্রেণী তলৰসকলক কৰিবলৈ দিয়া কার্যবোৰ কৰিবলৈ অসমর্থতা দেখৱায়।"

অনগ্রসৰ শিশুবোৰক বিভিন্ন ভাগত ভগাব পাৰি। যিবোৰ শিশুৰ বদ্ধ্যাংক নিচেই কম (30/35 আৰু 50/55 ৰ মাজত) তেনে শিশুবোৰক মানসিকভাৱে বাধাগ্রস্ত (mentally retarded) শিশু বোলা হয়। 'ভোটা বদ্ধি'ৰ (dull) বলি অভিহিত কৰা ল'ৰা-ছোৱালীৰ বদ্ধ্যাংক (IQ) সাধাৰণতে প্রায় স্বাভাৰিক (70 আৰু 90 ৰ মাজত থাকে)।

অনগ্ৰসৰ শিশুৰ বৈশিষ্ট

অনগ্ৰসৰ শিশুৰ গাত তলত দিয়া বৈশিষ্ট্যবোৰ থাকিব পাৰে-

- অনগ্ৰসৰ শিশুৱে স্বাভাৱিক শিশুৰ দৰে দ্ৰুতগতিত কথা শিকিব নোৱাৰে।
- অনগ্ৰসৰ শিশুৱে বেছিভাগ সময়তে অইনে কিবা কথা আৰম্ভ কৰি দিলেহে (initiation) শিকিব পাৰে; সিহঁতে অন্য সাধাৰণ শিশুতকৈ অধিক দিহা-পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰে।
- অনগ্ৰসৰ শিশুৰ সমালোচনাত্মক চিন্তা আৰু কথা যুক্তিসংগতভাৱে বিশ্লেষণ কৰাৰ সামৰ্থ্য নাথাকে।
- প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বিভিন্ন ধৰণৰ আগ্ৰহ থাকে, কিন্তু অনগ্ৰসৰ শিশুৰ আগ্ৰহ সীমিত।
- সাধাৰণতে অনগ্ৰসৰ শিশুৰ শাৰীৰিক আৰু মানসিক সমন্বয়ৰ মাজত অভাৱ দেখা যায়।
- অনগ্ৰসৰ শিশুৱে পৰিৱেশৰ সৈতে সহজে খাপ খাব নোৱাৰে। কৰিবলৈ দিয়া কামবোৰ এনে শিশুৱে সহজে সম্পৰ্ণ কৰিব নোৱাৰে। সিহঁতে ইপ্সিত সফলতাতকৈ যথেষ্ট দৰ্বল ফলাফল দেখুৱায়।
- সিহঁতৰ মনত শিকাৰ প্ৰতি উৎসাহ-আগ্ৰহ কম থাকে আৰু সৰু সৰু কথাতে চিন্তিত হৈ পৰে।
- অনগ্ৰসৰ শিশু অসৰক্ষা আৰু হীনমন্যতাৰ ভাৱনাত ভুগিব পাৰে আৰু ইয়াৰ ব কেতিয়াবা অতি আগ্ৰাসী হৈ উঠিব পাৰে।

অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ

তলত উল্লেখ কৰা কাৰকবোৰৰ বাবে শিশু অনগ্ৰসৰ হ'ব পাৰে-

- শাৰীৰিক অৱস্থা (Physical Condition) ঃ দৰ্বল শাৰীৰিক বিকাশ, দৃষ্টি আৰু শ্ৰৱণ বাধাগ্ৰস্ততা, কথন প্ৰতিবন্ধকতা আদিৰ বাবে শিশু অনগ্ৰসৰ হ'ব পাৰে শাৰীৰিকভাৱে প্ৰতিবন্ধী শিশুৱে স্বাভাৱিক শিশুৰ সফলতাৰ সৈতে ফেৰ মাৰিব নোৱাৰে।
- মানসিক অথবা বৌদ্ধিক অৱস্থা (Mental or Intellectual Condition) ঃ বৌদ্ধিক শক্তিৰ ঘাটি অথবা কম বদ্ধ্যাংকৰ (low IQ) বাবেও শিশু অনগ্ৰসৰ হ'ব পাৰে বৌদ্ধিকভাৱে অনগ্ৰসৰ শিশুৱে সমালোচনাত্মক আৰু বিমৰ্ত চিন্তা কৰিব নোৱাৰে সিহঁতে বিভিন্ন অভিজ্ঞতাৰ মাজত সহঃসম্পৰ্ক স্থাপন কৰাত অসবিধা পায়। এনে শিশুৱে কোনো সমস্যাৰ জটিলতাবোৰ যুক্তিসংগতভাৱে বিশ্লেষণ কৰিব নোৱাৰে।
- আৱেগিক অৱস্থা (Emotional Condition) ঃ সাধাৰণতে অনগ্ৰসৰ শিশুবে আৱেগিকভাৱে অস্থিৰ। সিহঁত সৰু সৰু কথাতে স্বাভাৱিকভাৱে উত্তেজিত অথবা চিন্তিত হৈ পৰে। সমস্যা সমাধান কৰিব নোৱাৰে বাবে এনে শিশু হতাশগ্ৰস্ততা আৰু মানসিক অৱসাদত ভোগে। এনে শিশুৱে বেছিভাগ সময়তে মিছা কথাৰ আশ্ৰয় লয়।
- ঘৰৰ পৰিৱেশ (Home Environment) ঃ অনাকাংক্ষিত ঘৰুৱা পৰিৱেশেও শিশুক অনগ্ৰসৰ কৰে। দৰ্বল আৰ্থিক অৱস্থা, বিচ্ছেদ ঘটা পিত-মাত, ভগ্ন পৰিয়াল, অশিক্ষিত

পিত-মাত, পৰিয়ালত থকা সৰাসক্ত সদস্য, অস্বাভাৱিকভাৱে কঠোৰ পিত-মাত, শিশুৰ প্ৰতি অনাদৰ আদি কাৰণতো স্বাভাৱিক বদ্ধি-বত্তিৰ শিশু এটি অনগ্ৰসৰতাৰ বলি হ'ব পাৰে।

- বিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশ (School Environment) ঃ অনপযক্ত শিক্ষণ পদ্ধতি, দৰ্বল আৰু বেমেজালিপৰ্ণ বিদ্যালয় প্ৰশাসন, শিক্ষকৰ পক্ষপাতিত্বমলক ব্যৱহাৰ, উপযক্ত দিক-নিৰ্দেশনা আৰু দিহা-পৰামৰ্শৰ অভাৱ আদি কাৰকেও শিশুক অনগ্ৰসৰ কৰি তোলে। ইয়াৰ উপৰি শাৰীৰিক আৰু মানসিক ঘাটিৰ বাবে যদি কোনো শিশুৱে শিক্ষক আৰ সহপাঠীৰ ঠাট্টা-বিদ্রুপ সহিবলগীয়া হয়, তেনে শিশু অনগ্ৰসৰ হৈ ৰ'ব পাৰে।
- সামাজিক অৱস্থা (Social Condition) ঃ সমাজৰ অন্য সদস্যৰ সহানভতিহীন মনোভাৱ, অনাকাংক্ষিত বন্ধ, জাতি-শ্ৰেণী-ধৰ্ম-লিংগৰ নামত হোৱা বৈষম্য আদিয়েও শিশুক অনগ্ৰসৰ কৰিব পাৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অনগ্ৰসৰ শিশু বলি কাক কোৱা হয়? অনগ্ৰসৰ শিশুৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যবোৰ কি?

.....

.....

.....

অনগ্ৰসৰ শিশুৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা বিশেষ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য

অনগ্ৰসৰ শিশুৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা বিশেষ শিক্ষাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যবোৰ হ'ল-

- অনগ্ৰসৰ শিশুৰ সীমিত গুণবোৰ বিকশিত হোৱাত সহায় কৰি সিহঁতক আত্মনিৰ্ভৰশীল কৰি তোলা।
- এনে শিশুক সামাজিকভাৱে চলাৰ যোগ্য কৰি তলিব পৰা শিক্ষা দিয়া। আন অৰ্থত, শিশুক সমাজত উপযক্তভাৱে চলি যোৱাত সহায় কৰা।
- অনগ্ৰসৰ শিশুৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা শৈক্ষিক কাৰ্যসচীত ব্যৱহাৰিক প্ৰয়োগ কৰা বিষয়বোৰ অন্তৰ্ভক্ত কৰা। পনৰাবত্তি ঘটা নিৰ্দেশনা, দিহা-পৰামৰ্শ আৰু সাৱধানে দিয়া প্ৰশিক্ষণৰ জৰিয়তে এনে শিশুৰ কিছমান বিশেষ দক্ষতা বিকাশত সযোগ আগবঢ়োৱা।

অনগ্ৰসৰ শিশুৰ বাবে শিক্ষ

যিকোনো শৈক্ষিক কার্যসচীৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰাৰ আগতে এটি শিশুৰ অনগ্ৰসৰ জখি ল'ব লাগিব। আজিকালি অনগ্ৰসৰতাৰ স্তৰ পৰীক্ষা আৰু নিৰীক্ষণ কৰি বিভিন্ন ধৰণৰ মনোবৈজ্ঞানিক অভীক্ষা আছে। অনগ্ৰসৰতাৰ স্তৰ অনযায়ী এনে শিশুৰ বাবে শৈক্ষিক কার্যসচীৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা হয়। তলত বিদ্যালয়বোৰে অনগ ল'ৰা ছোৱালীক সহায় কৰিব পৰা কেইটামান উপায় আৰু মাধ্যমৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল।

- প্ৰতিকাৰমলক শিক্ষণৰ সবিধা (Provision for Remedial Teaching)ঃ অনগ্ৰসৰ শিশুবোৰক পথক শাখাত অন্তর্ভক্ত কৰি প্ৰতিকাৰমলক পাঠদান কৰিব লাগে। একেটা শাখাতে পথক সৰু গোটৰ সষ্টি কৰিও পাঠদান কৰিব পৰা যায়
- একক মনোযোগ (Individual Attention)ঃ প্ৰতিটো অনগ্ৰসৰ শিশুৰে নিজাববীয়া শিক্ষায়তনিক সমস্যা থাকে। সেয়েহে এনে শিশুক শিক্ষকে পথকে পথকে মনোযোগ দিয়া উচিত।
- বোধগম্য শিক্ষণ কৌশলৰ প্ৰয়োগ (Use of Concrete Teaching Strategy)ঃ অনগ্ৰসৰ শিশুৱে শিকিবলগীয়া কথাবোৰ সহজে বজি নাপায়। সেয়েহে এনে শিশুক শিকাবৰ সময়ত বোধগম্য বস্তু অথবা বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ শিক্ষণ আহিলাৰ সহায় ল লাগে
- বিশেষ পাঠ্যক্ৰম যগুত কৰা (Framing Special Curriculum)ঃ অনগ্ৰসৰ শিশুৰ বাবে যগুত কৰা পাঠ্যক্ৰম সৰল হ'ব লাগে। বিমর্ত ধাৰণা যিমান পাৰি কমকৈ অন্তর্ভক্ত কৰিব লাগে। কাৰণ আৰু তথ্যৰ পৰিমাণ বেছি থাকিব লাগে। পথিগত শিক্ষা সম্বন্ধীয় সামগ্ৰীতকৈ এনে পাঠ্যক্ৰমত অনা-পথিগত শিক্ষাৰ উপাদান অধিক থকা উচিত
- পথক বিদ্যালয় স্থাপন (Establishing Separate Schools)ঃ অনগ্ৰসৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে পথক বিদ্যালয় থকা উচিত। এনে বিদ্যালয়ত শিক্ষায়তনিক পাঠ্যক্ৰমৰ হেঁচা কম আৰু আমোদজনক সহঃপাঠ্যক্ৰমভিত্তিক কার্য-কলাপ বেছি হোৱা উচিত।

৮.৫.৩ মন্তৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থী আৰু শৈক্ষিক কার্যসচী

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি গম পালোঁ যে অনগ্ৰসৰ সাধাৰণতে মানসিক বাধাগ্ৰস্ততাত আক্ৰান্ত। সিহঁতৰ বদ্ধিৰ মান (IQ) কম। আনহাতে যিবোৰ ল'ৰা-ছোৱালীক 'মন্তৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থী' (slow learner) বোলা হয় সিহঁত শৈক্ষিক বাধাগ্ৰস্ততাৰ বলি। এনে শিশুৰ বদ্ধিৰ মান অথবা বদ্ধ্যাংক (IQ) সম্পর্কীয় সমস্যা নাথাকে। শিশু মন্তৰ বদ্ধিৰ হোৱাৰ কাৰণবোৰ বেলেগ

মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীৰ সমস্যা

- মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীৰ প্রজ্ঞাত্মক সামর্থ্য অতি সীমিত। এনে শিশুৱে শ্রেণীকোঠ পৰিৱেশত নিজকে খাপ খৱাই লোৱাত অসবিধা পায়
- মন্থৰ বদ্ধিৰ শিশুৰ স্মতিশক্তি দর্বল। মনোযোগৰ অভাৱ ইয়াৰ প্রধান কাৰণ
- মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীবোৰৰ শিকাৰ প্রতি ধাউতি পর্যাপ্ত নহয়। ঘৰুৱা কোনো পৰিৱেশৰ ফলত সষ্ট আৱেগিক সমস্যা অথবা প্রয়োজনীয় সা-সবিধাৰ অভাৱ এই সমস কাৰণ।
- মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীৰ আন এক সমস্যা হ'ল কথাৰ মাধ্যমেৰে মনৰ ভাৱ-চিন্তা প্রকাশ কৰাৰ অসমর্থতা। এনে শিশুৰ কল্পনাশক্তি আৰু ভৱিষ্যৎ ফলাফল সম্পর্কে ি কৰিব পৰা শক্তিও কম।
- সঘনাই অসফল হোৱাৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে বাবে মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীয়ে ন প্রত্যাহান কটিয়াই অনা যিকোনো পৰিস্থিতিৰ মখামখি হ'বলৈ প্রয়োজন হোৱা মনোবল গটি ল'ব নোৱাৰে
- মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীয়ে নিজৰ বিফলতা আৰু হতাশা ঢাকিবলৈ বিভিন্ন প্রতিৰক্ষামলক কৌশল defence mechanism) গটি তোলে। ইয়াৰ ফল এনে শিশু যথেষ্ট উদ্বিগ্নতা আৰু চিন্তাৰে পীডিত হয়

মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে শিক্ষ

প্রতিটো শ্রেণীকোঠাতে মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থী থাকে। পাঠদান কৰাৰ শিক্ষকসকলে সেয়েহে তলত উল্লেখ কৰা গুৰুত্বপর্ণ কথাকেইটা মনত ৰখা উচিত

- ধৈর্য (Patience)ঃ মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীয়ে অন্য স্বাভাৱিক বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীত যথেষ্ট লেহেমীয়া গতিত জ্ঞান আহৰণ কৰে। সিহঁতে শুনাত, কোৱাত, পঢাত আৰ লিখাত বহুতো ভল কৰে। এই কথাবোৰ বজিবলৈ শিক্ষক যথেষ্ট ধৈর্যশীল হ দৰকাৰ।
- প্রশংসা (Praise)ঃ মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীক শ্রেণীকোঠাত প্রায়েই বেত দিয়া অথবা গালি পৰা হয় অথবা শিক্ষকে গৰিহণা দিয়ে। এনেবোৰ কাৰণত সিহঁত শৈক্ষিক জীৱনৰ প্রতি উদাসীন হৈ পৰে। সেয়েহে যেতিয়াই মন্থৰ বদ্ধিৰ শিশুৱে কিবা কার্যত সফলতা লাভ কৰে অথবা প্রশংসাযোগ্য কাম কৰে তেতিয়াই শিক্ষকে এনে ল'ৰ ছোৱালীক প্রশংসা কৰাৰ অভ্যাস গটি তোলা উচিত
- সৰল কার্য-প্রকল্প (Simple assignment) ঃ গহ কার্য অথবা শ্রেণীকার্য হিচাপে কোনো কার্য-প্রকল্প কৰিবলৈ দিয়াৰ আগতে মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীসকলৰ বাবে শিক্ষকে সৰল পশ্ন অথবা সমস্যা থকা প্রকল্প প্রস্তুত কৰি লোৱা উচিত।

- অনশীলনৰ পনৰাবত্তি। Repeated drill) ঃ মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীক কথা বজিবৰ বাবে পনৰাবত্তিৰ প্রয়োজন হয়। এনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে শিক্ষকে অনশীলনবো পনৰাবত্তি কৰাৰ ব্যৱস্থ্য ৰাখিব লাগে

(v) দশ্য-শ্রব্য আহিলাৰ ব্যৱহাৰ (Use of audio-visual aids)ঃ বিমর্ত নাইবা অস্পষ্ট চিন্তা-ধাৰণাবোৰ বজি পোৱাটো আপেক্ষিকভাৱে জটিল। স্পষ্ট বিষয় অথবা ব বজিবলৈ সহজ। সেয়েহে মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীৰ কামত অহাকৈ শিক্ষকে যিমান পাৰে দশ্য-শ্রব্য আহিলাৰ সহায় লোৱা উচিত।

(vi) বিশেষ পাঠদান ((Special classes)) ঃ মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীক পাঠ্যক্রমত থকা জটিল বিষয়বোৰ বজাবলৈ সময়ে সময়ে বিশেষ পাঠদানৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ অনগ্রসৰ শিশুৰ বাবে প্রস্তুত কৰা শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যবোৰ কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ শাৰীৰিক প্রতিবন্ধকতা থকা শিশুক কেনেদৰে শিক্ষা প্রদান কৰিব পাৰি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৮ ঃ মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীক কেনেকৈ শিক্ষা প্রদান কৰিব পাৰি ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

৮.৬ শাৰীৰিকভাৱে ব্যক্তিক্রমী শিশু

এইবাৰ আমি শাৰীৰিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশুৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। আপনি নিশ্চয় জানে যে আমি চক, কাণ, নাক, জিভা আৰু ছাল- এইকেইটা ইন্দ্রিয়ৰ সহায়ত জ্ঞান আহ কৰোঁ। এই পঞ্চ ইন্দ্রিয়ৰ যিকোনো এটা ইন্দ্রিয় যদি কিবা কাৰণত বাধাগ্রস্ত হয়, তেন্তে শিশুৰ জ্ঞান অর্জন প্রক্রিয়া ব্যাহত হয়। কিছুমান শিশুৰ অংগ বৈকল্য organic disorder) আৰ বিভিন্ন অস্থি সমস্যা (orthopaedic problems) থাকিব পাৰে। এনে শিশুক বিশেষ মনোযোগৰ প্রয়োজন।

৮.৬.১ দর্শন প্রতিবন্ধকতা থকা শিশু

অন্ধত্বক সবাতোকৈ গুৰুতৰ আৰু মানসিক পীড়াদায়ক প্রতিবন্ধকতা বলি গণ্য কৰা হয়। অন্ধ শিশুৱে সাধাৰণ পাঠ্যপথি পঢিব নোৱাৰে সম্পূর্ণ অন্ধ শিশুৰ বাবে ব্রেইলী পদ্ধতিৰে লিখা কিতাপ-পত্রৰ প্রয়োজন হ'ব পাৰে। আংশিক দর্শন প্রতিবন্ধকতা থকা কিছমান শিশুৰ দৃষ্টিশক্তি উন্নত কৰিব পৰা যায়। কিছমান ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কেৱল ডাঙৰ আখৰ পঢিব পাৰে। শিক্ষকে এনে ছাত্র-ছাত্রীক চিনাক্ত কৰি উলিয়াই পঢ়াৰ বাবে বিশেষ সহায় আগবঢ়াব লাগে। পঠনৰ বোজা কম কৰিবলৈ আমি ল'ৰা-ছোৱালীৰ শ্রৱণ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰিব পাৰোঁ। এনে ল'ৰা ছোৱালীৰ বাবে শ্রব্য কেছেট এক উপযোগী আহিলা হ'ব পাৰে

৮.৬.২ কথন প্রতিবন্ধকতা থকা শিশু

শৈক্ষিক সংযোগ আৰু শিকন প্রক্রিয়াত শ্রৱণ দক্ষতাই এক গুৰু ভূমিকা লয়। শ্রৱণ সমস্যাই শিকন দক্ষতা আৰু পাৰদর্শিতাত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়। শ্রৱণ সমস্যাৰ বাবে শিশুৱে কথা কোৱাৰ সময়তো অসবিধা পায়। ে শ্রেণীকোঠাত থকা শ্রৱণ সমস্যাত ভোগা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ চিনাক্ত কৰি উলিয়াই সিহঁতৰ শৈক্ষিক প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিবলৈ উপযুক্ত ব্যৱস্থা লোৱাটো বাঞ্ছনীয় কথন সমস্যা দেখওৱা ল'ৰা-ছোৱালীক চিকিৎসকৰ হতৱাই পৰীক্ষা কৰোৱাৰ পৰামর্শ দিব পৰা যায়। শিশুৰ কথন প্রতিবন্ধকতাৰ মাত্রা চিনাক্ত কৰি উলিওৱাটো ত জৰুৰী। এনে শিশুৰ মাক-দেউতাককো সমস্যাটো জনাব লাগে

৮.৬.৩ বিকলাংগ অথবা অস্থিবৈকল্য থকা শিশু

অস্থি বৈকল্য বলিলে সাধাৰণতে দেহৰ পেশী আৰু জোৰাবোৰত সমস্যাৰ কথা বুজোৱা হয়। এনে সমস্যাই অংগ-প্রত্যংগ লৰচৰ আৰু কঠিন ব কৰাত অসবিধাৰ সৃষ্টি কৰে। অস্থি বৈকল্যত আক্রান্ত শিশুৱে শাৰীৰিক সঞ্চাৰ প্রয়োজনীয়তা থকা শিকন কার্য-কলাপবোৰত ভাগ লোৱাত অসবিধা পায়। এে শিশুৰ শিকন সামর্থ্য অন্য সাধাৰণ শিশুৰ দৰেই হয় যদিও কেইটামান নির্দিষ্ট সমস্যা এনে শিশুই সমাধা কৰিব লাগে। শিক্ষকে এনে শিশুক শাৰীৰিক বাধাগ্রস্ততা ত কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ সহায় আগবঢ়াব পাৰে। এই ক্ষেত্রত পিত-মাতৰ সমর্থনো বিচাৰিব

পৰা যায়। বিশেষ অক্ষমতাৰ বাবে ল'ৰা-ছোৱালীক বিশেষ চিকিৎসা গ্ৰহণৰ পৰামৰ্শ দিব পাৰে। এনে শিশুক বিশেষীকত প্ৰশিক্ষণ কৌশল আৰু শিক্ষাৰ প্ৰয়োজন

৮.৭ আৱেগিক আৰু সামাজিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী শিশু

আৱেগিক আৰু সামাজিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী শিশু ব্যবহাৰজনিত সমস্যাৰ দ্বাৰ আক্ৰান্ত আৰু সামাজিক ভাৱে অপসমাযোজন আৰু অপৰাধী হয় । এনে অপৰাধী শি বিষয়ে ইতিমধ্যে আমি অধ্যায় ৭ত আলোচনা কৰিলোঁ।

৮.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অধ্যায়টিৰ আৰম্ভণিতে আমি 'ব্যতিক্ৰমী শিশু' বোলা অভিধাটোৰ অৰ্থ আলে কৰিলোঁ। স্বাভাৱিক নাইবা সাধাৰণ শিশুকৈ মানসিক, শাৰীৰিক আৰু সামা বৈশিষ্ট্যত মাত্ৰাগতভাৱে বিচ্যত শিশুকে ব্যতিক্ৰমী শিশু বোলে।
- ব্যতিক্ৰমী শিশুক বৌদ্ধিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী (প্ৰতিভাসম্পন্ন অথবা মানসিৰ বাধাগ্ৰস্ত), শাৰীৰিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী আৰু আৱেগিক অথবা সামাজিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী (অপৰাধ প্ৰৱণ) শিশু হিচাপে ভগোৱা হয়
- সেয়েহে ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ বাবে শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যবোৰ সমতাৰ নীতিৰ ভিত্তিত প্ৰ কৰিব লাগে। সৰু ল'ৰা-ছোৱালী আৰু বয়ঃসন্ধিকালৰ কিশোৰ-কিশোৰীক দলীয় কাৰ্য কলাপত ভাগ ল'বলৈ উদ্বদ্ধ আৰু অনপ্ৰাণিত কৰিব লাগিব
- বিদ্যালয়ৰ পাঠ্যক্ৰমত ব্যতিক্ৰমী শিশুৰ প্ৰয়োজনীয়তা পৰণ কৰিব পৰা বিভিন্ন বিষ সন্নিৱিষ্ট থাকিব লাগিব। সময়ে সময়ে এনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ অগ্ৰগতিৰ মল্যায়ন অ পনৰ্মল্যায়ন কৰিব লাগিব
- অধ্যায়টিত 'প্ৰতিভাসম্পন্ন শিশু'ৰ অৰ্থও বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে। এনে শি বৈশিষ্ট্য আৰু সিহঁতৰ বাবে বিশেষ শৈক্ষিক কাৰ্যসচী প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত কোনবো কথাত গুৰুত্ব দিয়া হয় সেয়াও আপনি জানিব পাৰিলে। লগতে আপোনাক 'অনগ্ৰস শিশু' কাক বোলে, সিহঁতৰ বৈশিষ্ট্য, অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ আৰু সিহঁতৰ বাবে উপয শৈক্ষিক কাৰ্যসচীৰ বিষয়েও জনোৱা হ'ল

৮.৯অধিক জানিবলৈ

১) বৰুৱা, যতীন, ঃ শিশু বিকাশৰ ৰূপৰেখা, লয়ার্ছ বুক ষ্টল, পাণবজাৰ।
২) বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যয়ন।
অৰুণ প্রকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটী - ১
৩) দাস, লক্ষহীৰা ঃ সম্পূর্ণ শিক্ষা, সংগম প্রকাশন, গুৱাহাটী।

৮.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ স্বাভাৱিক নাইবা সাধাৰণ শিশুতকৈ মানসিক, শাৰীৰিক আৰু সামাজিক বৈশিষ্ট্যত বিচ্যুত শিশুকে ব্যতিক্রমী শিশু বোলে।

২নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ ব্যতিক্রমী শিশুৰ প্রকাৰবোৰ হ'ল-

(i) বৌদ্ধিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু-প্রতিভাসম্পন্ন অথবা মানসিকভাৱে বাধাগ্রস্ত শিশু আৰু মন্থৰ বদ্ধিৰ শিশু।

(ii) শাৰীৰিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু-দর্শন প্রতিবন্ধকতা, শ্রৱণ আৰু কথন প্রতিবন্ধকতা আৰু অস্থিবৈকল্য থকা শিশু।

(iii) আৱেগিক আৰু সামাজিকভাৱে ব্যতিক্রমী শিশু-অপৰাধ প্রৱণ শিশু।

৩নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ ব্যতিক্রমী শিশুৰ শিক্ষাৰ নীতিবোৰ হ'ল-

- সকলো শিশুকে সমান দষ্টিৰে চাব লাগিব আৰু সিহঁতৰ প্রয়োজনীয়তাবোৰ চিনাক্ত কৰিব লাগিব।
- সকলো ব্যতিক্রমী শিশু আৰু বয়ঃসন্ধিকালত উপনীত হোৱা কিশোৰ-কিশোৰী বিদ্যালয়ৰ কার্য-কলাপত অংশগ্রহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব লাগিব। নিজকে উপেক্ষিত বলি নাভাবিলে সিহঁতৰ শিকাৰ প্রতি ধাউতি বাঢিব।
- ব্যতিক্রমী শিশুৰ শিক্ষা ফলপ্রস কৰিবলৈ মাত-পিতয়ে শিক্ষকৰ সৈতে সহযোগ কৰিব লাগিব।

৪নং প্রশ্ন উত্তৰ : যিবোৰ শিশুৰ বদ্ধিৰ মান অথবা বদ্ধ্যাংক অতি উচ্চ আৰু যিবোৰ শিশু স্বাভাৱিক অথবা সাধাৰণ শিশুতকৈ অধিক শিক্ষণযোগ্য তেনে শিশুক প্রতিভাসম্পন্ন শিশু বোলে।

প্রতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল- (ক) অতি উচ্চ বদ্ধিৰ স্তৰ, (খ) বিভিন্ন বিষয়ৰ

প্ৰতি আগ্ৰহী, (গ) দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে মনোযোগ নিৱিষ্ট কৰি ৰাখিব পাৰে আৰু (পৰিৱেশৰ সৈতে সহজে মিলি যাব পাৰে

৫নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ সাধাৰণ শিশুতকৈ শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক আৰু সামাজিক সামৰ্থ্যৰ দিশত পিচপৰা শিশুকে অনগ্ৰসৰ শিশু বলি কোৱা হয়

অনগ্ৰসৰ শিশুৰ বৈশিষ্ট্য হ'ল- (ক) অনগ্ৰসৰ শিশুৱে স্বাভাৱিক শিশুৰ দৰে দ্ৰুতগতিত কথা শিকিব নোৱাৰে, (খ) অনগ্ৰসৰ শিশুৱে বেছিভাগ সময়তে অইনে কিবা ক আৰম্ভ কৰি দিলেহে শিকিব পাৰে আৰু এনে শিশুৰ সমালোচনাত্মক চিন্তা ৰ সামৰ্থ নাথাকে, (গ) শিকিবলৈ সহজে ধাউতি নেদেখৱায় আৰু (ঘ) সাধাৰণ হীনমন্যতা তথা অসৰক্ষাৰ ভাৱনাত আক্ৰান্ত হয়

৬নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ অনগ্ৰসৰ শিশুৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যবোৰ হ'ল

(i) এনে শিশুৰ সীমিত গুণবোৰ বিকশিত হোৱাত সহায় কৰি সিহঁতক আত্মনিৰ্ভৰশীল কৰি তোলা

(ii) এনে শিশুক সামাজিকভাৱে চলাৰ যোগ্য কৰি তলিব পৰা শিক্ষা দিয়

(iii) জীৱিকা উপাৰ্জন কৰিবলৈ কৰ্মসংস্থাপন যোগাৰ কৰাৰ বাবে দৰকাৰী কিছুমা ব্যৱহাৰিক দক্ষতা বিকাশৰ সযোগ দিয়া। ইয়াৰ ফলত অনগ্ৰসৰ শিশুৰ মনৰ অসৰক্ষাৰ ভাৱ আৰু হীনমন্যতা আঁতৰ হ'ব

৭নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ শাৰীৰিক প্ৰতিবন্ধকতা থকা শিশুক সিহঁতৰ অনগ্ৰসৰতাৰ বাবে কোনো ধৰণৰ বৈষম্যৰ বলি হ'বলৈ দিব নালাগে। সিহঁতৰ শিক্ষাৰ বাবে উপযুক্ত শিক্ষণ সামগ্ৰী আৰু আহিলাৰ যোগান ধৰিব লাগে। এনে শিশুৰ বাবে বিশেষ বিদ্যালয় কৰিব লাগে। বিশেষভাৱে ব্যতিক্ৰমী শিশুক শিক্ষা দিবলৈ বিশেষ প্ৰশিক্ষণ শিক্ষক নিয়োগ কৰা উচিত।

৮নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত আৰু মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষাৰ্থীসকলক বিশেষ যত্নৰ প্ৰয়োজন। এনে শিশুক চটি আৰু সহজ কাৰ্য-প্ৰকল্প কৰিবলৈ দিয়া উচিত। বিশে প্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত শিক্ষক অথবা বত্তিজীৱী লোকে ধৈৰ্য সহকাৰে এনে শিশুৰ যত্ন লোৱা উচিত। শিক্ষকে এনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ সজনশীলতাৰ প্ৰশংসা কৰিব লাগে। প্ৰশংসাই সিহঁতৰ শিকাৰ প্ৰতি ধাউতি বদ্ধি কৰিব

৮.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) **চটি প্ৰশ্ন** (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ব্যতিক্রমী শিশু মানে কি? এনে শিশুৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ কি?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ব্যতিক্রমী শিশুৰ প্রয়োজনীয়তাবোৰ কেনেধৰণৰ?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ব্যতিক্রমী শিশুৰ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে কেনে প্রকাৰৰ শিক্ষা প্রয়োজন?

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ প্রতিভাসম্পন্ন শিশু এটি কেনেদৰে চিনাক্ত কৰিব পাৰি? প্রতিভাসম্পন্ন শিশুৰ বাবে আদর্শ শৈক্ষিক কার্যসচী এখন কেনেকৈ প্রস্তুত কৰিব পৰা যায়?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ অনগ্রসৰ শিশুৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ কি কি? অনগ্রসৰ শিশুৰ বাবে শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ কি কি? মন্থৰ বদ্ধিৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে কেনে প্রকাৰৰ শিক্ষা প্রস্তুত কৰা হয়।

অধ্যায় ৯ঃ শিকন

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ শিকনৰ অর্থ
৯.৩.১ শিকনৰ সংজ্ঞা
৯.৩.২ শিকনৰ স্বৰূপ
৯.৪ শিকনৰ নীতিসমহ
৯.৫ শিকনৰ পদ্ধতিসমহ
৯.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৯.৭ অধিক জানিবলৈ
৯.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৯.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি -

- শিকনৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞা সম্পর্কে জানিব পাৰিব।
- শিকনৰ প্রক্রিয়াসমহ চিনাক্তকৰণ কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব।
- শিকনৰ নীতিসমহৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- শিকনৰ পদ্ধতিসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

শিকন হ'ল মানহৰ জীৱনৰ আটাইতকৈ স্বভাৱিক আৰু সাধাৰণ অভিজ্ঞতা। প্রত্যেক মানহে নতন নতন কথা শিকিবলৈ ভাল পায়। আচৰণ সংশোধন কার্য্যই হ'ল শিকন। এই শিকন প্রক্রিয়া জন্ম মহুর্ত্তৰ পৰা মত্যৰ সময়লৈকে অবিৰাম গতিত চলি থাকে। জীৱ মাত্রেই শিক্ষ আহৰণ কৰে। কিন্তু মানহে জ্ঞান আহৰণৰ বাবে শিক্ষা লয় এইটোৱেই মানহৰ আন প্রাণীৰ পৰা পথক কৰি তলিছে।

শিক্ষা মনোবিজ্ঞানত শিকন হৈছে এটা অতি দৰকাৰী উপাদান। শিশু এটাৰ জন্ম হওঁতে মনটো একেবাৰে উকা ফলিৰ নিচিনা হৈ থাকে কিন্তু পৰিবেশৰ সংস্পর্শলৈ অহাৰ লগে লগেই শিশুৰ শিকন কার্য আৰম্ভ হয়। শিকন কোনো কাম কৰাৰ নতন নতন উপায় বা কৌশল সামৰি লয়। ই ব্যক্তিজনক তেওঁৰ সমস্যাৰাজিৰ পৰা মক্তি পোৱাত আৰু নতন পৰিবেশৰ সৈতে

সমাযোজন কৰাত সহায় কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে - শিশু এটাই জ্বলি থকা ম'ম এডাল স্পৰ্শ কৰোতে যেতিয়া পৰে তেতিয়া শিশুটোৱেই আৰু তাক স্পৰ্শ নকৰে। পিছত শিশুটোৱে কেৱল জ্বলি থকা ম'মকেই স্পৰ্শ নকৰা নহয় তেওঁ যিকোনো জ্বলি থকা বস্তুকেই স্পৰ্শ কৰাৰ পৰা দৰত থাকে। ইয়াৰ দ্বাৰা ইয়াকে ক'ব পাৰি যে শিশুটোৱেই জ্বলি থকা ম'ম স্পৰ্শ কৰি অভিজ্ঞতা লাভ কৰে. আৰু সেই অভিজ্ঞতাৰ পৰা শিশুটিৰ শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ হয়।

শিকন হ'ল শিক্ষাৰ্থী এজনৰ পৰিবেশৰ লগত খাপ খাব পৰাকৈ আচৰণৰ পৰিৱৰ্ত্ত অথবা সংশোধন কৰণ। ব্যক্তি এজনৰ আচৰণ গঠন কৰাত অভিজ্ঞতা আৰু প্ৰশিক্ষণে এক বিশেষ ভমিকা গ্ৰহণ কৰে। শিকনে ব্যক্তি এজনক তেওঁৰ নিজস্ব লক্ষ্য আৰু আগ্ৰহক সম্পৰ্ণ কৰাত সহায় কৰে। যিকোনো বিষয় বা বস্তুৰ প্ৰতি আগ্ৰহ থাকিলে সেইবিলাকৰ জ্ঞান অতি সোনকালে আয়ত্ব কৰিব পাৰি। এই মানসিক সম্ভাৱবোৰৰ লগত সম্পৰ্ক থকা কাৰণেই শিকনক মানহৰ মানবীয় আচৰণ বলি কব পৰা যায়। জন্মগতভাৱেও কিছমান মানহে এই আচৰণ লাভ কৰে আৰু আন কিছমানে সক্ৰিয়ভাবে অংশগ্ৰহণ কৰিও এই আচৰণ লাভ কৰে। এই অধ্যায়টোৱে শিকন সম্পৰ্কত বিভিন্ন ধাৰণা আৰু ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য. প্ৰকতি. নীতি আৰু শিকনৰ পদ্ধতিসমহ সাঙৰি লৈছে।

৯.৩ শিকনৰ অর্থ

পৰিবৰ্তিত পৰিবেশৰ লগত যেতিয়া ব্যক্তি এজনে নিজকে খাপ খৱাই চলিবৰ বাবে নিজৰ প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু আচৰণৰ সালসলনি কৰে তাকেই শিকন বলি কোৱা হয়। ন ন কৌশল ন ন কাৰ্য উদ্ভাৱনৰ শক্তিৰ ওপৰত শিকন নিৰ্ভৰ কৰে। ব্যক্তিয়ে নিজৰ বাধা বিঘিনি অতিক্ৰম কৰি নতন পৰিস্থিতিত সমাযোজন স্থাপন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত শিকন প্ৰকাশ পায়। শিকন মানেই হ'ল নতন অভিজ্ঞতা আৰু উন্নত ক্ৰিয়া আচৰণৰ যোগ্যতা প্ৰদান কৰা। শিকন হ'ল এক জীৱন যোৱা প্ৰক্ৰিয়া। ইয়াৰ যোগেদিয়েই জন্মগত প্ৰবত্তিমলক আচৰণৰ সংশোধন আৰু উৎকৰ্ষ সাধন কৰি তো হয়। মানহ সদায় নতন নতন পৰিবেশ. পৰিস্থিতি আৰু সমস্যাৰ সন্মখীন হয় আৰু সমাযোজন স্থাপন কৰে। শিকন হৈছে পৰিৱৰ্তনৰ যোগেদি ক্ৰমাগতভাবে লাভ কৰা এক বিকাশশীল অভিজ্ঞতা মাথোন। পৰিবেশ সদায় পৰিৱৰ্তনশীল আৰু সেইবাবে প্ৰতি মানহেই প্ৰয়োজন অনসৰি নিজৰ আচৰণ সাল-সলনি কৰিবলগীয়া হয়।

৯.৩.১ শিক নৰ সংজ্ঞাসমহ

শিকন মানে কি. সেইকথা একে আষাৰতে কোৱা টান। কাৰণ মনোবিজ্ঞানীসকলে উদ্ভাৱন কৰা শিকনৰ বিভিন্ন তত্ত্বসমহে এই বিষয়টোৰ সংজ্ঞা বেলেগ বেলেগ ধৰণে দিয়াৰ চেষ্টা কৰিছে। শিকনৰ কেইটামান সংজ্ঞা নিম্নোত্তত দিয়া ধৰণে দাঙি ধৰা হ'ল —

- **গেইট আৰু অন্যান্য মনোবৈজ্ঞানীক** (Gates and others) ৰ মতে - "অভিজ্ঞতা আৰু প্ৰশিক্ষণৰ যোগেদি হোৱা আচৰণৰ সংশোধন কাৰ্যই হ'ল শিকন (Learning is modification of behaviour through experience and training)
- **ৱেবষ্টাৰ অভিধানৰ** মতে (Webster Dictionary) "শিকন হ'ল এজনে শিকা কৰ্মৰ অভিজ্ঞতা অধ্যয়নৰ ফলত প্ৰাপ্ত জ্ঞানৰ কৌশল, অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা আচৰণ সংশোধনৰ স্পহা"
- **গার্ডেনাৰ মর্ফিৰ** মতে Gardener Murphy) "ব্যক্তি এজনে পৰিবেশ সমাযোজন কৰাৰ বাবে যিখিনি দৰকাৰ সেই আচৰণৰ প্ৰত্যেকটো পৰিবৰ্তনকেই শিকনে সাঙৰি লয় (The term learning covers every modification in behaviour to meet environmental requirements)
- **ক্ৰো আৰু ক্ৰো** (Crow and Crow) ৰ মতে "অভ্যাস জ্ঞান আৰু মনোভংগ আয়ত্ব কৰণৰ লগতে নতন ভাবে কোনো কাৰ্য্য সম্পাদন কৰাৰ দক্ষতাকে শিকন বোলা হয়"। (Learning is the acquisition of knowledge, habits and attitudes it involves new ways of doing things.)
- **মনোবিদ ফ্ৰিমেনৰ** (Freeman) মতে শিকন হ'ল এনে এক প্ৰক্ৰিয়া য'ত ব্যক্তিয়ে পৰিবেশৰ যিকোনো পৰিস্থিতিত মখামখি হোৱাৰ লগতে বিকাশ লাভ কৰি পাৰে।

সংজ্ঞাসমহ বিশ্লেষণ কৰিলে পোৱা যায় যে

- শিকন হ'ল অভিজ্ঞতা আৰু প্ৰশিক্ষণৰ দ্বাৰা এক সংশোধিত আচৰণ
- ই হ'ল ব্যক্তিৰ জন্মৰ পৰা মত্যলৈকে চলি থকা এক প্ৰক্ৰিয়
- ই হ'ল পৰিবেশীয় দৰকাৰী অৱস্থাসমহ লগ পোৱা এক প্ৰক্ৰি

ইয়াৰ পৰা আমি কব পাৰো যে শিকন হৈছে এনে এটা প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা যিকোনো পৰিবেশ বা পৰিস্থিতিত খাপ খাব পৰা অভিজ্ঞতা আয়ত্বকৰণ। প্ৰত্যেক জীৱই জন্মসত্ৰে কিছমান বিশেষ সহজাত শক্তিলৈ জন্মগ্ৰহণ কৰে। জন্মৰ পৰৱৰ্তী অৱস্থাত প্ৰতি জীৱই অবিৰত বাবে পৰিবৰ্তন হৈ থকা তাৰ নিজস্ব পৰিবেশৰ লগত সমাযোজন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। কোনো ব্যক্তি বা প্ৰাণীয়ে যেতিয়া কোনো এটা নতন পৰিবেশৰ সন্মখীন হয় তেতিয়া পৰ্ববতী অভিজ্ঞতা আৰু প্ৰশিক্ষণৰ সহায়ত ইয়াৰ লগত সমাযোজন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। কোনো পৰ্ব অভিজ্ঞতা বা প্ৰশিক্ষণ নোহোৱাকৈ শিশুৰ আচৰণত পৰিৱৰ্তন ঘটা প্ৰক্ৰিয়াই হৈছে **পৰিপক্কতা** (Maturation)। উদাহৰণস্বৰূপে জন্মৰ সম নিজে একো কৰিব নোৱাৰা শিশু এদিন বহিব পৰা হয়, মাত ফটে, এনে পৰিপক্কতাৰ ফল বলি কোৱা হয়। শিকন প্ৰক্ৰিয়াক কাৰ্য্যকৰী কৰাৰ বাবে পৰিপক্কতাৰ প্ৰয়োজন।

পৰিপক্কতা - এইটো এব স্বাভৱিক বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়া। কোনো পৰ্ব অভিজ নোহোৱাকৈ শিশুৰ আচৰণত পৰিৱৰ্তন ঘটা প্ৰক্ৰিয়াই হৈছে পৰিপক্কতা।

৯.৩.২ শিকনৰ স্বৰূপ

উদ্দেশ্য সাধন বা লক্ষ্যত উপনীত হোৱা বা অনসন্ধিৎস মন মানহৰ সহজ আকাঙ্খা। এনে আকাঙ্খা শিকনৰো মল উপাদান স্বৰূপ। শিকন সাধাৰণতে নির্ভৰ কৰে জীৱৰ মগজৰ পৰিপক্কতা আৰু বিকাশৰ ওপৰত। শিকন হ'ল এটা জীৱন ব্যাপি চ প্রক্রিয়া। জীৱৰ জন্মৰ পৰৱর্তী অৱস্থাৰ পৰাই শিকন আৰম্ভ হয় আৰু জীৱৰ ম লগে লগে শিকনৰো পৰিসমাপ্তি ঘটে। এনেবোৰ বিশেষত্বৰ উপৰিও শিকনৰ কিছমা বিশেষ বৈশিষ্ট্য আছে। সেইবোৰ হ'ল–

- **শিকন এক সমাযোজন প্রক্রিয়া** Learning as Adjustment)ঃ শিকন হ'ল ব্যক্তি আৰু পৰিস্থিতিৰ মাজত এক সমাযোজন প্রক্রিয়া। জন্মৰ পিছৰে শিশুৱে পৰিবেশত কৰা এই সমাযোজন বা পাৰস্পৰিক আদান প্রদান প্রক্রিয়া ক্রমবিকাশ আৰম্ভ কৰে। পৰিবেশৰ লগত সমাযোজন কৰাৰ লক্ষ্যত উপন হোৱাৰ বাবে শিকনেই হ'ল একমাত্র উপায় স্বৰূপ। উদাহৰণ স্বৰূপে শিশু এটাই বিদ্যালয়ত যোৱাৰ প্রথম দিনাই খব কান্দে. কিন্তু ক্রমান্বয়ে বিদ্যালয়ৰ পৰিবেশৰ লগত সমাযোজন কৰিব পৰা হৈ শিশুটোৱে কন্দা বন্ধ কৰে
- **বিকাশৰ আহিলা হিচাপে শিকন** Learning as Development) ঃ বিকাশ সাধাৰণতে ইতিবাচক বা নেতিবাচক এক নির্দিষ্ট গতিৰ ফালে ধাৱমান ৱ এইটো ধাৰণা কৰা ভল যে এজন ব্যক্তিয়ে সদায়ে ভাল জ্ঞান. উচিত বা ক অভ্যাস. আগ্রহ আৰু দষ্টিভংগী গ্রহণ কৰি

  উদাহৰণ স্বৰূপে শিকন আৰু বিকাশ হ'ল এনে দটা প্রক্রিয়া যি সমভাৱে গ কৰে। শ্রেণীকোঠাৰ সবিধাৰ পৰা পাৰস্পৰিক কর্মশালা আৰু জ্ঞান সম্প্রসাৰণ আলোচনা চক্রৰ জৰিয়তে বিকাশৰ ধাৰা পিনে আমি গতি কৰে
- **আচৰণৰ পৰিৱর্তন হিচাপে শিকন** (Learning as Behavioural Changes)ঃ শিকনৰ প্রধান উদ্দেশ্য হৈছে ব্যক্তিৰ আচৰণৰ পৰিবর্তন আৰু উৎকর্ষ ৱ কৰা। উল্লেখযোগ্য যে. পর্বৰ প্রবত্তিমলক প্রতিক্রিয়াত ব্যক্তিয়ে নতন পৰিস্থিতিৰ সন্মখীন হবৰ বাবে উপযক্ত হৈ উঠিব নোৱাৰে। তাৰ সংশোধন আৰু পৰিবর্ত কৰি সময় উপযোগীকৈ আৰু পৰিস্থিতি সাপেক্ষে নতন আচৰণ গ্রহণ ৰ লাগে
- **শিকন আৰু দৈহিক পৰিপক্কতা** (Learning and Maturation) ঃ ব্যক্তিৰ দেহ মনৰ পৰিপক্কতাৰ ওপৰত শিকন ক্ষমতা ঘাইকৈ নির্ভৰ কৰে। দৈহিক আৰু মানসিক বিকাশৰ লগে লগে শিক্ষা গ্রহণৰ ক্ষমতাও বদ্ধি পাবলৈ ধৰে। কম বয়সীয়া অপৈনত দেহ-মনৰ ব্যক্তিয়ে যোগ্যতাৰ নতন পৰিস্থিতিৰ সন্মখীন হব নোৱাৰে। ব্যক্তিৰ এই পৰিপক্কতাৰ ওপৰত শিকনীয় বিষয় আৰু পদ্ধতিও নির্ভৰ কৰে।

- **শিকন আৰু অভিৰোচন** (Learning and Motivation) ঃ শিকন কার্য্যৰ বাবে শিক্ষার্থীৰ মনৰ অভিৰোচনৰ (Motivation) অতি প্রয়োজন। এই অভিৰোচনেই ব্যক্তিৰ মনত ক্রিয়াৰ প্রস্তুতি আনি দিয়ে। ফলস্বৰূপে শিকন ক্রিয়াৰ বাবে ে মনত উৎসাহ, আগ্রহ আৰু স্মৃতিশক্তি জাগি উঠে। শিশু এটাৰ আচৰণ গঠন কৰিবলৈ হ'লে শিকন প্রক্রিয়াত অভিৰোচন অত্যন্তই প্রয়োজনীয়। অভিৰোচনে শিশু এটাক অনশাসন বজাই ৰখাতো সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নির্ণয় কৰক

(ক) শিকন হ'ল আচৰণৰ পৰিবর্তন ☐

(খ) স্কলীয়া শিক্ষাৰ পিছত শিকন আৰম্ভ হয়। ☐

(গ) শিকনৰ অর্থ হ'ল জ্ঞানৰ বিকাশ সাধন কৰা। ☐

(ঘ) শিকন আৰু পৰিপক্কতা ঘনিষ্ঠভাবে জড়িত। ☐

(ঙ) শিকন হ'ল সমাযোজন। ☐

৯.৪ শিকনৰ নীতিসমহ

বিভিন্নজন মনোবৈজ্ঞানীকে শিকনৰ নীতি সম্পর্ক বিভিন্ন ধৰণে মত আগবঢাইছে। তাৰ ভিতৰত মনোবৈজ্ঞানিক থর্নডাইকে (Thorndike) আগবঢোৱা শিকনৰ প্রধান নীতিসমহ শিক্ষক এজনে জনাটো অতি দৰকাৰ। সেইকেইটা হ'ল -

(ক) প্রস্তুতিৰ নীতি (Law of Readiness) ঃ যেতিয়া এজন ব্যক্তিয়ে কিবা এটা কৰিবলৈ বা শিকিবলৈ আগ্রহিত বা সাজ হয় তেতিয়া ব্যক্তিজনে বেছি সন্তোষেৰে সাজ নোহোৱাজনতকৈ শিকে বা কৰে। প্রকতভাৱে শিকিবলৈ হ'লে এজন ব্যক্তি মানসিকভাৱে প্রস্তুত হ'ব লাগিব।

এজন ব্যক্তিয়ে তেতিয়াহে ভালকৈ শিকে যেতিয়া ব্যক্তিজনৰ শিকাৰ প্রয়োজনীয় পৰিৱেশ বৎপত্তি আৰু শিকাৰ ইচ্ছাশক্তি থাকে। এজন শিক্ষকৰ কর্ম হ'ল শিক্ষার্থীক শিকিবলৈ ইচ্ছাশক্তি বিকাশ কৰা। শিকনৰ স্বচ্ছ উদ্দেশ্য আৰু ভাল যক্তিয়ে শিক্ষার্থীক শিকিবলৈ উৎসাহিত কৰে।

বাহিৰা দায়িত্ববোধ, অত্যাধিক হেঁচা, স্বাস্থ্য, অর্থ নাইবা পৰিয়ালৰ বিভিন্ন কাৰণত এজন শিক্ষার্থীক শিকাৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখে।

শৈক্ষিক তাৎপর্য্য (Educational Implication) ঃ

শিক্ষকে শ্রেণীকোঠাত এই নীতিটো উপযক্তভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। যেতিয়া আমি শাৰীৰিকভাৱে অসস্থ থাকো আৰু মানসিকভাৱে অস্থিৰ হওঁ আৰু যদি সেই সময়ত কিবা এটা আমাক শিকাবলৈ লয়, আমি সেই বিষয়ত মনোনিবেশ কৰিব নোৱাৰো আৰু ফলস্বৰূপে আমি একো শিকিবলৈ সমর্থ নহওঁ।

(খ) অনশীলনৰ নীতি Law of Exercise) ঃ অনশীলনৰ সহায়ত আর্জিত কৌশল আৰ অভিজ্ঞতাক স্থায়ীভাবে সংৰক্ষণ কৰিব পাৰি। এই নীতি অনসৰি কোনো বিশেষ অৱস্থাত গটি উঠা উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজৰ সংযোগ বা সম্বন্ধক পনঃ পনঃ অনশীলন কৰিলে সেই সংযোগ আৰু অধিক দঢ হয়। শিকনৰ এই নীতিটোক আকৌ দটা অংশত ভাগ কৰা হৈছে। সেয়া হ'ল-

- ব্যৱহাৰিক নীতি (Law of use)
- অব্যৱহাৰিক নীতি (law of dis-use)
- **ব্যৱহাৰিক নীতি** (Law of use) ঃ যেতিয়া পৰিস্থিতি আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজত সংশোধিত ৰূপত সম্বন্ধ স্থাপন কৰা হয়, তেতিয়া আনবোৰ অবস্থা একেই থাকিলে সংযোগৰ শক্তি বদ্ধি পায়।
- **অব্যৱহাৰিক নীতি** law of dis-use) ঃ যেতিয়া পৰিস্থিতি আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজত সংশোধিত ৰূপত সম্বন্ধ কিছসময় ধৰি স্থাপন কৰা নহয়, তেতিয়া সেই সংযোগৰ শক্তি কমি আহে।

শৈক্ষিক তাৎপর্য্য (Educational Implication) ঃ

ছাত্র-ছাত্রীয়ে লাভ কৰা শিক্ষাক স্থায়ী ৰূপ দিবলৈ অনশীলনৰ প্রয়োজন। এবাৰ শিকা কথা মনত ৰাখিবৰ বাবে শিকা কথাখিনি প্রয়োগ কৰি থকাৰ সবিধা থাকিব লাগে আৰু ব্যৱহাৰ কৰি থকাৰ সযোগ নাথাকিলে কথাবোৰৰ পনৰাবত্তি ব্যৱস্থা হব লাগে। শিক্ষকে শ্রেণীকক্ষত শিকোৱা কথাবিলাক প্রায়েই ছাত্র-ছাত্রীক অনশীলন কৰাব লাগে, কাৰণ দীর্ঘদিনৰ বিৰতিৰ পিছত অনশীলন কৰালে তাক ছাত্র-ছাত্রীয়ে পাহৰি যোৱাৰ সম্ভাবনা থাকে। সঘনাই পৰীক্ষা পাতি থাকিলে ছাত্র-ছাত্রীৰ মনত শিকোৱা কথাবিলাক স্থায়ী হৈ থাকে। এই নীতিটো গণিত, বিজ্ঞান, ইত্যাদি বিষয়বোৰৰ ক্ষেত্রত বেছিকৈ উপযোগী।

(গ) পৰিণাম বা ফলাফলৰ নীতি (Law of Effect) ঃ এই সত্রৰ মতে শিকনৰ পৰা লাভ কৰা ফল যদি শিক্ষার্থীৰ কাৰণে সন্তোষজনক হয় তেনে শিকনৰ শক্তি বদ্ধি পায়, আনহাতে শিকনৰ ফল যদি শিক্ষার্থীৰ বাবে আমনিদায়ক হয় তেন্তে তেনে শিক্ষাৰ শক্তি হ্রাস পায়। শিকনৰ শক্তি বদ্ধিৰ তাৎপর্য্য নির্ভৰ কৰে অভিজ্ঞতাৰ পৰা লাভ কৰা শিক্ষণীয় বিষয়বস্তুৰ মানসিক সন্তুষ্টি

ওপৰত। তেনে কথা বা অভিজ্ঞতা ইটোৰ পাছত সিটো আহৰণ কৰিবলৈ শিক্ষার্থী আগ্রহান্বিত হৈ তলে। আনহাতে যিখিনি কথা বা অভিজ্ঞতাই মনলৈ দখ কটিয়াই আনে তেনে কথা বা অভিজ্ঞতাৰ পৰা ক্রমান্বয়ে আতৰি থকাৰ প্রৱনতাহে বৃদ্ধি পায়। এই নীতিক পৰস্কাৰ আৰু শাস্তিৰ (Reward and Punisment) নীতি বলিও ক'ব বলিব পাৰি। কাৰণ কোনো কাম কৰি পোৱা পৰস্কাৰে কৰোতাৰ মনত সন্তোষ দি কামটো কৰাৰ বাবে আগ্রহ সৃষ্টি কৰে আৰু শাস্তিয়ে প্রায়ক্ষেত্রতে কৰোতাৰ নির্দিষ্ট কামৰ প্রতি বিৰাগ ওপজায়। সেয়েহে শিক্ষকে শ্রেণীকক্ষত শাস্তি প্রদানৰ পৰা বিৰত থকা উচিত।

শৈক্ষিক তাৎপর্য্য (Educational implication) ঃ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত সাৱধানে এই নীতি প্রয়োগ কৰিলে সফল পোৱা যায়। শ্রেণীত কৰিব লগা কাম ঠিকমতে কৰিলে যদি শিক্ষকৰ পৰা প্রশংসা বা আন কোনো ধৰণৰ পৰস্কাৰ পায় ছাত্র-ছাত্রীয়ে তেনে কামৰ প্রতি আৰু বেছি উৎসাহিত হয়। কিন্তু কোনো কাম কৰাৰ ফলত যদি শাস্তি পায় তেনে কাম কৰিবলৈ মন নকৰা হয়। গতিকে কোনো অবাঞ্ছিত কাম কৰাৰ পৰা বিৰত থাকিবলৈ শাস্তি দিয়া উচিত। এনেদৰেই শিক্ষার্থী এজনৰ আবেগিক বা মানসিক অৱস্থাই শিকনৰ ওপৰত প্রভাব পেলায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ কোনে শিকনৰ মখ্য নীতি উদ্ভাৱন কৰিছিল ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সত্য নে অসত্য নির্ণয় কৰক -

(ক) থর্নডাইকৰ শিক্ষণৰ মখ্য নীতিসমহ শিক্ষাত প্রযোজ্য নহয়।

(খ) এটা অনশীলন আৰু আন এটা অনশীলনৰ মাজত দীর্ঘদিন বিৰতি থকা উচিত নহয়।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ অনশীলন নীতিৰ দটা অংশ কি কি ?

.....

.....

৯.৫ শিকনৰ পদ্ধতিসমহ

বিভিন্ন পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু বিশদভাবে কৰা অধ্যয়নৰ পাছত মনোবৈজ্ঞানিকসকলে শিকনৰ বিভিন্ন পদ্ধতি আগবঢ়াইছে। তাৰ ভিতৰত কেইটামান হ'ল -

(ক) কর্মৰ যোগেদি শিকন বা প্রচেষ্টা আৰু ভল পদ্ধতি।

(খ) অনকৰণৰ যোগেদি শিকন ।

(গ) পর্য্যবেক্ষণৰ যোগেদি।

(ক) কর্মৰ যোগেদি শিকন বা প্রচেষ্টা আৰু ভল পদ্ধতি (Learning by doing or trial and error method) ঃ এই পদ্ধতিটোক শিকনৰ আটাইতকৈ সৰল পদ্ধতি বলি কোৱা হয়। এই পদ্ধতিক প্রচেষ্টা আৰু ভল পদ্ধতি বলিও জনা যায় যেতিয়া ব্যক্তি এজনে প্রথমে কোনো কাম কৰিবলৈ ধৰে তেতিয়া বহুত ভল হোৱাৰ আশংকা থাকে। কিন্তু বহুতবাৰ অভ্যাস কৰাৰ ফলত ভলবিলাক ক্রমান্বয়ে কমি আহে, আৰু অৱশেষত ভল ত্রুটিবোৰ ব্যক্তিৰ আচৰণৰ পৰা সম্পূর্ণ নোহোৱা হৈ যায় আৰু ব্যক্তিজনে শুদ্ধভাবে কামটো কৰিবলৈ সক্ষম হয়। আমাৰ দৈনন্দিন জীৱন এই পদ্ধতিৰ প্রভাৱ অপৰিহার্য। উদাহৰণস্বৰূপে এটা শিশুৱে চামচেৰে খাবলৈ শিকা, খোজ কঢ়া অথবা জোতা পিন্ধা কার্য, এজন বয়সীয়াল লোকে গাড়ী চলোৱা ইত্যাদি।

শৈক্ষিক তাৎপর্য্য (Educational implication) ঃ

শ্রেণীকোঠাৰ শৈক্ষিক পৰিবেশত এই পদ্ধতিটোৰ প্রয়োগ অতি উপযোগী। শিক্ষকে উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজৰ সংযোগ দঢ় কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা উচিত। শিশুক ইতিমধ্যে শিকা বিষয়সমহ বাৰে বাৰে পনৰাবৃত্তিৰ অভ্যাস কৰাব লাগে। বিশেষকৈ বিজ্ঞান আৰু গণিত এই বিষয় দটাত এই পদ্ধতিটো বেছি প্রযোজ্য। প্রথম প্রচেষ্টাত শিশুটোৱে ভল কৰিব পাৰে, কিন্তু ক্রমান্বয়ে শিশুটিৰ ভলবোৰ কমি আহিবলৈ ধৰে আৰু এটা সময়ত শিশুটোৱে সম্পূর্ণ শুদ্ধভাৱে শিকাৰ দক্ষতা আহৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।

(খ) অনকৰণৰ যোগেদি শিকণ (Learning by Imitation) ঃ আনৰ আচৰণক অনকৰণ কৰা কার্যকে অনকৰণ পদ্ধতি বোলা হয়। সৰু লৰা-ছোৱালী সকলে কোনো কথা বজি শিকাতকৈ অনকৰণ কৰিহে শিকে। তেওঁলোকে আচৰণ, অভ্যাস আৰু ভাষা মাক দেউতাক আৰু ডাঙৰসকলক অনসৰণ কৰিহে শিকে। অনকৰণ দই প্রকাৰৰ -

- **সংজ্ঞাহীন বা স্বতঃস্ফূর্ত অনকৰণ** (Unconscious or Spontaneous Imitation) ঃ কেতিয়াবা কেতিয়াবা আমি নজনাকৈয়ে আনৰ কথা কোৱা, খোজ কঢ়াৰ ধৰণ আদি অনকৰণ কৰো। এনেকৱা ধৰণৰ অনকৰণ হ'ল স্বতঃস্ফূর্ত অনকৰণ।
- **সচেতন বা অভিপ্রেত অনকৰণ** (Conscious or deliberate Imitation) ঃ আমি কেতিয়াবা কেতিয়াবা কিছমান লোকে কথা কোৱাৰ ধৰণ, ভাৱ-ভঙ্গী, অভ্যাস আদি ভাল লাগে আৰু সেয়ে আমি এইবোৰ অনকৰণ কৰো। আমি সচেতনভাৱে তেওঁলোকক অনকৰণ কৰাৰ চেষ্টা কৰো আৰু তেওঁলোকৰ এই গুণবোৰ আমি আমাৰ নিজৰ মাজলৈ আনিবলৈ চেষ্টা কৰো। এনে ধৰণৰ অনকৰণকে সচেতন অনকৰণ বলি জনা যায়।

শৈক্ষিক তাৎপর্য্য (Educational implication) ঃ

প্রাক প্রাথমিক স্তৰৰ ছাত্র-ছাত্রীসকলক পঢ়োৱা শিক্ষকসকলে এই পদ্ধতিটোৰ প্রয়োগ ব্যাপকভাৱে কৰিব পাৰে, যিহেতু এই বয়সৰ ছাত্র-ছাত্রীয়ে ডাঙৰক অনকৰণ কৰিয়েই বেছিভাগ কথা শিকে। শিক্ষক ছাত্র-ছাত্রীৰ কাৰণে আদর্শ আর্হি হব পাৰে। আৰু সেয়েহে শিক্ষকে তেওঁলোকৰ মাজত আকাংক্ষিত গুণসমহৰ বিকাশ সাধনৰ চেষ্টা কৰিব লাগে।

(গ) পর্য্যবেক্ষণৰ দ্বাৰা শিকন (Learning by Observation) ঃ এই পদ্ধতিটো সামগ্রিকতাবাদ (Gestaltheory of learning) তত্ত্বটোৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। এই প

অন্তদর্শন পদ্ধতি বলিও জনা যায়। পর্য্যবেক্ষণৰ দ্বাৰা শিকন মানে হ'ল -শিকিবলগীয়া বিষয়বস্তুৰ বিভিন্ন অংশৰ ভিতৰত সম্বন্ধ ঘটাই সামগ্রিকভাবে নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰিলেই শিকন কার্য সম্পাদিত হয়। এই পদ্ধতিটো - "সম্পর্ণতা অংশবোৰতকৈ বেছি গুৰুত্বপর্ণ" - এই ধাৰণাটোৰ ওপৰ নির্ভৰশীল. কিয়নো শিকন সামগ্রিকভাৱেহে সম্পাদিত হ'ব পাৰে।

শিকন সম্পর্কত গেষ্টাল্টপন্থী সকলৰ ধাৰণা সম্পর্ণৰূপে মনোবিজ্ঞানসন্মত পৰীক্ষাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। কহলাৰে (Kohler)তেওঁৰ কেনাৰি দ্বীপৰ গৱেষণাগাৰত কিছসংখ্যক চিম্পাঞ্জীৰ ওপৰত নতবা মানৰ আকতিৰ বান্দৰৰ ওপৰত প্রত্যাক্ষিক নতবা শিকন প্রক্রিয়া সম্পর্কত অধ্যয়ন চলাইছিল।

শৈক্ষিক তাৎপর্য্য (Educational implication) ঃ

এই পদ্ধতিটো শিক্ষাৰ এটা অতি শক্তিশালী নীতি। সম্পর্ণতাৰ পৰা অংশলৈ এই শিকন প্রক্রিয়া এই পদ্ধতিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। ইয়াত প্রথমে শিক্ষার্থীয়ে সমস্যা বা পৰিস্থিতি সামগ্রীকভাবে প্রত্যক্ষ কৰে আৰু ইয়াৰ পাছত তাৰ অংশসমহৰ বজ লয়। সেইকাৰণে শিক্ষাক শিক্ষার্থীৰ সন্মখত প্রথমতে সম্পর্ণ বস্তুটো দাঙি ধৰিব লাগে আৰু তাৰ পাছতহে বাকাংশ্যখিনি অংশসমহ ভাগ ভাগ কৰি বজাব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ শিকনৰ দটা পদ্ধতি উল্লেখ কৰক ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সৰু লৰা-ছোৱালীক অংশ বিষয়টো শিকোৱাৰ বাবে শিক্ষণৰ কোনটো পদ্ধতি গ্রহণযোগ্য ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ শিকনৰ কোনটো পদ্ধতি শিকনৰ সত্রসমহ [Maxims of Teaching] ৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৮ ঃ শিকনৰ তিনিটা মখ্য নীতি কি কি ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৯ ঃ ব্যৱহাৰিক নীতিটো আমি কেতিয়া প্ৰয়োগ কৰো?

.....

.....

প্রশ্ন নং ১০ ঃ দ্বিধ অনকৰণ পদ্ধতিৰ নাম লিখক?

.....

.....

প্রশ্ন নং ১১ ঃ শিশুৰ ক্ষেত্রত শিকনৰ কোনটো পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা হয়?

.....

.....

৯.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- আচৰণৰ সংশোধন কার্যই হ'ল শিকন।
- শিকন হ'ল এক সমাযোজন প্রক্রিয়া।
- শিকনৰ প্রধান উদ্দেশ্য হৈছে -ব্যক্তিৰ পৰ্বৱতী আচৰণৰ পৰিৱর্তন আৰু উৎকর্ষ সাধন কৰা।
- শিক্ষাৰ সফল লাভত ব্যক্তিৰ দেহ মানসিক প্রস্তুতিৰ দিশ অতি বিবেচনা যোগ্য।
- শিকনক জীৱনযোৱা বিকাশৰ প্রক্রিয়া স্বৰূপে অভিহিত কৰিব পাৰি।
- আমেৰিকাৰ মনোবিদ থর্নডাইকৰ Thorndike) মতে, শিকনৰ নীতি তিনিটা অনশীলনৰ নীতি, ফলাফলৰ নীতি আৰু প্রস্তুতিৰ নীতি। এই নীতিসমহৰ উপযক্ত প্রয়োগে শিকন প্রক্রিয়া সফল কৰি তোলে
- মনোবিদসকলে শিকনৰ কেইটামান পদ্ধতিৰো উদ্ভাৱন কৰিছে যেনে - প্রচেষ্টা আৰু ভল পদ্ধতি, অনকৰণ পদ্ধতি, পর্য্যবেক্ষণৰ যোগেদি শিকন পদ্ধতি ইত্যাদি।
- শিকন জীৱনৰ এটা সাধাৰণ - কথা আৰু সকলোৱেই শিকিব ধৰে। সকলো জীৱিত প্রাণীয়েই শিকে কিন্তু মানহে যক্তিবান হ'বৰ বাবেহে শিকে।
- শিকন মানহৰ আচৰণৰ মখ্যতম প্রক্রিয়া। ব্যক্তি এজনৰ জন্মৰ পৰা মৃত্যলৈকে শিকন প্রক্রিয়া চলি থাকে। শিকনে ব্যক্তি, গোট, সংগঠন আৰু সমাজৰ লোকসকৰ প্রয়োজনীয় কার্য সম্পাদনত ইচ্ছা শক্তি আৰু কর্মশক্তি বৃদ্ধি কৰে লগতে সম পৰিৱর্তন আৰু প্রত্যাহ্বান সন্মখীন হোৱাকৈ নতন নতন কৌশল আৰু জ্ঞানেৰে সমদ্ধ কৰে।
- শিক্ষা মনোবিজ্ঞানত, শিকন হ'ল আটাইতকৈ প্রয়োজনীয় উপাদান। শিশু এজ পৰিৱেশৰ সংস্পর্শলৈ অহাৰ পৰাই শিকিবলৈ আৰম্ভ কৰে
- বিভিন্ন মনোবিজ্ঞানীয়ে শিকনৰ নীতি সম্পর্কে বিভিন্ন ধৰণেৰে মত আগবঢাইছে তাৰ ভিতৰত মনোবিজ্ঞানী থর্নডাইকে তিনিটা মল নীতি উদ্ভাৱন কৰিছিল। সেই

তিনিটা হ'ল - প্রস্তুতিৰ নীতি, অনশীলনৰ নীতি আৰু পৰিণাম বা ফলাফলৰ নী অনশীলনৰ নীতিক আকৌ দটা ভাগত ভগাব পাৰি -- (ক) ব্যৱহাৰিক নীতি আৰু (খ অব্যৱহাৰিক নীতি।

- বহুতো গৱেষণা আৰু বিষদ অধ্যয়নৰ পিছত মনোবিজ্ঞানীসকলে শিকনৰ কেইটামান বিশেষ পদ্ধতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা আগবঢাইছে, সেই কেইটা হ'ল ঃ -

  (ক) কর্ম যোগেদি শিকন বা প্রচেষ্টা আৰু ভল পদ্ধতি।

  (খ) অনকৰণ যোগেদি শিকন

  (গ) পর্য্যবেক্ষণৰ যোগেদি শিকন।

- সকলো নীতিয়ে আৰু পদ্ধতিয়ে শৈক্ষিক তাৎপর্য বহন কৰে।

৯.৭ অধিক জানিবলৈ

বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যয়ন,
অৰুণ প্রকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটী - ১

৯.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ

(ক) সত্য

(খ) সত্য

(গ) সত্য

(ঘ) সত্য

(ঙ) সত্য

২নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ থর্নডাইকে শিকনৰ মখ্য নীতি তিনিটা উদ্ভাৱন কৰিছিল।

৩নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ (ক) অসত্য, (খ) সত্য।

৪নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃঃ অনশীলনৰ নীতিৰ দটা ভাগ হ'ল ·

(ক) ব্যৱহাৰিক নীতি (খ) অব্যৱহাৰিক নীতি।

৫নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ শিকনৰ দটা পদ্ধতি হ'ল - পর্য্যবেক্ষনৰ যোগেদি শিকন, অনকৰণৰ যোগেদি শিকন পদ্ধতি।

৬নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ কম বয়সীয়া লৰা-ছোৱালীক অংক শিকাওতে প্রচেষ্টা আৰু ভল পদ্ধতিটো প্রয়োগ কৰা হয়।

৭নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ পর্য্যবেক্ষণৰ যোগেদি শিকন পদ্ধতিটো "শিকনৰ সত্রসমহ" [Maxims of teaching]ৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত।

৮নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ প্রস্তুতিৰ নীতি, ফলাফলৰ নীতি আৰু অনশীলনৰ নীতি - এই তিনিটা হ'ল শিকনৰ মখ্য নীতি।

৯নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ যেতিয়া পৰিস্থিতি আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজত সংশোধিত ৰূপত সম্বন্ধ স্থাপন হয় আৰু যদি আনবোৰ অৱস্থা একেই থাকে, তেনেহলে সংযোগৰ শক্তি বৃদ্ধি পায় আৰু তেতিয়াই আমি ব্যৱহাৰিক নীতিটো প্রয়োগ কৰো।

১০নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ দই প্রকাৰৰ অনকৰণ পদ্ধতি হ'ল - স্বতঃস্ফৰ্ত অনকৰণ আৰু সচেতন অনকৰণ।

১১নং প্রশ্ন উত্তৰ অনকৰণ পদ্ধতিটো শিশুৰ ক্ষেত্রত সাধাৰণতে প্রয়োগ কৰা হয়, কাৰ শিশুসকলে বজাতকৈ অনকৰণহে বেছিকৈ কৰে।

৯.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) চটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিকন মানে কি?

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিকনক মানহৰ পৰিপক্কতা প্রক্রিয়াৰ লগত কেনেকৈ সংযোগ কৰিব?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ শিকনৰ মখ্য নীতি তিনিটা কি কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ অনশীলনৰ নীতি বলিলে কি বুজে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ প্রচেষ্টা আৰু ভল পদ্ধতি বলিলে কি বুজে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৬ ঃ অনকৰণৰ যোগেদি শিকন বলিলে কি বুজে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৭ ঃ পর্য্যবেক্ষনৰ যোগেদি শিকন মানে কি? ব্যাখ্যা কৰক।

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিকন মানে কি? উদাহৰণসহ ইয়াৰ স্বৰূপ আলোচনা কৰক

প্রশ্ন নং ২ ঃ প্রচেষ্টা আৰু ভল পদ্ধতি মানে কি? ইয়াৰ শৈক্ষিক তাৎপর্য্য আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ শিকনৰ বিভিন্ন নীতিসমহ আৰু ইয়াৰ শৈক্ষিক তাৎপর্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ শিকনৰ বিভিন্ন পদ্ধতিসমহ আলোচনা কৰক। সাধাৰণতে শিশুসকলে কোনটো পদ্ধতি অনসৰণ কৰে?

প্রশ্ন নং ৫ ঃ স্বতঃস্ফৰ্ত আৰু সচেতন অনকৰণ পদ্ধতিৰ শৈক্ষিক তাৎপর্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৬ ঃ অনকৰণ পদ্ধতিৰ দ্বাৰা শিকন আৰু পর্য্যবেক্ষন পদ্ধতিৰ দ্বাৰা শিকনৰ শৈক্ষিক তাৎপর্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

অধ্যায় ১০ ঃ শিকনৰ তত্ত্ব সমহ

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পাতনি
১০.৩ শিকনৰ তত্ত্বসমহ
১০.৪ শিকনৰ আচৰণবাদী তত্ত্বসমহ
    ১০.৪.১ সংযোগবাদৰ তত্ত্ব
    ১০.৪.২ মৌলিক বা পৰম্পৰাগত তত্ত্ব
    ১০.৪.৩ ক্রিয়াত্মক বা ফলোৎপাদনমলক অনবন্ধনৰ তত্ত্ব
১০.৫ আচৰণবাদী তত্ত্বৰ সীমাবদ্ধতা সমহ
১০.৬ শিকনৰ সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্ব
    ১০.৬.১ অন্তদর্শন শিকন তত্ত্ব
১০.৭ সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্বৰ সীমাবদ্ধতাসমহ
১০.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.৯ অধিক জানিবলৈ
১০.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১০.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি —

- শিকনৰ আচৰনবাদ তত্ত্বসমহৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- সংযোগবাদ তত্ত্বসমহৰ বিষয়ে বজিব পাৰিব
- মৌলিক আৰু ক্রিয়াত্মক অনবন্ধনৰ তত্ত্বসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শিকনৰ সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্বৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিকনৰ অন্তর্দর্শন তত্ত্বৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- শিকনৰ আচৰণবাদ আৰু সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্বৰ সীমাবদ্ধতা আৰু শৈক্ষিক তাৎপর্য্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

আগৰ অধ্যায়টিত আমি শিকনৰ অর্থ, স্বৰূপ, পদ্ধতি আৰু নীতিসমহৰ বিষয়ে সম্যক পৰিচয় লাভ কৰিলো। শিকনৰ তত্ত্বসমহৰ জৰিয়তে ব্যক্তি এজনে কেনেকৈ এক প্রণালীবদ্ধভাৱে

যিকোনো বিষয়ত জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰে তাকে মনোবৈজ্ঞানিকসকলে বৰ্ণনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। যিকোনো এটা বিষয়ত অধিক গৱেষণা কৰিবলৈ বা নতন তথ্য উদঘাটন কৰিবলৈ তত্ত্বই এক নির্দেশনা দিয়ে। মানহে কেনেকৈ নতন কথা শিকে তাক জানিবৰ বাবে মনোবৈজ্ঞানিকসকলে মানহৰ কার্যকলাপ সক্ষ্মভাবে পর্যবেক্ষণ কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি বিভিন্ন বয়সৰ মানহ আৰু বিভিন্ন প্রকাৰৰ জীৱ-জন্তুক লৈ পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰি তেওঁলোকে শিক্ষণৰ পদ্ধতি সম্বন্ধে বহুত কথা জানিব পাৰিছে। এনেদৰে লাভ কৰা জ্ঞানৰ ওপৰতে ভিত্তি কৰি শিক্ষণৰ বিভিন্ন তত্ত্ব গঢ লৈ উঠিছে। এই অধ্যায়টোৰ জৰিয়তে আমি শিক্ষণৰ আচৰণ বাদ আৰু সংজ্ঞানাত্মকবাদ তত্ত্বসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। ইয়াৰ লগতে এই তত্ত্বসমহৰ বৈশিষ্ট্য, সীমাবদ্ধতাসমহ আৰু শৈক্ষিক তাৎপর্য্যসমহত আলোচনা কৰিম।

১০.৩ শিকনৰ তত্ত্বসমহ

শিকনৰ তত্ত্বসমহক প্রধানকৈ দটা ভাগত ভগাব পাৰি —

(ক) সংযোগবাদ বা আচৰণবাদ তত্ত্ব

(খ) সংজ্ঞানাত্মক বা ক্ষেত্র তত্ত্ব

(ক) সংযোগবাদ বা আচৰণবাদ তত্ত্বসমহ আচৰণবাদ স্কলসমহৰ লগত অন্তর্ভক্ত। জে. বি. ৱাটছনে (1925) পোনপ্রথমে 'আচৰণবাদ' শব্দটো পোনটে বিকাশ কৰিছিল আৰু বর্ণনা কৰিছিল যে শিকন হ'ল উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজত সংযোগ স্থাপন আৰু ইয়াৰ দিশত আমি ভাগ কৰিব পাৰো যে — থর্নডাইকৰ সংযোগবাদ তত্ত্ব, মনোবিজ্ঞানী পেভলভৰ পৰম্পৰাগত অনবন্ধনবাদ তত্ত্ব আৰু স্কিনাৰৰ ক্রিয়াত্মক তত্ত্ব।

(খ) শিকনৰ সংজ্ঞানাত্মক বা ক্ষেত্র তত্ত্ব সমহৰ ভিতৰত আছে— গেষ্টাল্ট তত্ত্ব আৰ সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্ব। এই তত্ত্ব বোৰে অন্তর্দর্শন, বোধনক্ষমতা, তার্কিক ক্ষমতা, স্মতি শক্তি আৰু অন্যান্য সংজ্ঞানাত্মক উপাদানসমহক সাঙৰি লয়। অন্তর্দর্শন শিকন তত্ত্বটোও ইয়াৰ ভিতৰত সোমাই আছে।

প্রথমতে আমি এতিয়া আচৰণবাদ তত্ত্ব আৰু সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰো আহক।

১০.৪ শিকনৰ আচৰণবাদী তত্ত্বসমহ

আচৰণবাদী সকলে বর্ণনা কৰে যে শিকন হ'ল উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজত এক দঢ সংযোগ স্থাপন। শিকনৰ এই তত্ত্বই গুৰুত্ব দিয়ে যে আচৰণ আৰম্ভ হয় প্রতিবর্ত ক্রিয়াৰ সৈতে অর্থাৎ অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজত যি নতন সংযোগ গঠিত হয় তাৰ জৰিয়তে স্বাভাৰিক প্রতিক্রিয়া আৰু নতন আচৰণ সমহ গটি উঠে। এই তত্ত্বৰ কিছমান বৈশিষ্ট্য আছে —

- আচৰণবাদী সকলে বিশ্বাস কৰে যে এজন ব্যক্তিৰ, জন্তুৰ আচৰণ প্রত্যক্ষ বস্তুগতভাৱে অধ্যয়ন কৰা উচিত।
- শিক্ষনে আচৰণৰ পৰিবর্তন সাধন কৰে।
- ইয়ে পৰিবেশৰ ওপৰত বেছিকৈ গুৰুত্ব দিয়ে। ব্যক্তি এজনৰ পৰিবেশৰ লগত কৰ সমন্বয়ৰ ফলাফলেই হ'ল শিকন।
- অনবন্ধনবাদ হ'ল আচৰণ বজি উঠাৰ চাবি কাঠি যিয়ে উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজৰ সংযোগ গঠন কৰে
- আচৰণবাদী সকলে বিশ্বাস কৰে যে জ্ঞানৰ এটা অংশই আন এটা অংশৰ লগ সম্পর্কিত হ'ব পাৰে কেৱল মাত্র সাদশ্য বা বৈসাদশ্যৰ বলতহে।

১০.৪.১ সংযোগবাদ তত্ত্ব

বিখ্যাত মনোবৈজ্ঞানিক এডৱার্ড. লি. থর্নডাইকে (Edward Lee Thorndike) (১৮৭৪-১৯৪৯) এই সংযোগবাদ তত্ত্বটো উদ্ভাৱন কৰে। তেওঁৰ মতে পৰিবেশৰ উদ্দীপক আৰু ব্যক্তিয়ে প্রদর্শন কৰা প্রতিক্রিয়াৰ মাজত সংযোগ সাধন কৰি স্থায়িত্ব লাভ কৰাই হৈছে শিকন। উদ্দীপকে ব্যক্তিৰ ওপৰত ক্রিয়া কৰে আৰু ব্যক্তিয়ে উদ্দীপকৰ প্রতি সহাৰি জনায়। ইয়াক উদ্দীপক-প্রতিক্রিয়া বা চমকৈ 'S–R' সত্র বলিও জনা যায়। এই তত্ত্বমতে উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ এক সংযোগ স্থাপন হ'লেহে শিকন সম্ভৱ হ'ব পাৰে। থর্নডাইকে সেই কাৰণে শিকনত 'পৰস্কাৰ'ৰ ধাৰণাটো পৰিচয় কৰাই দিছে। ইয়াক আকৌ 'পন প্রতিক্রিয়া কৰণৰ বাবে প্রয়োজনীয় শক্তিৰ ইন্ধন' (Reinforcement) বলিও জনা যায়। উদ্দীপকৰ প্রতি জীৱই কৰা প্রতিক্রিয়াৰ পৰিণতি সখদায়ক হৈ উঠিলে তেনে কা পনৰাবত্তি কৰি সংযোগক দঢতৰ কৰি তোলা হয়। ইয়াৰ ফলত শিকন অধিক ফলপ্রস হয়, সেইবাবে এই তত্ত্বটিক "পনৰ প্রতিক্রিয়া কৰণৰ বাবে প্রয়োজনীয় শক্তিৰ ইন্ধন" (Reinforcement) তত্ত্ব বলিও অভিহিত কৰা হয়।

থর্নডাইকৰ পৰীক্ষা (Thorndike's experiment)

মনোবৈজ্ঞানিক থর্নডাইকে ব্যাপকভাৱে জন্তুৰ ওপৰত কিছমান চলাইছিল। তাৰ ভিতৰত ক্ষধাতৰ মেকৰী এটাৰ ওপৰত চলোৱা পৰীক্ষণটো অন্যতম। তেওঁ এই মেকৰীটো বিশেষ কৌশলেৰে নির্মাণ কৰা পিঞ্জৰাৰ ভিতৰত আৱদ্ধ কৰে বাহিৰত এটকৰা মাছ মেকৰীটোৰে দেখাকৈ থৈ দিয়া হয়। ইয়াৰ প্রৱেশ পথৰ দৱাৰখনো এনেদৰে ৰখা হয় যাতে ভিতৰ ফালৰপৰা এডাল ৰছী টানিলেই তাক সহজে পাৰি। ভোকাতৰ পিঞ্জৰাবদ্ধ মেকৰীটোৱে মাছ টকৰা খোৱাৰ বাবে পিঞ্জৰাৰ ওলাই আহিবলৈ অত ত'ত খন্দিয়াই, জপিয়াই দৌৰা দৌৰিকৈ কৰি বাৰে বাৰে চে চলালে। অন্ধ ভাৱে, অ'ত ত'ত খন্দিয়াই কিছসময় চেষ্টা কৰিও দৱাৰখন খলি অপাৰগ হোৱা মেকৰীটোৰ ইফালে সিফালে জপিয়াই থাকোতে দৱাৰখনৰ কৌশলপর্ণ

বটামটোত হেঁচা লাগিল আৰু লগে লগে দৰাৰখন খোল খালে আৰু মাছ-টকৰা খাবলৈ সক্ষম হ'ল। এনেদৰে একে পদ্ধতিৰে যদি পিঞ্জৰাবদ্ধ অৱস্থাত মেকৰীটোক বাৰে বাৰে এই প্রচেষ্টাটো কৰোৱা হয় তেনেহলে প্রথম অৱস্থাতকৈ ভুলৰ মাত্রা কম হ'ব আৰু কম প্রচেষ্টাতে মেকৰীটোৱে নিজৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সক্ষম হয়। এনেদৰে কেবাবাৰো পৰীক্ষা চলোৱাত দেখা গ'ল যে পৰিস্থিতিৰ পৰিবর্তন নকৰাকৈ এনে অৱস্থাতে ক্রিয়াৰ পুনৰাবৃত্তি ঘটোৱাত প্রথম পর্যায়ত কৰা ভুল ক্রমান্বয়ে নাইকীয়া হয়। অর্থাৎ বাৰে বাৰে কৰা ভুল আৰু ইয়াৰ শুধৰণিৰ বাবে চলোৱা প্রচেষ্টাৰ মাজেৰেই কার্য সম্পাদন ৰ পদ্ধতিক 'থর্নডাইকৰ প্রচেষ্টা' আৰু 'ভুল পদ্ধতিৰ শিকন' বলিও কোৱা হয়। থর্নডাইকৰ ভাষাত "শিকন হ'ল উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজত সংযোগ স্থাপন. যান্ত্রিক আৰু অন্ধ প্রচেষ্টা তথা ভুল পদ্ধতি অনসৰণ কৰে।

সংযোগবাদৰ শৈক্ষিক তা (Educational implication of connectionism)

থর্নডাইকৰ সংযোগবাদ তত্ত্বটোও সমালোচনাৰ বাহিৰত নহয়। এই তত্ত্বটোৱে শিকন পৰিস্থিতিত উদ্ভৱ হোৱা সমস্যাবোৰ বুজি উঠাৰ বাবে প্রয়াস কৰা নাই. শিক্ষার্থীৰ সৃষ্টিশীল সামর্থ্য সমহ তেওঁ এই তত্ত্বটোত অবজ্ঞা কৰিছে। যদিও তথাপিও বর্তম সময়ত এই তত্ত্বটোৰ গুৰুত্ব নোহোৱা নহয়।

বিদ্যালয় সমহত বিজ্ঞান বিষয় বা অংক আদি কার্য বিষয়সমহ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে প্রচেষ্টা আৰু ভুল পদ্ধতিৰে শিকে আৰু নিজে নিজৰ পদ্ধতিৰে মল্যায়ন কৰে।

শাৰীৰিক দিশৰ পৰা কব পাৰি যে বাৰে বাৰে কৰা প্রচেষ্টাৰ ফলতহে অভ্যাস গঠন হয়। কাৰণ অভ্যাসে মানহক সম্পর্ণ কৰি তোলে। সেয়েহে পুনৰাবৃত্তিৰ জৰিয়তে শিকনৰ সম্পর্ণতা লাভ হয়। বিদ্যালয়ত ছাত্র-ছাত্রীৰ শিকনৰ ক্ষেত্রত অগ্রগতি জানিবলৈ হ'লে কেতিয়াবা কেতিয়াবা পৰস্কাৰ আৰু শাস্তি প্রদানৰ ব্যৱস্থাও প্রয়োগ কৰিব লগা হয় কাৰণ ইয়াৰ জৰিয়তে শিক্ষকে ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ প্রয়োজনীয় আচৰণ আৰু ধাৰণা সমহ দঢ কৰি তলিব পাৰে আৰু অপ্রয়োজনীয়সমহ ত্যাগ কৰাব পাৰে। সেয়েহে আধনি বৈজ্ঞানিক যগত এই তত্ত্বটোৰ এক বিশেষ গুৰুত্ব আছে।

জনা উচিত

সংযোগবাদ তত্ত্ব

- সংযোগবাদ তত্ত্বটো এডৱার্ড লি থর্নডাইকে ডাঙি ধৰে। এই তত্ত্বটোৰ মতে উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ সংযোগৰ ফলতহে শিকন সম্ভৱ হয়। শিকন অকস্মাৎ সম্ভৱ নহয়।

এইটো কেৱলমাত্ৰ পনৰাবত্তিৰ ফলতহে সম্ভৱ হয়।
প্ৰথম অৱস্থাত কোনো এটা কাম কৰোতে ভলৰ পৰিমান বেছি হয় আৰু ক্ৰমান্বয়ে ভলৰ পৰিমান কমি যায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সংযোগবাদ তত্ত্বটো কোনে উদ্ভাৱন কৰিছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ সংযোগবাদৰ মতে শিকন মানে কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ সংযোগবাদ তত্ত্বটো শিকনৰ .....দিশৰ ভিতৰত পৰে।

১০.৪.২ মৌলিক বা পৰম্পৰাগত তত্ত্ব

ৰাছিয়ান শৰীৰতত্ত্ব বিদ আইভান পি. পেভলভে (Ivan P. Pavlov) (১৮৪৯-১৯৩৬) এই পৰম্পৰাগত তত্ত্বটো আৱিস্কাৰ কৰে। তেও প্ৰথম ককৰক লৈ এটা পৰীক্ষা কৰিছিল। কিছমান উদ্দীপকৰ প্ৰতি কিছমান স্বাভাৱিক প্ৰতিক্ৰিয়া থাকে। পেভলভে লক্ষ্য কৰিছিল যে খাদ্য বস্তু দেখাৰ লগে লগে ককৰৰ লালটি ওলায় ইয়াক প্ৰতিবৰ্তক্ৰিয়া বলি কোৱা হয়। এই পৰীক্ষাটো শিকন সম্ভৱ কৰি তোলাৰ বাবে এক দৰকাৰী নীতি।

পৰম্পৰাগত অনবন্ধনবাদৰ পৰীক্ষা ঃ

পেভলভে ওপৰত উল্লেখ কৰা পৰীক্ষাটোৰ জৰিয়তে জনা যায় যে খাদ্য ব দেখিলেই ককৰৰ লালটি ওলায়। এইটো হ'ল এটা স্বাভাৱিক প্ৰতিক্ৰিয়া। 'আহাৰক'অনবন্ধিত উদ্দীপক (unconditioned stimulus) বলি জনা যায়। আৰু 'লালটি ওলোৱা'টো "অনবন্ধিত প্ৰতিক্ৰিয়া" (unconditioned response) বলি জনা যায়। অনবন্ধিত প্ৰতিক্ৰিয়া সমহৰ কোনো প্ৰাথমিক চৰ্ত নেথাকে। তেওঁ পৰীক্ষাকালত 'ঘণ্টা' ধ্বনি এটা উদ্দীপক স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে খাদ্য ককৰটোৰ সন্মখত দিয়াৰ আগে আগে ঘণ্টা ধ্বনিটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। এই যটীয়া উদ্দীপক প্ৰদানৰ কাৰ্য্যক কেইবাদিনো একেদৰে পনৰাবত্তি কৰা হয়। ক্ৰমান্বয়ে ককৰটোৱে ঘণ্টাৰ শব্দ শুনাৰ লগে লগে মখৰপৰা লালটি ওলাবলৈ ধৰিলে। এই ক্ষেত্ৰত ঘণ্টাৰ শব্দ শুনি মখত লা

ওলোৱাটো ককৰটোৰ অনবন্ধিত প্রতিক্রিয়া (conditioned)। তলত দিয়া সংক্ষিপ্ত বিৱৰণৰ পৰা এই কথা সহজে গম পোৱা যায়।

পর্য্যায়	উদ্দীপক	প্রতিক্রিয়া
i	S_1 (আহাৰ)	R_1 (লালটি ওলোৱা)
ii	S_2 (ঘণ্টাৰ শব্দ)	R_2 (স্বাভাৱিক পৰিবর্তন)
iii	$S_1 + S_2$ (আহাৰ + ঘণ্টাৰ শব্দ)	R_1 (লালটি ওলোৱা)
iv	S_2 (ঘণ্টাৰ শব্দ)	R_1 (লালটি ওলোৱা)

পৰম্পৰাগত অনবন্ধিৰ মল প্রক্রিয়াটো হ'ল - এটা উদ্দীপকৰ ঠাই অন্য এটা উদ্দীপক সলনি বা বদলি কৰা। উদাহৰণটোত ককৰটোৱে ঘণ্টা শব্দৰ শুনাৰ লগে লগে লালটি ওলোৱাটো স্বাভাৱিক প্রতিক্রিয়া নহয়। এইটো এটা অনবন্ধিত প্রতিক্রিয়াহে।

পৰম্পৰাগত অনবন্ধন তত্ত্বৰ শৈক্ষিক তাৎ (Educational Implication of classical conditioning theory)ঃ মনোবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশত পেভলভে এক বৈপ্লিৱিক পৰিৱর্তন আনিছে। বহুত সময়ত আমি আমাৰ অজ্ঞাতেই বিভিন্ন পৰিস্থিতিত আমি অনবন্ধিত অভিজ্ঞতা লাভ কৰো। পেভলকৰ মতে সকলো শিকনেই অনবন্ধিত। গাডী চালক এজনে ৰাস্তাত ৰঙা লাইট দেখিলে গাডী ৰাখি দিয়ে আৰু সেইজীয়া পোহৰ দেখিলে গাডীখন চলাবলৈ অ কৰে। পর্বৰ কোনো চিন্তা নথকাকৈ হঠাতে ৰাস্তাত ৰঙা সংকেত দেখিলে গাডী ব্রেক মাৰি ৰৈ দিয়া কার্যটো অনবন্ধিত বলিও ক'ব পাৰো। যদি তেওঁ এইক্ষেত্রত অকতকার্য্য হয় তেনেহ'লে তেওঁ শাস্তি ভগিব লাগিব। শিশুবিলাকেও এইদৰেই কথা বিলাক শিকি উঠে। শিক্ষক এজন শ্রেণী কোঠাত সোমোৱাৰ লগে লগেই ছাত্র-ছাত্রীসকলে ঠিয় হব লাগে। এই পদ্ধতিটোক পৰম্পৰাগত অনবন্ধন তত্ত্বৰ শিকন বলি কোৱা হয়।

পৰম্পৰাগত অনবন্ধনবাদ তত্ত্বটো প্রত্যক্ষভাৱে শ্রেণীকোঠাত প্রয়োগ কৰা নহয়। কিন্তু স-অভ্যাস গঠন কৰিবলৈ এই পৰম্পৰাগত অন নীতিসমহৰ বিকাশ সাধন কৰা হয় যেনে — চাফ-চিকনতা, ডাঙৰক সন্মান কৰা, নিয়মানবর্তীতা ইত্যাদি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ঃ পৰম্পৰাগত অনুবন্ধন তত্ত্বটো কোনে উদ্ভাৱন কৰিছে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫ঃ অনুবন্ধিত প্রতিক্রিয়া মানে কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ঃ সকলো শিকনেই অনবন্ধিত বা অনাঅনন্ধিত। (শুদ্ধ / অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ৭ঃ সকলো শিকনেই পনৰবত্তি আৰু অনশীলনৰ দ্বাৰাহে গঠিত হয়।(শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

১০.৪.৩ ক্রিয়াত্মক বা ফলোৎপাদনমলক অনবন্ধন তত্ত্ব

আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ হার্ভার্ড বিশ্ববিদ্যালয়ত পোন প্রথমে বি. এফ. স্কিনাৰ (B.F. Skiner 1904–1990) নামৰ এজন মনোবৈজ্ঞানিকে পোনপ্রথমে এই তত্ত্বটো ডাঙি ধৰে। স্কিনাৰে শিকনৰ প্রক্রিয়া জানি উঠিবলৈ বিভিন্ন ধৰণৰ প্রাণী যেনে এন্দুৰ, মেকুৰী, বান্দৰ, পাৰ চৰাই ইত্যাদিৰ ওপৰত পৰীক্ষা চলাইছিল। তেও এটা নিজে তৈয়াৰ কৰা সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰিছিল যাক কোৱা হয় "স্কিনাৰ বাকচ" য'ত আচৰণ বিলাক এক প্রণালীবদ্ধ ভাৱে বিশ্লেষণ কৰিব পৰা হয়।

স্কিনাৰৰ ক্রিয়াত্মক তত্ত্বত কোৱা হয় যে শিক্ষাপ্রাপ্ত হোৱা প্রতিক্রিয়া বা আচৰণক যান্ত্রিক ক্রিয়াৰ প্রচেষ্টা বুলিব নোৱাৰি। ই হৈছে লক্ষ্য সচেতন, সক্রিয়, ইচ্ছাকৃত আৰু পৰিনামদর্শী আচৰণ। শিক্ষামূলক আচৰণত ক্রিয়াৰ পৰিনাম বা ফল লাভৰ ভাব সদায় নিহিত থাকে। এনে ফল লাভৰ দিশটোৱেহে ক্রিয়াৰ পনৰাবৃত্তি বা পুনৰ প্রতিক্রিয়া কৰণৰ বাবে প্রয়োজনীয় শক্তি (Reinforcement) যোগায়। ইয়াৰ ফলতহে আচৰণৰ অনুবন্ধন সংঘটিত হৈ উঠে। শিকন প্রক্রিয়া আৰু তাৰ পৰিবেশ এনেকৰাকে সষ্টি কৰিব লাগে যাতে তাত কম হতাশা আৰু বেছি সন্তুষ্টি পোৱা যায়।

স্কিনাৰৰ এন্দুৰৰ ওপৰত কৰা পৰীক্ষা ঃ

এটা ভোকাতুৰ এন্দুৰক "স্কিনাৰ বস্ক"ৰ ভিতৰত সুমুৱাই দিয়া হয়। স্কিনাৰ বাকচটো এনেকৈ সজোৱা হয় যাতে বাকচটোৰ ভিতৰফালে কাষত এডাল দণ্ড বা "লিভাৰ" স্থাপন কৰা হয়। ইয়াৰ তলত এটা ফুটা বা চিদ্র উলিয়াই তাৰ লগত এখন থলি ৰখা হয়। মন কৰিবলগীয়া যে, ইয়াক এনেদৰে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে দণ্ডদাল তললৈ দবাই দিলে খাদ্যৰ বৰি ওলাই আহি টেখনত পৰে। দেখা যায় যে এন্দৰটোৱে কিছুসময় ইফালৰ পৰা

সফালে গতি কৰি থকা অৱস্থাত আকস্মিকভাৱে দণ্ডদালক তললৈ দবাই দিয়ে। ফলত লগে লগে খাদ্যৰ বৰী ছিদ্রটোৱেইদি ওলাই আহি টেখনত পৰে। কেইবাৰ মানৰ পাছত দেখা গ'ল যে এনদৰ টোৱে ক্রমে সঘনে দণ্ডদাল ডবাই দি খাদ্যৰ বৰী খাবলৈ শিকি উঠিছে।

ক্রিয়াত্মক তত্ত্বক আকৌ প্রয়োজনীয় শক্তিৰ ইন্ধন তত্ত্ব বুলিও জনা যায়। ইয়াত প্রয়োজনীয় শক্তিৰ ইন্ধনটো উদ্দীপকতকৈ প্রতিক্রিয়াৰ লগতহে সম্বন্ধিত হৈছে। ওপৰৰ উদাহৰণৰ পৰীক্ষাটোত এন্দৰটোৱে দণ্ডদাল ডবাই দিয়াৰ লগে লগে খাদ্য বডিটোৰ দ্বাৰা পৰস্কৃত কৰা হয়।

ক্রিয়াত্মক অনবন্ধনবাদ তত্ত্বৰ শৈক্ষিক তাৎপর্য্য (Educational Implication of operant conditioning) ঃ

ক্রিয়াত্মক অনবন্ধনবাদে গোটেই পথিৱীতে এক বৈপ্লৱিক সচক কেতবোৰ পৰিবর্তন আনিছে আৰু বিভিন্ন ধৰণৰ গৱেষণাও এই ক্ষেত্রত আগবঢাইছে। এই প্রসংগত তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱহাৰিক দিশ কেইটাৰ কথা মন কৰিব লগীয়া—

- ক্রিয়াত্মক তত্ত্বটোৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি মানহৰ ভাল বেয়া আচৰণৰ সংশোধন কৰিব পাৰি। ছাত্র-ছাত্রীৰ ভাল গুণবিলাক বাচি উলিয়াই তাক ইতিবাচক প্রৰোচক (Positive reinforce) কৰিব লাগিব যাতে ছাত্র-ছাত্রীসকলে সেইবিলাকৰ বিকাশ আৰু বেছি ভালদৰে কৰিব পাৰে। যেনে — ভাল আখৰ লিখা, পৰিস্কাৰ পৰিচ্ছন্নতা, নিয়মানবর্তিতা ইত্যাদি।
- ক্রিয়াত্মক তত্ত্বই অনাৱশ্যকীয় আচৰণৰ বাবে শাস্তি প্রদান প্রয়োগটো ত্যাগ কৰিছিল। সেয়েহে ক্রিয়াত্মক তত্ত্বই ভাল কামৰ বাবে পৰস্কৃত আৰু বেয়া অৱজ্ঞা কৰাৰ কথা কৈছে।
- এই তত্ত্বটোৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ বৰঙনি হ'ল শিক্ষা ক্ষেত্রত অনসচীত শিকন পদ্ধতি (Programmed learning method) ধাৰণা কৰণ আৰু শিকন যন্ত্র শিক্ষাক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰণ। এতিয়া এই দটা ধাৰণাৰ বিষয়ে অকণমান জানো আহক —
  - (ক) অনসচীত শিকন পদ্ধতি (Programmed Learning Method) ঃ এই পদ্ধতিত বিষয়বস্তু সমহ এনেকৈ সৰু সৰু অংশত ভাগ কৰা আৰু খউব যক্তিপর্ণ ভাবে সজোৱা হয় যাতে লৰা-ছোৱালীয়ে খউব সোনকালে বজিব পাৰে। প্রত্যেকটো পদক্ষেপেই আগৰটোপদক্ষেপৰ ওপৰত প্রতিস্থিত। প্রত্যেকটো পদক্ষেপতেই প্রয়োজনীয় শক্তিৰ ইন্ধন যোগোৱা হয়। ইয়াত শিক্ষার্থীয়ে নিজৰ মাধ্যানাৰে শিকন গ্রহণ কৰিব পাৰে।
  - (খ) শিকন যন্ত্র (Teaching Machine) ঃ শিকন যন্ত্রবিলাকে পর্ব-নির্ধাৰিত ক্রমৰ জৰিয়তে উপাদানসমহ উপস্থাপন কৰে আৰু ছাত্র-ছাত্রীৰ তৎকালীন পষ্টি সাধনৰ (Immediate feed back) প্রতিক্রিয়াসমহ জানিবলৈ অনমতি দিয়ে। শিকন যন্ত্রটো এটা স্বয়ংক্রিয় যন্ত্র যিয়ে প্রশ্নসমহ উপস্থাপন কৰে, প্রতিক্রিয়াসমহৰ অর্থ ডাঙি ধৰে আৰু ছাত্র-ছাত্রীৰ প্রতিক্রিয়াসমহত থকা ভলবোৰ জনাই দিয়ে।

১০.৫ আচৰণবাদী তত্ত্বৰ সীমাবদ্ধতাসমহ

আচৰণবাদী শিকনত থকা সীমাবদ্ধতা কিছমান আছে। তাক উল্লেখ কৰা হ'ল —

- আচৰণবাদী সকলে মানহক এটা মেচিনৰ লগত তলনা কৰিছে যিটো নেকি গ্রহণযোগ্য নহয়।

- ইয়ে ব্যক্তি এজনৰ বাহ্যিক আচৰণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আবেগ, চিন্তাধাৰা আদি ব্যাখ্যা কৰিছে।
- প্ৰত্যেক আচৰণবাদী তত্ত্বতে পৰীক্ষাসমহৰ ফলাফল সমহ ওলাইছে কেৱলমাত্ৰ জন্তুৰ আচৰণসমহ অধ্যয়ন কৰিহে।
- ক্ৰিয়াত্মক তত্ত্বটোৱে মানহৰ সৃষ্টিশীল প্ৰতিভা, অনসন্ধিৎস মন আৰু স্ফৰ্ততাক কোনো গুৰুত্ব দিয়া নাই।
- আচৰণবাদী সকলে একমত প্ৰকাশ কৰিছে যে মানহৰ আচৰণ আৰ্জি লোৱা হয়, ই কোনো জৈৱিক গুণৰ ফলত নাহে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ ক্ৰিয়াত্মক অনবন্ধনবাদ তত্ত্বটোকোনে উদ্ভাৱন কৰিছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ পনৰুদ্দীপন কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ ব্যাখ্যা কৰক ঃ

- অনসচীত শিকন

.....

.....

- শিকন যন্ত্ৰ

.....

.....

১০.৬ শিকনৰ সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্ব

ইতিমধ্যে আমি শিকনৰ আচৰণ বাদী তত্ত্ব সমহ আৰু সেইবিলাকৰ শৈক্ষিক তাৎপৰ্য্যসমহ আলোচনা কৰিলো। এই অধ্যায়টোৰ এই ভাগত আমি সংজ্ঞানাত্মক শিকন তত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্বত শিকনক অন্তৰ্নিহিত মনোবৈজ্ঞানিক কাৰ্য্যাৱলী ৰূপে গণনা কৰা হয়, যেনে — সংবোধন, ধাৰণা গঠন, মনোযোগ, স্মৃতি আৰু সমস্যা সমাধান। এই তত্ত্ব শিক্ষাৰ্থীয়ে কোনো এটা সমস্যাক সমাধান কৰিবলৈ হ'লে প্ৰথমে সমগ্ৰ পৰিস্থিতিটো অধ্যয়ন কৰে আৰু সমস্যাটোৰ অন্তৰ্নিহিত সমস্যাবোৰৰ মাজত এক সম্পৰ্ক দেখা পায়। আৰু সেই মৰ্মে

সমস্যাসমহ সমাধান কৰিবলৈ কিছমান কৌশল প্রয়োগ কৰে। সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্বটোৰ মখ্য বৈশিষ্ট্য সমহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল —

- সংজ্ঞানাত্মক প্রক্রিয়াত, শিকন হ'ল এক সক্রিয় আৰু গতিশীল প্রক্রিয়া।
- শিক্ষার্থী তেওঁৰ লক্ষ্যত উদ্দেশ্য প্রনোদিত হ'ব লাগিব।
- উচ্চ মানসিক প্রক্রিয়া, ধাৰণা গঠন, সমস্যা সমাধান ইত্যাদিৰ বিষয়ে জানিবলৈ এ তত্ত্বটোৱে হ'ল আটাইতকৈ উত্তম পদ্ধতি।
- শিকনত সংজ্ঞানাত্মক প্রচেষ্টাৰ খউব দৰকাৰ।

১০.৬.১ অন্তদর্শন শিকন তত্ত্ব

অন্তদর্শন শিকন তত্ত্বটো মনোবিজ্ঞানৰ গেষ্টাল্ট স্কলৰ এক বিশেষ বৰঙনি বলি ক'ব পাৰি। এই স্কল ১৯১২ চনত জার্মানত তিনিজন বিখ্যাত মনোবৈজ্ঞানিক, ৱাৰথিমাৰ (Wertheimer), কফকা (Koffka) আৰু ক'হলাৰৰ (Kohler) দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত হৈছিল। ই হৈছে এক জার্মান ভাষাৰ শব্দ যাৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ পাব পৰা নেযায়। ইয়াৰ অর্থ হৈছে আকাৰ বা বহিৰাকতি (configuration) বা সমগ্র। গেষ্টাল্ট মনোবৈজ্ঞানিকসকলে শিকন প্রক্রিয়াটো সামগ্রিকভাৱে হোৱাটো বিচাৰে।

এই তত্ত্বটোৰ মতে কোনো সমস্যাৰ সমাধান হ'বলৈ হ'লে ব্যক্তিয়ে ইয়াৰ ভিভিন অংশৰ মাজত থকা পাৰস্পৰিক সম্বন্ধ নিৰীক্ষণ কৰিব লাগিব। এই নিৰীক্ষণযোগে অংশসমহ এক গোট কৰি চাই সামগ্রীক ৰূপত সমাধান কৰিব লাগে। ফলত সমস্যাৰ দ্রুত সমাধান আৰু তাৰ ফলত শিকন সম্ভৱ হৈ উঠে।

চিম্পাঞ্জীৰ সৈতে কোহলাৰৰ (Kohler)পৰীক্ষা ঃ

মনোবিজ্ঞানী কহলাৰে এই অন্তদর্শন পদ্ধতিৰে প্রথমে চিম্পাঞ্জীৰ ওপৰত চলোৱা পৰীক্ষাটো উল্লেখনীয়। তেওঁ 'চলতান' নামৰ এটা চিম্পাঞ্জীৰ ওপৰত ১৯১৩-১৯১৭ চনলৈকে পৰীক্ষা কাম চলাইছিল। যথেষ্ট বধিয়ক হিচাপে পৰিচিত এই চিম্পাঞ্জীটে তেওঁ এটা পিঞ্জৰাৰ ভিতৰত আৱদ্ধ কৰি ৰাখে আৰু বাহিৰত সি দেখাকৈ কেইটামান কল থৈ দিয়ে। স্বাভাৱিকতে চিম্পাঞ্জীটো কলকেইটাৰ প্রতি আগ্রহ হয় আৰু সি পিঞ্জৰ বাহিৰলৈ দয়োখন হাত মেলি কল কেইটা পাবলৈ চেষ্টা কৰে। কিন্তু কল কেইটা ইমান দৰত ৰখা হয় যে তাক ঢকি পোৱা নেযায়। সেইকাৰণে পিঞ্জৰাৰ ভিতৰত বৰ কৌশলেৰে দডাল লাঠি থৈছিল। লাঠি দডাল জোৰা লগাব পৰা ব্যৱস্থা আছিল আৰু কলখিনি এনে দৰত্বত ৰখা হৈছিল যে দয়োদাল লাঠি লগ লগালেহে চিম্পাঞ্জীটোৱে কল সংগ্রহ কৰিব পাৰে। প্রথমতে চিম্পাঞ্জীটোৱে কলকেইটা হাতেৰে পোৱাৰ কাৰণে চেষ্টা কৰিছিল তাৰ পাছত এডাল লাঠিৰে চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু কতকার্য্য হ'ব নোৱাৰিলে। শেষত হঠাতে চিম্পাঞ্জীটো সক্রিয় হৈ পৰিছিল আৰু লাঠি দডাল জোৰা লগাই কলখিনি সংগ্রহ কৰিছিল।

ক'হলাৰে এনেকৈ চিম্পাঞ্জীকলৈ বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ পৰীক্ষা চলাইছিল আৰু তাৰ ভিত্তিত তেওঁ তলত দিয়া ধৰণেৰে অন্তদর্শনৰ দ্বাৰা শিকন প্রক্রিয়া বর্ণনা কৰিছিল—

- শিক্ষার্থীয়ে যিকোনো সমস্যা সামগ্রিকভাৱে অধ্যয়ন কৰে।
- শিক্ষার্থীয়ে অংশসমহৰ মাজত সমন্বয় ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰে।
- শিক্ষার্থীয়ে সমস্যাৰ বিভিন্ন অংশ সমহ পর্য্যবেক্ষণ কৰাৰ চেষ্টা কৰে আৰু আকস্মিক ভাৱে উপায় উদ্ভাৱন কৰে।

অন্তদর্শন শিকন তত্ত্বৰ শৈক্ষিক তাৎপর্য্য ঃ

অন্তদর্শন পদ্ধতিৰে প্রদান কৰা শিক্ষাত ছাত্র-ছাত্রীৰ চিন্তা, যক্তি আৰু নিৰীক্ষ ক্ষমতাৰ বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয় আৰু সমস্যাৰ দ্রুত আৰু বিজ্ঞানসন্মত সমাধানতো এই পদ্ধতিয়ে সহায় কৰে। ই যান্ত্রিক প্রক্রিয়া নহয়।

এই তত্ত্বটোৱে কোনো এটা সমস্যাৰ সমাধান সামগ্রিক ভাৱে কৰিব বিছাৰে। আৰু এই তত্ত্বটোৱে শিক্ষাৰ উচ্চ পর্য্যায়ত খউব সহায় কৰে।

শ্রেণী কোঠাৰ পৰিবেশত শিক্ষকে নিজেই পাঠত দিয়া সমস্যাসমহ সমাধান কৰি শেষ কৰি দিব নেলাগে। ছাত্র-ছাত্রী সকলক নির্দেশনাহে দিব লাগে। ছাত্র-ছাত্রী সকলক সমস্যাবোৰ নিজে নিজেই সমাধান কৰিব দিব লাগে। তেওঁলোকৰ নিজা বদ্ধি বত্তি প্রয়োগ কৰি সেইবোৰ সমাধান কৰিবলৈ ছাত্র-ছাত্রীক উৎসাহিত কৰিব লাগে। স্বাধীনভাৱে চিন্তা কৰি সমস্যা সমাধানৰ উপায় নিজে উদ্ভাৱন কৰিবৰ বাবে পাবলগা সহায়হে ছাত্র-ছাত্রীয়ে শ্রেণীকোঠাত শিক্ষকৰ পৰা পোৱা উচিত। ছাত্রৰ সপ্ত অৎনিহিত সষ্টিশীল প্রতিভাৰ উদ্ভাৱন আৰু তাৰ সম্ভাব্য বিকাশৰ সযোগ এই পদ্ধতিয়ে দিব পাৰে। উচ্চ শিক্ষাৰ ছাত্র-ছাত্রী সকলে তেওলোকৰ অধ্যয়ন আৰু গৱেষণাৰ কার্যত এই পদ্ধতি পর্ণভাৱে প্রয়োগ কৰিব পাৰে।

১০.৭ সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্বৰ সীমাবদ্ধতা

শিকনত 'অন্তদর্শন' শব্দটোৰ ক্ষেত্রত সমালোচনা আছে। অন্তর্দর্শনক দটা পন্থাৰে সংজ্ঞা দিব পাৰি — এক দষ্টিত ফলাফলৰ শেষ হিচাবে বর্ণনা কৰিব পাৰি। উদাহৰণ স্বৰূপে - যদি এটা শিশুই তৎক্ষণাৎ আৰু শুদ্ধভাৱে যান্ত্রিক পতলা এটা কার্য্য কৰিব পাৰে তেনেহলে আমি কম যে তেওঁৰ অন্তদষ্টি খউব ভাল। অন্য এটা দিশৰ পৰা ইয়াক শিকনৰ ব্যাখ্যা যক্ত নীতি বলিও কোৱা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে - যেতিয়া আমি কওঁ যে এজন ব্যক্তিয়ে অন্তদর্শনৰ দ্বাৰা শিকিছে। গেষ্টাল্ট মনোবৈজ্ঞানিক সকলে কেতিয়াবা ইয়াক বর্ণনামলকভাৱে ব্যাখ্যা কৰিছে আৰু কেতিয় ব্যাখ্যাযক্ত দিশেৰে ব্যাখ্যা কৰিছে। কিন্তু মনোবৈজ্ঞানিকসকলে অন্তদর্শনক ব্যাখ্যাযক্ত নীতি হিচাপে গ্রহণ কৰিবলৈ টান পাইছে।

অন্তদর্শন পদ্ধতিয়ে শিকনৰ উচ্চ স্তৰত ভালকৈ কাম কৰিব পাৰে কিন্তু যিবি শিক্ষার্থীৰ চিন্তা কৰিব পৰা ক্ষমতা, বদ্ধি, যক্তি আদি সমস্যা সমাধানৰ বাবে যথোপযক্ত নহয় তাত এই শিকনীয় পদ্ধতি ভালকৈ উপযোগী নহয়। আনকি সমাজৰ সাধাৰণ মানহেও অন্তদর্শনৰ তত্ত্ব অনশীলন কৰিবলৈ সমর্থ নহ'ব পাৰে। তৎসত্ত্বেও অন্ত

শিক্ষা তত্ত্ব শিকনত বিশেষভাৱে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ যে কৰিছে সেই কথা শিক্ষা মনোবিজ্ঞানে নই কৰিব নোৱাৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১১ ঃ 'গেষ্টাল্ট' শব্দটোৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১২ ঃ শিকনৰ অন্তদৃষ্টি তত্ত্বটো কোনে বিকাশ কৰিছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১৩ ঃ অন্তদৰ্শনৰ দ্বাৰা শিকন মানে কি?

.....

.....

১০.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- শিকনৰ তত্ত্ব সমহক দভাগত ভাগ কৰিব পাৰি - আচৰণবাদী তত্ত্ব আৰু আনটো হ' সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্ব।
- আচৰণবাদ তত্ত্বৰ ভিতৰত প্ৰথমে আমি থৰ্ন ডাইকৰ সংযোগবাদ তত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিলো। য'ত থৰ্ন ডাইকে মত প্ৰকাশ কৰিছিল যে - শিকন হ'ল উদ্দীপক আৰু প্ৰতিক্ৰিয়াৰ মাজৰ সংযোগ স্থাপনহে মাত্ৰ
- পৰম্পৰাগত অনবন্ধনবাদ তত্ত্ব মতে উদ্দীপকৰ প্ৰতি কৰা স্বাভাৱিক প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সংশোধনৰ পৰিণতিয়েই হৈছে অনবন্ধন আৰু ই শিকনৰ পৰিচায়ক।
- স্কিনাৰৰ ক্ৰিয়াত্মক তত্ত্বত কোৱা হয় যে শিক্ষাপ্ৰাপ্ত হোৱা প্ৰতিক্ৰিয়া বা আচৰণক যান্ত্ৰিক ক্ৰিয়া বলিব নোৱাৰি। তেওঁ কয় যে - "ব্যক্তিৰ আচৰণ পৰিবেশত সংঘটিত হয় আৰু তাৰ কোনো ফল বা পৰিনাম উৎপাদিত হবৰ বাবেহে।"
- শিকনৰ সংজ্ঞানাত্মক তত্ত্বৰ ভিতৰত গেষ্টাল্ট মনোবৈজ্ঞানিকসকলে আগবঢোৱা অন্তদৰ্শন তত্ত্বটো লেখত লবলগীয়া।
- এই তত্ত্বটোৰ মতে গেষ্টাল্টবাদী সকলে বিষয়বস্তুৰ অংশসমহৰ পৰিবৰ্তে সমগ্ৰতাত অধিক গুৰুত্ব দিয়ে।

- প্রত্যেকটো তত্ত্বৰে শৈক্ষিক তাৎপর্য্য আৰু সীমাবদ্ধতা সমহ ওপৰৰ অধ্যায়টোত ভালকৈ দাঙি ধৰা হৈছে

১০.৯ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া ঃ

বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যায়ণ।
অৰুণ প্রকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটী - ১

ইংৰাজী ঃ

Chauhan S.S. (1978) : Advance Educational Phycology,
Vikash Publishing House, New Delhi

১০.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ ই এল থর্নডাইক

২ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ শিক্ষণ হ'ল উদ্দীপক আৰু প্রতিক্রিয়াৰ মাজত সংযোগ স্থাপন।

৩ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ আচৰণবাদ তত্ত্ব।

৪ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ আই ভান, পি, পেভলভ।

৫ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ ইয়াৰ অর্থ হ'ল কৃত্রিম উত্তীপকক স্বাভাৱিক উদ্দীপকৰ লগত সংযোগ কৰা হয়। জীৱৰ প্রতিক্রিয়াটোও হয় স্বাভাৱিক উদ্দীপকৰ দৰে।

৬ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

৭ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

৮ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ বি, এফ, স্কিনাৰ।

৯ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ পনৰুদ্দীপনৰ অর্থ হ':ল - শিক্ষণৰ প্রত্যেক স্তৰতে শিক্ষার্থীক পৰস্কৃত কৰা।

১০ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ

(ক) অনসচীত শিক্ষণ পদ্ধতি ঃ এই পদ্ধতিত বিষয়বস্তু সমহ এনেকৈ সৰু সৰু অংশত ভাগ কৰা আৰু খউব যক্তিপর্ণ ভাবে সজোৱা হয় যাতে লৰা-ছোৱালীয়ে খউব সোনকা বজিব পাৰে। প্রত্যেকটো পদক্ষেপেই আগৰটোপদক্ষেপৰ ওপৰত প্রতিস্থিত। প্রত্যেকটো পদক্ষেপতেই প্রয়োজনীয় শক্তিৰ ইন্ধন যোগোৱা হয়। ইয়াত শিক্ষার্থীয়ে নিজৰ মাধ্যানাৰে শিক্ষণ গ্রহণ কৰিব পাৰে।

(খ) শিক্ষণ যন্ত্র (Teaching Machine) ঃ শিক্ষণ যন্ত্রবিলাকে পর্ব-নির্ধাৰিত ক্রমৰ জৰিয়তে উপাদানসমহ উপস্থাপন কৰে আৰু ছাত্র-ছাত্রীৰ তৎকালীন প্রতিপষ্টি সাধনৰ (Immediate

feed back) প্রতিক্রিয়াসমহ জানিবলৈ অনমতি দিয়ে। শিক্ষণ যন্ত্রটো এটা স্বয়ংক্রিয় যন্ত্র যিয়ে প্রশ্নসমহ উপস্থাপন কৰে, প্রতিক্রিয়াসমহৰ অর্থ ডাঙি ধৰে আৰু ছাত্র-ছাত্রীৰ প্রতিক্রিয়াসমহত থকা ভলবোৰ জনাই দিয়ে।

১১ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ গেষ্টাল্ট শব্দটো এটা 'জার্মান' শব্দ যাৰ অর্থ হ'ল গঠন বা বহিৰাকতি।

১২ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ গেষ্টাল্ট মনোবৈজ্ঞানিক সকল হ'ল - কোফকা, ক'হলাৰ, বার্থিমাৰ।

১৩ নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ শিক্ষণৰ অন্তর্দর্শন তত্ত্ব মানে হ'ল - সামগ্রীক ৰূপ বা আন কোনো সমস্যাৰ অংশ বিশেষৰ মাজৰ সম্বন্ধৰ অনভাৱেই হ'ল অন্তর্দর্শন। যেতিয়া বস্তু এটা সামগ্রীৰ ৰূপত গ্রহণ কৰা হয় তেতিয়া অন্তর্দর্শন সম্ভৱ হয়। কোনো প্রচেষ্টা বা ভল নকৰাক আকষ্মিক ভাৱে বিজলীৰ চমকনিৰ দৰে সমস্যা সমাধানৰ উপায় মনলৈ আহে।

১০.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) চটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ সংযোগবাদ বলিলে কি বজে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ পৰম্পৰাগত অনবদ্ধন তত্ত্বটো কোনে আৱিষ্কাৰ কৰিছিল? এই তত্ত্বৰ মৌলিক ধাৰণা কি আছিল

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সংযোগবাদ তত্ত্বৰ শৈক্ষিক তাৎপর্য কি? ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ আচৰণবাদী তত্ত্ব বলিলে কি বজে? এই দিশৰ সীমাবদ্ধতাসমহ কি কি?

প্রশ্ন নং ৫ ঃ অন্তদর্শন শিকন বলিলে কি বজে? সংজ্ঞানাত্মক শিকনৰ মখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি?

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ সংযোগবাদ তত্ত্বটো ব্যাখ্যা কৰক। ইয়াৰ সীমাবদ্ধতাসমহ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ পৰম্পৰাগত আৰু কার্য্যাত্মক অনবন্ধনবাদৰ মাজত কি কি পার্থক্য আছে?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ শিক্ষাতত্ত্বত স্কিনাৰৰ বৰঙনিসমহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ অন্তদর্শন শিকন মানে কি? উদাহৰণসহ শ্রেণীকোঠাত ইয়াৰ প্রয়োগ ব্যাখ্যা কৰক।

অধ্যায় ১১ ঃ স্মতি আৰু বিস্মতি

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ স্মতি আৰু ইয়াৰ অর্থ
১১.৪ স্মতিৰ উপাদান
১১.৫ উত্তম স্মতিৰ লক্ষণ সমহ
১১.৬ স্মতিৰ প্রকাৰ
১১.৭ কম আয়াসতে মনত ৰখাৰ পদ্ধতি
১১.৮ বিস্মতি
১১.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১১.১০ অধিক জানিবলৈ
১১.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১১.১২ আর্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি—

- স্মতিৰ অর্থৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- শিকনত স্মতিৰ প্রয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।
- স্মতিৰ উপাদানসমহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।
- উত্তম স্মতিৰ লক্ষণসমহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- স্মতিৰ বিভিন্ন প্রকাৰ সমহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।
- কম আয়াসতে মনত ৰখাৰ পদ্ধতিসমহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।
- বিস্মতি আৰু বিস্মতিৰ বিভিন্ন কাৰণসমহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে আমাক মানহৰ মানসিক কার্য্যকলাপৰ ভিতৰত এটা অতি দৰকা ধাৰণাৰ লগত চিনাকী কৰি দিব। সেয়া হ'ল - স্মতি আৰু বিস্মতি। কাৰণ মানহ এজনৰ ফলপ্রস জীৱন নির্বাহৰ বাবে স্মতি আৰু বিস্মতি দয়োটাই একেবাৰে নিতান্তই প্রয়োজনীয়।

মনোবৈজ্ঞানিক দিশৰ পৰা য়েতিয়া ব্যক্তি এজনে শিক্ষণীয় বিষয়সমহ শিকে তেতিয়া মনোবৈজ্ঞানিক তত্ত্ব কেইটামান কথাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে, যেনে -

(ক) তেওঁ কি পদ্ধতিৰে শিক্ষণীয় বিষয়সমহ আয়ত্ত কৰিছে।

(খ) তেওঁ শিকা কথাবিলাক কিমান পনঃ স্মৰণ কৰিব পাৰিছে, আৰু

(গ) কিমানখিনি পাহৰি গৈছে।

শিক্ষা অভিজ্ঞতাক মনত ৰাখি প্ৰয়োজন অনযায়ী তাক পনৰায় প্ৰয়োগ কৰিব প ওপৰতেই শিক্ষাৰ সার্থকতা নির্ভৰ কৰে। অধ্যায়টোৱে সামৰি লোৱা দিশসমহ হ'ল- স্মতিৰ অর্থ, স্মতিৰ উপাদান আৰু প্ৰকাৰ, স্মতি শক্তিৰ উন্নতি কৰিব পাৰিনে নোৱাৰি, উত্তম স্মতিৰ লক্ষণসমহ, বিস্মতিৰ অর্থ আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন কাৰণসমহ।

১১.৩ স্মতি- ইয়াৰ অর্থ

স্মতি আমাৰ মানসিক জীৱনৰ এক বিশিষ্ট অভিজ্ঞতা আমি যি শিকো, অভিজ্ঞতাৰ পৰা আমি যি আহৰণ কৰো অথবা আমি কোনো এটা বিশেষ মহুর্তত যি অনভৱ কৰিছিলো অথব ভাবিছিলো এই সকলোবোৰেই আমি মনত ৰাখো। স্মতি আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত সাধাৰণভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা এটা শব্দ। স্মতি হ'ল ঈশ্বৰ প্ৰদত্ত এটি আপৰুগীয়া মানসিক ক্ষমতা। বাস্তৱ জীৱনৰ কঠিন সমস্যাবোৰ সমাধান কৰিবৰ বাবেও অতীত অভিজ্ঞতাৰ স্মতিৰ প্ৰয়োজন হয়। অতীত অভিজ্ঞতাক অবিকল বর্তমানত পনৰুদ্রেক কৰাৰ যি মানসিক শক্তি সেয়াই হল স্মতি শক্তি।

স্মতিৰ ধাৰণাক স্পষ্ট কৰি তলিব পৰা কেইজনমান বিশিষ্ট মনোবিজ্ঞানীয়ে দিয়া অর্থপর্ণ সংজ্ঞা তলত দিয়া হল -

উডৱর্থ আৰু মার্কইচৰ (Woodworth & Marquis) মতে পর্বে শিকা কথা পনঃ স্মৰণ কৰাতেই স্মতি নিহিত থাকে। এই কথা কোৱা ভাল যে স্মতি পর্বে শিকা বিষয়ৰ অভিজ্ঞতা সংৰক্ষণ আৰু পনঃ স্মৰণ কৰা কার্য্যতেই নিহিত হৈ থাকে।

ইংলেণ্ডৰ বিখ্যাত মনোবৈজ্ঞানিক উইলিয়াম মেকডগেলে William Macdougall) স্মতিৰ সংজ্ঞা দি কয় যে সীমিত অর্থত স্মতি বা স্মৰণ প্রক্রিয়াই পর্ব্বৰ অভিজ্ঞতাক কল্পনা কৰাৰ কথা বজায়।

১১.৪ স্মতিৰ উপাদানসমহ

স্মতি এক জটিল মানসিক শক্তি আৰু ইয়াক বিশ্লেষণ কৰিলে ইয়াৰ ভিতৰত কেইটামান মানসিক প্রক্রিয়া সোমাই থকা দেখা যায়। যথা -

(ক) **শিকন (Learning) ঃ-** শিক্ষা লাভ কৰাটো স্মতিৰ প্রথম পর্যায়। যি বিষয়ত আমাৰ কোনো অভিজ্ঞতা লাভ হোৱা নাই তেনে বিষয়ৰ স্মৰণ কেতিয়াও সম্ভৱ হ নোৱাৰে। কিয়নো কোনো কথা মনত ৰাখিবলৈ হ'লে সেই কথাটো প্রথমতে শিকি মনৰ মাজত তাক মদ্রিত কৰি ৰাখিব লাগিব। কোনোদিন নপঢা কবিতা এটা মখস্থ মতা বা কেতিয়াও লগ নোপোৱা এজন মানহক চিনি পোৱাটো সম্ভৱ নহয়।

(খ) **সংৰক্ষণ (Retention) ঃ-** স্মতিৰ দ্বিতীয় উপাদানটো হ'ল সংৰক্ষণ। আমি আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত যি শিক্ষা বা অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰো সেই অভিজ্ঞতা অ শিক্ষাক মনৰ মাজত সযতনে সংৰক্ষণ কৰি ৰাখো। যিজন ব্যক্তিয়ে তেওঁ আহৰণ

কৰা অভিজ্ঞতাসমহ বেছি দিনলৈ মনত ধাৰণ কৰি ৰাখিব পাৰে তেওঁকেই ভাৰ স্মৃতিৰ গৰাকী বলি কোৱা হয়।

ব্যক্তি বিশেষে ধাৰণা বা সংৰক্ষণ কৰিব পৰা ক্ষমতা বেলেগ বেলেগ। কোনো এজন ব্যক্তিৰ সংৰক্ষণ ক্ষমতা নির্ভৰ কৰে তেওঁৰ মন, স্বাস্থ্য, অভিৰুচি, চিন্তা আৰু যক্তিৰ ওপৰত।

(গ) **পনঃস্মৰণ** (Recall) ঃ- স্মৃতিৰ ততীয়টো উপাদান হ'ল পনঃস্মৰণ। পনঃস্মৰণৰ বাবে শিক্ষণ আৰু সংৰক্ষণৰ প্রয়োজন। অতীত অভিজ্ঞতাৰ সাঁচ মনত যিমান গভীৰ আৰু স্পষ্ট হয়, সেই অভিজ্ঞতাৰ পনঃ স্মৰণো সিমানে সহজ হয়। ব্যক্তিৰ বদ্ধি, বত্তি আৰু সস্থ মানসিক সংগঠন শক্তিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

(ঘ) **প্রত্যাভিজ্ঞা** (Recognition) ঃ- স্মৃতিৰ চতর্থ উপাদানটো হ'ল প্রত্যাভিজ্ঞ ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য অৱস্থাত থকা কোনো বস্তু বা বিষয়ক পর্ব অভিজ্ঞতাৰ সহায়েৰে চিনাক্ত কৰা কার্যই হৈছে প্রত্যাভিজ্ঞা। আগতে জনা কোনো ব্যক্তিৰ নাম মনত পেলাবলৈ যিমান কষ্ট হয়, কেইটামান নাম দি তাৰ ভিতৰত সেই ব্যক্তিজনৰ নাম চিনা কৰিবলৈ দিলে চিনাক্ত কৰাটো সিমান কষ্টকৰ নহয়। পনঃ স্মৰণতকৈ প্রত্যাভিজ্ঞা কার্য সহজ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ স্মৃতি মানে কি ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ স্মৃতিৰ উপাদানৰ বিষয়ে চমকৈ লিখক।

.....

.....

১১.৫ উত্তম স্মৃতিৰ লক্ষণ

যেতিয়া কোনো ব্যক্তি এজনে অতীতত শিকা কোনো কথা বহুদিনলৈ মনত ৰাখি পাৰে তেওঁৰ স্মৃতি শক্তি প্রখৰ বলি কোৱা হয়। মনোবৈজ্ঞানিক সকলৰ মতে উত্তম স্মৃতিৰ লক্ষণ কেইটা হ'ল -

- যি ব্যক্তিৰ স্মৃতিশক্তি প্রখৰ তেওঁ কোনো বিষয় সহজে আৰু কম বয়সতে আয়ত্ত কৰিব পাৰে। যিবিলাকৰ স্মৃতি দর্বল, কোনো বিষয় আয়ত্ত কৰিবৰ বাবে তেওঁলোকৰ বেছি কষ্ট হয় আৰু অধিক সময়ৰ প্রয়োজন হয়।

- উত্তম স্মৃতিৰ লোকসকলে অতীতত আহৰণ কৰা অভিজ্ঞতাবিলাক অধিক সময়ৰ বাবে মনত ধৰি ৰাখিব পাৰে।
- উত্তম স্মৃতিৰ লোকসকলে অতীত অভিজ্ঞতাক দ্রুতভাৱে যথাযথ পনঃ স্মৰণ কৰিব পাৰে।
- কম সময়তে সঠিকভাৱে চিনাক্ত কৰিব পৰাটোও উত্তম স্মৃতিৰ লক্ষণ।
- উত্তম স্মৃতিৰ গৰাকীসকলে আগতে শিকা কোনো কথা নির্দিষ্ট প্রসঙ্গত সঠিকভাৱে, সঠিকসময়ত, সঠিক ঠাইত প্রয়োজন সাপেক্ষে সৎব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

১১.৬ স্মৃতিৰ প্রকাৰ

স্মৃতি বিভিন্ন প্রকাৰৰ। চমকৈ এই বিভিন্ন প্রকাৰসমহৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰা হ'ল -

- **অভ্যাস স্মৃতি আৰু প্রকত স্মৃতি** (Habit Memory & True Memory) ঃ বাৰে বাৰে অনশীলন কৰি অভ্যাসৰ দ্বাৰা কোনো এটা বিষয় পনঃ স্মৰণ কৰাৰ যি স্মৃতি তাকেই অভ্যাস স্মৃতি বোলা হয়। এইবিধ স্মৃতিৰ বাবে বিষয়বস্তু বজাৰ কোনে প্রয়োজন নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে - অর্থ নবজাকৈ বাৰে বাৰে পঢি কবিতা মখ কৰা। আনহাতে বাৰে বাৰে অনশীলন কৰি অভ্যাস গঠন নকৰাকৈ স্বতন্ত্রভা শিক্ষণীয় বিষয়ৰ মতে অর্থৰ উপলব্ধি আৰু মানসিক প্রচেষ্টাৰে যি প্রতিৰূপ মনত গঢি তোলা হয় তাকেই প্রকত স্মৃতি বোলা হয়।
- **মখস্থ স্মৃতি আৰু যক্তিসংগত স্মৃতি** (Rote Memory & Logical Memory) ঃ শিকাৰ সময়ত বিষয়বস্তুৰ কোনো অর্থ বজিবলৈ চেষ্টা নকৰাকৈ বাৰে বাৰে আওৰাই মনত ৰখা শক্তিকে মখস্থ স্মৃতি বোলে। বস্তুৰ নাম, ব্যক্তিৰ নাম, গাডীৰ নম্বৰ ছাত্র-ছাত্রীসকলে সাধাৰণতে গানিতীক তালিকাসমহ মনত ৰখা কার্যই মখস্থ স্মৃতি ভিতৰত পৰে।

  আনহাতে নিজৰ বিচাৰ-বদ্ধি, যক্তি আদি প্রয়োগ কৰি বিষয়বস্তুৰ অর্থ সম্যকভাৱে উপলব্ধি কৰাৰ ফলত মনত ৰাখি স্মৰণ কৰিব পৰাটোৱেই যক্তিসংগত স্মৃতি। কোনো কথা বজি শিকিবলৈ চেষ্টা কৰি মনত ৰখা কার্যত এই স্মৃতিৰ প্রয়োজন হয়। সেইকাৰণে বিষয়বস্তুৰ জ্ঞান অধিক স্থায়ী হয়।
- **তৎকালীন স্মৃতি আৰু দীর্ঘকালীন স্মৃতি** (Immediate Memory & Permanent Memory)ঃ অভিজ্ঞতা আহৰণ আৰু পনঃস্মৰণৰ মাজত খব কম সময় ব্যৱধা ৰাখি তাক পনৰুদ্রেক কৰিব পৰা স্মৃতিক তৎকালীন স্মৃতি বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে - ছাত্র-ছাত্রীয়ে প্রায়ে পৰীক্ষাৰ আগত খব কষ্টেৰে অধ্যয়ন কৰে আৰু তাকেই পৰীক্ষাত পনৰুত্থাপন কৰে। কিন্তু পৰীক্ষাৰ কেইমাহমানৰ পিছত তেওঁলোকে তাৰ এটা অংশহে মনত ৰাখিবলৈ সক্ষম হয়। কিন্তু দীর্ঘকালীন স্মৃতিৰ ক্ষেত্রত শিক্ষণ আৰু তাৰ পনৰ প্রয়োগৰ মাজত যথেষ্ট সময়ৰ ব্যৱধান থাকে। সেয়েহে, দীর্ঘকালীন স্ম আটাইতকৈ উপযোগী স্মৃতি বলি কোৱা হয়।

জানি থোৱা ভাল

- স্মৃতি হৈছে অতীত জীৱনৰ পৰা পোৱা মগজত সংহিত অভিজ্ঞতা আৰু উদ্দে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে প্রয়োজনীয় সময়ত মনত পৰা এক কৌশল।
- স্মতিৰ চাৰিটা উপাদান হ'ল - শিকন, সংৰক্ষণ, পনঃস্মৰণ আৰু প্রত্যাভিজ্ঞতা।
- শিকনৰ অবিহনে মনত ৰখা সম্ভৱ নহয়।
- পনঃস্মৰণতকৈ প্রত্যাভিজ্ঞতা সহজ।
- স্মতি বিভিন্ন প্রকাৰৰ যেনে - অভ্যাস স্মতি, প্রকত স্মতি, যান্ত্রিক স্মতি, যক্তিসংগ স্মতি, তৎকালীন আৰু দীর্ঘকালীন স্মতি
- ছাত্র-ছাত্রীসকলে যাতে কোনো বিষয় এটা আয়ত্ত কৰোঁতে নিজৰ বিচাৰ বদ্ধিৰে মনত ৰাখে তাৰ প্রতি শিক্ষকে লক্ষ্য ৰাখিব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ উত্তম স্মতিৰ লক্ষণ চাৰিটা লিখক ।

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ পনস্মৰণতকৈ প্রত্যাভিজ্ঞা সহজনে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বর্ণনা কৰক ঃ

(ক) মখস্থ স্মতি আৰু যক্তিসংগতমলক স্মতি।

.....

.....

(খ) তৎকালীন স্মতি আৰু দীর্ঘকালীন স্মতি।

.....

.....

১১.৭ কম আয়াসতে মনত ৰখাৰ পদ্ধতি

কোনো কথা সহজে মনত ৰাখিবলৈ মনোবিজ্ঞানীসকলে কিছমান পদ্ধতিক আঙুলিয়াই দিছে। কিছমান মনোবৈজ্ঞানিকৰ মতে স্মৃতি হ'ল জন্মগত। উইলিয়াম জেমছৰ (Willam James) মতে সহজাত সংৰক্ষণ ক্ষমতা হ'ল এটা দৈহিক ক্ষমতা আৰু ই জন্মগত গুন, যি অপৰিবর্তনীয়। অৱশ্যে, সাধাৰণভাৱে ইয়াক কব পাৰি যে কম আয়াসতে শিকিবলৈ আৰু সেই শিক্ষা দীর্ঘকাল ধৰি মনত ৰাখিবলৈ হলে আমি তলত উল্লেখ কৰা কথাকেইটাৰ প্রতি সচেতন হব লাগিব-

- বিশ্লেষনমলক শিক্ষাদান পদ্ধতিৰ প্রয়োগ ঃ বিষয়বস্তু ভালকৈ বিশ্লেষণ কৰি তাৰ অর্থ স্পষ্টকৈ বজি লব পাৰিলে সেই জ্ঞান বহুদিনলৈ মনত সংৰক্ষণ কৰাটো ছাত্র-ছাত্রীৰ পক্ষে সম্ভৱ হয়।
- পর্ব জ্ঞান (Previous Knowledge) ঃ শ্রেণী পৰিবেশত শিক্ষকে নতন পাঠ প্রদান কৰাৰ বাবে ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ পর্বৱর্তী অভিজ্ঞতা সজীৱ কৰি তোলা উচিত। তেতিয়াহে ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ বাবে নতন শিক্ষণীয় বিষয়টো মনত ৰাখিবলৈ সবিধা হয়।
- মানসিক সস্বাস্থ্য (Good Mental Health) ঃ কোনো অভিজ্ঞতাৰ স্মৃতিক সজীব কৰি ৰাখিবলৈ সস্থ মন এটাৰ প্রয়োজন। ৰোগমক্ত, সস্থ আৰু বলিষ্ঠ মন এটাইহে ভালদৰে প্রতিৰূপক সংৰক্ষণ কৰিব পাৰে।
- আগ্রহ (Interest) ঃ কোনো বিষয়ৰ স্মৃতি সংৰক্ষণৰ বাবে প্রয়োজনীয় মানসিক অৱস্থা হৈছে আগ্রহ। গভীৰ আগ্রহেৰে শিকা কথা আমাৰ মনত বহুদিনলৈ থাকে
- শিকাৰ প্রতি ইচ্ছাশক্তি (Will Power to Learn) ঃ ইচ্ছাশক্তিয়েই হ'ল স্মৃতি প্রাণ শক্তি। গতিকে শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত ছাত্রৰ ইচ্ছাশক্তি জগাই তলিবলৈ যত্নপৰ হব লাগে। মনৰ ইচ্ছাশক্তিয়ে অসম্ভৱ ক্রিয়াকো সম্ভৱ আৰু কঠিন কামকো সহজ কৰি তোলে।
- শিকনৰ পনৰাবত্তি (Repetition in Learning) ঃ শিকা কথা বহুদিনলৈ মনত ৰাখিবলৈ হলে পনৰাবত্তি আৰু চর্চাৰ প্রয়োজন। সেয়েহে ছাত্র-ছাত্রীসকলক শিক্ষণীয় বিষয়টো পনৰাবত্তি আৰু অনশীলন কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব লাগে। গতিকে শিকোৱা বিষয়ৰ পনৰাবত্তিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।
- সক্রিয় পদ্ধতি (Active Method) ঃ শিকাৰ সময়ত দেহ আৰু মন সক্রিয় থাকিলে বিষয়বস্তু ভালকৈ বজা আৰু স্মৃতি সংৰক্ষণ কৰাত সহজ হয়। গতিকে শিক্ষা গ্রহণৰ সময়ত ছাত্র-ছাত্রীক সক্রিয় কৰি ৰখাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিব লাগে
- জিৰণি (Rest) ঃ স্মৃতি সংৰক্ষণ কৰাৰ বাবে জিৰণিৰ প্রয়োজন। ছাত্র-ছাত্রীসকলে পঢি থকাৰ সময়ত মাজে মাজে বিৰতি লাগে তেওঁলোকৰ মনৰ পৰা ভাগৰ আৰু বিৰক্তিৰ ভাব নাইকিয়া হয় আৰু শিক্ষণীয় বিষয় অধিক মনোগ্রাহী হৈ উঠে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ মনত ৰখাৰ বাবে জিৰণিৰ প্ৰয়োজননে ? যদি হয়, তেন্তে কাৰণ দৰ্শাওক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ কোনো বস্তু মনত ৰখাৰ বাবে মানসিক সস্বাস্থ্য আৰু আগ্ৰহ কিয় দৰকাৰী বাখ্যা কৰক।

.....

.....

চিন্তা চৰ্চা কৰক ১১.১

স্মৃতি শক্তিৰ উন্নতি কৰিবলৈ বিষয়বস্তুৰ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানে কেনেকৈ সহায় কৰে। বাখ্যা কৰক।

.....

.....

১১.৮ বিস্মৃতি

বিস্মৃতি হ'ল স্মৃতিৰ বিপৰীত গুণ। অতীত অভিজ্ঞতাক যেতিয়াই আমি বৰ্তমানত পনঃ স্মৰণ কৰাৰ বাবে অক্ষম হওঁ তেতিয়াই তাক আমি পাহৰা বলি কওঁ। আমি আমাৰ দৈনন্দি জীৱনত বিভিন্ন অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰোঁ। কিন্তু প্ৰতিটো অভিজ্ঞতাকেই মনত ৰখাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আমাৰ নাথাকে। আমাৰ জীৱনত স্মৃতি আৰু বিস্মৃতি দয়োটাৰে প্ৰয়োজন। প্ৰয়োজনীয় ক' সংৰক্ষণ সম্ভৱ হ'বলৈ অনাৱশ্যকীয় বহু কথা পাহৰণিৰ যোগে চেতন মনৰ পৰা আঁতৰাব লাগিব। গতিকে সকলো পৰণা অভিজ্ঞতাই চেতন মনত ঠাই অধিকাৰ কৰি থাকিলে অভিজ্ঞতাৰ সাঁ চেতন মনত সংৰক্ষণৰ সবিধাই নহ'ব। তলত বিস্মৃতিৰ কেইটামান সংজ্ঞা উল্লেখ কৰা হ'ল-

- জন আদামছে (John Adams) মত প্ৰকাশ কৰে যে - " প্ৰকত শিক্ষণ হৈছে এক যক্তিযক্ত বিস্মতিকৰণ কার্য্য বিশেষ (True learning is judicious forgetting)
- মনোবিদ নৰমান এল. মানে (Norman L. Mann) সংজ্ঞা দি কয় যে - " বিস্মতি হৈছে পৰ্বৰ শিক্ষা অভিজ্ঞতাৰ স্থায়ী বা অস্থায়ীৰূপত পনঃস্মৰণ বা প্ৰত্যভিজ্ঞা কৰা

ক্ষমতাৰ ক্ষতিসাধন হোৱা কার্য্য " (Forgetting is the loss, permanent or temporary, of the ability to recall or recognise something learnt earlier)

- জেমচ ড্রেভাৰে (James Drever) কৈছে যে - " বিস্মৃতিৰ অর্থ হৈছে যিকোনো সময়ত চেষ্টা কৰিও অভিজ্ঞতাৰ পনঃ স্মৰণ কৰাত অথবা পর্বে শিকা কার্যক সম্পাদন কৰাত ব্যর্থ হোৱা অৱস্থা "। (Forgetting means failure at any time to recall an experience when attempting to do so, or to perform an action previously learned.)

বিস্মৃতিৰ বৈশিষ্টসমহ (Characteristics of Forgetting) ঃ

বিস্মৃতিৰ কেইটামান চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট নিম্নলিখিতভাবে উল্লেখ কৰিব পাৰি -

- অতীত অভিজ্ঞতাক পনঃ স্মৰণ কৰা অক্ষমতাই হ'ল বিস্মৃতি।
- স্মৃতিৰ নিচিনাকৈ বিস্মৃতিও হ'ল এক মানসিক পর্য্যায়।
- স্মৃতিৰ বাবেও বিস্মৃতিৰ প্রয়োজন।
- শিক্ষণৰ অন্তত তাৰ প্রথম সময়খিনিতেই বিস্মৃতিৰ সর্বাধিক প্রভাৱ পৰে।
- জিৰণিৰ অৱস্থাতকৈ কর্ম ব্যস্ত অৱস্থাত বিস্মৃতিৰ অধিক প্রভাৱ পৰে।

বিস্মৃতিৰ কাৰণসমহ (Causes of Forgetting) ঃ

মনোবিজ্ঞানীসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ গৱেষণা কৰি তলত উল্লেখ কৰা কাৰণসমহক বিস্মৃতিৰ প্রধান কাৰণ হিচাপে আঙলিয়াই দিছে-

- **আগ্রহৰ অভাৱ** (Lack of Interest) ঃ শিক্ষণৰ প্রতি থকা গভীৰ আগ্রহে স্মৰণ কৰাত বিশেষ সহায় কৰে। ইয়াৰ অভাৱ হলে স্মৃতি দর্বল হৈ পৰে আৰু ত কথাবোৰ ভালদৰে মনত পেলাব নোৱাৰো। সেইকাৰণে শিক্ষকে শ্রেণীত শিক্ষাদান কৰোতে ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ আগত মনোগ্রাহীকৈ পৰিবেশন কৰিব লাগে যা তেওঁলোকে বিষয়বস্তু সমহ ভালকৈ মনত ৰাখিব পাৰে।
- **বার্দ্ধক্য** (Old Age) ঃ যিমানেই আমি বার্দ্ধক্যৰ ফালে আগবাঢি যাওঁ, সিমানেই আমাৰ স্মৃতি শক্তি কমিবলৈ ধৰে। বদ্ধ অৱস্থাত মানহৰ স্নায়তন্ত্র দর্বল হয় আ তাৰ ফলত স্মৃতি শক্তি কমি যায়।
- **মস্তিস্কৰ আঘাত** (Brain Injury) ঃ মস্তিস্কৰ যি অংশত স্মৃতি সম্বন্ধীয় ক্রিয় সম্পাদিত হয় সেই অংশ আঘাত পাই ক্ষতিগ্রস্ত হলে স্মৃতি স্থায়ী বা অস্থায়ীভাৱে হেৰুৱাবলগীয়া হ'ব পাৰে। এনে অৱস্থাত অতীতৰ ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতা, ন ঠিকনা আদিও পাহৰি যোৱা যায়।
- **সময়ৰ ব্যৱধান** (Lapse of Time) ঃ সাধাৰণতে সময়ৰ ব্যৱধান বেছি হলে অতীতৰ অভিজ্ঞতা বিলাক মনত পেলোৱাটো জটিল হৈ পৰে।
- **চর্চাৰ অভাৱ** (Lack of Practice) ঃ যিকোনো অভিজ্ঞতা বাৰে বাৰে চর্চ

কৰিলেহে তাৰ স্মৃতি ছাপ শক্তিশালী হয় আৰু তেতিয়াহে ব্যক্তিয়ে তাক দীৰ্ঘদিনৰ কাৰণে সংৰক্ষণ কৰি ৰাখিব পাৰে। অভিজ্ঞতা লাভৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োজনীয় চৰ্চা অভাৱ হলে সেই অভিজ্ঞতা পাছত মনত পেলোৱাটো কঠিন হৈ পৰে।

- **আবেগ জনিত প্ৰতিৰোধ** Emotional Blocking) ঃ দখ, ভয়, খং, আৰ্া আবেগৰ আতিশয্য কাৰণে মানহে বহু কথা পাহৰে। অতিপাত খং, ঘণা আদিযে মনত উত্তেজনাৰ ভাৱ সৃষ্টি কৰি বহু কথা পাহৰি যায়।
- **পশ্চাদমখী প্ৰতিৰোধ** (Retro-active Inhibition) ঃ যেতিয়া আমি কোনো এটা বিষয় শিকাৰ ঠিক পিছতেই আন এটা বিষয় শিকিবলৈ যাওঁ, দ্বিতীয় বিষয়টোৱে প্ৰথমে শিকা বিষয়টোৰ বেছিভাগ কথাই পাহৰাই দিয়ে। ইয়াকে পশ্চাদমখী প্ৰতিৰোধ বোলে। সেয়ে, স্মৃতিৰক্ষাৰ বাবে শিক্ষণীয় বিষয়ৰ মাজত সময়ৰ ব্যৱধান থকাটো বাঞ্ছনীয়।
- **অৱদমন** (Repression) ঃ মনত অশান্তি সৃষ্টি কৰা অভিজ্ঞতাৰ স্মৃতিক আমি মনত ৰাখিবলৈ নিবিচাৰোঁ। আমি ইচ্ছা কৰি পাহৰিবলৈ চেষ্টা কৰাৰ কাৰণে তেনেবোৰ অভিজ্ঞতাৰ স্মৃতি আমাৰ চেতন মনৰ পৰা অচেতন মনত ঠাই লয়। গতি অৱদমনো বিস্মৃতিৰ এটা কাৰণ।
- **মাদক দ্ৰব্য সেৱন** (Use of Drugs) ঃ মদ, ভাং, কানি আদি নিচালগা বস্তু অধিক পৰিমাণে ব্যৱহাৰ কৰিলে মস্তিষ্ক আৰু স্নায় দৰ্বল হয়। ইয়াৰ ফলত সাময়িক ভাৱে হলেও স্মৃতি লোপ পায়।

জানি থোৱা ভাল

- অতীত অভিজ্ঞতাৰ পনঃ স্মৰণৰ বাবে অক্ষম হলেই আমি পাহৰা বলি কওঁ।
- বিস্মৃতি হৈছে মনৰ স্মৃতি ৰক্ষাৰ সহায়কাৰী এক প্ৰয়োজনীয় চৰ্ত বিশেষ।
- জিৰণিৰ অৱস্থাতকৈ কৰ্মব্যস্ত অৱস্থাত বিস্মৃতিৰ অধিক প্ৰভাৱ পৰে।
- স্মৃতি ৰক্ষাৰ বাবেও বিস্মৃতিৰ প্ৰয়োজন।
- যেতিয়া কোনো বস্তু শিকাৰ প্ৰতি আগ্ৰহ নেথাকে, তেতিয়াই পাহৰণিৰ সৃষ্টি হয়।
- কোনো কাৰণত মস্তিষ্ক আঘাতপ্ৰাপ্ত হলে ক্ষতিগ্ৰস্ত হৈ স্মৃতি বিলোপ হয়।
- এবাৰ কোনো বিষয় শিক্ষা লাভ কৰাৰ পিছত যদি তাৰ পনৰবাৰ চৰ্চা নহয় তেনেহলে মানহে পাহৰে।
- দবিধ শিক্ষণীয় বিষয়ৰ মাজত যদি সময়ৰ ব্যৱধান কম হয় তেনেহলেও পাহৰণিৰ সৃষ্টি হয়।
- অৱদমনো হ'ল বিস্মৃতিৰ অন্য এটা কাৰণ। কেতিয়াবা আমি আমাৰ অপৰণ ইচ্ছাবোৰক অচেতন মনলৈ ইচ্ছাকতভাৱে ঠেলি পঠিয়াওঁ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৮ ঃ বিস্মৃতিৰ সংজ্ঞা দিয়ক ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৯ ঃ বিস্মৃতিৰ বিভিন্ন কাৰণসমূহ কি কি ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ১০ ঃ আগ্রহৰ অভাৱ আৰু বার্দ্ধক্যই কেনেকৈ বিস্মৃতিৰ সৃষ্টি কৰে বর্ণনা কৰক ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ১১ ঃ মস্তিষ্কত আঘাত পালে বিস্মৃতি হ'ব পাৰেনে ? কেনেকৈ ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ১২ ঃ পশ্চাদমুখী প্রতিৰোধ মানে কি ? ই কেনেকৈ স্মৃতি ৰক্ষাত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু বিস্মৃতিত পৰিণত কৰে ?

.....

.....

চিন্তা চর্চা কৰক ১১.২

বিস্মৃতিৰ সংজ্ঞা দিয়ক ? বিস্মৃতিৰ ছয়টা কাৰণ লিখক ? সেইসমহ আঁতৰাবলৈ আপোনাৰ পৰামর্শ আগবঢ়াওক ?

.....

.....

.....

.....

.....

স্মৃতি ৰক্ষাৰ বাবে উপযুক্ত আবেগিক অৱস্থা কিয় আৱশ্যক ?

.....

.....

১১.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- স্মৃতি হ'ল আমাৰ মগজৰ এটা অতি জটিল মানসিক প্ৰক্ৰিয়া।
- অতীত অভিজ্ঞতাক বৰ্তমানত অবিকল পনৰুদ্ৰেক কৰাৰ যি মানসিক শক্তি সেয়াই হ'ল স্মৃতিশক্তি।
- স্মৃতিৰ উপাদানসমহ হ'ল - শিক্ষণ, সংৰক্ষণ, পনঃস্মৰণ, প্ৰত্যভিজ্ঞা।
- উত্তম স্মৃতিৰ লক্ষণসমহ হ'ল - দ্ৰুত শিক্ষাগ্ৰহণ, সংৰক্ষণৰ দীৰ্ঘস্থায়িত্ব, সা পনঃস্মৰণ আৰু কাৰ্যকাৰিতা।
- স্মৃতি বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ - অভ্যাস স্মৃতি, প্ৰকত স্মৃতি, যান্ত্ৰিক স্মৃতি, যক্তিসংগ স্মৃতি, তৎকালীন আৰু দীৰ্ঘকালীন স্মৃতি
- কম সময়ৰ ভিতৰত স্মৃতি শক্তিৰ উন্নতি কৰিব পৰা বিভিন্ন পদ্ধতি সমহ হ'ল পৰ্বজ্ঞান, মানসিক স-স্বাস্থ্য, শিকাৰ প্ৰতি আগ্ৰহ, জিৰণি, ছন্দৰ প্ৰয়োগ ইত্যাদি।
- বিস্মতি হ'ল স্মতিৰ বিপৰীত গুণ। অভিজ্ঞতাৰ মনত পনৰুদ্ৰেক কৰাৰ অক্ষমতাই হ'ল বিস্মতি বা পাহৰণি।
- শিক্ষাৰ অন্তত প্ৰাথমিক সময়খিনিতেই বিস্মতিৰ সৰ্বাধিক প্ৰভাৰ পৰে।
- বিস্মতিৰ কিছমান সম্ভাব্য কাৰণ এনেধৰণৰ- সময়ৰ ব্যৱধান, চৰ্চাৰ অভাৱ, বাৰ্ধক্য, মাদক দ্ৰব্য সেৱন, অৱদমন, আবেগজনিত প্ৰতিৰোধ ইত্যাদি।

১১.১০ অধিক জানিবলৈ

১) বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যায়ণ। অৰুণ প্ৰকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটী - ১

২) শৰ্ম্মা, ড. মকল কমাৰ ঃ (স্নাতক মহলাৰ) শিক্ষা মনোবিজ্ঞান আৰু পৰিসংখ্ষ্টডেন্টচ এম্পৰিয়াম, ডিব্ৰুগড।

১১.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ সচেতন মনত অতীত অভিজ্ঞতা পনৰ জাগৰণ হোৱা প্ৰতিক্ৰিয়াক স্মা বলি কোৱা হয়।

২নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ স্মতিৰ উপাদানসমহ হ'ল-

- **শিক্ষণ** (Learning) ঃ স্মতিৰ বাবে সৰ্বপ্ৰথম আৰু সকলোতকৈ প্ৰয়োজনীয়

কথা হৈছে বিবেচ্য বিষয়ৰ শিক্ষা অভিজ্ঞতা লাভ কৰা। পৰ্ব অভিজ্ঞতা নথকা কোনো কথাৰ স্মৃতি লাভ কৰাৰ প্ৰশ্ন উঠিব নোৱাৰে।

- **সংৰক্ষণ** (Retention) ঃ আমি জীৱনত বিভিন্ন বিষয়ৰ শিক্ষা লাভ কৰিয়ে ক্ষান্ত নেথাকো, সেই অভিজ্ঞতা আৰু শিক্ষা মনৰ মাজত সযতনে সংৰক্ষণ কৰি ৰাখো।
- **পনঃস্মৰণ** (Recall) ঃ এসময়ত শিকা কোনো কথা মস্তিস্কই সংৰক্ষণ কৰাৰ পাছত তাক স্মৰণ কৰাটোকে পনঃস্মৰণ বোলা হয়।
- **প্ৰত্যাভিজ্ঞা** (Recognition) ঃ প্ৰত্যাভিজ্ঞা হৈছে মনৰ এক অনভৱ যাৰ যোগেদি পনঃস্মৰণ কৰা অভিজ্ঞতা সম্বন্ধে পৰিচিত বা ঘনিষ্ঠতা লাভ কৰি উঠিব পৰা যায়।

৩নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ স্মৃতি প্ৰখৰতাৰ লক্ষণসমহ হ'ল—

- বিষয়বস্তু সহজ আৰু দ্ৰুত আয়ত্তকৰণ।
- বিষয়বস্তু সংৰক্ষণৰ দীৰ্ঘস্থায়িত্ব।
- দ্ৰুত আৰু সঠিকভাবে পনঃস্মৰণ কৰিব পৰা।
- ক্ৰিয়া উপযোগিতা।

৪নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ পনঃস্মৰণতকৈ প্ৰত্যাভিজ্ঞা কাৰ্য সহজ। আগতে জনা কোনো ব্যক্তিৰ নাম মনত পেলাবলৈ দিলে যিমান কষ্ট হয়, কেইটামান নাম দি তাৰ ভিতৰত সেই ব্যক্তিজনৰ নাম চিনাক্ত কৰিবলৈ দিলে চিনাক্ত কৰাটো সিমান কষ্টকৰ নহয়।

৫নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ (ক) মখস্থ বা যান্ত্ৰিক স্মৃতি আৰু যক্তিসংগত স্মৃতি Rote Memory & Logical Memory) ঃ শিক্ষাকালত কোনো কথা বজিবলৈ চেষ্টা নকৰাকৈ কেৱল যন্ত্ৰচালিতভাবে তাৰ স্মৃতি ৰক্ষা কৰাকে যান্ত্ৰিক স্মৃতি বলি কেৱা হয়।

আনহাতে নিজৰ বিচাৰ, বদ্ধি, যক্তি আদি প্ৰয়োগ কৰি বিষয়বস্তুৰ অৰ্থ সম্যকভাবে উপলব্ধি কৰাৰ ফলত মনত ৰাখি স্মৰণ কৰিব পৰাটোৱেই যক্তিসংগত স্মৃতি।

(খ) তৎকালীন স্মৃতি আৰু দীৰ্ঘকালীন স্মৃতি (Immediate Memory & Permanent Memory) ঃ কোনো বিষয় শিকাৰ অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে স্মৰণ কৰিব লগা হলে , সেই স্মতিক তৎকালীন স্মতি বোলে। আনহাতে দীৰ্ঘকালীন স্মতিৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষণ আৰু তাৰ স্মৰণৰ মাজত সময়ৰ যথেষ্ট ব্যৱধান থাকে।

৬নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ স্মতি ৰক্ষাৰ বাবে জিৰণিৰ অতি দৰকাৰ। ক্লান্ত দেহ মনত শিক্ষণ অভিজ্ঞতাৰ প্ৰতিৰূপক সংৰক্ষণ কৰিব নোৱাৰি। দিনৰ কৰ্মব্যস্ততাৰ মাত্ৰা ৰাতিৰ টোপনিৰ যোগেৰে লোৱা জিৰণিতকৈ অধিক হয়।

৭নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ মানসিক সস্বাস্থ্য আৰু শিক্ষণৰ বিষয়বস্তুৰ প্রতি আগ্রহ স্মৃতি ৰক্ষাৰ বা অতি দৰকাৰী। যদি ব্যক্তি এজন বেমাৰী হয় তেনেহ'লে শিক্ষণৰ কোনো বস্তুৰ প্রা মনোযোগ দিব নোৱোৰে আৰু তাৰ ফলত ভালকৈ মনত ৰাখিব নোৱাৰে। আকৌ আগ্রহে আমাৰ মনত কোনো বস্তু সজীৱ আৰু সক্রিয় কৰি ৰাখে।

৮নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ আমাৰ অতীত অভিজ্ঞতাসমহক পনৰুদ্রেক কৰাৰ অক্ষমতাই হল বিস্মৃতি জেমছ দ্রেভাৰৰ মতে - "বিস্মৃতিৰ অর্থ হৈছে যিকোনো সময়ত চেষ্টা কৰিও অভিজ্ঞতাৰ পনঃ স্মৰণ কৰাত অথবা পর্বে শিকা কার্যক সম্পাদন কৰাত ব্যর্থ হোৱা অৱস্থা "।

৯নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ বিস্মৃতিৰ কাৰণ কিছমান হ'ল- সময়ৰ ব্যৱধান, মস্তিষ্কৰ আঘাত, বার্ধ অবদমন, পশ্চাদমখী প্রতিৰোধ, আবেগিক প্রতিৰোধ ইত্যাদি।

১০নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ মস্তিষ্কত আঘাত পালে বিস্মতি হ ব পাৰে। কাৰণ মস্তিষ্কৰ এক বিশেষ অংশই স্মতিৰ কাম কৰে। সেই অংশ কোনো দর্ঘটনাত আঘাতপ্রাপ্ত হলে ক্ষতিগ্রস্ত হৈ স্মা বিলোপ হয়।

১১নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ শিক্ষা আহৰণ আৰু তাৰ স্মতি প্রয়োগ কৰা উভয় ক্ষেত্রতে আবেগৰ অনকল -প্রতিকল প্রভাব থাকে। মৰম, আনন্দ, ভালপোৱা আদি অৱস্থাই শিক্ষা গ্রহণ আৰু স্মতি সংৰক্ষণত বিশেষ সহায় কৰে। সেইদৰে ভয়, খং, বিৰক্তি আদি অসস্থ আবেগিক অৱস্থাই স্মতি কার্যত প্রতিৰোধক ভমিকা গ্রহণ কৰে।

১২নং প্রশ্ন উত্তৰ যেতিয়া আমি কোনো এটা বিষয় শিকাৰ ঠিক পিছতেই আন এটা বিষয় শিকিবলৈ যাওঁ দ্বিতীয় বিষয়টোৰে প্রথমে শিকা বিষয়টোৰ বেছিভাগ কথাই পাহৰাই দিয়ে। ইয়াকে পশ্চাদমখী প্রতিৰোধ বোলে। সেয়েহে স্মতি ৰক্ষাৰ বাবে শিক্ষণীয় বিষয়ৰ মাজত ব্যৱধান থকাটো বাঞ্ছনীয়।

১১.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ স্মতি মানে কি বজে?

প্রশ্ন নং ২ ঃ সংৰক্ষণ বলিলে কি বজে?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ পনঃস্মৰণ বলিলে কি বজে?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ মখস্থ বা যান্ত্রিক স্মতি আৰু যক্তি সংগত স্মতি বলিলে কি বজে?

প্রশ্ন নং ৫ ঃ উত্তম স্মতিৰ লক্ষণ কি কি?

(খ) চটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ স্মতিৰ আটাইতকৈ প্রয়োজনীয় দটা উপাদানৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ উত্তম স্মতিৰ বৈশিষ্ট্যসমহৰ বিষয়ে লিখক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ কম আয়সতে মনত ৰখা পদ্ধতি দটাৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ মনত ৰাখিবৰ বাবে জিৰণিৰ প্রয়োজননে? যদি হয় তেন্তে কিয় প্রয়োজন?

প্রশ্ন নং ৫ ঃ ভাল স্মতিৰ বাবে মানসিক স্বাস্থ্য আৰু আগ্রহ কিয় দৰকাৰ হয়, ব্যাখ্যা কৰক।

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ স্মতি বলিলে কি বজে? স্মতিৰ উপাদানসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ উত্তম স্মতিৰ চাৰিটা লক্ষণৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ স্মতিৰ বিভিন্ন প্রকাৰসমহৰ বিষয়ে চমকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ স্মতিক কেনেকৈ আৰু বেছি উন্নীত কৰিব পৰা যায়?

প্রশ্ন নং ৫ ঃ আমি কিয় পাহৰো? উদাহৰণৰ সৈতে বিস্মতিৰ বিভিন্ন কাৰণসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

অধ্যায় ১২ ঃ বদ্ধি আৰু সজনশীলতা

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য

১২.২ পৰিচয়

১২.৩ বদ্ধিৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞা

- ১২.৩.১ বদ্ধিৰ বৈশিষ্ট্যসমহ
- ১২.৩.২ বদ্ধিৰ প্রকাৰ
- ১২.৩.৩ বদ্ধি পৰীক্ষাৰ শ্রেণীবিভাগ
- ১২.৩.৪ বদ্ধিৰ তত্ত্বসমহ

১২.৪ সজনশীলতাৰ অর্থ আৰু ধাৰণ

- ১২.৪.১ সজনশীলতাৰ বৈশিষ্ট্যসমহ
- ১২.৪.২ বদ্ধি আৰু সজনশীলতাৰ পার্থক্য

১২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১২.৬ অধিক জানিবলৈ

১২.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১২.৮ আর্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি ঃ-

- বদ্ধিৰ ধাৰণা লাভ কৰাৰ লগতে সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিব পাৰিব
- বদ্ধিৰ বৈশিষ্ট্যসমহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বদ্ধিৰ বিভিন্ন প্রকাৰসমহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বদ্ধি পৰীক্ষাৰ শ্রেণীবিভাগসমহ জানিব পাৰিব
- বদ্ধিৰ বিভিন্ন তত্ত্বসমহ জানিব পাৰিব।

১২.২পৰিচয়

আমি ইতিমধ্যে মনোবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন বিচার্য বিষয়সমহৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিলোঁ। এইবাৰ মনোবিজ্ঞানৰ এটা অতি দৰকাৰী উপাদান বদ্ধিৰ বিষয়ে আলোচনা দাঙি ধৰা হ'ব। এই অধ্যায়টিত আমি বদ্ধিৰ ধাৰণা, ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য, ইয়াৰ বিভিন্ন প্রকাৰ আৰু পৰীক্ষাসমহ , বিভিন্ন তত্ত্বসমঃ আমি অধ্যয়ন কৰিম -যাৰ বিষয়ে এই তত্ত্বসমহে আমাক বদ্ধি সম্পর্কে এক প্রকত অর্থ দাঙি

ধৰিব। বদ্ধি হৈছে ব্যক্তিৰ সামগ্রিক বা জাগতিক ক্ষমতা যাৰ যোগেদি তেওঁ উদ্দেশ্যমলকভাৱে কাম কৰিব পাৰে, যক্তিযক্তভাৱে চিন্তা কৰিব পাৰে আৰু পৰিৱেশৰ লগত উপযক্তভাৱে আদান-প্রদান কৰিব পাৰে। ব্যক্তিৰ অনভতি, চিন্তা আৰু ক্রিয়া আচৰণৰ দিশত প্রভেদৰ সষ্টি কৰি তোলা সহজাত দেহ-মানসিক গুণ, শক্তি বা প্রভাৱেই হৈছে বদ্ধি।

১২.৩ বদ্ধিৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞা

বদ্ধি হৈছে এক বহল ধাৰণা যিয়ে কেৱল বৌদ্ধিক কার্যকে সামৰি নলৈ জীৱনৰ বাস্তৱ সমস্যাসমহ সন্মখীন হ'ব পৰাকৈ আয়ত্ত কৰা ক্ষমতাসমহকো সামৰি লয়। 'বদ্ধি'ক আ: দৈনন্দিন জীৱনত প্রতিটো সময়তে প্রয়োজন হয়। আভিধানিক অর্থ মতে বদ্ধি হৈছে দৈনন্দিন জীৱনৰ গ্রহণ কৰা আৰু জ্ঞান প্রয়োগৰ ক্ষমতা। এজন মানহে জ্ঞানৰ দক্ষতাৰে যক্তি সহকা ভাবিবলৈ, চিন্তা কৰিবলৈ, চিহ্নিত আৰু বজিবলৈ তথা নতন পৰিৱেশৰ লগত সমাযোজন কৰিবলৈ সমর্থ হয়। সেয়েহে মানহক সকলো জীৱৰ ভিতৰতে শ্রেষ্ঠ বলি বিবেচিত কৰা হয়। ইয়াৰোপৰি, দষ্টিভংগী বা মনোভাৱ, আগ্রহ, জ্ঞান আৰু কৌশলো বদ্ধিৰ লগত জডিত।

'বদ্ধি' শব্দটোৰ প্রয়োগ সর্বাত্মকভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হয় যদিও বহুতো মনোবিজ্ঞানীে ইয়াৰ ব্যৱহাৰৰ দিশৰ বিষয়ে বিভিন্ন ধৰণেৰে ব্যাখ্যা আগবঢাইছে। মনোবৈজ্ঞানিক এটা দলে ক'ব বিচাৰে যে বদ্ধি হৈছে শিকাৰ এক মানসিক বৎপত্তি। অন্য দলৰ মতে বদ্ধি হৈছে ব্যক্তিয়ে নিজ পৰিৱেশত কৰা সমাযোজন অথবা সমস্যা সমাধানৰ ক্ষমতা। টাৰমানৰ মতে বদ্ধি হৈছে বির্মত চিন্তা কৰিব পৰা ক্ষমতা।

মনোবিজ্ঞানী ষ্টার্ন (Stern) ৰ মতে "বদ্ধি হৈছে জীৱনৰ নতন নতন সমস্যা ত অৱস্থাবোৰ অনকল কৰি তলিব পৰা সাধাৰণ মানসিক ক্ষমতা"।

আমেৰিকাৰ মন-সমীক্ষণকাৰী **ডেভিড ৱেছলাৰৰ** মতে "বদ্ধি হৈছে ব্যক্তিৰ এক সামগ্রিক অথবা জাগতিক ক্ষমতা, যাৰ দ্বাৰা তেওঁ উদ্দেশ্যপর্ণভাৱে কাম কৰিব পাৰে, যক্তিপর্ণভাৱে চিন্তা কৰিব পাৰে আৰু পৰিৱেশৰ লগত আদান-প্রদান কৰিব পাৰে"।

উল্লিখিত বদ্ধিৰ সংজ্ঞা সমহ ভালকৈ বিশ্লেষণ কৰি চালে এই কথা সহজে বজিব পাৰি যে আটাইবিলাক সংজ্ঞাকে তিনিটা স্পষ্ট ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি। এই ভাগ তিনিটা এনেধৰণৰ—

- বদ্ধি হ'ল চিন্তন কৰিব পৰা ক্ষমতা,
- বদ্ধি হ'ল শিকাৰ সামর্থ্য,
- বদ্ধিয়ে নতন পৰিৱেশৰ লগত সমাযোজন কৰাত বা নিজকে উপযক্ত কৰি তোলাত গুৰুত্ব দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ বদ্ধিৰ সংজ্ঞা আপনি কেনেকৈ দিবলৈ ইচ্ছা কৰে ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ ৱেছলাৰে (Weschler) বদ্ধিৰ সংজ্ঞা কেনেকৈ দিছে ?

.....

.....

১২.৩.১ বদ্ধিৰ বৈশিষ্ট্যসমহ

বদ্ধিৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞাৰ বিষয়ে জনাৰ পিছত এতিয়া আমি জানিবলৈ সক্ষম হ'ম যে বদ্ধি কেৱলমাত্র একক ক্ষমতা নহয়- ৰৱঞ্চ ই বহুতো উপাদানেৰে গঠিত এক যৌগিক ক্ষমতা। তলত উল্লেখিত বৈশিষ্ট্যসমহে ইয়াৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আৰু বেছি স্পষ্টভাৱে বজাত সহায় কৰিব।

- বদ্ধি হৈছে মানহৰ এক শক্তি বা ক্ষমতা ঃ বদ্ধি হৈছে এনে এক শক্তি বা ক্ষমতা যিয়ে মানহক যক্তিপর্ণ, সহিষ্ণ আৰু স-দক্ষ বিচাৰক হিচাপে গঢাত সহায় কৰে। বদ্ধি জন্মগত আৰু আর্জিত দয়ো ধৰণৰ হ'ব পাৰে।
- বদ্ধি হৈছে সর্বোদিশৰ মানসিক দক্ষতাঃ সর্বোদিশৰ মানসিক দক্ষতা মানে এজন মানহৰ মানসিক বিকাশৰ অন্তৰালত থকা, সর্বোগুণৰ বিকাশ। বদ্ধিৰ ধাৰণাৰ জৰিয়তে সাধাৰণ বা বিমর্ত্ত চিন্তা কৰিব পৰা, যক্তিৰে বিশ্লেষণ কৰা ক্ষমতা প্রকাশ পায়।
- সত্যৰ দিশৰ পৰা বদ্ধি হৈছে ভালদৰে প্রতিক্রিয়া কৰিব পৰা ক্ষমতা ঃ ব্যক্তিৰ এক সামগ্রিক বা জাগতিক ক্ষমতা হিচাপে, বদ্ধি হৈছে সত্যৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত বহুতো বস্তু বা ক্ষমতাৰ একক ধাৰা।
- বদ্ধি হৈছে নতন পৰিস্থিতিৰ লগত সমাযোজনৰ এক কৌশল ঃ ব্যক্তিৰ পৰিৱেশ আৰু পৰিস্থিতিত দেখা দিয়া সমস্যাৰ সন্মখীন হোৱা আৰু তাৰ উপযক্তভাৱে সমাধান কৰাটো বদ্ধিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ৱেলচ নামৰ প্রখ্যাত মনোবিজ্ঞানীৰ মতে ব্যক্তিৰ ক্রিয়া আচৰণ, সমস্যা সমাধান আৰু পৰিৱেশত কৰা সমাযোজন কার্যৰ যোগেদি বদ্ধিৰ প্রকাশ হয়।
- বদ্ধি হৈছে বিগত অভিজ্ঞতাৰ পৰা শিকনীয় ক্ষমতাৰ লগতে বিমর্ত্ত চিন্তা কৰিব পৰা এক কৌশল ঃ বদ্ধি হৈছে বিমর্ত্ত ৰূপত চিন্তা কৰিব পৰা এক কৌশল। বিগত অভিজ্ঞতাৰ যোগেদি বদ্ধি বিকশিত হয়, সেয়েহে ইয়াক বিগত সময়ছোৱাৰ উচিত বা লাভদায়ক ব্যৱহাৰ বলিও কোৱা হয়।

- বদ্ধি মানে জ্ঞান নহয় যদিওবা জ্ঞান আহৰণ বহু পৰিমাণে বদ্ধিৰ ওপৰত নির্ভ কৰে।
- বদ্ধিয়ে অস্বাভাৱিক ব্যৱহাৰ, অনগ্রসৰ আৰু অপৰাধৰ আশ্বাস নিদিয়ে বৰঞ্চ এনে এক উপাদান যিয়ে এজন মানহৰ চাৰিত্রিক গঠন, সমাযোজন আৰু সাফল্যৰ ক্ষেত্রত অৱদান আগবঢায়।

চমকৈ ক'ব পাৰি যে বদ্ধি হৈছে এনে এক শক্তি বা ক্ষমতা যিয়ে এজন মানহক 'মানহ' হিচাপে, সকলো প্রাণীতকৈ শ্রেষ্ঠ হিচাপে গঢি তোলে। ইয়াৰ দ্বাৰা আমাৰ স্মতি, কল্পনা, চিন্তা, যক্তি, বিচাৰ শক্তি আদি বিবিধ মানসিক ক্ষমতাসমহ পৰিচালিত হয়। বদ্ধিৰ জন্মগত আৰু আর্জিত ধাৰাৰ ক্ষেত্রত যদিও বা বির্তক বিৰাজমান, মনোবৈজ্ঞানিকসকলৰ মতে বদ্ধি হৈছে কিছ পৰিমাণে জন্মগত আৰু লগতে অনশীলনৰ জৰিয়তে বদ্ধি আহৰণ কৰিব পৰা যায় বলিও মত প্রকাশ কৰিছে। সেয়েহে বদ্ধিক জন্মগত আৰু আর্জিত এই দয়োটা কৌশলৰ সংমিশ্রণ বলি ক'ব পৰা যায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ বদ্ধিৰ যিকোনো পাঁচটা বৈশিষ্ট্য লিখক ।

.....

.....

.....

.....

চিন্তা চর্চা কৰক ১২.১

আপনি বদ্ধি জন্মগত বলি ভাবে নেকি? আধনিক মনোবিজ্ঞানীসকলে আগবঢো মতামতসমহৰ আধাৰত আপোনাৰ মত দাঙি ধৰক।

.....

.....

.....

.....

১২.৩.২ বদ্ধিৰ প্ৰকাৰ

বদ্ধিৰ কেতবোৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ধাৰণা সম্পৰ্কে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰাৰ পিছত আমি এতিয়া বদ্ধিৰ প্ৰকাৰ সমহৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিম। কিছ মনোবৈজ্ঞানিকৰ মতে বদ্ধি কেৱল মাত্ৰ এটা ক্ষমতা নহয়। তেওঁলোকৰ মতে বদ্ধিৰ বহুতো ভাগ আছে যিখিনি এটাৰ পৰা আনটোক পথকৰূপে চাব পৰা যায়।

থাৰ্চটন নামৰ মনোবৈজ্ঞানিকৰ মতে বদ্ধিক বহুতো ভাগত ভাগ কৰিছে, - সেইবোৰ হ'ল -

(i) দৈশিক যোগ্যতা (Spatial Quality)
(ii) উপলব্ধিমলক শক্তি (Perceptual Quality)
(iii) স্মতি (Memory)
(iv) সংখ্যা (Number)
(v) ভাষাবোধ (Verbal Comprehension)
(vi) শব্দ প্ৰয়োগৰ অনৰ্গলতা (Word Fluency)
(vii) যক্তি (Reasoning)

বদ্ধিক ভাগ ভাগ কৰি দেখওৱা সকলৰ ভিতৰত আমেৰিকাৰ মনোবিদ অধ্যাপক এডৱাৰ্ড. লি. থৰ্নডাইক (Edward L. Thorndike) ৰ অৱদান বিশেষ উল্লেখযোগ্য। থৰ্নডাইকে বদ্ধিক বহলভাৱে তিনিটা ভাগত ভাগ কৰি দেখৱাইছে। এই ভাগ কেই হ'ল—

(ক) মৰ্ত, বাস্তৱ, বা বস্তুবাচক বদ্ধি,
(খ) বিমৰ্ত বা ভাৱাত্মক বদ্ধি,
(গ) সামাজিক বদ্ধি

(ক) মৰ্ত, বাস্তৱ, বা বস্তুবাচক বদ্ধি ঃ এইবিধ বদ্ধি হাতৰ কৌশল আৰু অন্যান্য শাৰীৰিক কাৰ্যকলাপত প্ৰকাশ পায়। ইয়াক প্ৰায়োগিক বদ্ধি স্বৰূপেও জনা যায়। বাস্তৱ জগতৰ ক্ৰিয়া-কলাপত দেখা দিয়া সমস্যাক হাতে কামে সমাধান কৰিবৰ বাবে এইবিধ বদ্ধিক প্ৰয়োগ কৰা হয়। ক্ৰিয়া সম্পাদনমলক অভীক্ষাৰ দ্বাৰা এইবি বদ্ধিৰ পৰিমাপ কৰা হয়। খেতিয়ক, মিস্ত্রি, দৰ্জি, হাতে কামে ব্যস্ত থকা অভিযন্তা, কল-কাৰখানাত কাম কৰা লোক আদিৰ কাৰণে উচ্চ পৰ্যায়ৰ মৰ্ত বদ্ধিৰ একান্ত প্ৰয়োজন। কাৰণ এইসকল লোকে অনবৰত যন্ত্ৰ-পাতি লৈ কাম কৰিব লাগে।

(খ) বিমৰ্ত বা ভাৱাত্মক বদ্ধি ঃ বিমৰ্ত বদ্ধি আপেক্ষিকভাৱে জটিল। পাৰ্থিৱ বস্তুৰ অবৰ্তমানতো এই বদ্ধিসম্পন্ন লোকসকলে নানা ধাৰণা মনতে গুণা-গঁথা কৰি থাকিব পাৰে। শব্দ, বাক্য, ধাৰণা, তথ্য, সত্ৰ, গাণিতিক প্ৰতীক আদিক ভাৱাত্মক বদ্ধিৰ লোকসকলে মনৰ ভিতৰতে যকিয়াই, তলনা কৰি আৰু বিভিন্ন ধৰণেৰে সজাই নানা সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰে। কবি, সাহিত্যিক, দাৰ্শনিক,

বিজ্ঞানী, গৱেষক আদিৰ কাৰণে উচ্চ পর্যায়ৰ এই বদ্ধি অতি প্রয়োজন। ষ্টেণ্ডফোর্ড বিনে বদ্ধি পৰীক্ষাই এইবিধ বদ্ধিৰ পৰিমাপ কৰে।

(গ) সামাজিক বদ্ধি ঃ ব্যক্তিৰ সামাজিক জীৱনৰ পৰিস্থিতিৰ আৰু সমস্যাবোৰৰ সন্মখীন আৰু সমাধানৰ বাবে প্রযোজন হোৱা বদ্ধিক সামাজিক বদ্ধি বোলে। উচ্চ পর্যায়ৰ সামাজিক বদ্ধি থকা ব্যক্তিয়ে আন মানহৰ লগত আদান-প্রদান কৰিবলগীয়া কামত সহজে কতকার্য হ'ব পাৰে। উকীল, বক্তা, ৰাজনৈতিক নেতা, মনস্তাত্ত্বিক পৰামর্শদাতা, সমাজকর্মী আদিৰ সামাজিক বদ্ধি উচ্চ পর্যায়ৰ হোৱা দৰকাৰ, কাৰণ এওঁলোকৰ কাম অনবৰতে মানহৰ লগত সম্পর্কিত।

ওপৰত আমি তিনিবিধ বদ্ধিৰ কথা বর্ণনা কৰিছোঁ আৰু বিভিন্ন বত্তিৰ বাবে ইয়াৰে কোনবিধ বদ্ধিৰ প্রয়োগ আটাইতকৈ বেছি প্রয়োজনীয় সেই বিষয়েও আলোচনা কৰা হৈছে। এই ক্ষেত্রত এটা কথা মনত ৰখা উচিত হ'ব যে প্রতিটো বত্তিত কেৱল যে এবিধ বদ্ধিৰহে প্রযোজন হয়, আন দবিধৰ সমলি প্রয়োজন নাই এনে নহয়। প্রায়বিলাক বত্তিতে কম বেছি পৰিমাণে তিনিওবিধ বদ্ধিৰেই প্রয়োজন হয়, তাৰে ভিতৰত এবিধৰ ভমিকা মখ্য, আন দবিধৰ ভমিকা গৌণ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ থার্চটনে আগবঢোৱা বদ্ধিৰ ভাগ আৰু প্রকাৰসমহ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ (E.L.Thorndike) থর্নডাইকৰ মতে বদ্ধিৰ শ্রেণীবিভাগসমহ কি কি?

.....

.....

১২.৩.৩ বদ্ধি পৰীক্ষাৰ শ্রেণীবিভাগ

বদ্ধিৰ বিভিন্ন প্রকাৰসমহ আলোচনা কৰাৰ পাচত এতিয়া আমি বদ্ধি পৰীক্ষাৰ বিভিন্ন প্রকাৰ সমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। বদ্ধি পৰীক্ষাই প্রকতপক্ষে কি পৰীক্ষ কৰে, তাক কেনেদৰে কৰে তাৰ বিষয়ে আমাৰ মনত স্পষ্ট ধাৰণা থকা উচিত। ইতিমধ্যে আমি গম পালোঁ যে বদ্ধি হৈছে ব্যক্তিৰ এক সাধাৰণ মানসিক ক্ষমতা যাৰ সহায়ে মানহে স্মতি, কল্পনা, চিন্তা,যক্তি, বিচাৰশক্তি, সমস্যা সমাধান ক্ষমতা আদিৰ প্রয়োগ কৰিব পাৰে। বদ্ধি পৰীক্ষাই এই বহল পৰিসৰৰ মানসিক ক্ষমতাসমহকেই পৰীক্ষা কৰে।বদ্ধি পৰীক্ষাক বহল অর্থত দই ভাগত ভগাব পাৰি, যথা —

(১) ব্যক্তিকেন্দ্রিক পৰীক্ষা

(২) সমহ পৰীক্ষা

ব্যক্তিকেন্দ্রিক পৰীক্ষা মানে হ'ল যত এজন লোকৰ বদ্ধি পৰীক্ষা কৰা হয় আৰু সমহ পৰীক্ষাত একে সময়তে অধিক সংখ্যক লোকৰ বদ্ধি পৰীক্ষা কৰা হয়।

পৰীক্ষাগাৰত প্রয়োগ কৰা প্রশ্ন উপাদানৰ ফালৰ পৰা বদ্ধি পৰীক্ষাক দই ভাগত ভগাব পাৰি। যেনে--- ভাষিক আৰু ভাষাবিহীন।

- ভাষিক বা শাব্দিক পৰীক্ষা ঃ শাব্দিক পৰীক্ষা প্রয়োগ কৰিবলৈ ভাষাজ্ঞান শব্দজ্ঞান থাকিব লাগে। ইয়াৰ অবিহনে তেওঁ কথিত, লিখিত প্রশ্নবোৰৰ উ প্রদান কৰিব নোৱাৰিব।
- ভাষাহীন বা অশাব্দিক পৰীক্ষা ঃ এইবিধ পৰীক্ষাত ভাষাৰ আর্জিত জ্ঞান নেথাকিলেও এজন লোকৰ বদ্ধি তেওঁৰ ক্রিয়া আচৰণৰ যোগেৰে প্রদত্ত সমস্যা সমাধানৰ ক্ষেত্রত নিৰীক্ষণ কৰি উলিয়াব পাৰি।

জানি থোৱা ভাল

কার্য সাধন বা অশাব্দিক পৰীক্ষাৰ মখ্য বৈশিষ্ট্যসমহ হ'ল -

- পৰীক্ষাৰ বিষয়বস্তুসমহ বস্তুবাদী ৰূপতহে হয়।
- পৰীক্ষকে মৌখিক কার্যকৰণ বা সংকেত চিহ্নিত দ্বাৰাহে এজন ব্যক্তিয়ে কি কৰিছে তাক নিৰূপণ কৰে।
- ব্যক্তিৰ প্রতিক্রিয়া ব্যক্তিজনৰ কার্যকৰণৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব দিয়া হয়।
- সাধাৰণতে কার্যসাধন বা অশাব্দিক পৰীক্ষাসমহ ব্যক্তিকেন্দ্রিক পৰীক্ষাহে হয়।

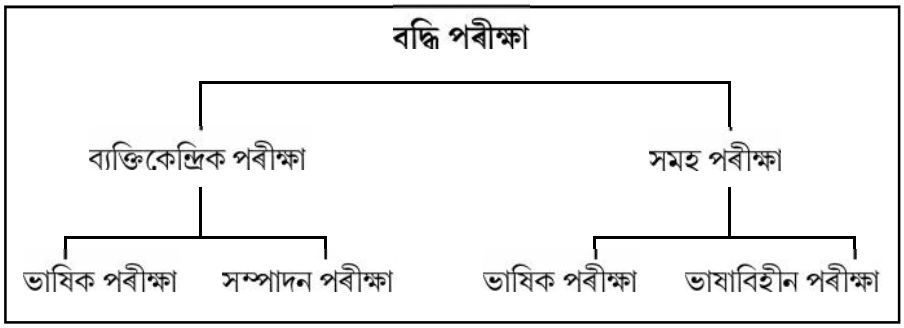
অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ বহল অর্থত বদ্ধিৰ দটা পৰীক্ষা কি কি?

.....

.....

বুদ্ধি পৰীক্ষাক তলত দিয়া ধৰণেও ৰেখা চিত্ৰৰ সহায়েৰে প্ৰমাণ কৰিব পাৰি-

চিত্ৰ-১ বুদ্ধি পৰীক্ষাৰ শ্ৰেণী বিভাগ

ব্যক্তিকেন্দ্রিক ভাষিক পৰীক্ষা ঃ

ব্যক্তিকেন্দ্রিক ভাষিক বুদ্ধি পৰীক্ষাত এজন ব্যক্তিৰ শাব্দিক জ্ঞান একে সময়তে থাকিব লাগে। ষ্টেণ্ডফৰ্ড বিনেৰ বুদ্ধি-পৰীক্ষা হৈছে ব্যক্তিকেন্দ্রিক ভাষিক বা শাব্দিক পৰীক্ষাৰ উদাহৰণ। ১৯১৬ চনত টাৰমেনে (Terman) ষ্টেণ্ডফৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ত বিনে ছাইমনৰ পৰীক্ষামালা পনৰীক্ষণ কৰিছিল। টাৰমেনে I.Q. বা বদ্ধ্যাংকৰ গুণগত মান অনসৰি তাৰ বৰ্ণনা দাঙি ধৰে। ১৯৩৭ চনত টাৰমেনে মেৰিলৰ Merill) সহযোগত আন এটা সংশোধন আগবঢায়। এই পৰীক্ষাম ব্যক্তিকেন্দ্রিক বুদ্ধি-পৰীক্ষা হিচাপে ব্যৱহাৰ হয়। বুদ্ধি নিৰ্ণয় কৰিবলৈ ভাৰতত ব্যৱহাৰ হোৱা অন্য এটা ব্যক্তিকেন্দ্রিক ভাষিক বুদ্ধি পৰীক্ষাৰ নাম হ'ল সমন্বয় বুদ্ধি পৰীক্ষা।

জানি থোৱা ভাল

১৯০৪ চনত ফ্ৰান্স চৰকাৰৰ শিক্ষা বিভাগৰ মন্ত্ৰালয়ে স্কলৰ শিক্ষান্ত পৰীক্ষাত অকৃতকাৰ্য হোৱা ছাত্ৰসকলৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবৰ বাবে আলফ্ৰেড বিনেক দায়িত্ব দিছিল। এই বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবলৈ গৈ তেওঁ বুদ্ধি -পৰীক্ষাৰ প্ৰতি অধিক মনযোগী হৈ উঠে। বৌদ্ধিক নিম্নমানৰ ছাত্ৰসকলক চিনাক্ত কৰিবৰ বাবে তেওঁ ১৯০৫ চনত চাইমনৰ সহযোগত প্ৰথমবাৰৰ বাবে বুদ্ধি -পৰীক্ষাৰ মাপকাঠি প্ৰস্তুত কৰি তোলে। এই মাপকাঠিৰ মখ্য উদ্দেশ্য আছি স্বাভাৰিক বৌদ্ধিক মানৰ ছাত্ৰসকলক নিম্নমান বিশিষ্টসকলৰ পৰা পৃথক কৰা। ইয়াত সৰ্বসাধাৰণ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কৰিব পৰা সৰ্বমঠ ৩০ টা প্ৰশ্ন উপাদান সনিবিষ্ট কৰা হয়। এই উপাদানবোৰ ক্ৰমবৰ্ধিত কঠিনতাৰ ভিত্তিত প্ৰস্তুত কৰা হয়। ১৯১৬ চনত ষ্টেণ্ডফোৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ত বিনেৰ পৰীক্ষামালা টাৰমেনৰ দ্বাৰা সংশোধন কৰা হয়। ইয়াক সেইকাৰণে বিনে চাইমনৰ ষ্টেণ্ডফোৰ্ড পনৰীক্ষণ স্বৰূপে জনা যায়। টাৰমেনে এই পৰীক্ষণত বুদ্ধিৰ পৰিমাপণক ব্যক্তিৰ জন্ম, বয়স আৰু মানসিক বয়সৰ অনপাতক অধিক বস্তুনিষ্ঠভাৱে প্ৰকাশ কৰিবলৈ বদ্ধ্যাংকৰ (I.Q.) ধাৰণা প্ৰয়োগ কৰে। এই বদ্ধ্যাংকৰ গাণিতিক সত্ৰ হ'ল-

$$I.Q. = \frac{MA}{CA} \times 100$$

ব্যক্তিকেন্দ্রিক সম্পাদন পৰীক্ষা :

সম্পাদন পৰীক্ষাত ব্যক্তিয়ে হাতে কামে ক্রিয়া সম্পাদন অথবা সমস্যা সমাধান কৰিব লাগে। কোনো লিখিত বা কথিতভাবে উত্তৰ দানৰ ইয়াত প্রয়োজন নহয়। ব্যক্তিকেন্দ্রিক সম্পাদন পৰীক্ষাৰ উপাদান আৰু উপকৰণবোৰৰ স্বৰূপ আমাৰ বিবেচনাযোগ্য। কাঠেৰে নির্মিত বিভিন্ন আকাৰ আৰু ৰঙৰ টকৰাবোৰ লগ লগাই একোটা 'মডেল তৈয়াৰ কৰা, ডাঠ কাগজেৰে নির্মিত 'পেপাৰ বর্ড' আদিত অংকিত চিত্রৰ অসমাপ্ত অংশ আন কেতবোৰ অংশৰ পৰা বিচাৰি আনি চিত্র সম্পর্ণ কৰা ইত্যাদি। বর্তমান আন কেতবোৰ উল্লেখযোগ্য সম্পাদন পৰীক্ষা হৈছে। পিন্টনাৰ-পেটাৰছন সম্পাদন স্কেল (Pintner Paterson Scale), আর্থাৰ পইন্ট স্কেল (Arthur Point Scale), ক'হ ব্লক ডিজাইন পৰীক্ষা (Koh's Block Design Test) ইত্যাদি।

ব্যক্তিকেন্দ্রিক বদ্ধি-পৰীক্ষা প্রস্তুত আৰু প্রয়োগকৰণৰ দিশত ভাৰতৰ মন সমীক্ষ চন্দ্রমোহন ভাটিয়াৰ 'ক্রিয়া সম্পাদন পৰীক্ষা' বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য।

ভাষিকসমহ বদ্ধি-পৰীক্ষা হৈছে দলগতভাৱে বহু সংখ্যক লোকক ভাষিক পৰীক্ষা বাবে একে সময়তে পৰীক্ষার্থীৰ পৰীক্ষা উপাদানবোৰ এখন সৰু পস্তিকাত প্রদান কৰা হ পৰীক্ষা প্রস্তুতকাৰীয়ে দিয়া উত্তৰৰ ভিত্তিত ইয়াৰ মল্যায়ন কৰা হয়। ভাষিক সমহ বদ্ধি-পৰীক্ষাৰ ভিতৰত আর্মি আলফা আৰু সৈনিকৰ সাধাৰণ শ্রেণীকৰণ পৰী Army General Classification Test) আদি উল্লেখযোগ্য

ভাষাবিহীন সমহ পৰীক্ষাবোৰত পৰীক্ষার্থীক কেতবোৰ পৰীক্ষণ সঁজলিহে দিয়া হয়।যেনে - ছবি, চিহ্ন, সংখ্যা আদিৰ দ্বাৰা একো একোটা সমস্যা সমহীয়াভাবে সমাধান কৰিবলৈ দিয়া হয়। এইবিধ পৰীক্ষাৰ ভিতৰত Army Beta, Chicago Non-Verbal Test, Raven Progressive Matric Test -আদি প্রণিধানযোগ্য।

জানি থোৱা ভাল

আর্মি আলফা অভীক্ষা ঃ প্রথম বিশ্বযদ্ধই এই অভীক্ষা প্রয়োগৰ পাতনি। ১৯১৭ চনত আর্মি আলফা পৰীক্ষা প্রস্তুত কৰি তোলা হয়। ই হৈছে এক সমহ বা দলগত পৰীক্ষা।

আর্মি বিটা অভীক্ষা ঃ ইংৰাজী ভাষা প্রযোগ কৰিব নজনা লোকসকলৰ বাবে ভাষা প্রতিবন্ধকতাস্বৰূপ নেহোৱাকৈ দলগতভাৱে বদ্ধি পৰীক্ষা কৰিব পৰাকৈ ইয়াক প্রস্তুত কৰা হয়।

ৱেভেন প্রগ্রেছিভ মেট্রিক পৰীক্ষা ঃ এই পৰীক্ষাটো আমেৰিকাত প্রথমে ব্যপকভাৱে প্রয়োগ হয়। এই পৰীক্ষাটো ভাষাবিহীন সমহ পৰীক্ষাৰ ভিতৰত আটাইতকৈ জনপ্রিয়।

বদ্ধ্যাংক ঃ টাৰমেনে বদ্ধ্যাংকৰ ধাৰণাক **১৯১৬** চনতেই কার্যকৰী কৰি তোলে। টাৰমেনৰ ১৯১৬ চনৰ বদ্ধি বিভাজন তালিকাখন হ'ল --

বদ্ধাংক	শ্রেণীকৰণ
১৪০ ৰ ওপৰত	প্রতিভাশালীৰ ওচৰ বা প্রতিভাশালী
১২০-১৩৯	অতি শ্রেষ্ঠ বদ্ধি
১১০-১১৯	শ্রেষ্ঠ বদ্ধি
৯০-১০৯	স্বাভাবিক বা গড পৰিমাণ বদ্ধি
৮০-৮৯	বদ্ধিহীন
৭০-৭৯	বদ্ধিহীনতাৰ ন্যনতম সীমাৰেখা
৭০ ৰ তলৰ	নিশ্চিত ৰূপত দৰ্বল মনৰ

১২.৩.৪ বদ্ধিৰ তত্ত্বসমহ

ইতিমধ্যে আমি বদ্ধিৰ প্রকাৰভেদ সম্পর্কে অধ্যয়ন কৰিলোঁ। উল্লেখযোগ্য ে বদ্ধি সম্পর্কে বিভিন্ন তত্ত্বও উ দ্ভাৱন হৈছে। তেনে তত্ত্বসমহৰ কেতবোৰ হ'ল --

- **একক বা ৰাজতন্ত্রবাদী তত্ত্ব ঃ** (Monarchic Theory) ডঃ জনছন নামৰ বিশেষজ্ঞই এই তত্ত্বটো জনপ্রিয় কৰি তোলে। এই তত্ত্বটোৰ মল বক্তব্য হৈছে বদ্ধিৰ সকলোবোৰ মানসিক শক্তিক একক আৰু অভিন্ন এক মানসিক সাম্রাজ্য স্বৰূপে বিবেচনা কৰিব লাগে। বদ্ধিৰ এই একক শক্তিয়ে ব্যক্তিক কলা, বিজ্ঞান, কাৰিকৰী বিজ্ঞান আ বৌদ্ধিক ক্রিয়াৰ সকলোবোৰ বিভাগতে সমানে প্রভাৱ পেলায়। সেই বাবে এজন লোকৰ বদ্ধি উচ্চমানবিশিষ্ট হ'লে সকলো দিশতে তেওঁৰ পাৰদর্শিতা ফটি উঠিব পাৰে। এই ধাৰণা অনযায়ী ক'ব পাৰি যে এলবার্ট আইনষ্টাইনে পদার্থ বিজ্ঞ অধ্যয়ন নকৰি যদি সমান নিষ্ঠাৰে ক্রিকেট খেলিলেহেঁতেন তেওঁ এজন ক ক্রিকেট খেলৰৈ হ'ব পাৰিলেহেঁতেন।
- **অভিজাত তন্ত্রমলক ধাৰণা ঃ** Oligarchic Theory) এই ধাৰণামতে বদ্ধি কেইবাটাও বিশেষ বিশেষ শক্তিৰ সমন্বয়। প্রত্যেকটো শক্তিয়ে পৰস্পৰ মিল থকা কার্যৰ একো একোবিধ মানসিক প্রক্রিয়া নিয়ন্ত্রণ কৰে। এই ধাৰণাক অভিজা তন্ত্রমলক বলি কোৱা হয়। কেইবাজনো অভিজাত লোকে মিলি-জলি কৰা শাসনক অভিজাততন্ত্র বলি কোৱাৰ দৰে এই ধাৰণাতো কেইবাটাও বিশেষ শক্তি মিলি এজন মানহৰ বৌদ্ধিক কার্য্যকলাপ পৰিচালনা কৰে। এই ধাৰণামতে কোনো এজন ব্যক্তিৰ কোনোবা এটা নির্দিষ্ট শক্তি উচ্চ পর্যায়ত হ'লে তেওঁ সেই শক্তিয়ে নিয়ন্ত্রণ কৰা সকলোবিলাক কার্যকে সমান নিপণতাৰে সমাধা কৰিব পাৰে।
- **অৰাজকতামলক ধাৰণা ঃ** (Anarchic Theory) মনোবিজ্ঞানী থর্নডাইকে এই তত্ত্বটো উদ্ভাৱন কৰে। তেওঁৰ মতে এজন লোকৰ মঠ যোগ্যতা বা বদ্ধি হৈ তেওঁৰ বহু সংখ্যক ভিন ভিন আৰু ক্ষদ্র ক্ষদ্র যোগ্যতাৰ সমষ্টি বা যোগফল মাথোন।

এই যোগ্যতাবোৰৰ মাজত কোনো সাধাৰণ কাৰক বা উপাদান নাথাকে। উদাহৰণ স্বৰূপে এজন ল'ৰা যদি সাহিত্যত ভাল এইটো মনত ৰখা উচিত হ'ব যে তে ৰাসায়ন বিজ্ঞানত ভাল নহ'বও পাৰে।

- **দ্বিকাৰক তত্ত্ব ঃ (Two Factor Theory)** দ্বিকাৰক তত্ত্বক স্পিয়েৰমেন তত্ত্ব বা একলেকটিক তত্ত্ব বলিও কোৱা হয়। বিখ্যাত ইংৰাজ মনোবিদ চার্লচ স্পিয়েৰমেনে এই তত্ত্বটো দাঙি ধৰে। তেওঁৰ মতে বদ্ধিক দটা প্রধান কাৰক হৈছে 'জি' কাৰ ('G' factor) অথবা সাধাৰণ মানসিক ক্ষমতা আৰু 'এছ' কাৰক ('S' factor) অথবা বিশিষ্ট মানসিক ক্ষমতাসমহ। 'G' হ'ল এবিধ সাধাৰণ শক্তি অর্থাৎ সকলো বৌদ্ধিক কামতেই ইয়াৰ প্রয়োগ হয়, কিন্তু কামৰ প্রকতি অনসৰি নিয়োজিত 'S' ৰ পৰিমাণ বেলেগ বেলেগ। 'S' কাৰক ব্যক্তি অনসৰি পথকতো হয়েই আনকি একেজন ব্যক্তিৰেই ভিন ভিন বিষয়ৰ ক্রিয়াত ই পথকৰূপে দেখা দিয়ে। উদাহৰণস্বৰূ এজন ছাত্র সাহিত্যত ভাল কিন্তু অংক বিষয়ত বেয়া, সি বৰঞ্জী সহজ পায় কিন্তু বিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন টান পায়। ইয়াৰ কাৰণ হৈছে 'এছ' কাৰক ভিন্নত। অৱশ্যে এজন লোকৰ কোনো কামৰ কতকার্যতাত এই দই কাৰকৰ যটীয়া প্রভাৱৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। এজন লোকৰ 'জি' কাৰক উচ্চমানবিশিষ্ট হ'লে সি তেওঁৰ সকলোবোৰ 'এছ' কাৰকৰ ক্রিয়াও উচ্চমানৰ কৰি তলিব পাৰে। আনহাতে 'জি' কাৰক নিম্নমানৰ হ'লে তেওঁৰ বিশেষ বিশেষ ক্রিয়াসমহতো অনৰূপ প্রভাৱ পেলায়।
- **থাৰ্ষ্টোনৰ প্রাথমিক মানসিক যোগ্যতা তত্ত্ব ঃ (Thurstone's Primary Mental Ability Theory)** আমেৰিকাৰ মনোবিদ থাৰ্ষ্টোনে ১৯৩৮ চনত এই তত্ত্বটো দাঙি ধৰে। এই তত্ত্বটো সমহ কাৰক তত্ত্ব বলিও জনা যায়। এই তত্ত্বৰ মতে বদ্ধি সাতোটা মৌলিক শক্তিৰ এক সমষ্টি। এই সাতোটা মৌলিক শক্তি তেওঁ কেৱল কল্পনাতেই সষ্টি কৰা নাই, তেওঁ জটিল পৰিসংখ্যা বিজ্ঞানৰ সত্র বিশে উপাদানীয় বিশ্লেষণ প্রয়োগ কৰি এই সিদ্ধান্তত উপনীত হৈছিল। থাৰ্ষ্টোনৰ সাতোটা মৌলিক শক্তি বা প্রাথমিক যোগ্যতা হ'ল --

(১) মৌখিক যোগ্যতা (Verbal Ability)

(২) শব্দ প্রয়োগৰ অনর্গলতা (Word Fluency)

(৩) দৈশিক যোগ্যতা (Spatial Quality)

(৪) সাংখ্যিক যোগ্যতা (Numerical Quality)

(৫) স্মতি (Memory)

(৬) যক্তি (Reasoning or R)

(৭) উপলব্ধিমলক যোগ্যতা (Perceptual Quality)

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ স্পেয়াৰমেনে আগবঢোৱা দ্বিকাৰক তত্ত্ব বলিলে কি বজে?

.....

.....

চিন্তা চর্চা কৰক ১২.২

ব্যক্তিৰ বদ্ধিৰ হাৰ পৰিমাণৰ বাবে বা বজিবলৈ হ'লে ইয়াৰ কিছমান তত্ত্ব আৰু প্রকতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

.....

.....

১২.৪ সজনশীলতা অর্থ আৰু ধাৰণা

বদ্ধিৰ ধাৰণা, শ্রেণী বিভাজন প্রকাৰ আৰু তত্ত্বসমহৰ বিষয়ে বিশদভাৱে অধ্যয়ন কৰিলোঁ। এতিয়া আমি এই অধ্যায়টিৰ আন এটা অতি গুৰুত্বপর্ণ দিশ সজনশীলতাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিম। বদ্ধি আৰু সজনশীলতা ব্যক্তি বিশেষত মানসিক সামর্থ্য বলি জনা যায় যদিও দয়োটাৰ মাজত মল পার্থক্যটো হ'ল – বদ্ধি হৈছে ব্যক্তি এজনৰ সহজাত ক্ষমতা বা যোগ্যতা আনহাতে সজনশীলতা হ'ল এক বিশেষ প্রকাৰৰ চিন্তন। এই চিন্তন মৌলিকত্ব আৰু বাকপটতা (অর্থাৎ ভাষিক প্রকাশ) নিহিত হৈ থাকে।

সজনীশলতা হৈছে ব্যক্তিৰ নিজ চিন্তা আৰু ক্রিয়াৰ যোগেৰে নতনৰ উদ্ভাৱন কৰিব পৰা ক্ষমতা। এনে উদ্ভাৱন চিন্তামলক বস্তু বা বিষয়মলক অথবা পৰণি বিষয়ক নতন ৰূপত কৰা পনৰ সংগঠন আৰু পনৰ উদ্ভৱানমলকো হ'ব পাৰে। ইয়াৰ বিশেষত্ব এয়ে যে ইয়াৰ যোগেদি ব্যক্তিয়ে নিজ চিন্তা আৰু ক্রিয়াৰ দিশত মৌলিকতাৰ পৰিচয় দিব পাৰে। ব্যক্তিৰ এনে নতনত্ব সষ্টি ৰ উদ্ভাৱনে সামাজিক জীৱনৰ সমস্যাক সমাধান কৰি তলিব পাৰে।

জে. ষ্টেনলি গ্রে (J. Stanley Gray) -- ৰ মতে সজনাত্মক হৈছে এজন ব্যক্তি সম্বন্ধে এনে এক ভৰিষ্যৱাণী বা সিদ্ধান্ত, যি নতন মৌলিক উদ্ভাৱনমলক আৰু অস্বাভাৰিক। সজনাত্মক চিন্তাশীল লোক সেইজনেই যি নতন দিশৰ অনসন্ধান কৰে, নতনৰ নিৰীক্ষণ কৰে, নতনৰ ভৰিষ্যবাণী কৰে আৰু নতনৰ অনমান কৰে।

জে.ই. ড্রেভদেহলৰ মতে (J.E. Drevdahl) সজনশীলতা হৈছে এজন লোকৰ এনে এক ক্ষমতা যাৰ যোগেদি তেওঁ ৰচনা কৰিব পাৰে, ধাৰণা উৎপাদন কৰিব পাৰে, যি মলত ঃ নতন বা অভিনৱ আৰু উৎপাদকৰ বাবে পৰ্বজ্ঞানহীন।

১২.৪.১ সজনশীলতাৰ বৈশিষ্ট্যসমহ

সজনশীলতাৰ ধাৰণা আমাৰ মনত স্পষ্ট কৰি তলিবৰ বাবে ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল-

- সজনশীলতা ব্যক্তিৰ জন্মলব্ধ ক্ষমতা যদিও ইয়াৰ পৰিৱেশৰ অভিজ্ঞতাৰ দ্ব পষ্টিসাধন কৰি তলিব পাৰি।
- সজনশীলতা হৈছে ব্যক্তিয়ে নতন চিন্তা কৰিব পৰা আৰু সষ্টি কৰিব পৰা এ বিশিষ্ট অসাধাৰণ ক্ষমতা।
- সজন ক্ষমতাই সমাজৰ সমস্যাসমহক সমাধান কৰি উন্নতি আৰু প্রগতি নিশ্চিত কৰি তোলে।
- সজনশীল লোকৰ চিন্তা, ক্রিয়া আৰু আচৰণত অস্বাভাৱিকতা প্রকাশ পায়।
- সজন ক্ষমতাৰ পৰিসৰ হয় স্বাভাৱিকতেই বহল আৰু ব্যাপক।

১২.৪.২ বদ্ধি আৰু সজনশীলতাৰ পার্থক্য

বদ্ধি আৰু সজনশীলতাৰ মাজত পার্থক্য বিদ্যমান। এই পার্থক্যসমহ হ'ল --

ব্যক্তি এজনৰ ক্ষমতা আৰু বদ্ধি বা বৌদ্ধিক যোগ্যতা একে গুণ বিশিষ্ট অৱস্থা নহয়। এজন সজনশীল ব্যক্তি সচৰাচৰ বৌদ্ধিকভাৱে উচ্চমানবিশিষ্ট হয়। বদ্ধিহীন লোক সজনশীল হৈ উঠিব নোৱাৰে। অৱশ্যে বৌদ্ধিকভাৱে উন্নতমানৰ ব্যক্তি মাত্রেই স প্রতিভাসম্পন্ন হোৱাটো আশা কৰিব নোৱাৰি। উন্নত বদ্ধিৰ লোকৰ সজনক্ষমতা নাথাকিবও পাৰে।

বদ্ধি অভীক্ষা ধৰাবন্ধা সময়সীমা আৰু কটকটীয়া নীতি নিয়মৰ মাজত আৱদ্ধ থাকি পৰিচালনা কৰা হয়- কিন্তু এনে অভীক্ষাত অভীক্ষার্থীৰ সজনশীল গুণসমহ অৱনমিত হৈ থাকিবলৈ বাধ্য হয়।

১২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- বদ্ধি হৈছে এক সাধাৰণ মানসিক শক্তি যিয়ে মানহক সকলো প্রাণীৰ পৰা পথক কৰি জীৱ শ্রেষ্ঠ হিচাপে যক্তিবান কৰি তলিছে।
- বদ্ধি হৈছে প্রতিভা বা ব্যপত্তি বিকাশৰ বাটকটীয়া। ই ব্যক্তি এজনৰ কলা-কৌশলক এক নির্দিষ্ট গতি প্রদান কৰে।

- বদ্ধি হৈছে ব্যক্তিৰ সামগ্রিক বা জাগতিক ক্ষমতা যাৰ যো। উদ্দেশ্যমলকভাৱে কাম কৰিব পাৰে. যক্তিযক্তভাৱে চিন্তা কৰিব পাৰে আৰু পৰিৱেশৰ লগত উপযক্তভাৱে আদান-প্রদান কৰিব পাৰে।
- থর্নডাইকে বদ্ধিক বহলভাবে তিনিভাগত বিভক্ত কৰিছে-
  (১) মর্ত বস্তু বা বস্তুবাচক বদ্ধি.
  (২) বিমর্ত বা ভাৱাত্মক বদ্ধি আৰু
  (৩) সামাজিক বদ্ধি.
- বদ্ধি পৰীক্ষাবোৰক প্রধানত ঃ দভাগত ভগাব পাৰি -- ব্যক্তিকেন্দ্রিক পৰীক্ষা. সামহিক পৰীক্ষা।
- ব্যক্তিকেন্দ্রিক পৰীক্ষাক আকৌ দভাগত ভগাব পাৰি -- শাব্দিক বা ভাষিক পৰীক্ষা আৰু সম্পাদন পৰীক্ষা। আনহাতে সামহিক পৰীক্ষাক ভাষিক আৰু ভাষাবিহীন পৰীক্ষাত ভাগ কৰিব পাৰি।
- বদ্ধি সম্বন্ধে মনোবিদসকলে আগবঢোৱা তত্ত্বসমহ এনেধৰণৰ -- ৰাজতন্ত্রমল তত্ত্ব. অভিজাততন্ত্রমলক তত্ত্ব. অৰাজকতামলক তত্ত্ব. স্পিয়েৰমেনৰ দ্বি-উপাদান তত্ত্ব. থার্ষ্টোনৰ প্রাথমিক যোগ্যতা তত্ত্ব. ইত্যাদি।
- বদ্ধি আৰু সজনশীলতাৰ মাজত কিছ পার্থক্য আছে। বদ্ধি হৈছে ব্যক্তিৰ সহজাত ক্ষমতা. কিন্তু সজনশীলতা হৈছে ব্যক্তিৰ নিজ চিন্তা আৰু ক্রিয়াৰ যোগেদি নতনৰ উদ্ভাৱন কৰিব পৰা ক্ষমতা।

১২.৬ অধিক জানিবলৈ

১) বৰুৱা. যতীন ঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যয়ন।
২) ভঞা. বীৰেণ : চৌধৰী. মিনতি ঃ প্রাৰম্ভিক পৰিসংখ্যা বিজ্ঞান. শিক্ষা আৰু মনস্তাত্ত্বিক পৰিমাপণ।

১২.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ

বদ্ধি হৈছে বহল পৰিসৰৰ মানসিক যোগ্যতা . যি ব্যক্তিৰ অনভতি. চিন্তা আৰু ক্রিয়া আচৰণক সামগ্রিক ৰূপত প্রভাৱিত কৰে।

২নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ

আমেৰিকা যক্তৰাষ্ট্রৰ মনোবিজ্ঞানী ডেভিড ৱেছল David Weschler) সংজ্ঞাটো হ'ল -- " বদ্ধি হৈছে ব্যক্তিৰ সামগ্রিক বা জাগতিক ক্ষমতা যাৰ যোগেদি তেওঁ

উদ্দেশ্যমলকভাৱে কাম কৰিব পাৰে, যক্তিযক্তভাৱে চিন্তা কৰিব পাৰে আৰু পৰিৱেশৰ লগত উপযক্তভাৱে আদান-প্রদান কৰিব পাৰে"

৩নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ বদ্ধিৰ পাঁচটা বৈশিষ্ট্য হ'ল ঃ

- বদ্ধি হৈছে ব্যক্তিৰ সহজাত ক্ষমতা।
- বদ্ধি এক বিশিষ্ট যোগ্যতা যাৰ যোগেদি ব্যক্তিয়ে নিজ পৰিবেশ আৰু পৰিস্থিতিত সস্থ-অসস্থ বা অনকল -- প্রতিকলভাৱে সমাযোজন কৰি তোলে।
- বদ্ধিক শিক্ষা আহৰণৰ যোগ্যতাস্বৰূপে চিনাক্ত কৰা হয়।
- বদ্ধি হৈছে স্বাভাৱিকতেই বহল পৰিসৰৰ মানসিক যোগ্যতা
- ভাষা, সংখ্যা, চিহ্ন, চিত্র, বিশ্লেষণ আদি কৰিব পৰা যোগ্যতা বদ্ধিৰ পৰিচায়ক।

৪নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ

থার্ষ্টোনৰ তত্ত্বত সন্নিবিষ্ট হোৱা সাতোটা প্রাথমিক যোগ্যতা হ'ল -

(ক) মৌখিক যোগ্যতা (V)
(খ) সাংখ্যিক যোগ্যতা (N)
(গ) স্মতি (M)
(ঘ) দৈশিক যোগ্যতা (S)
(ঙ) প্রাত্যক্ষিক যোগ্যতা (P)
(চ) শব্দ ব্যৱহাৰৰ স্বাচ্ছন্দ্য (W)
(ছ) যক্তি বিচাৰ (R)

৫নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ থর্নডাইকে বদ্ধিক বহলভাৱে তিনিভাগত ভাগ কৰি দেখৱাইছে --

- মর্ত, বাস্তৱ বা বস্তুবাচক বদ্ধি,
- বিমর্ত বা ভাৱাত্মক বদ্ধি আৰু
- সামাজিক বদ্ধি।

৬নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ

বদ্ধি পৰীক্ষাক বহলভাৱে দই ভাগত ভগাব পাৰি -- ব্যক্তিকেন্দ্রিক আৰু সামহিক পৰীক্ষা।

৭নং প্রশ্ন উত্তৰ ঃ

বিখ্যাত ইংৰাজ মনোবিদ চার্লচ স্পিয়েৰমেনে একলেকটিক তত্ত্ব দাঙি ধৰিছিল: যাব দ্বিকাৰক তত্ত্ব বলিও জনা যায়। এই তত্ত্বটোৱে দটা কাৰক সন্নিৱিষ্ট কৰিছে - 'জি' কাৰক ('g' factor) আৰু 'এছ' কাৰক ('s' factor)। 'g' হ'ল এবিধ সাধাৰণ শক্তি অর্থাৎ সকলো বৌদ্ধিক কামতেই ইয়াৰ প্রয়োগ হয়, কিন্তু কামৰ প্রকতি অনসৰি নিয়োজিত 's' ৰ পৰিমাণ বেলেগ বেলেগ। 's' কাৰক ব্যক্তি অনসৰি পথক হোৱাৰ উপৰিও একেজন ব্যক্তিৰেই ভিন ভিন বিষয়ৰ ক্রিয়াত ই পথকৰূপে দেখা দিয়ে। উদাহৰণস্বৰূপে 'g' কাৰকৰ ফলত এজন ব্যক্তিয়ে অংকত বা সাহিত্যত পাৰদর্শিতা দেখৱাব পাৰে, কিন্তু 's' কাৰকৰ ফলত এজন ব্যক্তিয়ে গান আৰু চিত্রাংকন আদি কার্যত পাৰদর্শিতা দেখৱাব পাৰে।

১২.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ বদ্ধি বলিলে কি বজে ?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ৰেচলাৰে বদ্ধিৰ বিষয়ে কি সংজ্ঞা আগবঢাইছে?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ বদ্ধিৰ বৈশিষ্ট্যসমহ কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ থাৰ্ষ্টোনে আগবঢোৱা বদ্ধিৰ ভাগসমহ কি?

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ মৰ্ত বা বস্তুবাচক বদ্ধি বলিলে কি বজে?

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ বিমৰ্ত বা ভাৱাত্মক বদ্ধি বলিলে কি বজে?

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ সামাজিক বদ্ধি বলিলে কি বজে?

(খ) চটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সজনশীলতাৰ পৰা বদ্ধিক আপনি কিদৰে পথক কৰিব? বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ বদ্ধি জন্মগত আৰু আৰ্জিত বলি আপনি কিদৰে যক্তি আগবঢাব? বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ বহল অৰ্থত বদ্ধিৰ দটা পৰীক্ষা কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ বদ্ধিৰ বিষয়ে চমকৈ বৰ্ণনা কৰক। ব্যক্তিকেন্দ্রিক ভাষিক পৰীক্ষাৰ বিষয়ে চমকৈ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ বদ্ধিৰ ব্যক্তিকেন্দ্রিক সম্পাদন পৰীক্ষাৰ বিষয়ে চমকৈ বৰ্ণনা কৰক।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ বদ্ধি বলিলে আপনি কি বজে? বদ্ধিৰ প্ৰকতিৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন তত্ত্বসমহ কি কি?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ বদ্ধিৰ বিভিন্ন তত্ত্বসমহ কি কি? কোনটো তত্ত্বক আপনি বেছি প্রত্যয়জনক বলি ভাৱে আৰু কেনেকৈ ভাৱে?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ বদ্ধিৰ বিষয়ে আটাইতকৈ বেছি উৎকষ্ট সংজ্ঞা কি হ'ব পাৰে বলি আপা ভাৱে? বদ্ধিৰ প্ৰকাৰসমহ কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ বদ্ধিৰ প্ৰকতিৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক আৰু ইয়াক কিদৰে জখিব পৰা যায়?

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ ব্যক্তিকেন্দ্রিক পৰীক্ষা আৰু সমহ পৰীক্ষাৰ মাজত পার্থক্য নিৰূপণ কৰক ইয়াৰ বিভিন্ন শ্রেণীবিভাগসমহৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ বদ্ধিক কেনেকৈ জখিব পৰা যায়? বদ্ধিৰ বদ্ধ্যাংক বলিলে কি বজে? ষ্টেণ্ডফর্ড বিনেৰ পৰীক্ষাৰ বিষয়ে চমকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ সজনশীলতা বলিলে কি বজে? সজনশীলতাৰ প্রকতি কি কি? বদ্ধি আ সজনশীলতাৰ মাজত থকা পার্থক্যসমহ কি কি?

অধ্যায় ১৩ ঃ ব্যক্তিত্ব আৰু ইয়াৰ উপাদানসমহ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ ব্যক্তিত্বৰ সংজ্ঞা আৰু ইয়াৰ স্বৰূপ
    ১৩.৩.১ ব্যক্তিত্বৰ বৈশিষ্ট্য
    ১৩.৩.২ আবেগিক চিত্ত প্রবত্তি, চৰিত্র আৰু ব্যক্তিত্ব
১৩.৪ ব্যক্তিত্বৰ প্রজননিক আৰু সাংস্কতিক উপাদান
১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.৬ অধিক জানিবলৈ
১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি ঃ

- ব্যক্তিত্বৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞা সম্পর্কে জানিব পাৰিব,
- ব্যক্তিত্বৰ স্বৰূপ সম্বন্ধে জানিবলৈ সামর্থ হব,
- ব্যক্তিত্বৰ বিকাশত উপাদানসমহৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

সর্বসাধাৰণ মানহৰ দষ্টিকোণৰ পৰা ব্যক্তিত্ব হ'ল ব্যক্তিৰ কোনো আকর্ষণীয় ৎ তেওঁলোকৰ মতে পথিৰীৰ কিছমান মানহে ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী হৈ জন্মগ্রহণ কৰে আৰু কিছমান মানহে ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী হব নোৱাৰে। ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰীসকলে পথিৰীত অসাধাৰণ সাফল্য লাভ কৰি সখ্যাতিপর্ণ জীৱন-যাপন কৰে আৰু ব্যক্তিত্বহীন লোকে যশস্যাহীনভাৱে সাধাৰ জীৱন-যাপন কৰে।

মনোবৈজ্ঞানিক দষ্টিত ব্যক্তিত্ব হ'ল ব্যক্তিৰ চিন্তা, প্রৱনতা, গুন, আগ্রহ আৰু জীৱ দর্শনৰ এক জটিল সংগঠন। তেওঁলোকৰ দষ্টিত প্রত্যেক মানহেই ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী। যি ব্যক্তিয়ে নিজৰ ব্যৱহাৰ কথা-বতৰা, চাল-চলনৰ দ্বাৰা আনৰ চকত চমক লগাব পাৰে তেওঁৰেই ব্যক্তিত্ব আছে বলি সর্বসাধাৰণলোকে ভাবে। 'ব্যক্তিত্ব' শব্দটো কেৱল মাত্র মনোবিজ্ঞানতেই ব্যৱহৃত

ব্যক্তিত্ব আৰু ইয়াৰ উপাদানসমূহ অধ্যায়·১৩

নহয় আমাৰ দৈনন্দিন জীৱন ধাৰাতো ব্যৱহাৰ হয়। এই ব্যক্তিত্বৰ স্বৰূপৰ সম্পৰ্কত বিভিন্ন ধৰণৰ গৱেষণা চলিছে, তথাপিও কোনো সৰ্বসম্মত সিদ্ধান্ত আগবঢ়াব পৰা নাই।

মনোবৈজ্ঞানিকসকলে 'ব্যক্তিত্বৰ' সংজ্ঞা বিভিন্ন ধৰণে আগবঢ়াইছে যদিও এটা নিখুঁত সংজ্ঞা আগবঢ়াব পৰা নাই কাৰণ ব্যক্তিত্ব হ'ল এটা জটিল ধাৰণা। ব্যক্তিত্ব স্থিৰ পৰিবৰ্তনশীলহে কাৰণ পৰিবেশৰ প্ৰভাৱৰ ফলত ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব পৰিৱৰ্তনশীল হৈ থাকে। সামাজিক অৱস্থাৰ লগত সামঞ্জস্য বিধানৰ কাৰণে ব্যক্তিৰ গঠন, আচৰণৰ ধৰণ, আগ্ৰহ, ভাব-ভংগী, ক্ষমতা, সামৰ্থ, আন প্ৰৱণতাৰ বিশেষ সংহতি বা ঐক্যই হ'ল ব্যক্তিত্ব।

১৩.৩ ব্যক্তিত্বৰ সংজ্ঞা আৰু স্বৰূপ

ব্যক্তিত্বৰ ইংৰাজী প্ৰতিশব্দ Personality'। এই ইংৰাজী শব্দটো লেটিন ভাষ 'Persona' শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে 'ভাৱৰীয়াৰ মখা' (A player's Mask)। গ্ৰীক অভিনেতাসকলে নাটকৰ চৰিত্ৰত ভাওঁ দিওতে কেতবোৰ 'মখা' (Mask) ব্যৱহাৰ কৰিছিল। নাট্যাভিনয়ত ভাৱৰীয়াসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ মখা পিন্ধে আৰু মখাৰ আকতিৰ পৰাই দৰ্শকে গম পায় কোনজন নায়ক আৰু কোনজন খলনায়ক ইত্যাদি। এই দৃষ্টিভংগীৰ পৰা বিবেচনা কৰি আমি কব পাৰো যে এজন মানহে আন মানহৰ আগত যি ৰূপত ধৰা দিয়ে সেই ৰূপটোৱেই মানহজনৰ ব্যক্তিত্ব।

ব্যক্তিত্ব সম্বন্ধে মনোবৈজ্ঞানিক সকলে বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে তলত কেইটামান বিশেষ সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা হ'ল-

এজন ব্যক্তিয়ে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট পৰিস্থিতিত কি কৰিব সেই বিষয়ে ভৱিষ্যবাণী কৰাত যিয়ে সহায় কৰে সেয়েই ব্যক্তিত্ব— কেটেল (R.B. Cattell) (Personality is that which permits a prediction of what a person will do in a given situation - Raymond B. Cattell)

মনোবিদ উডৱৰ্থ আৰু মাৰ্কইছে Woodworth and Marquis) মত দিয়ে যে ব্যক্তিত্ব হৈছে আচৰণৰ সৰ্বমঠ গুনৰাশি যি তেওঁৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ অভ্যস্ত চিন্তা আৰু তাৰ প্ৰকাশ, মনোবৃত্তি, আগ্ৰহ, ক্ৰিয়া পদ্ধতি আৰু নিজ জীৱন দৰ্শনত প্ৰকাশ লাভ কৰে। Woodworth and Marquis define Personality as " the total quality of an individual's behaviour as it is revealed in his characteristic habit of thought and expression, his attitudes, interests and his own philosopy of life").

কিম্বল য়ঙে (Kimble Young) মত প্ৰকাশ কৰে যে— "ব্যক্তিত্ব হৈছে ব্যক্তিৰ কেতবোৰ সংগঠিত ভাৱ, মনোবৃত্তি, সংলক্ষণ, মল্যবোধ আৰু অভ্যাস যাক তেওঁ আনৰ লগত তথা নিজৰ লগতো আদান প্ৰদানত এক ভমিকা আৰু সংস্থিতি (Status) স্বৰূপে গঢ় দি তোলে।

(Kimble Young : "Personality refers to the more, or less organised body of ideas, atitudes, traits, values and habits which an individual has benifit into roles and status for dealing with others and with himself)

ব্যক্তিত্বৰ বিস্তৃতি অধ্যয়নকাৰী মনোবিজ্ঞানী এলপোর্টৰ মতে ব্যক্তিত্ব মানে হৈছে ব্যক্তিৰ অভ্যন্তৰত ঘটা মনোবৈজ্ঞানিক তন্ত্রসমহৰ এক গতিশীল সংগঠন যি পৰিৱেশৰ লগত হে ব্যক্তিৰ অদ্বিতীয় সমাযোজন নির্ধাৰণ কৰে- Allport) Personality is the dynamic organisation within the individual of those Psycho-Physical system that determine its Unique adjustment to his environment)

ওপৰত উল্লেখ কৰা সংজ্ঞাসমহৰ মাজত প্রকাশৰ বৈসাদশ্য থাকিলেও চিন্তাৰ সাদশ্য আছে। ইয়াৰ পৰা কব পাৰি যে এজন ব্যক্তিৰ সহজাত জৈৰিক শক্তিসমহ তেওঁৰ পৰিবেশ অথবা সমাজত সসংগঠিত আৰু বিকশিত কৰি তোলাৰ পৰিণতিয়ে হৈছে ব্যক্তিত্ব। চমকৈ কব পাৰি যে ব্যক্তিৰ যি স্বাভাৱিক লক্ষণ আছে আৰু যিবোৰ আচৰণৰ মাজেদি তাক প্রকাশ কৰে, সেয়ে ব্যক্তিত্বৰ মল উপাদান। সামগ্রিক ৰূপত এজন লোকৰ যি আছে বা হৈছে সেয়ে ব্যক্তিত্ব।

ওপৰৰ চাৰিটা সংজ্ঞাৰ ভিতৰত এলপোর্টৰ সংজ্ঞাই আটাইতকৈ সন্তোষজনক বলি কব পাৰি, কাৰণ ইয়াত ব্যক্তিত্বৰ আটাইবিলাক দিশ সাঙোৰ খাই আছে। ইয়াত গতিশীল শব্দটোৱে ইয়াকে বজাইছে যে- ব্যক্তিত্বৰ অনবৰতে পৰিৱর্তন হৈ থাকে আৰু পৰিবেশৰ লগত ে সমাযোজনৰ জৰিয়তে নিৰবিচ্ছিন্ন ভাৱে ইয়াৰ ক্রমবিকাশ হৈ থাকে।

ইয়াত দটা প্রণালী সাঙোৰ খাই আছে ১) মানসিক আৰু। ২) দৈহিক আৰু এ দয়োটা প্রণালীকে আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক পৰিবেশৰ লগত অন্তঃক্রিয়া কৰে। নির্দ্ধাৰণ ক শব্দটিৰ জৰিয়তে ইয়াক বজাইছে যে এই মন দৈহিক প্রণালীটোৱেই প্রাণীক ক্রিয়াশীল হ' বাবে ইন্ধন যোগায়।

জানি থোৱা ভাল

- ব্যক্তিয়ে নিজ পৰিবেশত কৰা সমাযোজনৰ পৰিণতিয়েই ব্যক্তিত্ব।
- এজন লোকে যি সামাজিক আৰু সাংস্কতিক প্রভাৱৰ মাজত থাকে সি তেওঁৰ ব্যক্তিত্বৰ যোগেদি প্রকাশ লাভ কৰে।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ব্যক্তিত্ব কি?

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ ব্যক্তিত্বৰ যিকোনো এটা সংজ্ঞা উল্লেখ কৰক?

.....

.....

ব্যক্তিত্বৰ স্বৰূপ (Nature of Personality) ঃ ব্যক্তিত্ব কোনো অংশবিশেষৰ সমষ্টি নহয়। এ এটা সামগ্রিক ধাৰণা। আমি কোনো এজন ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্ব তেওঁৰ শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক অথবা চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি চিহ্নিত কৰিব নোৱাৰো। কিন্তু এই সকলোবোৰ উপাদানৰ সম্মিলিত ক্রিয়াৰ সময়তে তেওঁৰ ব্যক্তিত্ব গঠন কৰে। ব্যক্তি এজনৰ দৈহিক আকাৰ-আকতি, তেওঁৰ সাজ-পোছাক, কথা-বতৰা, মখমণ্ডলৰ গঠন আৰু প্রকাশ ভংগী, অংগসঞ্চলন, স্বভাৱ-চৰিত্র আদি লক্ষ্য কৰি মানহে ব্যক্তিজনৰ ব্যক্তিত্বৰ বর্ণনা কৰে।

কিন্তু 'ব্যক্তিত্ব' শব্দটো মনোবিজ্ঞানত এক বিশেষ অর্থ সচকভাৱে প্রয়োগ কৰা হয়। ব্যক্তিয়ে জৈৱিক বা জন্মগতভাৱে আহৰণ কৰা মনৰ দৈহিক গুনসমহ নিজ পৰিবেশৰ যিকোনো পৰিস্থিতিত সমাযোজন কৰি উঠাৰ ফলস্বৰূপে এক সসংগঠিত ৰূপত স্থায়ীভাবে গটি উঠা অৱস্থাই হৈছে ব্যক্তিত্ব। এই কথাটো এনেকৈয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি যে জন্মগতভাৱে প্রতিজন লোকেই হৈছে এক জৈৱিক অস্তিত্ব। এই জৈৱিক উপাদানবোৰ পৰণৰ বাবে তেওঁ জন্ম লাভ পৰিবেশটোৰ সন্মখীন হয়। সেয়েহে সংক্ষেপে কব পাৰি যে ব্যক্তিৰ জৈৱিক বংশগতি আ সামাজিক প্রভাৱৰ পাৰস্পৰিকতাৰ পৰিণতিয়েই হৈছে ব্যক্তিত্ব।

ব্যক্তিত্ব কিছমান অসংলগ্ন সংলক্ষণৰ কেৱল যোগফল নহয়, ই এক সংগঠিত সত্তা দ্বিতীয়তে এই সংগঠিত সত্তাটো গতিশীল অর্থাৎ ইয়াৰ অনবৰতে পৰিবর্তন হৈ থাকে ত পৰিৱেশৰ লগত হোৱা সমাযোজনৰ জৰিয়তে নিৰৱচ্ছিন্নভাৱে ইয়াৰ ক্রমবিকাশ হৈ থাকে। ব্যক্তিত্ব এজন লোকৰ সমগ্র দেহ-মনৰ ঐক্য সামঞ্জস্য আৰু স-সংগঠনৰ প্রতীক। ইয়াৰ মাজেদি ব্যক্তিৰ সকলোবোৰ সংলক্ষণ (Trait) সামহিক আৰু স-সংগঠিত ৰূপত প্রকাশ পায়। সেয়ে সমহ সংলক্ষণৰ সমষ্টিকেই ব্যক্তিত্বৰ যথার্থ স্বৰূপ বলিও কোৱা হয়।

১৩.৩.১ ব্যক্তিত্বৰ বৈশিষ্ট (Characteristics of personality)

আমি দেখিবলৈ পালো মনস্তাতিকসকলে কেনেকৈ বিভিন্ন ধৰণে ব্যক্তিত্বৰ সংজ্ঞা আগবঢাইছে। অৱশ্যে সংজ্ঞাৰ ক্ষেত্রত ভিন্নতা থাকিলেও কিন্তু ব্যক্তিত্বৰ কেতবোৰ উমৈহতীয়া লক্ষণৰ সম্পর্কত তেওঁলোক একমত। ব্যক্তিত্বৰ প্রকতি সম্বন্ধে আমাৰ উপলব্ধি স্পষ্ট হ'ব যদিহে আমি এই বৈশিষ্ট্য বা লক্ষণসমহ অধ্যয়ন কৰো। সেইবোৰ হ'ল —

- **অদ্বিতীয়** ঃ প্রত্যেক ব্যক্তিৰে অদ্বিতীয় আৰু প্রত্যেকেই প্রত্যেকৰপৰা পথক। কাৰণ জন্মতে কোনো দজন ব্যক্তি কেতিয়াও একে নহয়। আনকি যজা সন্তানৰ মাজতো একে গুণ, বৈশিষ্ট্য দেখা পোৱা নাযায়।
- **গতিশীল** ঃ মানহৰ ব্যক্তিত্ব গতিশীল। ব্যক্তিত্ব স্থিৰ বা অপৰিৱর্তনীয় নহয় পৰিৱর্তনশীলহে।
- **মনো-দৈহিক স্বত্বা** ঃ ব্যক্তিত্ব দৈহিক আৰু মানসিক দয়ো প্রকাৰৰ গুণেৰ তৈয়াৰী হোৱা এটা সকীয়া স্বতা। প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে যেতিয়া জন্মগ্রহণ কৰে তেতিয়া তেওঁৰ ভিতৰত অন্তর্নিহিত সম্ভাৱনা কিছমান নিহিত হৈ থাকে।
- **আত্মচেতনা** ঃ আত্ম-চেতনা আৰু আত্ম নিয়ন্ত্রণৰ ক্ষমতাই হ'ল ব্যক্তিত্বৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য। এটা ককৰ বা গৰুৰ ব্যক্তিত্ব নাই কাৰণ সিহঁতৰ আত্ম চেতনা বোধ নাই।
- **সংগঠন** ঃ ব্যক্তিস্বতা বলিলে কোনো এটা বিশেষ আচৰণ নবজায়। সে আচৰণৰ অন্তৰালত থকা জৈৱ মানসিক সংগঠনকহে বজায়।
- **সামাজিক** ঃ ব্যক্তিস্বত্বাই পৰিবেশৰ লগত সঙ্গতি বিধানত সহায় কৰে। অর্থাৎ সামাজিক পৰিবেশৰ ভিতৰেদিহে ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বই আত্মপ্রকাশ কৰে। সমাজৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ ৰীতি-নীতি আদিৰ লগত সংগতি ৰাখি সমাযোজন কৰ্ লাগে
- **সংগতিপর্ণতা বা স্থিৰতা** ঃ সঙ্গতিপর্ণ বা স্থিৰতা হ'ল ব্যক্তিত্বৰ এক বৈশিষ্ট্য। এজন ব্যক্তিক পৰিস্থিতি অনসৰি তেওঁৰ চৰিত্রত প্রতিফলিত হোৱা সঙ্গতিপর্ণ লক্ষণসমহৰ পৰা চিনি উলিয়াব পাৰি।

  গতিকে ব্যক্তিত্বক কোনো ব্যক্তিৰ আবেগিক চিত্ত প্রবত্তিৰ সৈতে একে বলি ধৰিব নালাগে।

১৩.৩.২ আবেগিক চিত্ত প্রবত্তি, চৰিত্র আৰু ব্যক্তিত্ব

ব্যক্তিত্বৰ লগত প্রায়েই দটা শব্দৰ মাজত খেলি মেলিৰ সষ্টি হয় সেই দ' হ'ল আবেগিক চিত্ত প্রবত্তি আৰু চৰিত্র। কোনো কোনো মনোবৈজ্ঞানিকে ব্যক্তি

আৰু আবেগিক চিত্ত প্ৰবত্তিৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নেদেখে। আবেগৰ স্বভ প্ৰক্ৰিয়াক আবেগিক চিত্ত প্ৰবত্তি বলি কোৱা হয়। ব্যক্তি এজনৰ আবেগিক চিত্ত প্ৰবত্তি পৰিবেশৰ দ্বাৰাও নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। চিত্ত প্ৰবত্তিক আবেগিক প্ৰৱণতা প্ৰণালীও বলিব পাৰি। এই আবেগিক প্ৰৱণতাই ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ কেৱল অনভতি সম্পৰ্কীয় দিশটোহে প্ৰতিফলিত কৰো বস্তুনিষ্ঠ ভাবে বিবেচনা কৰিলে আবেগিক চিত্ত প্ৰবত্তি ব্যক্তিৰ জীৱনৰ কেৱল আবেগিক জীৱনটোহে। তদপৰি ব্যক্তিৰ চিত্ত প্ৰবত্তি তেওঁৰ বংশত বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। ব্যক্তিত্বৰ পৰিসৰ ইয়াতকৈ বহু বেছি। মানসিক জীৱনৰ, জ্ঞ অনভতি আৰু ক্ৰিয়া এই সকলোবোৰেই ব্যক্তিত্বৰ ক্ষেত্ৰত সমানেই বিকশিত হয়।

ব্যক্তিত্ব আৰু চৰিত্ৰ দইটা শব্দ সালসলনি কৰি প্ৰায়েই প্ৰকাশ কৰিব পাৰি চৰিত্ৰই ব্যক্তি এজনৰ নৈতিক দিশটো মল্যায়ণ কৰে। চৰিত্ৰ হৈছে ব্যক্তিত্বৰ নৈতিক মল্যায়ন কৰা কাৰ্য আৰু ব্যক্তিত্ব হৈছে চৰিত্ৰৰ বিমল্যায়ন কৰা কাৰ্য এটা হ'ল নৈতিক আৰু আনটো হ'ল মনস্তাতিক অভিধাৰণা। ব্যক্তিত্বৰ অভিধাৰণা হ'ল ব্যাপক আ চৰিত্ৰ হ'ল ইয়াৰ এটা এৰাব নোৱাৰা অঙ্গ।

সেয়েহে আমি ক'ব পাৰো যে এই তিনিওটা -আবেগিক চিত্ত প্ৰবত্তি, চৰিত্ৰ আৰু ব্যক্তিত্ব ওচৰা-ওচৰিকৈ এটা আনটোৰ লগত সম্পৰ্কিত আৰু প্ৰথম দয়েটা ব্যক্তিত্বৰ অতি দৰকাৰী অংশ।

জানি থোৱা ভাল

- ব্যক্তিত্ব হৈছে গতিশীল।
- সমহ সংলক্ষণৰ সমষ্টিকেই ব্যক্তিত্বৰ যথার্থ স্বৰূপ বলিও কোৱা হয়।
- প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰে ব্যক্তিত্ব অদ্বিতীয়।
- মানহৰ ব্যক্তিত্বই মানহজন।
- আত্ম-চেতনা আৰু আত্ম নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষমতাই হ'ল ব্যক্তিত্বৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য।
- ব্যক্তিত্ব এটা সামাজিক অভিধাৰণা।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ হয় নে নহয় উত্তৰ দিয়ক—

ক) 'Personality' শব্দটো লেটিন ভাষাৰ 'Persona' শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। (হয় / নহয়)

খ) বংশগতি আৰু পৰিৱেশৰ ফলাফলে হ'ল ব্যক্তিত্ব। (হয় / নহয়)

গ) ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব স্থিতিশীল। (হয় / নহয়)

ঘ) শাৰীৰিক অৱয়বৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি এজন ব্যক্তিৰ আমি নির্ণয় কৰিব নোৱাৰো। (হয় / নহয়)

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ব্যক্তিত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমহ উল্লেখ কৰক ?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ চমকৈ লিখক ঃ

ক) আবেগিক চিত্ত প্ৰবত্তি

.....

খ) চৰিত্ৰ

.....

১৩.৪ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰজননিক আৰু সাংস্কতিক উপাদান

ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্বত তেওঁৰ ক্ৰমবিকাশৰ কালছোৱাত দটা বহল দিশৰ প্ৰভাৱ পৰে। তাৰ এটা হ'ল বংশগতি আৰু আনটো হ'ল সাংস্কতিক প্ৰভাৱ। বংশগতিৰ প্ৰভাৱ হৈছে স্থিতিশীল আৰু সাংস্কতিক উপাদানৰ প্ৰভাৱ হৈছে গতিশীল বা পৰিৱৰ্তনীয়। এই দই দিশৰ সামগ্ৰিক বিধৰ প্ৰভাৱৰ পাৰস্পৰিকতাৰ পৰিণতিয়েই হৈছে ব্যক্তিত্ব। তলত এই সম্বন্ধে বহলকৈ আলোচনা কৰা হ'ল-

ক) **প্ৰজননিক বা বংশগতিৰ প্ৰভাৱসমহ ঃ** বংশানক্ৰমে যি জৈৱিক গুণ, বিভতি বা শক্তি পৰ্বপৰুষৰ পৰা উত্তৰ পৰুষলৈ গতি কৰে সেয়ে বংশগতি। ব্যক্তিত্বৰ বিকাশত প্ৰভাৱ পেলোৱা কেইটামান জৈৱিক উপাদানৰ বিষয়ে তলত উল্লেখ কৰা হ'ল-

- **অনালী আৰু অন্তক্ষৰা গ্ৰন্থী** (Ductless and Endocrine Glands) ঃ মানহৰ ব্যক্তিত্ব ভিন্ন ভিন্ন ৰূপত গঢ লৈ উঠাৰ দিশত অন্তক্ষৰা গ্ৰন্থিসমূহে পেলোৱা দেহ-ৰাসায়নিক প্ৰভাৱ মন কৰিবলগীয়া। দেহৰ অভ্যন্তৰ ভাগ ভিন ভিন অঞ্চলত থকা ক্ষৰণকাৰী গ্ৰন্থিৰ যোগেদি সংঘটিত হয়। সেইবাবে ইয়াক অন্তঃক্ষৰা গ্ৰন্থি স্বৰূপেও জনা যায়। দেহৰ বহিঃ আৰু অন্তৰ্ভাগৰ পৰিবেশ আৰু পৰিস্থিতি আৰু তাৰ পৰিৱৰ্তন অনসৰি কৰা দৈহিক প্ৰতিক্ৰিয়াস্বৰূপ এই অন্তক্ষৰণ কার্য্য সংঘটিত হয়। এইবিধ গ্ৰন্থিয়ে 'হৰম'ন' Hormone) নামৰ এবিধ তৰল পদার্থক দেহৰ ৰক্ত সঞ্চালনৰ সোতত নিসত কৰে। ইয়াৰ ফলত ব্যক্তিৰ দৈহিক গঠন, আৰু আচৰণ, আবেগিক প্ৰকাশ আৰু পৰিচালনা

হয় তাৰ নিয়ন্ত্রণ আদি অনকল ৰূপত প্রভাবিত হৈ উঠে। এই গ্রন্থিসমহ হ'ল— পিটইটেৰী গ্রন্থি (Pituitary Glands) গলগ্রন্থি (Thyroid Glands) অধিবৃক্ক গ্রন্থি (Adrinal Glands) যৌন গ্রন্থি (Sex Glands or gonads) এই গ্রন্থিবোৰৰ অতিক্ষৰণ বা অল্পক্ষৰণে ব্যক্তিৰ দেহ-মনৰ বিকাশক অস্বাভাৱিক কৰি তোলে। ব্যক্তিত্ব নির্ধাৰণ কৰাত এই গ্রন্থিবোৰৰ ভমিকা যথেষ্ট দৰকাৰী।

- **দৈহিক গঠন** (Physique) ঃ এজন লোকৰ দৈহিক আকাৰ, আকতি আদি ব্যক্তিত্বৰ উপাদানস্বৰূপে সহজেই আমাৰ চকত পৰে। এই দৈহিক গঠনসমহ হ'ল ব্যক্তিৰ জৈৱিকভাৱে প্রভাৱিত হোৱা এক শক্তিশালী গুণ। শাৰিৰীক বৈশিষ্ট্যতাই এজন ব্যক্তিৰ চাল-চলন, আচৰণ আদিৰ ওপৰত প্র ভাৱ পেলায়।

ব্যক্তিত্বৰ মানসিক উপাদানবোৰৰ ভিতৰত বিভিন্ন মানসিক শক্তি আৰু তাৰ প্রতিক্রিয়াশীল ক্ষমতা আদি অন্তর্ভক্ত কৰিব পাৰি। ইয়াৰ ভিতৰত বদ্ধি, চিন্তা, যক্তি, বিচাৰ ক্ষমতা আদি অন্তর্ভক্ত কৰিব পাৰি। এনেবোৰ মানসিক ক্ষমতাই ব্যক্তিৰ ক্রিয়া আচৰণৰ মানদণ্ড নির্ধাৰণ কৰে আৰু তাক পৰিচালনা কৰাত সহায় কৰে।

প্রত্যেক ব্যক্তিৰ ক্ষেত্রত প্রকতি-বনাম প্রতিপালন Nature-Nurture) পাৰস্পৰিক প্রভাব একপ্রকাৰ অসাধাৰণ আৰু অন্যান্য। বংশগতিৰ পার্থক্য নির্ণয় কৰিবলৈ যমজ সন্তানৰ (Twins) অধ্যয়ণ বিশেষভাবে গ্রহণযোগ্য। উদাহৰণ স্বৰূপে অভিন্ন যমজ (Identical Twins) সন্তানে একোবিধ জীন জন্মসত্রে কঢ়িয়াই অনাৰ বাবে সিহতৰ মাজত কোনো জৈৱিক প্রভেদ নেথাকে। ব্যক্তিত্বৰ সংলক্ষনবোৰৰ ক্ষেত্রত অভিন্ন যমজ সন্তানৰ মাজত সাদশ্য থাকে। অভিন্ন যমজৰ ওপৰত পৰিবেশৰ ভিন্নতায়ো প্রভাৱ পেলাব নোৱাৰে। এনেবোৰ তথ্যই বংশগতিৰ প্রভাৱ আৰু ব্যক্তিত্ব গঠনত ইয়াৰ আধিপত্যক প্রতিপন্ন কৰি তোলে। জৈৱিক প্রক্রিয়াৰ জৰিয়তে লাভ কৰা বংশগতিক জৈৱিক বংশগ Biological Heredity) বলি কোৱা হয়। আমাৰ চেহেৰা, বদ্ধি, মেজাজ, আৱেগিকতা আদি আমি জন্ম সত্রে - পর্ব পৰুষৰ পৰা লাভ কৰো। এই আটাইবোৰ আমাৰ ব্যক্তি একোটা সংলক্ষণ ৰূপে প্রকাশ পায়। আমাৰ শাৰিৰীক সংলক্ষণৰূপে প্রকাশ পোৱা এটা চেহেৰাৰ অধিকাৰী হবলৈ হলে পর্ব পৰুষৰ শৌর্য্য-বীর্য্যৰ প্রভাৱ পাব লাগিব। মানসিক দিশতো উন্নত চিন্তা চর্চা কৰিব পৰা শক্তি, বদ্ধিমত্তা, গতিশীলতা, সংযমী মনোভাৱ আদি গুণবোৰ বিকাশ লাভ কৰি উচ্চ মানসিকতাৰ পৰিচয় দিবলৈ হলে উচ্চধিকাৰী সত্রে তেনেবোৰ গুণ লাভ কৰিব লাগিব। সমাজ প্রৱণতাও মানহৰ তেনে এটা গুন। মানহৰ তেজত সমাজ প্রিয়তাৰ প্রৱণতাৰ লক্ষণ জড়িত হলেহে সামাজিক জীৱনত প্রতিপত্তি লাভ কৰিব পাৰে। নৈতিকতাৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রতো পর্ব পৰুষৰ প্রভাৱ অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। সেয়েহে ব্যক্তিত্ব বিকাশত বংশগত

গুনবোৰৰ প্ৰভাৱ স্পষ্টভাৱেই উপলব্ধি কৰিব পৰা যায়। ব্যক্তিৰ জৈৱিক বংশগতিৰেই প্ৰভাৱত বা পৰিণতিস্বৰূপে দেহৰ স্নায়বিক গাঠনিক ব্যক্তিত্বৰ নিৰ্ধাৰণকাৰী গুনস্বৰূপে গণ্য কৰিব পাৰি। ব্যক্তিৰ স্নায়বিক গঠন প্ৰক্ৰিয়াই তেওঁৰ পৰিবেশৰ বিভিন্ন বিষয় আৰু পৰিস্থিতিৰ প্ৰতি কৰা প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু আচৰণ নিৰ্ধাৰণ আৰু পৰিচালনা কৰে। সেইবাবে দেহৰ স্নায়বিক ক্ৰিয়াৰ উপযক্ততাক ব্যক্তিত্ব নিৰ্ধাৰণকাৰী জৈৱিক প্ৰভাৱ স্বৰূপে গণ্য কৰিব পাৰি।

খ) **সাংস্কতিক উপাদান** : সংস্কতি আৰু পৰিবেশে ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশত প্ৰভাৱ পেলায়। ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব ক্ৰমান্বয়ে সংস্কতিৰ দ্বাৰাহে গঠন ঃ পৰিবেশেই হৈছে এজন লোকৰ ব্যক্তিত্ব নিৰ্ধাৰণকাৰী মৌলিক উপাদান। এ শিশু ভৱিষ্যতে কেনে ধৰণৰ ব্যক্তিত্বত পৰিণত হ'ব সি সেই পৰিবেশৰ ওপৰতেই নিৰ্ভৰ কৰে। আমাৰ সামাজিক সাংস্কতিক, ধৰ্মীয় আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিবেশ আদিৰ একো একোটা বৈচিত্ৰপৰ্ণ প্ৰভাৱ থাকে। পৰিবেশীয় প্ৰভাৱৰ এনে বিচিত্ৰতা আৰু ভিন্নতাই ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্বত প্ৰভাৱ পেলায়। কাৰণ ব্যক্তিত্ব গঠনত ভাষা জ্ঞান, বিজ্ঞান, সামাজিক নীতি-নিয়ম, ধৰ্মীয় আদৰ্শ, জীৱন নিৰ্বাহ পদ্ধতি, আস্থা, নিস্থা, বিশ্বাস আদি সাংস্কতিক উপাদানবোৰৰ প্ৰভাৱ থাকে। সংস্কতি হ'ল এটা জাতি বা এখন সমাজৰ পৰা নিগৰি ওলোৱা এখন ছবি। মানহ হৈছে সামাজিক জীৱ আৰু সংস্কতি হৈছে সামাজিক উত্তৰাধিকাৰ। মানহ এজন কি ভাবে, কি চিন্তা কৰে তাক সেই সমাজৰ সংস্কতিৰ দ্বাৰা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। সাংস্কতিক উপাদানবোৰৰ প্ৰভাৱ ভিন ভিন হোৱা বাবে বিভিন্ন সংস্কতিয়ে মানহৰ ব্যক্তিত্বৰ বৈশিষ্ট্যক পথক পথক ৰূপত গঢ দি তোলে।

শিশুসকলৰ ব্যক্তিত্ব গঠনত একোটা সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰভাৱো মন কৰিবলগীয়া। এটা সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলে একোটা সীমিত ভৌগলিক অঞ্চলত বসবাস কৰে আৰু তাৰ সদস্যসকলৰ মাজত তেজৰ সম্বন্ধ বা জৈৱিক প্ৰভাৱ থাকে। তেওঁলোকৰ আস্থা, নিস্থা, বিশ্বাস, ধৰ্ম, ৰীতি-নীতি, উৎসৱ-পৰ্ব আদিৰ যোগেৰে গটি তোলা সাংস্কতিৰ প্ৰভাৱ ব্যক্তিত্বৰ ওপৰত পৰে।

ব্যক্তিত্ব নিৰ্ধাৰকাৰী প্ৰভাৱ স্বৰূপে ঘৰখনৰ প্ৰভাবো নই কৰিব নোৱাৰি। ব্যক্তিত্ব গঠনকাৰী স্বৰূপে আবেগিক জীৱনৰ সস্থ অসস্থ প্ৰভাৱ, আৱেগৰ পৈনতা, আবেগিক নিৰাপত্তা আদি গহ পৰিবেশে নিৰ্ধাৰণ কৰে।

ব্যক্তিত্ব গঠনৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক অনভতি, আনগত্য আৰু অনশাসনৰ মনোভাৱক ই গটি তোলে। ব্যক্তিৰ শিক্ষা অভিজ্ঞতা, মনোভাৱ মল্যবোধ আৰু জীৱন দৰ্শন আদিও গহ পৰিবেশেই আমাৰ ব্যক্তিত্বত গঢ দি তোলে।

ব্যক্তিত্ব গঠনৰ ক্ষেত্ৰত গহৰ ঠিক পিছতেই বিদ্যালয়ৰ ভমিকাও নই কৰিব

নোৱাৰি। বিদ্যালয়ৰ পাঠ্যক্রম আধনিক যগৰ লগত খাপ খোৱা, বিভিন্ন বয়সৰ লৰা-ছোৱালীৰ চাহিদা পৰণ কৰিব পৰা আৰু সামগ্রিকভাবে অর্থপর্ণ আৰু মনোগ্রাহী নহলে শিক্ষা কেৱল অলংকাৰ স্বৰূপে হৈ ৰব। সহঃ পাঠ্যক্রমিক কার্য্যাৱলী ছাত্র-ছাত্রীৰ বিভিন্ন দিশত থকা সম্ভাৱনীয়তাসমহ বাস্তৱত ৰূপায়িত কৰাত সহায় কৰে। বিদ্যালয়ৰ সহপাঠী, অন্যান্য বন্ধু-বান্ধৱ আৰু চৰিৰ একে সমনীয়াসকলে লৰা-ছোৱালীৰ ব্যক্তিত্বত গুৰুত্বপর্ণ প্রভাৱ পেলায়। লৰা-ছোৱালীৰ সামাজিকীকৰণ (Socialization) ত সমনীয়া দল এক শক্তিশালী মাধ সমনীয়াৰ পৰাই লৰা-ছোৱালীয়ে সহযোগিতা, আনগত্য, নেতত্ব আদি সামাজিক গুণ আয়ত্ব কৰে। বিদ্যালয়ৰ অনপযক্ত অৱস্থানে যেনেকৈ লৰা-ছোৱালীৰ বিকাশত অশুভ প্রভাৱ পেলায় ঠিক তেনেকৈ পৰিয়ালৰ অৱস্থানেও অর্থাৎ ঘৰৰ চৌপাশৰ চৰিয়েওঁ লৰা -ছোৱালীৰ ব্যক্তিত্বৰ ওপৰত গুৰুত্বপর্ণ প্রভাৱ পেলায়। একে চৰিত বাস কৰা পৰিয়ালবিলাকৰ শৈক্ষিক, নৈতিক, পার্থক্য, সামাজিক আৰু সাংস্কতিক বৈশিষ্ট্যসমহে সেই চৰিৰ লৰা-ছোৱালীৰ ব্যক্তিত্বৰ ওপৰত অহৰহ ক্রিয়া কৰি থাকে।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ ব্যক্তিত্বৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলোৱা উপাদানসমহ কি কি?

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ 'ব্যক্তিত্ব বিকাশত সংস্কতি আৰু পৰিবেশৰ একধনাত্মক প্রভাৱ আছে' — ৰাখ্যা কৰক।

.....

.....

১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ইংৰাজী Personality' শব্দটো লেটিন ভাষাৰ 'Persona' শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। ইয়াৰ অর্থ হৈছে পৰণি গ্রীক নাটকৰ অভিনেতাসকলে চৰিত্র কৰিবৰ বাবে প্রয়োগ কৰা মখা বা 'Mask'। এজন সাধাৰণ মানহে ব্যহিকভাৱে ব্যক্তিয়ে

প্রকাশ কৰা প্রতিক্রিয়া আৰু আচৰণৰ গুনাগুন আদি লক্ষ্য কৰি আৰু বিচাৰ কৰি তাক প্রকাশৰ বাবে 'ব্যক্তিত্ব' শব্দৰ প্রয়োগ কৰে। ব্যক্তিজনৰ দৈহিক আকাৰ-আকতি, তেওঁৰ সাজ-পোছাক, মখাবয়বৰ গঠন, প্রকাশ ভংগী, স্বভাৱ-চৰিত্র আদি লক্ষ্য কৰি ব্যক্তিত্বৰ বর্ণনা কৰে।

- ব্যক্তিত্ব এক বিমর্ত আৰু ভাৱাত্মক বিষয় যি ব্যক্তিৰ জৈৱিক প্রয়োজন আৰু সামাজিক পৰিস্থিতিক বহলভাবে সামৰি লয়। ব্যক্তিৰ সমগ্রতাই হৈছে ব্যক্তিত্ব।
- ব্যক্তিত্বৰ উল্লেখনীয় বৈশিষ্ট্য কেইটামান হ'ল— প্রত্যেক ব্যক্তিৰে ব্যক্তিত্ব অদ্বিতীয়, মানহৰ ব্যক্তিত্ব গতিশীল, আত্ম-চেতনা আৰু আত্ম নিয়ন্ত্রণৰ ক্ষমতাই হ'ল ব্যক্তিত্ব আন এটা বৈশিষ্ট্য।
- আবেগৰ স্বভাৱৰ প্রক্রিয়াক আবেগিক চিত্ত প্রবত্তি বলি কোৱা হয়।
- চৰিত্র হৈছে ব্যক্তিত্বৰ নৈতিক মল্যায়ন কৰা কার্য আৰু ব্যক্তিত্ব হৈছে চৰিত্রৰ বিমল্যায়ন কৰা কার্য।
- ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্বত তেওঁৰ ক্রমবিকাশৰ কালছোৱাত দটা বহল দিশৰ যটীয়া প্রভাৱ পৰে। সেই দটা হল - বংশগতি আৰু পৰিবেশ।
- জৈৱিক উপাদানস্বৰূপে দেহৰ অভ্যন্তৰ ভাগত থকা অন্তক্ষৰা গ্রন্থিবোৰে ব্যক্তিত্ব গঠনত গুৰুত্বপর্ণ ভমিকা গ্রহণ নকৰে।
- ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব নির্ধাৰণকাৰী উপাদানৰ ভিতৰত পৰিবেশো অন্যতম। শিশুসকলৰ ব্যক্তিত্ব গঠনত সমাজৰ প্রভাৱো যথেষ্ট। কাৰণ ব্যক্তিত্বৰ লগত সমাজৰ ওতপ্রোত সম্বন্ধ। সমাজৰ লোকেই ব্যক্তিত্ব গঠন কৰে, বর্ণনা কৰে আৰু ইয়াৰ মল্যায়নো কৰে।

১৩.৬ অধিক জানিবলৈ

১) ডেকা, ড° বীৰেন্দ্র ঃ শিক্ষা সমাজ বিজ্ঞান, বনলতা গুৱাহাটী -১
২) দাস, লক্ষহীৰা ঃ সম্পর্ণ শিক্ষা, সংগম প্রকাশন, গুৱাহাটী

১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইংৰাজী 'Personality' শব্দটো লেটিন ভাষাৰ 'Persona' শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। ইয়াৰ অর্থ হৈছে পৰণি গ্রীক নাটকৰ অভিনেতাসকলে চৰিত্র ৰূপায়ন কৰিবৰ বাবে প্রয়োগ কৰা মখা বা 'Mask'।

বৰ্তমান সময়তো সাধাৰণ লোকৰ বাবে ব্যক্তিত্ব হ'ল কোনো এজন ব্যক্তিৰ আন ব্যক্তিৰ ওপৰত থকা প্ৰভাৱ।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মনোবৈজ্ঞানিক কেটেলৰ (Cattell) মতে এজন ব্যক্তিয়ে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট পৰিস্থিতিত কি কৰিব সেই বিষয়ে ভৱিষ্যবাণী কৰাত যিয়ে সহায় কৰে সেয়েই ব্যক্তিত্ব।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) হয়, খ) হয়, গ) নহয়, ঘ) হয়, ঙ) নহয়

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যক্তিত্বৰ উল্লেখনীয় বৈশিষ্ট্য কেইটামান হ'ল— প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰে ব্যক্তিত্ব অদ্বিতীয়, মনহৰ ব্যক্তিত্ব গতিশীল, আত্ম-চেতনা আৰু আত্ম নিয়ন্ত্ৰ ক্ষমতাই হ'ল ব্যক্তিত্বৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) আবেগৰ স্বভাৱৰ প্ৰক্ৰিয়াক আবেগিক চিত্ত প্ৰবত্তি বলি কোৱা হয়। (খ) চৰিত্ৰ হৈছে ব্যক্তিত্বৰ নৈতিক মল্যায়ন কৰা কাৰ্য।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্বত বংশগতি আৰু সাংস্কতিক উপাদানে বিশেষ প্ৰভাৱ পেলায়। এই দয়োটা বিকাশ সাধনকাৰী শক্তিৰ প্ৰভাৱ হৈছে পাৱস্পৰিক আৰু সামগ্ৰিক বিধৰ কাৰণ বংশগতি আৰু পৰিবেশৰ প্ৰভাৱৰ ফলস্বৰূপে হে ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব গঢ লৈ উঠে। মানহৰ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশত বংশগতীয় প্ৰভাৱসমহে বিশেষভাৱে প্ৰভাৱ পেলায় যেনে - স্নায়তন্ত্ৰ আৰু অন্তক্ষৰ গ্ৰন্থীসমহ। পৰিবেশেও ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশত বিশেষভাৱে প্ৰভাৱ পেলায় যেনে - গহ বা পৰিয়াল, ওচৰ-চবৰীয়া, বিদ্যালয় ইত্যাদি।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব সংস্কতিৰ দ্বাৰাহে আকাৰ লয়। ব্যক্তিত্ব গঠনত ভাষা, জ্ঞান-বিজ্ঞান, সামাজিক নীতি-নিয়ম ধৰ্মীয় আদৰ্শ, আস্থা-নিস্থা, বিশ্বাস আদি সাংস্কতিক উপাদানবোৰৰ প্ৰভাৱ থাকে।পৰিবেশেই হৈছে এজন লোকৰ ব্যক্তিত্ব নিৰ্ধাৰণকাৰী মৌলিক উপাদান। এটি শিশু ভৱিষ্যতে কেনে ধৰণৰ ব্যক্তিত্বত পৰিণত হ'ব সি সেই পৰিবেশৰ ওপৰতেই নিৰ্ভৰ কৰে। আমাৰ সামাজিক সাংস্কতিক, ধৰ্মীয় আৰু আৰ্থনৈতিক পৰিবেশ আদিৰ একো একোটা বৈচিত্ৰপৰ্ণ প্ৰভাৱ থাকে। পৰিবেশীয় প্ৰভাৱৰ এনে বিচিত্ৰতা আৰু ভিন্নতাই ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্বত প্ৰভাৱ পেলায়।

১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ঃ ব্যক্তিত্ব বলিলে কি বুজে ?

প্ৰশ্ন নং ২ঃ ব্যক্তিত্বৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্যৰ বিষয়ে লিখক

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ ব্যক্তিত্বৰ বিষয়ে আপনি কি সংজ্ঞা আগবঢাব?

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ ব্যক্তিত্বৰ ক্ষেত্ৰত বংশগতি উপাদানে কেনেকৈ প্ৰভাৱ পেলায়?

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ ব্যক্তিত্বত পৰিৱেশৰ উপাদানে কেনেকৈ প্ৰভাৱ পেলায়?

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ ব্যক্তিত্বৰ ক্ষেত্ৰত জৈৱিক উপাদানৰ প্ৰভাৱৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৭ঃ হৰম'ন বা অন্তঃক্ষৰণ কি ?

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ঃ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশত প্ৰভাৱ পেলোৱা বিভিন্ন উপাদানসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ঃ বংশগতি আৰু পৰিৱেশৰ ফলাফলেই হ'ল ব্যক্তিত্ব- ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশত সংস্কৃতিৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

অধ্যায় ১৪ ঃ ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্বসমহ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য

১৪.২ পৰিচয়

১৪.৩ ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্বসমহ

১৪.৪ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাৰসমহৰ পন্থা

১৪.৪.১ হিপ্পোক্ৰেটচৰ শ্ৰেণীবিভাজন

১৪.৪.২ ক্ৰেটচমাৰৰ শ্ৰেণীবিভাজন

১৪.৪.৩ শ্বেলডনৰ শ্ৰেণীবিভাজন

১৪.৪.৪ স্প্ৰেঞ্জাৰৰ শ্ৰেণীবিভাজন

১৪.৪.৫ ইয়ংৰ শ্ৰেণীবিভাজন

১৪.৪.৬ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাৰ সমহৰ মল্যায়ন

১৪.৫ ব্যক্তিত্বৰ সংলক্ষণ পন্থা

১৪.৫.১ এলপৰ্টৰ শ্ৰেণীবিভাজন

১৪.৫.২ কেটেলৰ শ্ৰেণীবিভাজন

১৪.৫.৩ ব্যক্তিত্বৰ সংলক্ষন তত্ত্বসমহৰ মল্যায়ন

১৪.৬ মনোবিশ্লেষণাত্মক পন্থা

১৪.৬.১ ফ্ৰয়েডৰ ব্যক্তিত্ব মনোবিশ্লেষণ তত্ত্ব

১৪.৬.২ ফ্ৰয়েডৰ তত্ত্বৰ ক্ৰমবিকাশ

১৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৪.৮ অধিক জানিবলৈ

১৪.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি ঃ

- ব্যক্তিত্বৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ তত্ত্বসমহ জানিব পাৰিব.
- ব্যক্তিত্বৰ লক্ষণ তত্ত্ব আৰু ইয়াৰ প্ৰাসংগিক তত্ত্ব সমহৰ ধাৰণা আৰু ব্যখ্যা কৰি পাৰিব.
- ফ্ৰয়েডৰ মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বসমহৰ মল্যায়ন কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

আগৰ অধ্যায়ত আমি ব্যক্তিত্ব আৰু ইয়াৰ উপাদান সমহৰ ধাৰণা আৰু স্বৰূপৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁহক। আমি লক্ষ্য কৰিছোঁ যে মানহৰ ব্যক্তিত্ব এটা জটিল সকীয়া সত্বা যিটো বিষয়ক জানিবলৈ গভীৰ বজাবজিৰ আৰু সক্ষ্ম দষ্টিভংগীৰ আৱশ্যক হয়। ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্বসমহৰ আলোচনা অবিহনে ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰাটো আধৰুৱা হৈ থাকিব। বিভিন্ন তত্ত্বই এটা দিশ নাইবা অন্য দিশত ব্যক্তিত্বৰ লগত জডিত হৈ থকা মল গঠন আৰু অস্তিত্বৰোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে ।

এই অধ্যয়নৰ দ্বাৰা সময়ে সময়ে মনোবৈজ্ঞানিক সকলে আগবঢোৱা ব্যক্তিত্বৰ বিভিন্ন তত্ত্বসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব।

১৪.৩ ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্বসমহ

মনোবৈজ্ঞানিক সকলে ব্যক্তিত্বৰ বিভিন্ন তত্ত্বৰোৰৰ গঠন আৰু ক্রমবিকাশৰ ওপৰং আলোকপাত কৰিছে। আমি জানো যে ব্যক্তিত্ব প্রত্যেকজন ব্যক্তিৰ চৰিত্রত প্রকাশ পায় যেতিয়া ব্যক্তিজন প্রতিদিনে কিছ অৱস্থাৰ সৈতে মখামখি হয়। মনোবৈজ্ঞানিক সকলে যেতিয়া ব্যক্তিৰ প্রকাৰ, লক্ষণ, স্বভাৱ আদি বিভিন্ন দিশৰ পৰা বিশ্লেষণ কৰে, তেতিয়াই ব্যক্তিত্বৰ ধাৰণ জটিল হৈ পৰে। ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্বসমহ তলত দিয়া ধৰণে বহল অর্থত ভাগ কৰিব পৰা যায়—

১। **ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰ তত্ত্ব ঃ** হিপ্পোক্রেটচ, ক্রেটচমাৰ, শ্বেলডন, স্প্রেঞ্জাৰ, ইয়ং আদিৰ তত্ত্বৰোৰ এই ভাগত পৰে।

২। **ব্যক্তিত্বৰ সংলক্ষন তত্ত্ব ঃ** এলপৰ্ট, কেটল আদিৰ তত্ত্বৰোৰ এই ভাগত পৰে।

৩। **মনো-বিশ্লেষণাত্মক তত্ত্ব** ছিগমাণ্ড ফ্রয়েডৰ তত্ত্বসমহ এই ভাগত পোৱা যায় এতিয়া, এই তত্ত্বসমহ চমকৈ তলত বর্ণনা কৰা হ'ল।

১৪.৪ ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰসমহৰ পন্থা

পৰণি কালত ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰ তত্ত্বটোই প্রধানতত্ত্ব আছিল। ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰ সমর্থসকলে ব্যক্তিসকলক তেওঁলোকৰ চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, শাৰীৰিক গঠন, তেজৰ প্রকাৰ, শৰীৰত থকা তৰল পদার্থৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰ সমহ ভাগ কৰিছিল আৰু ব্যক্তিত্বৰ লক্ষণবোৰ সেই প্রকাৰ সমহত অর্ন্তভক্ত কৰিছিল। সেই ভিত্তিতে পৰণি পদ্ধতিৰ ঔষধ 'আর্য়বেদ' চিকিৎসকজনেও মানহৰ শৰীৰক তিনিটা উপাদান, যেনে— পিত্ত, বায় আৰু কফৰ মাজত শ্রেণী বিভাজন কৰিছিল। খঃ পঃ ৫ম শতিকাক দার্শনিক এৰিষ্টট'লৰ অনসৰণকাৰী হিপ্পোক্রেটচেও ঠিক একেধৰণেই মানহৰ শৰীৰক ভাগ কৰিছিল। অৱশ্যে, পিচলৈ আন পি মনোবৈজ্ঞানিক সকলেও ব্যক্তিৰ বিশেষ নির্ণায়কৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি ব্যক্তিসকলকৰ মাজত ভাগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

হিপ্পোক্রেটচ (৪৬০ খ্রীঃ - ৩৯৯ খ্রীঃ) ঃ গ্রীক দার্শনিক আছিল। তেওঁৰ কামবোৰ বৰঞ্জীবিদ আৰু তেওঁৰ অনসৱনকাৰীসকলৰ বাবে যথেষ্ট তাৎপর্য্যপূর্ণ আছিল। কিয়নো তেওঁৰ কার্য্যসমহ চিকিৎসা শাস্ত্রৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিছিল।

শ্বেলডন (ইং ১৮৯৮-১৯৭৭) ঃ আমেৰিক যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ মনোবৈজ্ঞানিক আৰু চিকিৎসক আছিল। অপৰাধী আৰু শাৰীৰিক গঠনৰ ওপৰত তেওঁৰ তত্ত্বোৰ জড়িত হৈ আছিল।

স্প্রেঞ্জাৰ (ইং ১৮৮২-১৯৬৩) ঃ জার্মান দেশৰ দার্শনিক মনোবৈজ্ঞানিক আৰু অধ্যয়নশীল ব্যক্তি আছিল।

১৪.৪.১ হিপ্পোক্রেটচৰ শ্রেণীবিভাজন

হিপ্পোক্রেটচৰ মতে মানহৰ শৰীৰটোত ৰক্ত (blood), হালধীয়া পিত্ত (yellow bite), কলা পিত্ত (black bite), শ্লেষ্মা (phelgm) এই চাৰিবিধ তৰল পদার্থ থাকে। এজন ব্যক্তিৰ শৰীৰত থকা এই পদার্থ এবিধে আন এবিধৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিলেই তেওঁৰ চৰিত্ৰত সেই ধৰণৰ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ কৰে। এই প্ৰকাৰবোৰ হল -

- **উৎসাহী, তেজস্বী দেহৰ প্রকা** (The Sanguine Type) ঃ এই ধৰণ লোকৰ প্রধান হেত হল ৰক্ত, তেওঁলোক কর্মক্ষম, খৰতকীয়া, উষ্ণ অন্তৰাত্মা, আনন্দময় আৰু আশাবাদী হয়
- **বিষাদী বা বিষন্ন দেহৰ প্রকা** (The Melancholic Type) ঃ এই ধৰণ ব্যক্তিৰ প্রধান হেত হল কলা পিত্ত (black bite), এই ধৰণৰ মানহ বিষাদগ্রস্ত, নিৰাশাবাদী, দখী, হতাশাগ্রস্ত, নিজৰ মাজতে জড়িত হৈ থকা দেখা যায় মনটো অস্বাভাবিক ভয় আৰু অনবৰতে ত্রাসৰ মাজতে থকা দেখা যায়।
- **খঙাল, পৈত্তিক ধৰণৰ প্রকাৰ** (The Choleric Type) ঃ হালধীয়া পিত্ত (yellow bite) হল এইধৰণৰ ব্যক্তিৰ প্রধানহেত। এইসকল ব্যক্তিৰ সহজে খং উঠে, খৰতকীয়া খংৰ বশবর্ত্তী হোৱাৰ লগতে অস্বাভাবিক আবেগ উত্তেজনাৰো বলি হোৱা দেখা যায়।
- **কফজনক বা শ্লৈষ্মিক দেহৰ প্রকা** (The Phelgmatic Type) ঃ শ্লেষ্মা হ'ল এইধৰণৰ ব্যক্তিসকলৰ প্রধান হেত। তেওঁলোক সাধাৰণতে উদাসীন দর্বল, দখী, লেহেমীয়া আৰু আবেগহীন ব্যক্তি হোৱা দেখা যায়

১৪.৪.২ ক্রেটচমাৰৰ শ্রেণীবিভাজন

এৰনেষ্ট ক্রেটচমাৰ হ'ল এজন জার্মান মনোবৈজ্ঞানিক। তেওঁ মানহৰ শৰীৰৰ গঠনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ব্যক্তিত্ব আৰু শৰীৰৰ গঠনৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

- **গোলাকাৰ দেহৰ প্রকাৰ** (The Pyknic Type) ঃ এই ধৰণৰ ব্যক্তিসকলৰ গঠনত চটি ডিঙি, শকত মখামষ, বহল trunk, চটি বাহু আৰু ভৰি আদি পৰিলক্ষিত হয়। সাধাৰণতে এই ব্যক্তিসকল সামাজিকপ্রিয়, আনন্দময়ী, হোজা আৰু সৎ প্রকতিৰ হয়।
- **দীর্ঘকায় দেহৰ প্রকাৰ** (The Leptosomatic Type) ঃ এই ধৰণৰ ব্যক্তিসকল ক্ষীণ, পাতল, দীঘল বাহু, পেশীৰ দ্বাৰা পষ্ট হয়। তেওঁলোক স্বভাৱ লাজকৰীয়া, সংবেদনশীল, অন্তর্মখী ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী

- **থলকায় বা হৃষ্টপষ্ট দেহৰ প্ৰকাৰ** ঃ এই ব্যক্তিসকল শাৰিৰীক ভাবে সঠাম, সবল হয়। তেওঁলোক শক্তিপ্ৰবণ ব্যক্তি হোৱা দেখা যায়।
- **বিকতকায় বা ক-গঠিত দেহৰ প্ৰকা** ঃ ওপৰোক্ত বৰ্ণিত তিনিবিধ প্ৰকাৰৰ সংমিশ্ৰণেই হল বিকতকায় ব্যক্তি। তেওঁলোকৰ শৰীৰৰ গঠনত অস্বাভাবিক আৰু অসামঞ্জস্যতাই বিৰাজ কৰে।

১৪.৪.৩ শ্বেলডনৰ শ্ৰেণীবিভাজন

শ্বেলডনেও মানহৰ শৰীৰৰ গঠন আৰু চৰিত্ৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি মান ব্যক্তিত্বক তিনিটা বহল ভাগত ভাক কৰিছিল। সেইবোৰ হ'ল—

- **গোলাকাৰ ব্যক্তি** (Endomorphic) ঃ এইচাম ব্যক্তি উদাৰ প্ৰধান (viscera) হয় যদিও শাৰীৰিক গঠনত দৰ্বল হয়। তেওঁলোক সহজ সৰল, সামাজি আৰু মৰমীয়াল হয়
- **আয়তাকাৰ ব্যক্তি** (Mesomorphic) ঃ আয়তাকাৰ গঠনৰ ব্যক্তিসকল সস্থ, সবল, সঠাম গঢনৰ হয়। তেওঁলোকে দঃসাহসিক কাম কৰি উত্তেজনা লাভ কৰিবলৈ বিচাৰে। তেওঁলোকে শাৰিৰীক কাৰ্য্য প্ৰদানৰ দ্বাৰা যিকোনো কাম কৰিবলৈ ভাল পায়।
- **দীৰ্ঘকায় ব্যক্তি** (Ectomorphic) ঃ এই ব্যক্তিসকল দৰ্বল, ওখ, ক্ষীণকা শাৰীৰিক গঠনৰ হয়। এওঁলোক অন্তৰ্মখী, অসামাজিক আৰু ৰক্ষণশীল প্ৰকতিৰ হয়।

১৪.৪.৪ স্প্ৰেঞ্জাৰৰ শ্ৰেণীবিভাজন

জাৰ্মান দাৰ্শনিক স্প্ৰেঞ্জাৰে সমাজ প্ৰাসংগিকতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি মানহক ছয় ভাগত তলত দিয়া ধৰণে ভাগ কৰি দেখৱাই দিয়ে -

- **তাত্ত্বিক** (Theoritical) ঃ যি সকল ব্যক্তি প্ৰকতিৰ প্ৰতি তাত্ত্বিক মনোভাবৰ হয়, সমাজ আৰু ৰাজনীতিক ঘণা কৰে।
- **সৌন্দৰ্য্যতাত্ত্বিক** (Aesthetic) ঃ ব্যক্তিসকল সৌন্দৰ্য্য, একতাৰ পজাৰী হয়।
- **সামাজিক** (Social) ঃ সামাজিক কাৰ্য্যৰ প্ৰতি অনৰক্ত হোৱা ব্যক্তিসকল।
- **ৰাজনৈতিক** (Political) ঃ যিসকলে ক্ষমতা লাভ আৰু আনৰ ওপৰত প্ৰভত্ব দেখৱাৰ প্ৰতি আগ্ৰহশীল
- **ধাৰ্মিক** (Religious) ঃ যি সকল ধৰ্মনিষ্ঠ আৰু শ্ৰেষ্ঠ শক্তিৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত বিশ্বাসী হয়।

১৪.৪.৫ ইয়ংৰ শ্রেণীবিভাজ

ইয়ং ঃ ইং (১৮৭৫ - ১৯৬১) চইজাৰলেণ্ডৰ এজন মনোবৈজ্ঞানিক আছিল। তেওঁ মনোবিশ্লেষণকাৰী তত্ত্বৰ স্ৰষ্টা আছিল।

ইয়ংয়ে মলত মানহক দই ধৰণে ভাগ কৰিছিল - অন্তৰ্মখী আৰু বহিম অৱশ্যে এই দই ভাগ ব্যক্তিসকলে দেখওৱা সামাজিক কার্য্য আৰু সামাজিক কার্য্য লোৱা অংশ গ্রহণৰ ওপৰতহে ভিত্তি কৰা হৈছিল।

- অন্তৰ্মখী (Introvert) ঃ সমাজৰ পৰিবেশৰ প্রতি বল আৰু সংঘাতৰ মখামখি হলে অন্তৰ্মখী ব্যক্তিসকলে নিজকে আঁতৰত ৰাখে। স্বভাবতে তেওঁলো অন্তৰ্মখী, লাজকৰীয়া, মানহৰ সংগক এৰাই চলি অকলশৰে থাকি ভাল পায়। সাধাৰণতে দার্শনিক আৰু বিজ্ঞানীসকল অন্তৰ্মখী স্বভাবৰ হোৱা দেখা যায়।
- বহির্মখী (Extrovert) ঃ বহির্মখী ব্যক্তিসকল বর্হিজগতৰ প্রতি অনৰক্ত হয়। তেওঁলোকে বদ্ধি সহকাৰে সামাজিক পৰিবেশ আৰু অন্য ব্যক্তি সকলৰ লগত মিলামিচা কৰে। তেওঁলোক স্পষ্টবাদী, সামাজিক, বন্ধ অনৰাগী হয় আৰ নিজকে উদ্বেগৰ পৰা আঁতৰত ৰাখে
- উভয়মখী (Ambivert) ঃ অন্য এক ধৰণৰ ব্যক্তি হল উভয়মখী ব্যক্তিত্ব অধিকাৰী যিসকলে অন্তৰ্মখী আৰু বহির্মখী ব্যক্তিত্বৰ মাজত থাকে অথ এই ব্যক্তি সকলৰ মাজত অন্তৰ্মখী আৰু বহির্মখী দয়োবিধ ব্যক্তিত্বৰে বৈশিষ্ট্য নিহিত হৈ থাকে।

১৪.৪.৬ ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰ তত্ত্বৰ মল্যাংকন

মনোবৈজ্ঞানিক সকলে মানহৰ ব্যক্তিত্ব প্রকাৰৰ শ্রেণীবিভাজন প্রক্রিয়াটোক সমালোচনা কৰি নিম্নোক্ত কাৰণ সমহ দেখৰাইছে—

- তেওঁলোকে ক্রমবিকাশৰ এটা নাইবা অন্য দিশৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব দিছিল।
- তেওঁলোকে স্বাভাবিক মানহৰ স্বভাবতকৈ অন্য অস্বাভাবিক ব্যক্তিৰ স্বভাবৰ লগতহে বেছি গুৰুত্ব দিছিল
- ব্যক্তিসকল এনেধৰণে তিনি বা চাৰি প্রকাৰ ভাগত ভাগ কৰাটো সহয় নহয়।
- ব্যক্তিৰ প্রকাৰ সমহ অবিৰত নহয় আৰু এইবোৰক জখিবও নোৱাৰি।
- প্রকাৰ তত্ত্ব সমহক সহজে ব্যক্তিগত জীৱনত প্রয়োগ কৰিব নাযায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ হিপ্পোক্রেটচ আৰু শ্বেলডনে দেখওৱা ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰ তত্ত্বৰ শ্রেণী বিভাজন কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ চমকৈ লিখক ঃ

ক) স্প্রেঞ্জাৰৰ শ্রেণীবিভাজন

.....

খ) বহির্মখী ব্যক্তিত্ব

.....

গ) অন্তর্মখী ব্যক্তিত্ব

.....

১৪.৫ ব্যক্তিত্বৰ সংলক্ষণ পন্থা (Trait Approach)

ব্যক্তিত্বৰ সংলক্ষণ তত্ত্বটো ব্যক্তিৰ বিভিন্ন লক্ষণক সামৰি লোৱা হৈছে। আধা মনোবিজ্ঞানত ব্যক্তিৰ ক্রমবিকাশৰ বিষয়ে বজিবলৈ হলে ব্যক্তিৰ প্রকাৰ তত্ত্বটো ব্যক্তিৰ লক্ষণ তত্ত্বটোৰ সমানে প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰি। লক্ষণসমহ ব্যক্তিৰ চৰিত্র বলি গণ্য কৰা হয় যিটোৱে তেওঁক একক বলি ব্যাখ্যা কৰে কিন্তু পৰিবেশৰ চাহিদা অনযায়ী লক্ষণসমহক প্রাসংগিক স্থায়ী উদ্দীপক বলি গণ্য কৰা হয়।

আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত আমি ব্যক্তিসকলক সাধ, জেদী, ভয়াতৰ, সহনশীল, নির্ভৰশীল, এলেহুৱা বা মর্খ বলি আখ্যা দিওঁ। এনে লক্ষণবোৰৰ ব্যক্তিৰ চৰিত্রত পৰিস্ফট হয়। সেয়ে, এই পদ্ধতিবোৰক এজন ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ প্রধান একক বোলা হয়।

- লক্ষণসমহ জখিব পৰা যায়।
- এইবোৰক সহজে লক্ষ্য কৰিব পৰা নাযায় কিন্তু এইবোৰক ব্যক্তিৰ আচৰণ, কার্য্য আৰু যোগাযোগ দিশৰ পৰা অনমান কৰিব পাৰি।
- লক্ষণসমহ স্থিৰ নহয়। শৈশবকালত এই লক্ষণসমহ এৰা-ধৰা ভাবে থাকে কিন্তু বয়স হোৱাৰ লগে লগে এই লক্ষণসমহ পৰিপক্ক হয়
- লক্ষণসমহৰ কার্য্যাত্মক মিল থকা চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য থাকে। মিল থকা পৰিবেশৰ সৈতে যোগসত্র স্থাপন কৰা দিশৰ পৰাই লক্ষণসমহ শিকি লয়।

- লক্ষণসমহৰ মানসিক ভেটি পোৱা যায়। যিকোনো পৰিবেশৰ সৈতে যি কোনো পৰিস্থিতিৰে সন্মখীন হবলৈ লক্ষণসমহে সাজ হৈ থাকে।
- এইবোৰ উচ্চখাপৰ অভ্যাস বলি পৰিগণিত হয়। পৰিবেশৰ সৈতে আবেগ, বিশ্বাস আদিৰ দ্বাৰা শংখলাবদ্ধ ভাবে গঠিত হৈ থাকে।

এলপ'র্ট ঃ ইং (১৮৯৭ - ১৯৬৭) ঃ আমেৰিকাৰ মনোবৈজ্ঞানিক আছিল। মানহৰ দৃষ্টিভংগী, কসংস্কাৰ আৰু ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ ওপৰত তেওঁ গবেষণা কৰিছিল। তেওঁৰ ব্যক্তিত্ব তত্বটো ফ্রয়েড আৰু আচৰণবিদসকলে প্রত্যাখ্যান কৰিছিল যদিও তেওঁ ব্যক্তিৰ অদ্বিতীয় আৰু তেওঁলোকৰ বিভিন্ন সমস্যাবোৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল।

আৰ. বি. কেটেল ঃ ইং (১৯০৫ - ১৯৯৮) তেওঁ একেলগে বৃটিছ আৰু আমেৰিকাৰ মনোবৈজ্ঞানিক আছিল। মনোবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশৰ প্রকৃত তথ্য উদ্ভাৱন কৰাৰ বাবে তেওঁ বিখ্যাত আছিল।

১৪.৫.১ এলপ'র্টৰ শ্রেণীবিভাজন

এলপ'র্টৰ মতে লক্ষণবোৰ হল ব্যক্তিত্বৰ মল গোট বা একক। আমাৰ অবিৰত ক্রমবিকাশৰ লগে লগে এই লক্ষণসমহৰ সংঘবদ্ধই প্রবণতাৰো বিকাশ ঘটে। তেতিয়াই এই গোটসমহক লক্ষণ বলি কোৱা হয়। এলপ'র্টে মানহৰ লক্ষণসমহক তিনিটা বহল ভাগত ভাগ কৰিব পৰা যায়।

- **মৌলিক লক্ষণ** (Cardial Traits) ঃ এই লক্ষণ সমহে মানহৰ মখ্য লক্ষ সমহক বজায়। মানহৰ প্রতিটো আচৰণতে এই লক্ষণসমহে হেঁচা দি দ কৰি ৰাখে ফলত মানহৰ ব্যক্তিত্বৰ বর্ণনা কৰিবলৈ লওঁতে এই লক্ষণবে প্রধান হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- **প্রধান লক্ষণ** (Central Traits) ঃ এই লক্ষণ সমহে বৈশিষ্ট্য প্রবণত অন্তর্ভক্ত। সাধাৰণতে এই লক্ষণবোৰে মানহক সাধ, দয়াল, নম্র ইত বৈশিষ্ট্যৰে বর্ণনা কৰে। এলপ'র্টৰ মতে, এজন ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বক বজিবৰৈ হলে তেওঁৰ পাঁচৰ পৰা দহলৈকে থকা প্রধান লক্ষণসমহক বজাৰ দৰ্কাৰ। এই মানহৰ গুণ বা বৈশিষ্ট্য কিছমানক সাঙৰি লৈ পাঁচটা প্রধান লক্ষণ উল্লে কৰিছে। সেইবোৰ হ'ল—
  - **বদ্ধি** (Intelligence) ঃ মানহৰ বদ্ধি হল একপ্রকাৰ সামর্থ্য। ই বিভিঃ অবস্থাত বিভিন্ন ভাবে প্রকাশিত হয়।
  - **গতিশীলতা** (Mobility) ঃ যেতিয়া এজন ব্যক্তি উদ্দীপক ঘটনাৰ প্রতি খৰ-খেদাকৈ প্রতিক্রিয়া প্রকাশ কৰে আবেগিক, গতি, চলন-ফৰণ, স্থিৰ নাইবা অস্থিৰ আদিৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপন কৰিবলৈ সম্ভব হয় যেতিয়া তেওঁৰ গতিশীলতা প্রকাশ পায়।
  - **চিত্ত প্রবৃত্তি** (Temparament) ঃ ব্যক্তি এজনৰ আবেগিক বিভি আচৰণবোৰ এই ভাগত লব পৰা যায়।
  - **আত্মপ্রকাশ** (Self Expression) ঃ লক্ষণসমহ যেনে প্রাধান্য নাইব লমনীয়, মক্ত প্রকাশ নাই ৰক্ষণশীল, সংসাৰবিৰাগী আগ্রহ পৰিধি, প্রভাবী আগ্রহ, আকাংক্ষাৰ স্তৰ আদি এই ভাগত পৰে।

- **সামাজিকতা** (Socialibility) ঃ এই লক্ষণে ব্যক্তি এজনৰ আন এজনৰ প্ৰতি থকা প্ৰতিক্ৰিয়াক বজায়। যেতিয়া এজন ব্যক্তিয়েই বজি পায় যে সমাজ নোহোৱাকৈ বা সমাজৰ পৰা আঁতৰত থাকি কোনো ব্যক্তি জীয়াই থাকিব নোৱাৰে, তেতিয়াই তেওঁৰ সামাজিক পৰিপক্কতা প্ৰকাশ হয় বলি ধৰা হয়।

- **মাধ্যমিক লক্ষণ** (**Secondary traits**) ঃ মাধ্যমিক লক্ষণসমহ প্ৰধান বা মৌলিক লক্ষণসমহৰ দৰে প্ৰভাবশীল নহয়। ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্বত এৰাব নোৱাৰা ধৰণৰ অংশ হিচাপেও এই লক্ষণ সমহক গ্ৰাহ্য কৰিব পৰা নাযায়।

  এলপৰ্টৰ তত্ত্বই অবশ্যে এইটো কয় যে যদিও প্ৰতিজন ব্যক্তি আন এজনৰ পৰা পথক তথাপিও এটা পৰিসীমাৰ ভিতৰত কিছমান সাধাৰণ লক্ষণ দেখা যায়। সকলো আচৰণাত্মক লক্ষণৰ গতিমন্ত সংগঠনেই হল ব্যক্তিত্ব যিে এজন ব্যক্তিৰ গাত নিহিত হৈ থাকে।

১৪.৫.২ কেটেলৰ শ্ৰেণীবিভাজন

আমেৰিকাৰ মনোবৈজ্ঞানিক আৰ. বি. কেটেলে ব্যক্তিত্বৰ লক্ষণৰ ওপৰ তত্ত্ব আগবঢাইছে। তেওঁ কৈছে যে লক্ষণ হল ব্যক্তিত্বৰ একধৰণৰ গঠন। চাৰিধৰণৰ লক্ষণ আগবঢাইছে।

- **সাধাৰণ লক্ষণ** (Common traits) ঃ সকলো জনসংখ্যাৰ মাজতে সাধাৰণ লক্ষণবোৰ ভাগ হৈ আছে। সাধতা, সষ্টিশীলতা, সহযোগিতা, আক্ৰমণাত্মকতা, বন্ধত্ব, উদাৰতা ইত্যাদি বোৰক সাধাৰণ লক্ষণ বোলা হয়।
- **একক লক্ষণ** (Unique traits) ঃ এই লক্ষণ কিছমান বিশেষ ব্যক্তিৰ মাজত পোৱা যায়। ব্যক্তিৰ চিত্ত, প্ৰবত্তিদায়ক, আবেগিক প্ৰতিক্ৰিয়া জডিত লক্ষণবোৰ হল একক লক্ষণ।
- **ওপৰুৱা লক্ষণ** (Surface traits) ঃ এই লক্ষণসমহ হল পৰিবেশ পৰিস্থিতিৰ ফলাফলত সষ্টি হোৱা লক্ষণ। সেয়ে, এইবোৰ লক্ষণ বেলেগ বেলেগ সংস্কতিত বেলেগ বেলেগ হয়। অনসন্ধিৎস, নিৰ্ভৰশীলতা, বিচক্ষণতা আদিৰ দ্বাৰা এইবিধ লক্ষণ হয়।
- **উৎস লক্ষণ** (Source traits) ঃ মানহৰ আচৰণ নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ উৎ লক্ষণ সমহকে আবেগিক প্ৰৱণতা আৰু আধিপত্য দেখওৱা আদি উৎস লক্ষণ বিশ্লেষাণাত্মক তত্ত্বৰ মাজেদি কেটেলে ব্যক্তিৰ লক্ষণ সমহৰ বিকাশত বংশ গঠিত আৰু শিকণৰ উপাদানসমহৰ অবদান নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল।

১৪.৫.৩ লক্ষণ তত্ত্বৰ ক্রমবিকাশ

তলত দিয়া কাৰণসমহৰ ভিত্তিতেই মনোবৈজ্ঞানিক সকলে ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্বসমহক সমালোচনা কৰিছিল—

- 'লক্ষণ' শব্দটিৰ ব্যৱহাৰ কৰোঁতে মনোবৈজ্ঞানিকসকল একমত হব পৰা নাই।
- লক্ষণ হ'ল আচৰণগত প্ৰৱণতা যিটো সহ্য কৰা যায় বা যিটো অৱ পৰিৱৰ্তনৰ লগত সংগতি ৰাখি পৰিৱৰ্তন নহয় বলি কোৱা হয় কিন্তু লক্ষণবোৰ ব্যক্তি এজনৰ স্থায়ী নাইবা স্থিৰ চৰিত্ৰৰ নহয়, কাৰণ ব্যক্তিত্ব হল সহ্য ক বিধৰ সংবোধনাত্মক পৰিৱৰ্তন।
- লক্ষণ সমহৰ জোখ-মাখ কৰাৰ বাবে কোনো প্ৰমাণিত পন্থা নাই বাবে মানহৰ লক্ষণ পৰিমাণগত ভাবে মল্যাংকণ কৰিবলৈ কঠিন হয়।
- লক্ষণ আৱিষ্কাৰৰ প্ৰাপ্তাংকৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ব্যক্তি এজনৰ আচৰণৰ কোনো অনমান কৰিব নোৱাৰি, লক্ষণবোৰ হল প্ৰাসংগিকতাৰ এটা দিশ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ 'ব্যক্তিত্ব সংলক্ষণ' তত্ত্বৰ পাঁচটা লক্ষণ বা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ এলপর্ট আৰু কেটেলৰ মতে সংলক্ষণ তত্ত্বৰ প্ৰকাৰবোৰ কি কি?

.....

.....

১৪.৬ মনোবিশ্লেষণাত্মক পন্থা

ব্যক্তিত্বৰ মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বটো চিগমাণ্ড ফ্ৰয়েডে সষ্টি কৰিছিল। মানহৰ আচৰণৰ গতিশীলতাৰ ওপৰত এই তত্ত্বই গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছিল। মন বা আত্মাৰ বিশ্লেষণৰ ওপৰত ফ্ৰয়েডে গুৰুত্ব দিছিল সেয়ে তেওঁ মানহৰ আচৰণক বজিবলৈ বা মানহৰ অসস্থতাৰ কাৰণত ফহিয়াবলৈ তেওঁ মনোবিশ্লেষণ শব্দটি ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ চিন্তাবিষয়ক বিদ্যালয়খনক মনোবিশ্লেষণ বিদ্যালয় বলি জনা যায় আৰু মানহৰ আচৰণ আৰু ব্যক্তিত্বক বজিবলৈ যি পন্থাৰে আগবাঢিছিল। সেই পন্থাটোক মনোবিশ্লেষণাত্মক পন্থা বলি জনা যায়।

১৪.৬.১ ফ্ৰয়েডৰ ব্যক্তিত্বৰ মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্ব

মৌলিক ধাৰণা (Basic Concepts) ঃ ফ্ৰয়েডে মানহৰ আচৰণৰ নিৰ্দ্ধাৰক হিচাবে প্ৰবত্তি সমহক গুৰুত্ব দিছিল. তেওঁৰ দই ধৰণৰ প্ৰবত্তি হ'ল—

ক) ইৰোজ (Eros) ঃ আত্মৰক্ষা কৰা প্ৰবত্তি।

খ) থানাটোছ (Thanatos) ঃ মত প্ৰবত্তি যিটো প্ৰবত্তিক সকলো মানৱীয় কম আৰু আচৰণৰ শৰণ বলি বিবেচনা কৰা হয়।

আত্মিক গঠন (Psychic Structure) ঃ ফ্ৰয়েডৰ মতে লিবিডোৰ পৰা শক্তি নিৰ্গত হয়। ইয়ে ব্যক্তিক মৌন শক্তি প্ৰদান কৰে। ব্যক্তিত্বৰ গঠনত তিনিবিধ সমৰূপ আ এৰাব নোৱাৰা ধৰণৰ পদ্ধতি পোৱা যায়। এই তিনিবিধ হ'ল— ইদ. অহম. পৰম অহম যি তিনিবিধে ইটো সিটোৰ লগত অনবৰতে সংঘাতৰ সষ্টি কৰি থাকে। এই তিনিবিধে শক্তিক প্ৰদান কৰে যাতে লিবিডোয়ে সিহঁতৰ মতে কাৰ্য কৰিবলৈ অনমোদন পায়।

- **ইদ (Id)** ঃ ই মানহৰ ব্যক্তিত্বৰ মল তথা মৌলিক উপাদান যিটো অসজাগ ম গভীৰ স্তৰত গোপনে লকাই থাকে। ইদে মানহক যন্ত্ৰণাৰ পৰা ৰেহাই দি সন্তুষ্টি প্ৰদান দিয়ে। বাস্তবৰ পৰা ইদ সম্পৰ্ণ ভাবে দৰৈত থাকে. যক্তি আৰু কাৰণৰ কোনো ঠ নাই। নৈতিক বিচাৰ ধাৰাৰ অভাব। সামাজিক প্ৰমল্যৰো কোনো অনভব নাই। ইদে মাত্ৰ ব্যক্তিজনৰ ইচ্ছা আকাংক্ষা পৰণৰ প্ৰতিহে লক্ষ্য দিয়া দেখা যায়।
- **অহম (Ego)** ঃ অহম ধাৰণাটো ব্যক্তিৰ কাৰ্য্যকৰী ব্যক্তিত্ব বলি ধৰা হয়। ইদৰ অনৈতিক কাৰ্য্যবোৰ পৰীক্ষা কৰাই হল অহম পদ্ধতিৰ কাম। ই সকলো সময়তে সতৰ্ক হৈ থাকে যাতে পৰম অহম. ইদ আৰু বৰ্হিজগতৰ প্ৰয়োজনীয়তা. দাবীসমহক নিয়ন্ত্ৰণ ক পাৰে। অহম হল 'মই' যিয়ে অনভব কৰে। যিহেতে অহম পথিবীৰ বাস্তবাতাৰ সৈতে জডিত হৈ আছে. সেয়ে ই সদায় বাস্তব নীতি-নিয়মৰ দ্বাৰা পৰিচালিতা হয়।
- **পৰম অহম (Super-ego)** ঃব্যক্তিত্বৰ নৈতিক অনমোদন হল পৰম অহম পদ্ধতি। ই সমাজৰ ধাৰণা. মল্য. আদৰ্শ আদিক আভ্যন্তৰিক কৰিবলৈ যত্ন কৰে সেয়ে ই ব্যক্তিক সামাজিক অনষ্ঠানবোৰ. যেনে— পৰিয়াল. বিদ্যালয় আদিত বাল্যকালৰ পৰাই গুৰুত্ব দিয়াত সহায় কৰে। ই শুদ্ধতাৰ মাজেদি আদৰ্শ আৰু লক্ষ্যক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। সেয়ে ই সামাজিক আৰু নীতি আদৰ্শবোৰ অনসৰণ কৰিব বিচাৰে।

জানি থোৱা ভাল

ইদ হৈছে জৈৱিক. ই মাত্ৰ সন্তুষ্টি বিচাৰে। অহম হ'ল মনোবিজ্ঞান ই মাত্ৰ সত্যতাৰ পৰীক্ষা কৰে। পৰম অহম হ'ল সামাজিক যিয়ে শুদ্ধতাৰ পিনে লক্ষ্য ৰাখে।

চিগমাণ্ড ফ্ৰয়েড ঃ ইং (১৮৫৬ - ১৯৩৯) মনো বিশ্লেষণ তত্বৰ জন্মদাতা বলি জনা যায়। তেওঁ ভিৰেন্না (Vienna) বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক ডিগ্ৰীধাৰী আছিল আৰু পেছাত এজন চিকিৎসক আছিল।

- **ব্যক্তিত্বৰ গতিশীলতা** ঃ ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বত থকা ইদ, অহম, পৰম অহমৰ মাজত অবিৰতভাবে চলি থকা সংঘাতৰ ওপৰত ধাৰণা কৰি লৈ ফ্ৰয়েডে ব্যক্তিত্বৰ গতিশীল ধাৰণ এটা আগবঢাইছিল। ব্যক্তিসকলে প্ৰবত্ত্যাত্মক প্ৰেৰণা আৰ ইচ্ছাক সন্তোষ দিব বিচাৰে। ফলত তেওঁ পৰিবেশ আৰু তেওঁৰ মাজত সংঘৰ্ষৰ সষ্টি হয়। অভিভাবক আৰু সামাজিক অনষ্ঠানবোৰৰ দ্বাৰা ব্যক্তিসকল নিয়ন্ত্রিত হলেই ইদ আৰু পৰম অহমৰ মাজত যদ্ধদায়ক পৰিস্থিতি আহি পৰে। তেতিয়া অহমে ব্যক্তিসকলৰ মাজত উদ্ভব হোৱা উদ্বেগ কমাবলৈ একধৰণ বজাবজিৰ সষ্টি কৰে।
- **ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ** ঃ ব্যক্তিত্ব বিকাশত মনোযৌগক লৈ ফ্ৰয়েডে তেওঁৰ আন একধৰণৰ ব্যক্তিত্ব তত্ত্ব আগবঢাইছিল। মনোযৌগৰ বিকাশৰ চাৰিটা অৱস্থ পোৱা যায় - মৌখিক, পায়, উপাস্থ, শিশ্না ব্যক্তিত্বৰ বিকাশৰ লগে লগে মানহৰ দৈহিক আনন্দ মখৰ পৰা পায় বা উপাস্থলৈকে চলি থাকে, প্ৰত্যেক স্তৰতে ব্যক্তিৰ অভিজ্ঞতা পথক পথক হয়। অত্যাধিক প্ৰশ্রয় দান নাইবা যৌনকাৰ্য্যৰ পৰা আঁতৰত থাকিলেও যৌন আবেগৰ নিৰ্ধাৰণৰ কাৰণ হব পাৰে।

১৪.৬.২ ফ্ৰয়েড তত্ত্বৰ ক্ৰমবিকাশ

মনোবিজ্ঞানৰ জগতত ফ্ৰয়েডে মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বই একধৰণৰ বিপ্লব সষ্টি কৰিছিল। তেওঁ মানহৰ আচৰণৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা দিশটোৱেই সমাজ বিজ্ঞানত বিশেষ ভাবে প্ৰভাব পেলাইছিল। বহু গৱেষকে তেওঁৰ মনোবিশ্লেষণ তত্ত্বৰ ওপৰত পৰীক্ষা নিৰীক্ষা চলাইছিল। এই তত্ত্বৰ মখ্য উপকাৰিতা সমহ হল -

- এই মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্ব একপ্ৰকাৰ বোধাত্মক তত্ত্ব বলি ধৰা হয় কাৰ ব্যক্তিত্ব আৰু ইয়াৰ জটিলতাৰ সকলো দিশ এই তত্ত্বটোত অন্তৰ্ভক্ত কৰা হৈছে।
- মানহৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰাৰ বাবে এই তত্ত্বই ভাল পদ্ধতি আগবঢোৱা হৈছে।
- মানহৰ আচৰণ পদ্ধতিৰ ক্ৰমবিকাশত অসজাগ অভিৰোচন বা প্ৰণোদনৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে এই তত্ত্বই পৰিচয় কৰাই দিছে।
- ফ্ৰয়েডে এজন ব্যক্তিৰ জীবনত যৌনতাৰ ভমিকা আৰু গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে যাৰ বাবে ছাত্র জীবনত সঠিক যৌন শিক্ষাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আনি দিছে।
- ফ্ৰয়েডৰ ব্যক্তিত্ব তত্ত্ব হল একধৰণৰ সৎ, আদৰ্শ তত্ত্ব। ইয়ে মানহৰ ব্যক্তিত্বক বিশেষ লক্ষণ হিচাবে ভাগ নকৰে। তেওঁৰ তত্ত্বই ব্যক্তিজনৰ কাৰ্য্যাত্মক দিশৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে।

- ফ্ৰয়েডৰ মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বই মানসিক ৰোগী বা মানসিক ভাবে বাধাগ্ৰস্ত লোকৰ শিক্ষা প্ৰদানত তাৎপৰ্যপূৰ্ণ অবদান আগবঢ়াইছে।

কিন্তু দেখা যায় যে কিছ মনোবৈজ্ঞানিকে চিগমাণ্ড ফ্ৰয়েডৰ এই ধাৰণা আৰু পদ্ধতিসমহৰ সৈতে একমত নহয়। তেওঁলোকে তলত উল্লেখ কৰা দিশবোৰত সমালোচনা আগবঢ়াইছে—

- তেওঁৰ তত্ত্বই মানহক স্বাৰ্থপৰ, সম্ভোগময়ী কৰিছে। ব্যক্তিক সামাজিক আৰু মানবীয় নকৰি জন্তু সদশ কৰিহে আচৰণ কৰিছে।
- মনোবিশ্লেষণৰ তথ্য সমহত কোনো ধৰণৰ প্ৰমাণীকৰণ নোহোৱাকৈ ৰোগী সমহৰ প্ৰতিবেদন পোৱা যায়। তথ্য সংগ্ৰহত আৰু ইয়াৰ অভিলেখত কোনো ধৰণৰ শংখলাবদ্ধ পদ্ধতি অনশৰণ কৰা হোৱা নাই।
- তেওঁৰ তত্ত্বই মানহৰ জীবনত যৌন ভমিকাৰ বিষয়ে বেছি গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে।
- তেওঁৰ তত্ত্বই ব্যক্তিৰ আচৰণৰ নিৰ্ধাৰক হিচাপে অসজাগতাৰ ভমিকাৰ বিষয়ে বহুত বেছি গুৰুত্ব দিয়া দেখা যায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ মনোবিশ্লেষণ বলিলে কি বজে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ মনোবিশ্লেষণকাৰী তত্ত্বৰ পথ প্ৰদৰ্শক কোন?

.....

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ চমকৈ লিখক ঃ ইদ, অহম আৰু পৰম অহম

.....

.....

.....

১৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়ত আমি ব্যক্তিত্ব তত্ত্ব সমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিলোঁ। ব্যক্তিত্ব তত্ত্বসমূহ ব্যক্তিত্বৰ তিনিটা দিশৰ পৰা যেনে - প্ৰকাৰ, লক্ষণ, মনোবিশ্লেষণাত্মক দিশক সামৰি লৈ ব্যক্তিত্বৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে।
- ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাৰ পন্থাই ব্যক্তিৰ তৰল পদাৰ্থ গঠন, স্বভাবৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ব্যক্তিত্বৰ ভাগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। হিপ্পোক্ৰেটচে শৰীৰৰ তৰল পদাৰ্থ আৰু ক্ৰেটচমাৰে শৰীৰৰ জৈবিক

গঠনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি লৈ ব্যক্তিত্বৰ শ্ৰেণীবিভাজন কৰিছে। শ্লেলডনে ব্যক্তিৰ শৰীৰৰ গঠন আৰু আচৰণৰ মাজত সম্পৰ্ক ৰাখি ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাৰ ব্যাখ্যা কৰিছে। স্প্ৰেঞ্জাৰে মানহৰ আগ্ৰহ ওপৰত ভিত্তি কৰি লৈ মানহক ভাগ কৰিছে। ইয়ংৰ পন্থাটো ব্যক্তিৰ অন্তৰ্মখী আৰু বহি ব্যক্তিত্বতে সীমাবদ্ধ কৰিছে।

- এলপোৰ্টে ব্যক্তিৰ মৌলিক, প্ৰধান আৰু মাধ্যমিক লক্ষণসমহক পৰিচয় কৰাই দিছে যিবোৰে ব্যক্তিৰ ব্যক্তিগত প্ৰৱণতা সমহক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। কেটেলে উপাদান বিশ্লেষণ ব্যৱহাৰ কৰিছিল যাৰ দ্বাৰ তেওঁ ওপৰুৱা লক্ষণ আৰু উৎস লক্ষণসমহৰ লগত পৰিচয় কৰাইছে।
- ফ্ৰয়েডৰ মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বটোৱে ব্যক্তিৰ প্ৰবত্তিত বিশেষ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে। ফ্ৰয়েডৰ মতে, আত্মিক শক্তিবোৰ লিবিডোৰ পৰা নিৰ্গত হয় যিটো হল যৌন শক্তি। ব্যক্তিত্ব গঠনত ইদ, অহম, পৰম অহমক পোৱা যায়। সিহঁতে নিজস্ব কাৰ্য্যক্ষমতা আৰু আদৰ্শবোৰৰ মতে লিবিডোক অনমোদন কৰিবলৈ শক্তিক প্ৰশ্ৰয় প্ৰদান কৰে। আমি ব্যক্তিত্বৰ মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বক মল্যাংকৰ দ্বাৰা অন্তৰ্ভক্ত কৰিছোঁ।

১৪.৮ অধিক জানিবলৈ

১) দাস, লক্ষহীৰা ঃ সম্পৰ্ণ শিক্ষা, সংগম প্ৰকাশন, গুৱাহাটী

১৪.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১) হিপ্পোক্ৰেটচ— উৎসাহী, তেজস্বী দেহ, বিষাদী বা বিষন্ন দেহ, খঙাল, পৈত্তিক ধৰণৰ দেহ, কফজনক বা শ্লৈষ্মিক দেহৰ প্ৰকাৰ।

২) শ্বেলডন— গোলাকাৰ ব্যক্তি, আয়তাকাৰ ব্যক্তি, দীৰ্ঘকায় ব্যক্তি।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) মনোযোগৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি স্প্ৰেঞ্জাৰে মানহক ভাগ কৰিছে, যেনে— তাত্ত্বিক, আৰ্থিক, সৌন্দৰ্য্যতাত্মিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক, ধাৰ্মিক।

খ) বহিৰ্মখী ঃ বৰ্হিজগতৰ প্ৰতি যিসকল ব্যক্তি সময়তে অনৰাগী তেওঁলোক স্পষ্টবাদী, সামাজিক, সহজে বন্ধত্ব পাতিব পপৰা ধৰণৰ হয়। লগতে তেওঁলোক সাধাৰণ চিন্তামক্ত ব্যক্তিও হয়। ৰাজনীতিবিদ, ব্যবসায়ী সকল, সামাজিক কাৰ্য্য কৰা ব্যক্তিসকল বহিৰ্মখী ব্যক্তি বলি ধৰিব পৰা যায়।

গ) অন্তৰ্মখী ঃ যি সকল ব্যক্তি নিজৰ অৰ্ন্তজগতৰ প্ৰতি আগ্ৰহী, তেওঁলোক

লাজকৰীয়া বিধৰ হয়। আন ব্যক্তিসকলৰ সংগ এৰাই চলে. প্রায়ে অকলশৰে থকাটোৱে পচন্দ কৰে। দার্শনিকসকল. বৈজ্ঞানিকসকল সাধাৰণতে অন্তর্মখী চৰিত্রৰ ব্যক্তি হয়।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যক্তিত্বৰ সংলক্ষণৰ বৈশিষ্টসমহ হ'ল— ১) লক্ষণ সমহক জখিব পৰ যায় (২) এইবোৰ সার্বজনীন। (৩) লক্ষণ সমহ এজন ব্যক্তিৰ আচৰণ কার্য্য বা যোগাযোগত প্রকাশ পায়। (৪) লক্ষণ সমহ ব্যক্তিৰ মানসিক স্থাপন বলি ধৰা হয়। (৫) লক্ষণ সমহ স্থিৰ নহয়। শৈশবকালৰ পৰা পৰ বয়স্ক বয়সলৈকে লক্ষণসমহ নমনীয়।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ এলপর্টৰ মতে. ব্যক্তিৰ লক্ষণ সমহক তিনিটা বহল ভাগত ভগাব পাৰি যেনে— মৌলিক. প্রধান আৰু মাধ্যমিক লক্ষণ। কেটলেৰ মতে. লক্ষ সমহৰ প্রধান ভাগবোৰ হ'ল - সাধাৰণ. একক. ওপৰুৱা আৰু উৎস প্রধান লক্ষণ।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মানহৰ আচৰণক বজিবলৈ আৰু মানসিক ৰোগীক পৰিচালনা কৰিবলৈ ব্যৱহৃত পদ্ধতিটোৱেই হ'ল মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্ব।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বৰ পথ প্রদর্শক হল চিগমাণ্ড ফ্রয়েড।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইদ মানহৰ পশুত্ব স্তৰতহে উপলব্ধ হয়। ইদে ব্যক্তিৰ মাজত ভাল ত বেয়াৰ পার্থক্য আনিব নোৱাৰে। ইয়াৰ কোনো মল্য নাই. নিয়ম-নীতি নাই কিয়নো ই ভল নাইবা শুদ্ধ চিনাক্ত কৰিব নোৱাৰে।

অহম স্তৰে ব্যক্তিজনৰ মাজত ইদ অৱস্থাই সষ্টি কৰা অৈ কার্য্যসমহক পৰীক্ষা কৰাৰ বাবে কার্য্যক্রম হৈ থাকে। অহম স্তৰে সত্যতা বা বাস্তবতাৰ নীতি-নিয়ম অনসৰণ কৰে আৰু ই ইদ স্তৰক নিয়ন্ত্রণ ক বর্হিজগতৰ শক্তিৰ সৈতে মিলি থাকি বদ্ধি সহকাৰে কাম কৰে।

পৰম অহম স্তৰ হল ব্যক্তিত্বৰ নৈতিক নাইবা নীতি বিষয়াবাস্তৰ। আদর্শবাদী বাবে বাস্তবতকাক কোনো গ্রাহ্য নকৰে। ব্যক্তিৰ জীৱনত সিদ্ধান্ত লোৱাত ই সিদ্ধহস্ত অথবা এক ধৰণৰ অস্তিত্ব।

১৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) চটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ হিপ্পোক্রেটচৰ ব্যক্তিত্বৰ শ্রেণীবিভাগৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ১ ঃ স্প্রেঞ্জাৰৰ ব্যক্তিত্বৰ শ্রেণীবিভাগৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সংলক্ষণ বলিলে কি বজে? সংলক্ষণৰ বৈশিষ্ট্যসমহ কি কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ইগ. ইগ' (অহম) আৰু চপাৰ ইগ' (পৰম অহম) বলিলে কি বজে

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰ বলিলে কি বজায়? ইয়ংয়ে আগবঢোৱা ব্যক্তিত্বৰ প্রকাৰ তত্ত্বৰ দোষবোৰৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ এলপোর্ট আৰু কেটেলৰ ব্যক্তিত্বৰ শ্রেণীবিভাজনসমহৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ব্যক্তিত্বৰ মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্ব বলিলে কি বজে? মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বৰ ক্রমবিকাশৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

অধ্যায় ১৫ ঃ মানসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞান আৰু সমাযোজন কৌশল

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য

১৫.২ পৰিচয়

১৫.৩ মানসিক স্বাস্থ্যৰ অর্থ

১৫.৩.১ মানসিক স্বাস্থ্যৰ বৈশিষ্ট্য

১৫.৩.২ মানসিক স্বাস্থ্যত প্রভাৱ পেলোৱা উপাদানসমহ

১৫.৪ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ ধাৰণা

১৫.৪.১ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ উদ্দেশ্য

১৫.৪.২ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ কার্যৱলী

১৫.৪.৩ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ নীতিসমহ

১৫.৪.৪ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ সীমাবদ্ধতা

১৫.৫ সমাযোজন কৌশল

১৫.৬ অপসমাযোজনৰ কাৰণসমহ

১৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৫.৮ অধিক জানিবলৈ

১৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৫.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপনি ঃ

- মানসিক স্বাস্থ্যৰ অর্থ আৰু ধাৰণা ব্যখ্যা কৰিব পাৰিব.
- মানসিক স্বাস্থ্যৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলোৱা উপাদানসমহ চিনাক্তকৰণ কৰিব পাৰিব.
- মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ ধাৰণা আৰু ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব.
- মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ কার্যৱলী. নীতি আৰু সীমাবদ্ধতা সমহ চিনাক্তকৰণ কৰিব পাৰিব.
- সমাযোজন কৌশলৰ ধাৰণা আলোচনা আৰু অপসমাযোজনৰ কাৰণসমহ নির্ণয় কৰিব পাৰিব।

১৫.২ পৰিচয়

শিক্ষা মনোবিজ্ঞান, বদ্ধি আৰু বৰ্দ্ধন, বিকাশৰ স্তৰসমহ, স্মতি আৰু বিস্মতি, ইত্যাদিৰ বিষয়ে ইতিমধ্যে আমি সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিলোঁ এতিয়া আমি মনোবিজ্ঞানৰ অন্য এটা দিশ আলোচনা কৰিম সেইটো হ'ল মানসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞান। মানসিক স্বাস্থ্য আৰু স্বাস্থ্য বিধি হ'ল এটা মদ্রাৰ দটা ফাল। স-স্বাস্থ্যৰ অধিকাৰী হ'বলৈ হ'লে মানহ এজনৰ স্বাস্থ্য বিজ্ঞান সম্পৰ্কে ধাৰণা থকাতো অতি দৰকাৰী। ইয়াৰ উপৰি এই অধ্যায়টিত সমাযোজনৰ কৌশলসমহৰ বিষয়েও অধ্যয়ন কৰিবলৈ পাব। বাস্তৰিকতে সমাযোজন কৌশলসমহ হ'ল এনেকৰা এক কৌশল যাৰ দ্বাৰা এজন ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ ব্যক্তিত্ব একে গতিত চলাই থাকিব পাৰে আৰু একে সময়তে বিভিন্ন ধৰণ অপসমাযোজিত আচৰণ আৰু তাৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা সমস্যাৰ পৰা উপশম কৰিব পাৰিব।

১৫.৩ মানসিক স্বাস্থ্যৰ অর্থ

ধৰা হওক— শীতলে পইতাচোৰা ভয় কৰে। অখিলে দই-তিনি সপ্তাহ আগৰে প মৰৰ বিষত ভোগী আছে। কিন্তু ডাক্তৰে তেওঁৰ একো হোৱা নাই বলি কৈ আছে। তেনেহৰে কেলেই এনেকৰা হৈছে? আমি যদি কাৰোবাক সোধো যে তমি নিজকে ভাল পোৱানে? বিভিন্নজনে এই ক্ষেত্রত বিভিন্ন মত পোষণ কৰে। কিছমানে হয়তো ইতিবাচক উত্তৰ দিব, আন কিছমানে হয়তো ক'ব পাৰে 'মই নেজানো' নাইবা কোনো সময়ত মই নিজকে ঘণা কৰোঁ।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি ক'ব পাৰো যে কোনো ব্যক্তিয়ে ভালদৰে সমাযোজন কৰে আৰু কোনো কোনো ব্যক্তিৰ ক্ষেত্রত সমাযোজনৰ সমস্যা থাকে।

সাধাৰণতে এজন ব্যক্তিয়ে যেতিয়া নিজক ভাল পায় তেতিয়া তেওঁক মানসিকভাৱে সস্থ বলি কোৱা হয়। ওলোটাকৈ যদি কোনো এজনে নিজক বেয়া পায় তেনেহ'লে ' **অপসমাযোজনৰ** মখ্য লক্ষণ বলি কোৱা হয়। মানসিকভাৱে সস্থ ব্যক্তি এজনে সামাজিক দল এটাৰ ভিতৰত নিজকে গ্রহণযোগ্য বলি ভাবে; কিন্তু অপসমাযোজিত ব্যক্তি এজনে এক সম্পর্ণ বেলেগ দষ্টিভংগীৰে গ্রহণ কৰে

*অপসমাযোজন (**Maladjusted**) ঃ* মানসিক আৰু আবেগিক সমস্যাবোৰ যেতিয়া গ্রহণ কৰিব নোৱাৰে তেতিয়া এনেকৰা আচৰণ সষ্টি হয়।

মানসিক স্বাস্থ্যৰ ধাৰণা মানৱ জাতিৰ সমানেই পৰণি। আমাৰ পৰণি ধর্মশাস্ত্রসমহতো মানসিক ৰোগসমহৰ প্রসংগ উল্লেখ আছে। কিন্তু এই ধাৰণাটো পশ্চিমীয়া দেশত তলনামলকভাৱে নতন। ব্যক্তিত্বৰ সমগ্রতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি "বার্নহাম" (Burnham) য়ে কয় যে - "মানসিকভাৱে সস্থ ব্যক্তি এজন হ'ল তেওঁ যিয়ে নেকি এক একে ব্যক্তিত্ব বজাই চলে। ধর্মসম্বন্ধীয় মত বিৰোধ, অসংলগ্ন কথাৰ পৰা সষ্টি হোৱা আবেগিক উদ্বীগ্নতা, সংঘাতৰ পৰা মক্ত। এজন সস্থভা সমাযোজন কৰিব পৰা ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ সম্ভাৱনীয়তা কিমান সেয়া জানে আৰু একে সময়তে তেওঁৰ সীমাবদ্ধতাৰ সম্পর্কেও জ্ঞাত।

১৫.৩.১ মানসিক স্বাস্থ্যৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

মানসিকভাৱে সস্থ ব্যক্তি এজনৰ বৈশিষ্ট বিভিন্নজনে বিভিন্নভাৱে নিৰূপণ কৰিছে। ইয়াত প্ৰধানতঃ দই ধৰণে অধ্যয়ন কৰিব পাৰি। যথা— (ক) ভাৰতীয় দষ্টিভংগী. (খ) পশ্চিমীয়া দষ্টিভংগী।

ক) **ভাৰতীয় দষ্টিভংগী** অথর্ব বেদত Atharva Veda) মানসিক স্বাস্থ সম্পর্কীয় পর্যাপ্ত খবৰ পোৱা যায়। এই বেদত মানসিক অসস্থতাৰ কাৰ আৰু তাৰ চিকিৎসা সম্পর্কে সবিশেষ বর্ণনা আছে। অথর্ব বেদৰ মতে মানসিক ব্যক্তিত্ব তিনিটা গুণ বা বৈশিষ্ট্যৰ দ্বাৰা গঠিত— সত্ত্ব, ৰজঃ আৰু তমঃ (Sattya Rajas and Tamas) এই তিনিটাৰ সমতা নোহোৱা হ'লে মানসিকভাৱে অসস্থ বলি চিহ্নিত কৰা হয়।

চৰক সংহিতা আৰু **শশ্রুতা সংহিতাতেও** (The charak Samhita and Susruta Samhita) মানসিক স্বাস্থ্য সম্পর্কে ধাৰণা দিছে। কিন্তু এই ধাৰণা অথর্ব বেদত প্রকাশ পোৱা ধাৰণাতকৈ পথক। এই দই পথিত প্রকাশিত মানসিক স্বাস্থ্যৰ ধাৰণাসমহ একে ধৰণে যজৰ বেদতো লিপিবদ্ধ কৰা হৈছে।

খ) **পশ্চিমীয়া দষ্টিভংগী** ঃ মানসিক স্বাস্থ্যৰ ধাৰণাবোৰ তলনামলকভাৱে নতন যদিও সস্থ মানসিক স্বাস্থ্যৰ বাবে বিভিন্নজন লেখকে বিভিন্ন মত পোষণ কৰিছে। হেৰি ষ্টক চলিভান (Harry Stack Sullivan) ই কৈছে যে মানসিক-ভাৱে সস্থ ব্যক্তি এজনে সদক্ষভাৱে সমাজৰ কার্যৱলীসমহ চলাই নিব পাৰে।

ফ্রয়ডে (Freud) এজন ব্যক্তিৰ অৱচেতন মনৰ অভিপ্রায়সমহৰ সজাগতা আৰু একে সময়তে সজাগতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সেই বিলাকৰ আত্ম নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে।

যহোদাই (Jahoda, ১৯৬৩) এজন মানসিকভাবে সস্থ ব্যক্তিৰ ছয়ট লক্ষণৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে। যথা—

- ব্যক্তিত্বৰ সংহতি আৰু স্থিতিশীলতা সমস্যা সমাধানৰ দক্ষ
- পাৰদর্শিতা।
- নিজে নিজৰ সিদ্ধান্ত ল'ব পৰা ক্ষমতা।
- যক্তিসংগতভাৱে আত্মমল্যায়ন।
- বাস্তৱমখী জীৱনৰ লক্ষ্য আৰু আনৰ সখ-দখৰ বজ লোৱাৰ ক্ষমতা
- চিনাক্তকৰণ আৰু আত্মধাৰণাৰ মনোভাৱ।
- মানসিক হেঁচাৰ পৰা উপশম ঘটাব পৰা ক্ষমতা।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি অতি সহজে মানসিকভাৱে সস্থ মানসিকভাৱে অসস্থ ব্যক্তিৰ মাজত পার্থক্য উলিয়াব পাৰো। যথা—

চৰক সংহিতা ঃ অতি পৰণি আয়ৰ্বেদিক পথি। চৰকে এই পথি লিখিছিল। ইয়াত আভ্যন্তৰীণ ঔষধৰ বিষয়ে লিখা আছে। ইয়াক আয়ৰ্বেদৰ তিনিখন গ্রন্থৰ ভিতৰত আটাইতকৈ পৰণি গ্রন্থ বলি কোৱা হয়।

সশ্রুতা ঃ সশ্রুতা এজন অস্ত্র চিকিৎসক আৰু আয়ৰ্বেদৰ শিক্ষক। তেওঁ খ্রীঃ ৬০০ শতিকাত বেনাৰশ (কাশী) চহৰ গটি তলিছিল। সশ্রুতা সংহিতাত বিভিন্ন ৰোগৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা আছে আৰু চিকিৎসা সম্পর্কীয় বিভিন্ন পদ্ধতিবিলাক লিখা আছে। তেওঁক শৈল্য চিকিৎসাৰ পিত বলিও কোৱা হয়।

মানসিকভাৱে সস্থ	মানসিকভাৱে অসস্থ
ক) নিজৰ প্রতি সজাগ থকাৰ লগতে আনৰ প্রতি সন্মান প্রদর্শন কৰা।	ক) নিজৰ প্রতি সজাগতা নথকা আৰু আনৰ প্রতি সন্মান প্রদর্শন নকৰা।
খ) নিজৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে জনা আৰু আনৰ সীমাবদ্ধতাৰ প্রতি সহনশীল হোৱা।	খ) নিজৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে বজি নোপোৱা আৰু অইনৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে সহনশীল নোহোৱা।
গ) বিধিমতে আচৰণৰ কাৰণসমহৰ বিষয়ে জানে।	গ) আচৰণৰ কাৰণসমহৰ বিষয়ে নাজানে।
ঘ) এওঁলোকে আচৰণ অভিপ্রেত কৰিবলৈ দৰকাৰ হোৱা মল প্রয়োজনসমহৰ বিষয়ে জানে।	ঘ) এওঁলোকে আচৰণ অভিপ্রেত কৰিবলৈ দৰকাৰ হোৱা মল প্রয়োজনসমহৰ বিষয়ে নাজানে।

মানসিক স্বাস্থ্য, সেয়েহে মানসিক পৈণতাপ্রাপ্তিৰ বাবে এক চর্ত বলি ক'ব পাৰি। এজন মানসিকভাৱে সস্থ ব্যক্তিক দায়িত্বশীল আৰু সচাঁ অর্থত ব্যক্তিস্বত্ব থকা বলি কোৱা হয়। তেওঁৰ জীৱন দর্শনৰ প্রতি এক বাস্তৱিক উদ্দেশ্য থাকে। তেওঁ শুদ্ধ আৰু ভলৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰে।

জেকি ৰয়ৰ মতে এজন মানসিকভাৱে সস্থ ব্যক্তিয়ে শাৰিৰীকভাৱে স-স্বাস্থ্যৰ অধিকাৰী হ'ব পাৰে। তেওঁ সামাজিক সম্বন্ধও ভালদৰে ৰাখিব পাৰে। তেওঁৰ কামৰ প্রতি এক অন্তর্দৃষ্টি থাকে। ওপৰত কৰা আলোচনাৰ ভিত্তিত আমি তলত পর্যবেক্ষণসমহ অনভৱ কৰিব পাৰো। যথা—

- মানসিক স্বাস্থ্যৰ ধাৰণা ব্যক্তিনিষ্ঠ।
- মানসিক স্বাস্থ্য, সস্থ শাৰিৰীক স্বাস্থ্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।
- মানসিক স্বাস্থ্য নিৰূপণ কৰাটো কঠিন যিহেত ইয়াৰ কোনো মাপকাঠি নাই।
- মানসিকভাৱে সস্থ ব্যক্তিৰ লক্ষণসমহ দেশ ভেদে বেলেগ বেলেগ।
- মানসিক স্বাস্থ্য ব্যক্তিত্বৰ সমতা Balance)ৰ লগত একে অর্থত তল কৰিব পাৰি।
- মানসিক স্বাস্থ্য এক গতিশীল ধাৰণা।
- মানসিক স্বাস্থ্য জীৱনৰ উৎপীডন আৰু হেঁচাৰ লগত সম্বন্ধিত।

১৫.৩.২ মানসিক স্বাস্থ্যত প্রভাৱ পেলোৱা উপাদানসমূহ

এতিয়া আমি চাওঁ আহক কোনবিলাক উপাদানে মানসিক স্বাস্থ্যৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়। মানসিক স্বাস্থ্যই ব্যক্তিত্ব গঠনত এক জটিল ৰূপ ধাৰণ কৰে; কিন্তু ইয়াত এনেকৰা কিছমান উপাদান আছে যিবোৰে ইতিবাচক আৰু নেতিবাচক মানসিক

স্বাস্থ্য বিকাশত সহায় কৰে। মানসিক অসস্থতাৰ কাৰণসমহ বিভিন্নজন পণ্ডিতে বিভিন্ন ধৰণে দাঙি ধৰিছে। ইয়াত মানসিক অসস্থতাৰ কাৰণ কিছমানৰ আদশ Models) দাঙি ধৰা হৈছে—

- সামাজিক-সাংস্কতিক আদর্শ।
- চিকিৎসা সম্পকীয় আদর্শ।
- মনো-বিশ্লেষণাত্মক আদর্শ।
- ব্যক্তিত্বৰ সংহতিৰ আদর্শ।

সামাজিক-সাংস্কতিক আদশ : সামাজিক অৱস্থাসমহৰ ভমিকাৰ ওপৰ নির্ভৰশীল। যেনে— দর্ভিক্ষ, জাতিগত বৈষম্য, হিংসাত্মক ঘটনা ইত্যাদিবোৰ হ মানসিক সস্থতাৰ অৱনতি ঘটোৱাৰ মল কাৰক।

চিকিৎসা আদর্শই আমাৰ মগজৰ কার্যৱলীসমহত প্রভাৱ পেলোৱা বিভিঃ ধৰণৰ জৈৱিক অৱস্থাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

মনো-বিশ্লেষণাত্মক আদশ অসস্থতাৰ মল কাৰক হিচাপে আগর্ত বাল্যকালৰ অভিজ্ঞতাসমহৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব দিয়ে।

ব্যক্তিত্বৰ সংহতিৰ আদর্শইমানৱ জাতিৰ ব্যক্তিত্বৰ সংহতিৰ অসন্তুষ্টিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

এই আদর্শবোৰৰ উপৰি বিভিন্নজন পণ্ডিতে মানসিক অসস্থতাৰ বাবে আৰ কেতবোৰ উপাদান চিহ্নিত কৰিছে —

- প্রাথমিক।
- পর্ব-নিবন্ধন।
- বেগতে বিতত হোৱা।
- উদ্দীপিতকৰণ।

প্রাথমিক কাৰণ হ'ল এনে এটা চর্ত, যি নহ'লে মানসিক অসস্থতা সষ্টি হ'ব নোৱাৰে।

পর্ব-নিবন্ধন কাৰণ হ'ল এনে এটা চর্ত যিয়ে নেকি শেহতীয়া অপসমাযোজনৰ আগতে আহে। উদাহৰণস্বৰূপে— শিশু এটাই যদি আগতীয়া বাল্যকালত বহুত বেছি অগ্রাহ্যৰ সন্মখিত হয় তেন্তে তেওঁৰ মানসিক বিশংখলতা সষ্টি হ'ব পাৰে।

বেগতে বিতত হোৱাৰ চর্ত হ'ল বহুত বেছি দখ— অপসমাযোজিত আচৰণ প্রদর্শন কৰা। উদাহৰণস্বৰূপে - এজন ব্যক্তিৰ হঠাৎে দেউতাক ঢকৱা কথাটো এজনৰ ব্যক্তিৰ বাবে মানসিক বিশংখলতাৰ কাৰণ হ'ব পাৰে।

উদ্দীপিতকৰণ (Reinforcing) হ'ল এনে এটা চর্ত যিয়ে আগতে প্রদর্শিত অপসমাযোজিত আচৰণসমহ চলাই নিয়াত সহায় কৰে। যেনে— বেমাৰৰ ভাও ধৰা ভমিকাই ঘৰৰ অদৰকাৰী দায়িত্ব লোৱাৰ পৰা পৰিত্রাণ ঘটায়।

মানসিক অসস্থতাৰ কাৰণ হিচাপে মনোবিজ্ঞানীসকলে কিছমান উপাদান চিহ্নিত কৰিছে। সেই উপাদানসমহ হ'ল—

ক) বংশগতি ঃ
- প্রজননিক দোষ।
- ক্রম'চমেল (Chromosomal) দোষ।
- জীৱান কোষৰ আসোঁৱাহ।
- সাংবিধানিক সমর্থতা— শাৰীৰিক, শাৰীৰিকভাৱে অক্ষম ইত্যাদি।
- শাৰীৰিকভাৱে বঞ্চনা— অপষ্টিকৰ খাদ্য, শোৱাৰ বেমেজালি, মগজৰ ৰোগ নিৰূপণ বিদ্যা।

খ) মনোবৈজ্ঞানিক ঃ
- মানসিকভাৱে বঞ্চনা (Deprivation)।
- আনষ্ঠানিক বিষয়।
- গহৰ পৰা বঞ্চনা।
- পৰিয়াল গাঁথনিৰ আসোঁৱাহ
- অত্যাধিক হেঁচা ইত্যাদি।

গ) সামাজিক-সাংস্কতিক উপাদান।

ঘ) যদ্ধ আৰু সন্ত্রাস।

ঙ) দলীয় ক-সংস্কাৰ।

চ) অর্থনৈতিক আৰু নিৱনৱা সমস্যা।

ছ) আধনিকীকৰণ আৰু গোলোকীকৰণ।

১৫.৪ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ ধাৰণা

মানসিক স্বাস্থ্য বিধি হ'ল সেই সমহ নিয়ম-কানন আৰু চর্ত— যিবিলাক অনস কৰিলে কোনো ব্যক্তিয়ে পৰিবেশত কোনো সমস্যা নোহোৱাকৈ সংগতি বিধান কৰিবলৈ সক্ষম হয়। মানসিক স্বাস্থ্য শব্দটো মানসিক স্বাস্থ্য বিধি শব্দৰ লগত ওতপ্রোতভাৱে জড়িত যিহেত মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ মল উদ্দেশ্যই হ'ল মানসিক স্বাস্থ্য লাভ কৰা, অন্য অর্থত মানসিক স্বাস্থ্য ৰক্ষা কৰাৰ এটা উপায় হ'ল মানসিক স্বাস্থ্য বিধি। সেইকাৰণেই ক'ব পাৰো যে মানসিক স্বাস্থ্য বিধি হ'ল উপায় আৰু মানসিক স্বাস্থ্য হ'ল তাৰ লক্ষ্য।

সংজ্ঞা (Definition) ঃ মানসিক স্বাস্থ্য বিধি সম্পর্কে বহুতো সংজ্ঞা আছে তাৰে। কিছমান সংজ্ঞা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

ক্লেইনৰ (Klien) মতে মানসিক স্বাস্থ্য বিধিয়ে ব্যক্তি এজন যেতিয়া কিছমান সমস্যাৰ সন্মখীন হয় তেতিয়া তাক সহায়ক সাহার্য কৰাৰ অর্থে চেষ্টা কৰে। তেওঁৰ মতে এই সমস্যাবোৰ হ'ব পাৰে—

- অসস্থতাৰ বাবে
- মৌদ্রিক
- সামাজিক স্থান
- ধর্ম
- যৌনতা
- আর্থিক নিৰাপত্তা
- বার্দ্ধক্য
- নিৰাপত্তাহীনতা

ৰিভলিনৰ মতে, মানসিক স্বাস্থ্য বিধি মানে হ'ল—

- স্বাস্থ্যবিধিৰ সম্ভেদ আৰু কৌশল প্রয়োগৰ বাবে ব্যৱহৃত উপায়।
- ইয়াক মনোবিজ্ঞান, শিশু মনোবিজ্ঞান, শিক্ষা, সমাজবিজ্ঞান, মনঃস্তাত্ত্বিক, চিকিৎসা বিদ্যা আৰু জীৱতত্ত্ব বিজ্ঞানৰ পৰা লোৱা হৈছে।
- মানসিক স্বাস্থ্য বিধিয়ে ব্যক্তি এজনৰ আৰু সম্প্রদায় এটাৰ মানসিক স্বাস্থ্যৰ বিকাশ আৰু সংৰক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমহৰ বাবে যত্ন লয়।
- ই হৈছে মানসিক স্বাস্থ্যৰ উৎকর্ষ সাধন কৰা আৰু মানসিক বিশংখলতাক বাধাদান কৰা সম্বন্ধীয় নীতি আৰু পদ্ধতিৰ অধ্যয়ন।

আমাৰ সভ্যতাৰ নিচিনাকৈ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ ৰৰঞ্জীও অতি পৰণি। ভাৰতবর্ষত বহুদিন আগতে মানসিক অসস্থতাৰ বাবে কি কি চিকিৎসা কৰিব পাৰি সেই বিষয়ে বহু আলোচনা কৰা হৈছে। আয়র্বেদ শাস্ত্রই ইয়াৰ প্রকষ্ট উদাহৰণ। কিন্তু পাশ্চাত্যত কৰি শতিকাৰ প্রথম দশকতহে স্বাস্থ্যবিজ্ঞান ধাৰণাই জন্ম লাভ কৰে। ইয়েল Yale) বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক ডিগ্রীধাৰী ক্লিফোর্ড বিয়াৰক (C. Beer) মানসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞানৰ পিত বলি কোৱা হয়। ১৯০৮ চনত তেওঁ পৰিয়ালকেন্দ্রীক অশান্তিৰ বাবে মনোকষ্ট ভোগ কৰি আত্মহত্যা কৰিবলৈ উদ্য হৈছিল। কিন্তু তেওঁ ভাগ্যক্রমে বাছি যায় আৰু তেওঁক মানসিক অসস্থতাৰ বাবে চিকিৎসা কৰা হয়। আৰোগ্য লাভ কৰাৰ পাছত তেওঁ ' A Mind that Found Itself" নামৰ কিতাপ এখন লিখি উলিয়ায়। এই কিতাপখনত তেওঁ অসস্থতাৰ কাৰণসমহ চিহ্নিত কৰাৰ লগতে চিকিৎস বিধান বিলাকো উল্লেখ কৰিছিল। এই কিতাপখনে সাধাৰণ মানহৰ মাজত মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ আৱশ্যকতাৰ বিষয়ে এক আলোড়নৰ সষ্টি কৰিছিল।

১৫.৪.১ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ উদ্দেশ্য

মানসিক স্বাস্থ্য বিধি হ'ল এক বিজ্ঞান। মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ মল উদ্দেশ হ'ল ব্যক্তিক পৰিৱেশৰ লগত সস্থভাৱে সংগতি বিধান কৰাৰ বাবে সহায় কৰা। সেয়েহে আমি ক'ব পাৰোঁ যে মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ ধাৰণাটো হ'ল ইতিবাচক।

মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ মখ্য উদ্দেশ্যসমহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

এজনৰ সম্ভাৱনীয়তাসমহ সাব্যস্ত কৰাত সহায় কৰা। প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে কিছমান সম্ভাৱনীয়তা লৈ জন্মগ্রহণ কৰে। মানসিক স্বাস্থ্য বিধিয়ে এজন ব্যক্তিৰ সম্ভাৱনীয়তাসমহ বিকশিত কৰাত সহায় কৰে।

আত্মসন্মান আৰু অইনৰ প্রতি সন্মান প্রদর্শন কৰাত সহায় কৰে। বেছি সংখ্যক লোকেই আবেগিক বিশংখলতা ভোগাৰ মল কাৰণ হ'ল আত্মসন্মান বোধ হেৰুওৱা।

এজন ব্যক্তিয়ে যেতিয়া নিজক ভাল পায় তেতিয়া তেওঁ আনকো ভাল পাব পাৰে আৰু যেতিয়া নিজক বেয়া পায় তেতিয়া তেওঁ আনকো বেয়া পায়। সেয়েহে মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ মখ্য লক্ষ্য হ'ল —ব্যক্তি এজনে নিজকে প্রথমে সন্মান কৰিব জা লাগিব।

এজন ব্যক্তিৰ সীমাবদ্ধতাসমহ জনাত সহায় কৰে আৰু অন্যৰ সীমাবদ্ধতাসমহ সহ্য কৰাত সহায় কৰে।

মানসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞানে ব্যক্তি এজনৰ শাৰিৰীক, মানসিক, আধ্যা সমর্থতাসমহৰ সামঞ্জস্য ভালকৈ সমাযোজন কৰিব পাৰে।

সখী মনোভাৱৰ সষ্টি কৰাত সহায় কৰে। মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ অন্য এটা উদ্দেশ্য হ'ল জীৱনৰ প্রতি এক ইতিবাচক মনোভাৱৰ বিকাশ সাধন কৰা, যাতে পথিৰীত ব্যক্তিজনে সখীভাৱে জীৱন-যাপন কৰিব পাৰে।

মানসিক স্বাস্থ্য বিধিয়ে জীৱনৰ প্রত্যেকটো স্তৰতে যাতে সফলভাৱে সমাযোজন কৰিব পাৰে তাৰ বাবে প্রস্তুত কৰি তোলে। যেনে -বিদ্যালয়ত, গহত, সমাজৰ কামত, ইত্যাদি।

আমাৰ বহুতেই আমি নিজক ভালদৰে চিনি নাপাওঁ। আমাৰ সম্ভাৱনীয়তা কিমানখিনি, সীমাবদ্ধতা কিমানখিনিত আৰু দর্বলতাসমহ কোন কোন ক্ষেত্রত আছে আমি নিজেই নাজানো, যাৰ বাবে আমি বিভিন্ন ক্ষেত্রত উজতি খাব লগা হয়। কিন্তু মনসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞানে নিজক জনাত সহায় কৰে।

১৫.৪.২ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ কার্যৱলীসমহ

মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ চাৰিটা দৰকাৰী কার্য আছে। সেইবোৰ হ'ল—

- **আৰোগ্য ঃ** মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ আটাইতকৈ দৰকাৰী কার্য হ'ল— কিছমান দৈনিক কার্যৰ দ্বাৰা মানসিক অসস্থতাৰ সমস্যাসমহ দৰ কৰিব পাৰি।
- **সজনকাৰী ঃ** অন্য এটা মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ কার্য হ'ল দৈনিক কার্য তালিকা কিছমান তৈয়াৰ কৰি লব লাগে, যেনে— নির্দেশনা, মনোৰোগ, চিকিৎসাৰ নিদান স্থাপন কৰা আৰু ৰোগ প্রতিকাৰ কৰণৰ কার্যকৰী ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰা।
- **সংৰক্ষণকাৰক উপকাৰিতা** (Preservative) **ঃ** সকলো ব্যক্তিয়ে মানসিক-ভাৱে অসস্থ নহয় বৰঞ্চ তাৰ ভিতৰত মানসিকভাৱে সস্থ মানহো আছে মানসিক স্বাস্থ্য ৰক্ষা কৰিবলৈ হ'লে সমাজৰ প্রতিজন লোকেই নিয়মিতভাবে কিছমান নীতি-নিয়ম মানি চলিব লাগে। ইয়াৰ যোগেদিহে সমাজত সস্থ মানসিক স্বাস্থ্য ৰক্ষা কৰিব পৰা যাব।
- **প্রশিক্ষণ ঃ** মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ অন্য এটা কার্য হ'ল— কিছসংখ্যক ব্যক্তিক

এনেকৰাকৈ প্ৰশিক্ষণ দিব লাগে যাতে তেওঁলোকে মানসিক সমস্যা থকা ব্যক্তিসকলক তেওঁলোকৰ সমস্যাসমহ উপলব্ধি কৰি তেওঁ আৱশ্যকতাসমহ পৰণ কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

১৫.৪.৩ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ নীতিসমূহ

বিভিন্ন ধৰণৰ ব্যক্তিৰ মাজত যিহেতে প্ৰভেদ আছে সেইবাবে মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ বাবে সাধাৰণ এটা নীতি গ্ৰহণ কৰাটো কঠিন কাম। তাৰ কাৰণ কেবাটাও। যেনে—

- বিকাশৰ বিভিন্ন স্তৰত মানহৰ প্ৰয়োজনসমহ বিভিন্ন ধৰণৰ। আৰ প্ৰয়োজনবোৰ স্বভাবত অমিল।
- মানহৰ আচৰণ বা কাৰ্য নিৰ্ণয় কৰিবলৈ কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট মাপকাঠি নাই।

তথাপিও এই অসবিধাসমহ থকা স্বত্বেও আমি কিছমান সাধাৰণ নীতি গ্ৰহণ কৰিব পাৰো। সেইবোৰ হ'ল—

- **গহ পৰিবেশত সমাযোজন** প্ৰত্যেক শিশুৱে এনেকৰা কেতবোৰ আচৰণ বিকাশ কৰিব লাগে যাতে তেওঁলোকে যিকোনো পৰিবেশতে সমাযোজন কৰিব পাৰে। আগতীয়া বাল্যকালত শিশুসকলে যিবিলাক আচৰণ গটি তোৱে সেইবিলাক সাধাৰণতে ভৱিষ্যতলৈ থাকি যায় বলি কোৱা হয়। সেয়েৱে অভিভাৱকে এই ক্ষেত্ৰত খব সচেতন হোৱা উচিত। সেইবাবে শিশু বিকাশৰ সমগ্ৰ দিশৰ প্ৰতি তেওঁলোকৰ সাধাৰণ সচেতনতা, প্ৰতিযোগিতা, নিৰাপত্তা তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজন অনযায়ী অনশাসন ইত্যাদিবোৰ লৰা-ছোৱালীৰ মাজত বিকাশ হবলৈ সবিধা দিব লাগে।
- **স্কলত সমাযোজন** (Adjustment in School) ঃ গহৰ পিছতেই স্কৱ ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশতবিশেষ ভমিকা গ্ৰহণ কৰে। স্কলে বিভিন্ন ধৰণৰ কাৰ্যৱলীৰ যোগেদি এনেকৰা পৰিবেশ গটি তলিব লাগে যাতে লৰা-ছোৱালীৰ মানসিক স্বাস্থ্য ৰক্ষা কৰাত সহায় হয়।
- **সমাজত সমাযোজন** মানহ হ'ল সামাজিক প্ৰাণী আৰু সমাজত যে সেয়েহে সমাযোজন কৰি চলিব লাগে। যথোপযক্ত সামাজিক ভাৱবিনিময় নোহোৱাকৈ সসামঞ্জস্যপৰ্ণ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ হ'ব নোৱাৰে। সেয়েহে পিত-মাত, শিক্ষক আৰু সমাজে একেলগ হৈ এনেকৰা কিছমান কৌশল উলিয়াব লাগে যাতে সমাজত এক সস্থ বাতাবৰণ সষ্টি হয়।
- **কৰ্মত সমাযোজন** (Adjustment to work) ঃ ফ্ৰয়দৰ মতে যদি ব্যক্তি এজনে কতকাৰ্যতাৰে কাম কৰিব পাৰে তেনেহ'লে তেওঁ মানসিকভাৱে সস্থ কোৱা হয়। স্কলে সেয়েহে দৈনিক কাৰ্য তালিকা কিছমানৰ জৰিয়তে লৰা ছোৱালীৰ কামৰ প্ৰতি উপযক্ত মানসিক অৱস্থা গটি তলিব পাৰে।

১৫.৪.৪ মানসিক স্বাস্থ্যবিধিৰ সীমাবদ্ধতা

যদিও আমাৰ শিক্ষাব্যৱস্থাত মানসিক স্বাস্থ্যবিধি এক গুৰুত্ব দিশ বলি ভবা হয় তথাপিও ইয়াৰ কিছমান সীমাবদ্ধতা আছে। সেইবোৰ হ'ল -

- বেছিসংখ্যক পিত-মাতয়েই মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ প্রতি সজাগ নহয়। সেয়েহে তেওঁলোকে নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ মানসিক স্বাস্থ্য কেনেকৈ ৰক্ষা কৰিব লাগে সেই কথাত গুৰুত্ব নিদিয়ে।
- আমাৰ স্কলৰ শিক্ষকসকলৰ ইমান বেছি কামৰ হেঁচা যে তেওঁলোকে ছাত্র·ছাত্রীৰ মানসিক স্বাস্থ্য ৰক্ষা কৰিবৰ বাবে যিবিলাক দৈনিক কার্য তালিকা প্রয়োগ কৰিব লাগে সেইবিলাক গঠন কৰিবলৈ সময় নেপায়।
- মানসিক স্বাস্থ্যৰ সমস্যা সমহ প্রতিৰোধ কৰিবলৈ প্রশিক্ষিত ব্যক্তিৰ অভাৱ।

চিন্তা চর্চা কৰক ঃ ১৫.১

মানসিক স্বাস্থ্য আৰু স্বাস্থ্য বিধিৰ মাজত সম্বন্ধ কি?

.....

.....

মানসিকভাৱে সস্থ ব্যক্তি এজনৰ বৈশিষ্ট্যসমহ কি কি?

.....

.....

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ মানসিক অসস্থতাৰ বিষয়ে Clifford Beers য়ে লিখা কিতাপখনৰ নাম কি?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ নীতি গঠন কৰিবলৈ যাওঁতে সন্মখীন হোৱা সমস্যা দটা কি কি?

.....

.....

১৫.৫ সমাযোজন কৌশল

প্রত্যেকজন মানহৰ অৱস্থা আৰু চাহিদা অনযায়ী সমাযোজনৰ পদ্ধতিও বে বেলেগ। প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে নিজৰ নিজৰ কিছমান উদ্দেশ্যত উপনীত হবলৈ ইচ্ছা কৰে। কি কিছমানবাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ কাৰণৰ বাবে সেই উদ্দেশ্যসমহ বাস্তৱত ৰূপায়িত কৰা সম্ভৱ হৈ নঠে। এই ক্ষেত্রত কিছমান ব্যক্তিয়ে ব্যর্থতাত ভগে. কিছমানে আকৌ বেলেগ বেলেগ ধৰণে আচৰণ প্রদর্শন কৰে। কেতিয়াবা কেতিয়াবা সেই ব্যর্থতাসমহ দৰ কৰিবলৈ কিছমান কৌশল অৱলম্বন কৰে। মানহে নিজৰ প্রয়োজনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নিজক সংশোধন কৰি পৰিবেশৰ লগত সামঞ্জস্য স্থাপন কৰে। নিজস্ব আচৰণ সংশোধন ঘটাৰ পাছত পৰিবেশৰ লগত সম্পৰ্ক কৰা প্রক্রিয়াটোক সমাযোজন কৌশল বলি কোৱা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে এজন লৰা ডাং হবলৈ বিচাৰিছে কিন্তু তেওঁ আসন যোগাৰ কৰিব নোৱাৰিলে। সেয়েহে তেওঁ তেওঁৰ প্রয়োজন পৰণ কৰিব নোৱাৰা বাবে ব্যর্থতাত ভগিব পাৰে নাইবা বেলেগ কিবা চিকিৎসা সম্পর্কীয় বিষয় অধ্যয়ন কৰিব পাৰে আৰু নাইবা কলা বিষয়তো নাম ভর্ত্তি কৰিব পাৰে।

এনে পৰিস্থিতিত এজন মানসিকভাৱে সস্থলোকে নিজৰ অহা ভাবক সৰক্ষা দিবৰ বাবে কম-বেছি পৰিমাণে সামাজিক গ্রহণযোগ্যতা থকা কোনো কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব।

জানি থোৱা ভাল

- মনোবৈজ্ঞানিক মনস্তত্ত্ববিদ নাইবা মানসিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞানবিদ সকলৰ মাজত সমাযোজন কৌশলৰ বিভিন্ন শ্রেণীবিভাগৰ সম্পর্কত কোনো মিল নাই।

সমাযোজন কৌশলৰ সম্পর্কত যদিও মনোবৈজ্ঞানিক. মনস্তত্ত্ববিদ ইত্যাদিসকল একমত নহয় তথাপিও কেইটামান উমৈহতীয়া সমাযোজন কৌশল তলত উল্লেখ কৰা হয়।

- **ক্ষতিপৰণ** (Compensation)
- **চিনাক্তকৰণ** (Identification)
- **যক্তিযক্তকৰণ** (Rationalization)
- **নেতিবাচক** (Negativism)
- **দিবাস্বপ্ন** (Day dreaming)
- **প্রত্যাগমন বা প্রত্যাৱর্তন** (Regression)
- **অৱদমন** (Repression)
- **প্রক্ষেপন** (Projection)

ক্ষতিপৰণ (Compensation) ঃ ব্যক্তিয়ে কোনো এটা দিশত নিজৰ দৰ্বলতা পৰণ কৰিবলৈ এই ক্ষতিপৰণ কৌশলটো ব্যৱহাৰ কৰাটো হ'ল মানহৰ এটা প্ৰবত্তি। যেতিয়া কোনো এজন ব্যক্তিয়ে কোনো দিশত অক্ষমতা বা অকতকার্য হয় তেতিয়া তেওঁ তাক মানি লোৱাৰ পৰিবৰ্তে আন কোনো এটা দিশত কতকার্য হ'বলৈ চেষ্টা কৰে। শক্তি সম্বন্ধে চলোৱা নেপোলিয়নৰ উদাহৰণটো এই ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য। ক্ষতিপৰণ দই প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে, যেনে—

- প্ৰত্যক্ষ ক্ষতিপৰণ ঃ যেতিয়া ব্যক্তি এজনে কোনো এটা দিশত অক্ষমতা থকা বলি অনভৱ কৰে তেতিয়া তেওঁ আপ্ৰান চেষ্টাৰ ফলত সেই অক্ষমতাক ফলৱতী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে ল'ৰা এজনে অংকত দৰ্বল হ'ব পাৰে কিন্তু একমাত্ৰ কঠোৰ পৰিশ্ৰমৰ ফলত তেওঁ অংকত চোকা হব পাৰে। এইটো প্ৰত্যক্ষ ক্ষতিপৰণৰ উদাহৰণ।
- অতিমাত্ৰা ক্ষতিপৰণ ঃ এইটো হ'ল এনে এটা প্ৰক্ৰিয়া যিটোৰ জৰিয়তে ব্যা এজনে তেওঁৰ বিশিষ্ট দৰ্বলতাসমহক বিশিষ্ট শক্তিলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব পাৰে উদাহৰণস্বৰূপে ভমষ্থেনিছে তেওঁৰ কথন প্ৰক্ৰিয়াত দৰ্বলতা থকা স্বত্বেও এজ মহান বক্তা হ'ব পাৰিছিল।
- অপ্ৰত্যক্ষ ক্ষতিপৰণ ঃ বহুতো অভিভাৱকে তেখেতসকলৰ সন্তানক তেখেতসকলে আশা কৰা মতে আৰু নিজে ল'বলৈ সক্ষম নোহোৱা, জীৱিকা ল'বৰ বাবে চেষ্টা কৰে। আকৌ পঢা-শুনাত দৰ্বল ছাত্ৰ এজনে খেলত পাৰদৰ্শীতা দেখৱাই ক্ষতিপৰণ কৰিব পাৰে। এইবোৰ অপ্ৰত্যক্ষ ক্ষতিপৰণৰ উদাহৰণ।

চিনাক্তকৰণ (Identification) ঃ এই প্ৰক্ৰিয়াত ব্যক্তি এজনে অন্য ব্যক্তিৰ জৰিয়তে বা এটা দলৰ জৰিয়তে নাইবা এটা অনষ্ঠানৰ জৰিয়তে নিজকে চিনাক্ত কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- চিনাক্তকৰণ সাৰ্বজনীনভাবে ব্যৱহৃত হয়।
- এইটো আটাইতকৈ সন্তোষদায়ক কৌশল।

এই চিনাক্তকৰণৰ জৰিয়তে তেওঁ সন্তুষ্টি পায়। তেওঁ অইনৰ সাহসত সাহস পায় উদাহৰণস্বৰূপে শিশু এটাই কেনেকৈ নিজকে মাক বা দেউতাকৰ সৈতে চিনাক্তকৰণ কৰে। এনে সমাযোজন প্ৰক্ৰিয়াৰ যোগেৰে ব্যক্তিয়ে পৰোক্ষভাৱে নিজ ব্যক্তিত্বক শক্তিশালী কৰি তোলাৰ চেষ্টা কৰে। যদি এই কৌশলটো অতিমাত্ৰাই ব্যৱহাৰ কৰা হয় তেনেহলে ইয়ে ব্যক্তি এজ মানসিক স্বাস্থ্যত আঘাত কৰিব পাৰে।

যক্তিযক্তকৰণ (Rationalization) ঃ এইটো এনেকৰা এটা কৌশল যাৰ যোগেদি অযক্তিকৰ কথা বা কাম একোটাকৈ যক্তিসংগত বা উচিত বলি প্রতিপন্ন কৰি তলিবলৈ প্রচেষ্টা চলোৱা হয়।

সাধাৰণতে দই ধৰণৰ যক্তিযক্তকৰণ আছে সেই দটা হ'ল—

ক) **আঙ্গৰ টেঙা ঃ** যেতিয়া ব্যক্তি এজনে আপ্রাণ চেষ্টাৰ ফলতো উদ্দেশ্যত উপনীত হব নোৱাৰে তেতিয়া তেওঁ সেইটো বস্তু নেলাগে বলি কব পাৰে। ইয়াত ব্যক্তিয়ে নিজৰ অক্ষমতাৰ বাবে আনক দোষাৰোপ কৰাৰ পৰিবর্তেপৰিস্থিতিক স্বাভাৱিকভাৱে গ্রহণ কৰিবলৈহে চেষ্টা কৰে। তলৰ উদাহৰণৰদ্বাৰা সেইটো দেখা যায়।

- শিয়াল এটাই যেতিয়া আঙ্গৰৰ থোপা ঢকি নেপায় আঙ্গৰ খাবলৈ নেপা তেতিয়া কয় যে আঙ্গৰ টেঙা।
- যেতিয়া লৰা এজনে স্কলৰ ফটবল দলটোৰ বাবে বাচনি নেপালে তেতিয়াতেওঁ কয় যে তেওঁ খেলিবলৈ ভাল নাপায়।

খ) **নেমটেঙা মিঠা ঃ** যেতিয়া ব্যক্তি এজন নিজৰ পাৰদর্শিতাত সন্তুষ্টি নহয় তেতিয়া এনেকৰা ধৰণৰ যক্তিযক্তকৰণৰ সহায় লয়। উদাহৰণস্বৰূপে শিক্ষক এজনে "শিক্ষক পদটোত" যোগদান কৰাৰ পর্বে তেওঁ তাতকৈ বেছি কিবা ভাল কাম পায় নেকি বিচাৰি আছিল। কিন্তু যেতিয়া অক্ষম হ'ল, তেতিয়া তেওঁ "শিক্ষক" পদটোকে খব ভাল জীৱিকা বলি গ্রহণ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল আৰু ইয়াৰ যোগেদি নিজকে যক্তিসংগত কৰি তলিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

ডেমস থেনেচ (৩৮৪-৩২২ খৃষ্টাব্দ) ঃ এওঁ পৰণি কালৰ এথেন্স চহৰৰ ভাল বক্তা আছিল।

জানি থোৱা ভাল

- যক্তিযক্তকৰণ আটাইতকৈ জনপ্রিয় কৌশল।
- যক্তিযক্তকৰণৰ লক্ষ্য হ'ল মনৰ ব্যর্থতামলক পৰিস্থিতিত নিজক স্বাভাৱিক কৰণ কৰি তলিবৰ বাবে লোৱা এক সমাযোজন প্রচেষ্টা।

নেতিবাচক (Negativism) ঃ নেতিবাচক ব্যক্তিয়ে অইনে পৰামর্শ দিলেও লোৱা পৰা বিৰত থাকে। বাল্যকালত শিশুসকলে বিশেষকৈ এই কৌশলটো প্রয়োগ কৰে। কিছমান শিশুৱে যিকোনো অনৰোধতে 'নহয়' শব্দটো প্রয়োগ কৰে। তেওঁ পিছত সেই অনৰোধতো ৰক্ষা কৰিলেও প্রথম অৱস্থাত 'নহয়' বা 'নোৱাৰো' শব্দটো প্রয়োগ কৰিবই। যদি এই অস্বীকাৰ কৰি থকা প্রক্রিয়াটো চলাই থাকে তেনেহলে তেওঁৰ বিকাশৰ প্রক্রিয়াত নেতিবাচক কৌশলতো চিৰস্থায়ী হৈ বোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে।

দিবাঃস্বপ্ন (Day dreaming) ঃ এই কৌশলটো প্রায় সকলো মানহেই ব্যৱহাৰ কৰে। এজ ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ বাস্তৱত বিফল আৰু অপৰণ হৈ ৰোৱা ইচ্ছা, আশা-আকাংশা আদি মনৰ কল্পনাৰ যোগেদি পৰোক্ষভাৱে পৰণৰ চেষ্টা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে - এজন ডেকা লৰাই যৌৱনকালত তেওঁৰ জনপ্রিয়তা বদ্ধি কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰে কিন্তু তেওঁৰ সমনীয়া লোকসকলে ভাল নেপায়। তেনেক্ষেত্রত তেওঁ সেই দলটোৰ সকলোৱে ভালপোৱা নায়কহিচাপে নিজকে কল্পনা কৰিব পৰাৰ দিবাস্বপ্ন দই প্রকাৰৰ হ'ব পাৰে—

ক) **বিজয়ী বীৰৰ দৰে** এনেধৰণৰ দিবাস্বপ্নত ব্যক্তিয়ে প্রত্যেক ক্ষেত্রতে নিজবে সক্ষম আৰু কতকার্য বলি ভাবে। উদাহৰণস্বৰূপে এজন ব্যক্তিয়ে নিজকে কেতিয়াবা সঙ্গীতজ্ঞ বলিও বিবেচনা কৰিব পাৰে যাতে সকলো দর্শকে মোহ যাব পাৰে।

খ) **ভগি থকা বীৰৰ দৰে** এনে ধৰণৰ দিবাস্বপ্নত এজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ প্র সহানভতিত লিপ্ত হৈ থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে যদি শিশু এটাই ঘৰখনত বেয়া আচৰণ পাই থকা বলি অনভৱ কৰে তেনেহলে তেওঁ কল্পনা কৰি কৰি অসস্থ হৈ পৰে।

প্রত্যাগমন বা প্রত্যাবর্তন (Regression) ঃ এইটো এটা এনেকৰা কৌশল যাৰ দ্বাৰা ব্যক্তিয়ে দখদায়ক পৰিস্থিতিৰ পৰা বা জটিল পৰিস্থিতিৰ পৰা নিজকে নিৰাপদ দৰত্বত ৰাখে। উদাহৰণস্বৰূপে হতাশাত ভাঙি পৰা কোনো ব্যক্তয়ে শিশুৰ দৰে কান্দিবলৈ আৰম্ভ কৰিব পাৰে। অতীতৰ সদিনলৈ ঘৰি যোৱাৰ ইচ্ছা সকলোৰে মাজতে থাকে। ইয়াৰ এটা উদাহৰণ হ'ল নির্বাচিত কেতবোৰ কথা পাহৰি পেলোৱাটো।

অৱদমন (Repression) ঃ এই পদ্ধতিত ব্যক্তিয়ে মনৰ দখ আৰু বেদনাদায়ক অভিজ্ঞতাবোৰক অচেতন মনত লকৰাই ৰাখি চেতন মনক উত্তেজনামক্ত কৰি ৰখা অৱস্থা।

প্রক্ষেপন (Projection) ঃ এই পদ্ধতিত ব্যক্তি এজনে নিজৰ দোষ দর্বলতা ঢাকি ৰাখিবৰ বাবে আনৰ গালৈ তাক প্রক্ষেপন কৰে। স্নায়বিক আৰু মনোৰোগী ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী লোকে বাৰে বাৰে খব বেছিকৈ এই প্রক্ষেপন পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়।

১৫.৬ অপ-সমাযোজনৰ কাৰণ

মানৱ আচৰণৰ এক জটিল সমস্যা হৈছে অপসমাযোজন। ইয়াৰ বাবে উপযক্ত কাৰণ উলিওৱাটো বৰ কঠিন। ছাত্র-ছাত্রীৰ মাজত অপ-সমাযোজনৰ ক্ষেত্রত গহ-স্কল আৰু সমাজে এক বিশেষ দৰকাৰী ভমিকা গ্রহণ কৰে। ফ্রয়েদ, এডলাৰ, য়ঙ ইত্যাদি মনোবৈজ্ঞানিকসকল অপসমাযোজনৰ বিভিন্ন উপাদান বর্ণনা কৰিছে। তাৰ ভিতৰত কিছমান উপাদান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

অপসমাযোজনৰ বিভিন্ন কাৰণ আছে। এইবিলাক তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি—

ক) ব্যক্তিগত (Personal)

খ) সামাজিক (Social)

গ) স্কলীয়া উপাদান (School factors)

ক) ব্যক্তিগত (Personal)

- দৈহিক গঠন (Physique) ঃ যদি শিশু এটা বৰ দৰ্বল হয়, দেখাত বেয়া ঃ ইন্দ্রিয়সমহৰ যদি কিবা বিসংগতি থাকে তেওঁ এক বিশেষ ধৰণৰ মানসিক অশান্তিত ভোগে আৰু তাৰ ফলত অপসমাযোজনৰ সষ্টি হব পাৰে।
- দৰিদ্রতা (Poverty) ঃ দৰিদ্রতাক অপসমাযোজনৰ এক কাৰণ বলি কোৱা হয়। যেতিয়া লৰা-ছোৱালীৰ মৌলিক প্রয়োজনখিনি পিত-মাতয়ে পৰণ কৰিব নোৱাৰে তেতিয়াই শিশুটোৰ মনত এক সংঘাতৰ সষ্টি হয়।
- ব্যক্তিগত নাটনি (Individual Scarcity) ঃ ব্যক্তিগত নাটনিও অপসমাযোজনৰ এক বিশেষ কাৰণ বলিব পাৰি। ধৰা হ'ল এজন ছাত্র খব বেছি চোকা নহব পাৰে, কিন্তু তেওঁৰ পিত-মাতয়ে তেওঁৰ পৰা খব বেছি আশা কৰে। ইয়াৰ ফলত সংঘাতৰ সষ্টি হয় আৰু ইয়ে অপসমাযোজনৰ এক কাৰণ হৈ পৰে।
- পিত-মাতৰ ব্যৱহাৰ (Behviour of Parents) ঃ যদি শিশু এটা আগতী বাল্যকালত মাক-বাপেকৰ পৰা অবাঞ্চিত হয় তেনেহলে তেনে শিশুৱে অনিশ্চয়তা, নিৰাপত্তাহীন, অকলশৰীয়া অনভৱ কৰে। মাক-বাপেকৰ এনে ব্যৱহাৰে শিশুটোৰ অপসংহতি মলক আচৰণত সহায় কৰে।
- আবেগিক চক (Emotional Shock) ঃ যেতিয়া শিশুসকলে আবেগিক চ খায় অর্থাৎ মত্য, দর্ঘটনা ইত্যাদি আদিৰ সন্মখীন হয় তেতিয়া তেওঁৰ আচ সমহত অপসমাযোজনাৰ ইংগিত পোৱা যায়।
- দীর্ঘদিনীয়া অসস্থতা আৰু আঘাত (Long term disease or Injurey) ঃ দীর্ঘদিনীয়া বেমাৰ আৰু আঘাতৰ ফলতো শিশুসকলৰ মাজত অপসমাযোজন কাৰণ হব পাৰে।
- বিপর্যস্ত পৰিয়াল (Broken Family) ঃ যিসকল লৰা-ছোৱালী বিপর্য্যস্ত পৰিয়ালৰ পৰা আহে। যেনে অভিভাৱকৰ মত্য: বিবাহ বিচ্ছেদ, শাৰিৰীক বা মানসিক বাধাগ্রস্ততা ইত্যাদিৰ ফলস্বৰূপে হোৱা বিপর্যস্ত। সেইসকল লৰা-ছোৱালীৰ মাজত পৰিবেশৰ লগত অপসমাযোজনৰ সষ্টি হব পাৰে।

খ) সামাজিক উপাদান ঃ

- ধর্মীয় বিশ্বাস (Religious Faith) ঃ বর্তমান আধনিকীকৰণৰ যগত, যৱক-যৱতী সকলে ধর্মীয় বিশ্বাসৰ ওপৰত আস্থা হেৰুৱাই বর্তমান পৰিবেশৰ লগত সামাজিক সংহতি বজাই ৰাখিব নোৱাৰে। ইয়াৰ ফলত অপসমাযোজনৰ সষ্টি হয়।
- পিত-মাতৰ গতিশীলতা (Parents mebility) ঃ যিবিলাক লৰা-ছোৱালীৰ মাক-দেউতাক সঘনাই এঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ বদলি হৈ থাকে তেনেবোৰ পি মাতৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে পৰিবেশৰ লগত সমাযোজন কৰিব নোৱাৰে। আৰু ইয়াৰ

ফলত তেওঁলোকে পৰিবেশৰ লগত অপসমাযোজন কৰে আৰু নিৰাপত্তাহীনতাত ভোগে।

গ) **বিদ্যালয় ঃ** লৰা-ছোৱালীৰ অপসমাযোজনৰ আন এটা কাৰণ হৈছে বিদ্যালয় পৰিবেশ। ইয়াৰ লগত সংগতি ৰাখি কিছমান উপাদান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ·

- পাঠ্যক্রমৰ অনপযুক্ততা ঃ আমাৰ বর্তমান পাঠ্যক্রমে উঠি অহা লৰা-ছোৱালী সকলৰ বিভিন্ন স্তৰৰ দৈহিক, মানসিক আৰু সামাজিক প্রয়োজনসমূহ যথোপযুক্তভাৱে পূৰণ কৰিব নোৱাৰে। তাৰ ফলত তেওঁলোকে নিৰাশ হৈ জীৱনৰ সচাঁ পৰিস্থিতি সমূহত নিজকে খাপ খৱাব নোৱাৰে।
- অৱসৰ সময় কটোৱাৰ উপযুক্ত ব্যৱস্থাৰ অভাৱ ঃ যিবিলাক লৰা-ছোৱালীয়ে বহিঃ পাঠ্য ক্রমিক কার্যৱলী, যেনে— খেলা-ধূলা, পথিভডাল, তর্ক প্রতিযোগিতা আলোচনা, চক্র ইত্যাদি উপযুক্ত সবিধা নেপায় তেওঁলোকে অপসমাযোজ পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।
- শ্রেণী কোঠাৰ অনপযুক্ত পৰিবেশ ঃ যদি শিক্ষক আৰু ছাত্র-ছাত্রী তথা সমনীয়াৰ মাজত ভাল সম্পর্ক নেথাকে, তেনেহলে তেওঁলোকে আবেগিক কিছমান সমস্যাত ভোগে যাৰ ফলত অপসমাযোজনৰ সৃষ্টি হয়।
- মানসিক স্বাস্থ্য বিধি সম্পর্কত উপযুক্ত জ্ঞান আমাৰ শিক্ষক সকলক দিয়া দৰকাৰ। যথোপযুক্ত এই সম্পর্কত তেওঁলোকৰ জ্ঞান নথকা বাবে ছাত্র-ছাত্রীসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ সমস্যাৰ সন্মখীন হয়। শিক্ষকসকলে ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ অৱস্থ উপযুক্তভাৱে সম্পর্ক কৰিব নোৱাৰো।
- কর্মচাৰী সকলৰ মাজত পাৰস্পৰিক সম্বন্ধ ঃ যদি শিক্ষানষ্ঠান সমূহত প্রশাসনীয় বিষয়া, শিক্ষক আৰু অন্যান্য কর্মচাৰী সকলৰ মাজত সমিল মিল আৰু এক বজা পৰা ভাব থাকে তেনেহলে এক সৌহাদ্যপূর্ণ পৰিবেশৰ সৃষ্টি হব আৰু মানসিব স্বাস্থ্য ৰক্ষা কৰাত সহায় হব। কিন্তু বিদ্যালয়বিলাকত ইয়াৰ অভাৱ দেখা যায় আমাৰ শিক্ষানষ্ঠানবিলাকত বিভিন্ন ধৰণৰ সমস্যা যেনে জাতি, বর্ণ, ধর্ম নির্বিশেষে বিভিন্ন ধৰণৰ ভাবৰ অভাৱ দেখা যায়। আৰু এইবিলাকৰ প্রভাৱে ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ মানসিক স্বাস্থ্যত বিশেষভাৱে প্রভাৱ পেলায়।

চিন্তা চর্চা কৰক ঃ ১৫.২

কোনবিলাক ব্যক্তিক আপনি অপসমাযোজিত ব্যক্তি বলি ভাবে?

.....

.....

কিছমান সমাযোজনৰ কৌশলৰ নাম উল্লেখ কৰক ?

.....

.....

অগ্রগতি খতিয়ান

প্রশ্ন নং ৩ ঃ 'মিঠা নেম' আৰু আঙ্গৰ টেঙা' সংঘাতৰ মাজত পার্থক্য দেখুৱাওক ?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ অৱদমনৰ অর্থ হ'ল—

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ অপসমাযোজনৰ সামাজিক কাৰণবোৰ হ'ল—

.....

১৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মানসিক স্বাস্থ্য আৰু স্বাস্থ্য বিধি প্রত্যেকে প্রত্যেকৰে লগত সম্বন্ধিত। মানসিক স্বাস্থ্য বিধি হ'ল অর্থ আৰু মানসিক স্বাস্থ্য হ'ল উপায়।
- সস্থ শাৰিৰীক স্বাস্থ্যৰ ওপৰত মানসিক স্বাস্থ্য বহু পৰিমাণে নির্ভৰ কৰে।
- মানসিক স্বাস্থ্যৰ লক্ষণ প্রত্যেক সমাজতে বেলেগ বেলেগ।
- সস্থ মানসিক স্বাস্থ্য ৰক্ষা কৰিবলৈ চাৰিটা মল দৰকাৰী প্রয়োজন পৰণ কৰিব লাগিব। সেইকেইটা হ'ল— শাৰিৰীক নিৰাপত্তা, আবেগিক নিৰাপত্তা, পাৰদর্শিতা আৰু স্থান।
- নিজকে ভালদৰে জনাটোৱে হ'ল সস্থ মানসিক স্বাস্থ্য বিধি।
- আবেগিক অপসমাযোজন হ'ল মানসিক অসস্থতাৰ আটাইতকৈ দৰকাৰী উপাদান।
- সমাযোজনক দটা দিশৰপৰা চাব পাৰি - পাৰদর্শিতা হিচাপে সমাযোজন আৰু প্রক্রিয়া

হিচাপে সমাযোজন।পাৰদর্শিতা হিচাপে সমাযোজন মানে হ'ল - এজন ব্যক্তিয়ে বিভিন্ন পৰিস্থিতিত কেনেকৈ তেওঁৰ কর্তব্যবিলাক পালন কৰে আৰু প্রক্রিয়া হিচাপে সমাযোজনৰ অর্থ হ'ল এটা শিশুৱে ক্রমান্বয়ে পৰিবেশৰ লগত কেনেকৈ সংগতি ৰাখে আৰু সেই অনক্রমে বিভিন্ন অৱস্থাত কেনেকৈ সমাযোজন কৰে। কিছুমান সচৰাচৰ ব্যৱহাৰ সমাযোজনৰ কৌশল হ'ল—ক্ষতিপূৰণ, চিনাক্তকৰণ, যুক্তিযুক্তকৰণ, দিবাস্বপ্ন, প্রত্যাগমন, অৱদমন আৰু প্রক্ষেপণ।

- অপসমাযোজনৰ মূল কাৰণকেইটা হ'ল— ব্যক্তিগত উপাদান, সামাজিক উপাদান আৰু বিদ্যালয়ৰ উপাদান।

১৫.৮ অধিক জানিবলৈ

১) যতীন বৰুৱাঃ শিক্ষাৰ মনোবিজ্ঞান ভিত্তিক অধ্যয়ণ।
অৰুণ প্রকাশন, কলেজ হোষ্টেল ৰ'ড, গুৱাহাটী-১

১৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ " A mind that found itself.

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্রয়োজনৰ সংখ্যা বেছি হোৱা বাবে।
খ) সম্পূর্ণ আদর্শৰ অভাৱ।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ "আঙ্গুৰ টেঙাৰ" অর্থ হ'ল— যেতিয়া ব্যক্তি এজনে আপ্রাণ চেষ্টাৰ ফলত নিজৰ লক্ষ্যত বিফল হয়। তেতিয়া তেওঁ কয় যে তেওঁক সেই বস্তুৰে নেলাগে। অন্যহাতে 'মিঠা নেম'ৰ অর্থ হ'ল— যেতিয়া বক্তি এজনে তেওঁৰ পাৰদর্শিতাত সন্তুষ্ট নহয় তেতিয়া তেওঁ এনেকৰা ধৰণৰ যুক্তিযুক্ততা প্রদর্শন কৰে। ব্যক্তিজনে এনেকৰাকে জোৰপূর্বকভাৱে পতিয়ন নিয়ায় যে তেওঁ যি বিচাৰে তাকেই পাইছে।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যক্তিয়ে মনৰ দখ আৰু বেদনাদায়ক অভিজ্ঞতাবোৰক আচেতন মনত লুকৰাই ৰাখি চেতন মনক উত্তেজনামুক্ত কৰি ৰখা অৱস্থা।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অপসমাযোজনৰ সামাজিক কাৰণসমূহ হ'ল - ধর্মীয় বিশ্বাস, পিতৃ-মাতৃৰ গতিশীলতা আৰু নিয়োগৰ নিৰাপত্তাহীনতা

১৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ মানসিক স্বাস্থ্যৰ বিষয়ে ভাৰতীয় ধাৰণা কি ?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মানসিক অসস্থতাৰ কাৰণসমহৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিব পৰা আদৰ্শ (Models) সম হৰ কথা উল্লেখ কৰক ।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ মানসিক স্বাস্থ্য বিধি মানে কি বজে ?

(খ) চটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ মানসিক স্বাস্থ্যৰ বৈশিষ্ট্যসমহ লিখক। মানসিকভাৱে সস্থ আৰু মানসিক ভাৱে অসস্থ ব্যক্তিৰ মাজৰ পাৰ্থক্য দেখৱাওক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মানসিক স্বাস্থ্যৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলোৱা কিছমান মল উপাদান চিনাক্ত কৰক।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ নীতিসমহ ব্যাখ্যা কৰক। মানসিক স্বাস্থ সীমাবদ্ধতাসমহ কি কি?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মানসিক স্বাস্থ্য বিধিৰ মখ্য উদ্দেশ্যসমহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক ।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ কিছমান সমাযোজনৰ কৌশলৰ বিষয়ে আৰু অপসমাযোজনৰ কাৰণসমহৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক ।

প্ৰসঙ্গ পথি

কিতাপ ঃ

১) ডেকা, বীৰেন্দ্ৰ ঃ শিক্ষাতত্ত্ব, বনলতা প্ৰকাশন, পানবজাৰ, গুৱাহাটী

২) বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাতত্ত্ব অধ্যয়ন, লয়ার্চ বক ষ্টল, গুৱাহাটী

৩) বৰুৱা যতীন ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান, বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰকাশন বিভাগ, গুৱাহাটী।

৪) দাস, লক্ষ্যহীৰা ঃ সম্পৰ্ণ শিক্ষা, সংগম প্ৰকাশন, গুৱাহাটী

৫) ডেকা, ড° কন্দৰ্প; শৰ্মা, ড° মকন্দ,চক্ৰৱৰ্তী, ড° আভা ঃ আধনিক শিক্ষা তত্ত্ব আৰু শিক্ষা নীতি, অসম বক ডিপ', গুৱাহাটী-১

৬) দেৱী, ড° ৰেণ ঃ শিক্ষাৰ দাৰ্শনিক আৰু সামাজিক তত্ত্ব অধ্যয়ন, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰকাশন

৭) শৰ্মা, মকল ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান আৰু পৰিসংখ্যা, ষ্টডেন্টচ এম্পৰিয়াম, ডিব্ৰুগড।

৮) ডেকা ডঃ বীৰেন্দ্ৰ,ডেকা ডঃ কন্দৰ্প,শৰ্মা মকন্দ,মিশ্ৰ চক্ৰৱৰ্তী, ডঃ আভা ঃ স্নাতক মহলাৰ শিক্ষাৰ মনোবৈজ্ঞানিক অধাৰ, অসম বক ডিপো, পানবজাৰ, গুৱাহাটী - ১